ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

XVIII. YÜZYILDA KAHİRE DARPHANESİ

DOKTORA TEZİ

BETÜL TEZCAN

TARİH ANABİLİM DALI

ANKARA 2020

T.C
ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

XVIII. YÜZYILDA KAHİRE DARPHANESİ

DOKTORA TEZİ

BETÜL TEZCAN

TARİH ANABİLİM DALI

DOÇ. DR. SIDDIK ÇALIK

DANIŞMAN

ANKARA 2020

ONAY SAYFASI

Betül TEZCAN tarafından hazırlanan “XVIII. Yüzyılda Kahire Darphanesi” adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından oy birliği ile Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı’nda Doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

Ünvan Adı Soyadı	Kurumu	İmza
Doç. Dr. Sıddık ÇALIK	AYBÜ	
Prof. Dr. Rahman ADEMİ	AYBÜ	
Prof. Dr. Hüseyin ÇINAR	AYBÜ	
Doç. Dr. Ömerül Faruk BÖLÜKBAŞI	Marmara Üniversitesi	
Prof. Dr. Hülya TAŞ	Ankara Üniversitesi	

Tez Savunma Tarihi: 28.09.2020

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı’nda Doktora tezi olması için şartları yerine getirdiğini onaylıyorum.

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü Doç. Dr. Seyfullah YILDIRIM

BEYAN

Bu tez çalışmasının kendi çalışmam olduğunu, tezin planlanmasından yazımına kadar bütün aşamalarda patent ve telif haklarını ihlal edici etik dışı davranışımın olmadığını, bu tezdeki bütün bilgileri akademik ve etik kurallar içinde elde ettiğimi, bu tezde kullanılmış olan tüm bilgi ve yorumlara kaynak gösterdiğimi beyan ederim. (28.09.2020)

Betül TEZCAN

İTHAF

Kıymetli Anneme ve Babama...

TEŞEKKÜR

Doktora sürecinde, akademik yönlendirmeleri ile bana rehberlik eden danışman hocam, Doç. Dr. Sıddık Çalık'a şükranlarımı sunuyorum. Konunun belirlenmesi aşamasında verdiği destek için Doç. Dr. Ömerül Faruk Bölükbaşı'ya çok teşekkür ediyorum. Tez izleme jürisinde bulunan ve yol göstericilikleri ile katkı sunan değerli hocalarım Prof. Dr. Hüseyin Çınar ve Prof. Dr. Hülya Taş'a, doktora tezi savunma jürisinde yer alan Prof. Dr. Rahman Ademi'ye de ayrıca teşekkür ederim.

Tecrübelerini paylaşan ve Arapça metinlerin çözümlenmesinde yardımını esirgemeyen ağabeyim Dr. Münür Tezcan'a, manevî desteğini hep hissettiğim ağabeyim Cafer Tezcan'a müteşekkirim. En büyük teşekkürü kuşkusuz annem ve babama etmeliyim. Fedakarlıkları ve destekleri ile, hayatımın her evresinde olduğu gibi bu döneminde de yanımda olan, varlıklarından güç aldığım değerli annem Rahime Tezcan ve kıymetli babam İsmail Tezcan'a minnettarım. 2211-A Yurtiçi Genel Doktora Burs Programı ile desteğini gördüğüm TÜBİTAK'a teşekkür ederim.

ÖZET

XVIII. YÜZYILDA KAHİRE DARPHANESİ

TEZCAN, Betül

Doktora, Tarih Anabilim Dalı

Danışman: Doç. Dr. Sıddık Çalık

Eylül 2020, 204 sayfa

Osmanlı Devleti Mısır'ı ele geçirdikten sonra, burada yeni kurumlar tesis etmenin yanında, Mısır'da uzun zamandır varlık gösteren bazı kurumları da faal bıraktı. Genişleyen Osmanlı coğrafyasında para arzını karşılamak, İstanbul Darphanesi için oldukça zordu. Bu noktada, merkezden uzak konumdaki Kahire Darphanesi sikke basım sürecinde etkin şekilde rol aldı.

Bu çalışmada; Kahire Darphanesi'nin XVIII. yüzyıl boyunca Osmanlı maliyesindeki yeri, 1798'de Fransızların Mısır'ı işgal etmelerine kadar ele alınmıştır. Darphane'nin faaliyeti, teşkilât yapısı ve merkezle bağlantı noktaları tartışılmıştır. Sikke basım süreci; darphane personeli, teknik işlemler ve karşılaşılan sorunlar bağlamında değerlendirilmiştir. Çalışmanın temel kaynaklarını Osmanlı Arşiv kayıtları oluştururken pek çok telif çalışma da kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Mısır, Kahire Darphanesi, XVIII. Yüzyıl.

ABSTRACT

CAIRO MINT IN 18TH CENTURY

TEZCAN, Betül

Ph. D., Department of History

Advisor: Doç. Dr. Sıddık Çalık

September 2020, 204 pages

After the Ottoman Empire conquered Egypt, besides establishing new institutions here, it also left some institutions in Egypt long-standing active. Responding to the money supply in the expanding Ottoman geography was quite difficult for Istanbul Mint. At this stage, the Mint of Cairo, which is far from the center, actively took part in the coin pressing process.

In this study, the position of the Cairo Mint in the Ottoman finance during the 18th century was studied until the French invaded Egypt in 1798. The activity and organizational structure of Mint and it's connection points with the center of administration have been discussed. Coin pressing process has been evaluated in terms of mint personnel, technical processes and problems encountered. The main sources of the study are Ottoman Archive records. Also, many works have been used.

Keywords: Ottoman Empire, Egypt, Cairo Mint, 18th Century.

İÇİNDEKİLER

ÖZET ..... **I**

ABSTRACT ..... **II**

İÇİNDEKİLER ..... **III**

KISALTMALAR DİZİNİ ..... **VII**

TABLOLAR DİZİNİ ..... **IX**

GİRİŞ **1**

1. Amaç ve Kapsam **1**

2. Kaynaklar **2**

3. Osmanlı Devleti ve Mısır **4**

4. Osmanlı Maliyesi **8**

5. Osmanlı'da Para **11**

6. Osmanlı Darphaneleri ve İşleyişleri **15**

BÖLÜM I **24**

KAHİRE DARPHANESİ'NİN TEŞKİLAT VE PERSONEL YAPISI **24**

1.1. Fizikî Yapı ve Mekân **25**

1.2. Darphanenin İşleyişi **27**

1.3. Darphane Görevlileri **36**

1.3.1. İdareciler **38**

1.3.1.1. Darphane Emini veya Nâzırı **39**

1.3.1.2. Sahib-i Ayar **47**

1.3.1.3. Sikkegen **54**

1.3.1.4. Nâzırlar **56**

1.3.1.5. Kâtipler **57**

1.3.2. Darphane Tüccarları **57**

1.3.2.1. Mübayaacılar **59**

1.3.2.2. Kalcı ve İfrazcılar 61
1.3.3. Hademe Sınıfı 62
1.3.3.1. Ustabaşı 64
1.3.3.2. Sebbak 66
1.3.3.3. Haddad 66
1.3.3.4. Meddad 67
1.3.3.5. Rakkak/Münekkis 68
1.3.3.6. Doğramacılar/Kıta' 68
1.3.3.7. Zincirci 69
1.3.3.8. Furuncu/Cilacı 69
1.3.3.9. Sikkezenler 70
1.3.3.10. Sahihçiler 71
1.3.4. Diğer Görevliler 71
BÖLÜM II 73
SİKKE BASIMI VE KAHİRE DARPHANESİ 73
2.1. Maden ve Mühimmat Temini 73
2.1.1. Ocaklardan Maden Temin Etmek 76
2.1.2. Sikkelerden Maden Temin Etmek 78
2.1.3. Maden Dışında Gereken Mühimmat 84
2.1.4. Madenle Uğraşan Esnaflar ve Darphane ile İlişkileri 87
2.1.4.1. Sarraflar 87
2.1.4.2. Kuyumcular 88
2.1.4.3. Simkeşler 89
2.2. Sikke Basım Süreci 90
2.2.1. Kullanılan Teknik ve Sikke Basım Aşamaları 92
2.2.1.1. Sikke Kalıpları/Numune Sikkeler 100
2.2.2. Kahire'de Basılan Sikkeler: Tağşiş ve Değişimler 112

2.2.2.1. Altın sikkeler 116

2.2.2.2. Gümüş sikkeler 129

2.2.2.3. Bakır sikkeler 138

BÖLÜM III 141

GELİR VE GİDERLERİ BAKIMINDAN KAHİRE DARPHANESİ 141

3.1. Darphanenin Sikke Basım Giderleri 141

3.1.1. Darphane Sermayesi 142

3.1.2. Darphane Harcı 145

3.1.3. Görevli Ücretleri ve Fiyatlar 146

3.2. Sikke Basım Geliri/ Darphane Faizi 152

3.3. Merkez ve Kahire Darphanesi 155

3.3.1 İrsâliye Hazinesi 156

3.3.2. Keşûfiyye 164

3.4. Sikke Basımı Dışında Kahire Darphanesi Giderleri 170

SONUÇ 173

KAYNAKLAR 177

EKLER 197

EK-1. Kahire Darphanesi için İstanbul Darphanesi'nde yapılıp gönderilen sikke masrafları hakkında verilen takrir 197

EK-2. Mısır Darphanesi'nde basılacak zer-i mahbub ve nısfiyesinin İstanbul'da kesilenlerle aynı olması gerektiği hakkında emir 198

EK-3. Osmanlı Devleti'nde tedavül eden meskukat fiyatlarına dair Mısır Valisi'ne emir yazılması 199

EK-4. Mısır Darphanesi'nin varidat, masraf ve hademe ücretlerini gösteren muhasebe icmali 200

EK-5. Mısır Darphanesi'nde, gönderilen numuneye göre sikke basılması hakkında hüküm 201

EK-6. Mısır Darphanesi'nde, sikkelerin ayar ve veznlerinin gönderilen numuneye uygun olarak basılması hakkında yazılan hüküm 202

EK-7. Mısır'da basılan bazı altın sikkeler 203

EK-8. Mısır'da basılan bazı gümüş sikkeler..... 204

KISALTMALAR DİZİNİ

AE.SABH.I: Ali Emiri Abdülhamid I

AE.SAMD.III: Ali Emiri Ahmed III

AE.SMHD.I: Ali Emiri Mahmud I

AE.SMMD.IV: Ali Emiri Mehmed IV

AE.SMST.II: Ali Emiri Mustafa II

AE.SMST.III: Ali Emiri Mustafa III

AE.SOSM.III: Ali Emiri Osman III

AE.SSLM.III: Ali Emiri Selim III

A.DVNSMHM.d.: Bâb-ı Âsafî/ Mühimme Defterleri

a.g.e.: adı geçen eser

a.g.m.: adı geçen makale

a.g.t.: adı geçen tez

bkz: bakınız

BOA: Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi

C.DH.: Cevdet/ Dahiliye

C.DRB.: Cevdet/ Darphane

C.EV.: Cevdet/ Evkaf

C.MF.: Cevdet/ Maarif

C.ML.: Cevdet/ Maliye

C.MTZ.: Cevdet/ Eyalet-i Mümtaze

C/SM.: Cevdet/ Saray

Çev.: Çeviren

d.: Defter

D.BŞM.: Bâb-ı Defterî/ Baş Muhasebe Kalemi

D.BŞM.d.: Bâb-ı Defterî/ Baş Muhasebe Defterleri

D.BŞM.DRB.: Bâb-ı Defterî/ Baş Muhasebe Kalemi Darphane-i Amire Eminliği

DİA: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi

DVNSMSR.MHM.d: Mısır Mühimmesi Defterleri

Edt.: Editör

FEY: Faisal Eğitim ve Yardımlaşma

FSM: Fatih Sultan Mehmet

h.: Hicri

HAT: Hatt-ı Hümâyun

Haz.: Hazırlayan

IRCICA: İslam, Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi

İA: İslam Ansiklopedisi

İE.ML.: İbnülemin/ Maliye

Ktp: Kütüphane

m.: Miladi

MAD.d: Maliyeden Müdevver Defterler

MEB: Milli Eğitim Bakanlığı

No: Numara

OTAM: Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi

s.: sayfa

Sad.: sadeleştiren

TSMA: Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi

TS.MA.d: Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defterleri

TS.MA.e: Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı

TTK: Türk Tarih Kurumu

Yay.: Yayınları

YKY: Yapı Kredi Yayınları

TABLOLAR DİZİNİ

Tablo 1. Kahire Darphanesi teşkilat yapısı 38

Tablo 2. Kahire Darphanesi nâzırları 46

Tablo 3. Kahire Darphanesi sahib-i ayarları 53

Tablo 4. Pota miktarları 84

Tablo 5. Sikke basımının aşamaları 95

Tablo 6. 1.000 dirhem gümüşte harknar miktarı (dirhem) 97

Tablo 7. 1.000 dirhem gümüş için verilen pâre miktarı 147

Tablo 8. 1.000 adet altın için verilen avâidât (pâre) 148

Tablo 9. Görevli ücretleri ve malzeme giderleri (pâre) 151

Tablo 10. Vali buyruldusu ile verilmiş vazife miktarları (yevmiye) 171

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nde pek çok bölgede darphane var olduğu bilinmektedir. Bunlardan merkezî hüviyeti bulunan İstanbul Darphanesi dışında en önemlisi kuşkusuz Kahire Darphanesi'dir. Para politikasının önemli mekanizmalarından olan darphaneler ve bunlar içerisinde ayrı ve özel bir yeri bulunan Kahire Darphanesi para piyasasına yaptığı etki ile incelenmeye değerdir. Konunun tespitinde, Kahire Darphanesi'nin merkezî bir rol üstlenmesine rağmen kurumsal yapısını anlatır mahiyette müstakil bir çalışma yapılmamış olması etkili olmuştur. Nitekim yapılan literatür okumaları, Osmanlı para tarihine ilişkin birtakım mühim çalışmalara erişme imkânı sunsa da Kahire Darphanesi'nin niteliğine ve faal durumuna dair kapsamlı bir araştırma yapılmadığını göstermiştir.

Kahire Darphanesi, vezn ve ayar dolayısıyla İstanbul'da basılan sikkelerden farklılık arz eden sikke basımıyla dikkat çekmektedir. Özellikle XVIII. yüzyılda, burada basılan paralar ayarlarının bozuk olması nedeniyle piyasada ciddî kargaşalara yol açmıştır. Kuşkusuz merkezden uzak bir coğrafyada bulunması ve güçlü bir siyasal geçmişe sahip olması Mısır'ı bu yönde bir eğilim göstermeye itmiştir. Bu mesele devleti dönem dönem, çeşitli hükümlerle Kahire Darphanesi'ne müdahale etme kaygısına götürmüştür. Bu kaygıdan hareketle ele alınacak çalışma; sikke için gerekli maden arzı ve kontrolü, madenî paraların tedavülü ve etki alanı, bu süreçte etkin roller üstlenen kişiler bağlamında değerlendirilecektir.

1. Amaç ve Kapsam

Çalışmanın amacı, Osmanlı Devleti'nde paranın tarihini; Kahire Darphanesi bağlamında incelemek, kurumun yapısını ortaya koyarak para basımında etkinliğini ve gösterdiği farklılıkları ele almaktır. Bu çalışmada, Kahire Darphanesi'nin, XVIII. yüzyılda Mısır'ın Fransızlar tarafından işgal tarihi olan 1798 yılına kadarki süreci incelenecektir. Bu amaçla paranın hammaddesi niteliğindeki madenler, temin ve tedariki, darphanede işlenme süreci, kurumun yapısı, işleyişi, görevi ve görevlileri ile en önemlisi darp ettiği sikkelerin İstanbul'dakiler ile ayar ve vezn açısından farklılık göstermesi yönleriyle, detaylıca incelenecek ve sebep ve sonuçları bakımından irdelenecektir. Tez çalışması, Osmanlı para politikasının askerî ve siyasî konjonktüre bağlı olmasından hareketle merkez darphane

olmamasına rağmen sikke basımında önemli bir işlevi bulunan Kahire Darphanesi'ni tüm yönüyle anlamayı hedeflemektedir. Çalışma, kendi içerisinde kuramsal bir tutarlılık kaygısıyla ele alınacağından kronolojik çerçeveye uygun şekilde ilerlemiştir. Buna bağlı olarak darphanenin sikke basımı yönüyle çelişkileri tespit edilmiş, sebep ve sonuçları itibarıyla değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Bölüm I'de Kahire Darphanesi'nin kurumsal yapısı personeli bağlamında ele alınmıştır. İdareciler, maden sağlayıcıları ve amele sınıfı burada görevleri bakımından izaha çalışılmıştır. Bölüm II'de sikke basım süreci anlatılmış, bu aşamada merkezden farklı uygulama alanı bulup bulmadığı tartışılmıştır. Bölüm III ise sikke basımının gelir ve giderleri, Darphane'nin ekonomik bağlantıları, hazine ile ilişkisine ayrılmıştır. Para ve maden akışının başlangıç noktalarından ve duraklarından biri olan iç hazinenin darphane ve sikke basımıyla ilgili olarak yeri, Kahire Darphanesi bağlamında tespit edilmeye çalışılmıştır. Mısır'ın salyâneli bir eyalet olmasının malî yapıya ve sikke basım sürecine etkisi değerlendirilmiştir.

Osmanlı Devleti'nin; uyguladığı para politikası, uygulama sahasında karşılaştığı sorun ve zorluklar ve bunların çözümü noktasında başvurduğu yollar tespit edilmiştir. Bu konuda Kahire Darphanesi'nin işlev ve rolünün ne olduğu tartışılmıştır. Kahire'de darp edilen Osmanlı sikkelerinin İstanbul'dakilerle ayrışma noktaları ve bunun sebepleri değerlendirilmiştir. Bunların, piyasa üzerindeki olumsuz etkileri ifade edilmeye çalışılmıştır. Kullanılan arşiv kaynakları ve telif çalışmalarla tespit ve değerlendirme imkânı bulunmuştur.

2. Kaynaklar

Çalışılan dönem itibarı ile; konunun müstakil bir çalışma alanı edinmemiş olması, alakalı Osmanlı arşiv vesikalarının tespitini zorunlu kılmaktaydı. Bu sebeple öncelikle temin edilen arşiv belgeleri, sunduğu verilerle değerlendirildi ve tasnif edildi. Sadece Türkiye'deki arşivlerin konunun bütüncül olarak ele alınmasını sağlayamayacağı kaygısıyla, Mısır/Kahire arşivlerini de tarama ihtiyacı duyuldu. Bu sebeple, tez sürecinin başlangıcında Kahire'ye gidilerek arşivden istifade edilmeye çalışıldı ancak; gerekli izin alınamadığından yalnız yazmalar, basma eserler, tezler ve kütüphaneden istifade etme imkânı bulundu.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'nden (BOA) çeşitli fonlar altında temin edilen vesikalar içerisinde önemle ifade etmemiz gereken temel kaynak, *Mısır Mühimme Defterleri*dir. Defterler, 15 cilt olarak tasnif edilmişti ve bunlardan, XVIII. yüzyıl sonlarına kadar tarihlenen ilk 9 defter tarandı ve Darphane ile ilgili tüm kayıtlar tespit edildi. Özellikle sikkelerin ayar ve ağırlık durumları hakkındaki pek çok kayda bu sayede ulaşıldı. Diğer fonlardaki vesikalar da değerlendirilerek görevliler hakkındaki bilgiler incelendi ve kurumun işleyişi tespite çalışıldı. Bilhassa Osmanlı Arşivi'nin Cevdet tasnifinden özellikle işleyiş kısmı için istifade edildi. Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, sikke basım sürecinin görevlileri ile ilgili önemli veriler sunan kayıtlarıyla, kurumsal yapının tespitine önemli katkı sağladı. Bu anlamda; görevliler ve onların sikke basım sürecindeki ücretlendirmelerine dair pek çok detaya buradan ulaşıldı. Ancak kronolojik ve görece fazla kayıtlar edinilememesi, izahın sınırlı kalmasına sebep oldu.

Arşiv kayıtlarının dışında; Osmanlı Devleti darphanelerini anlamak üzere para tarihi üzerine yapılmış çalışmalara bakıldı. Bu bağlamda zikredilmesi gereken öncelikli çalışmalar kuşkusuz Halil Sahillioğlu'na ait olanlardır. "Kuruluştan XVII. Asrın Sonlarına Kadar Osmanlı Para Tarihi Üzerine Bir Deneme" başlıklı doktora ve "Bir Asırlık Osmanlı Para Tarihi 1640-1740" başlıklı doçentlik tezi bu açıdan incelendi. Sahillioğlu, çalışmasında paranın kullanım ve tedavülüne dair tespitler sunmaktadır. Sikke üzerindeki yolsuzluklarla ilgili olarak daha ziyade XVIII. yüzyıl öncesine dair veriler sunmaktadır. Bu anlamda oldukça istifade edilmiştir. Bunun dışında, para tarihini anlamak üzere; pek çok telif eserden faydalanıldığı gibi, çeşitli kataloglara da bakılmıştır.[1] Şevket Pamuk'un para tarihi çalışmaları ve bilhassa *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi* adlı kitabından istifade edildi. Ahmet Tabakoğlu'nun *Osmanlı Mâlî Tarihi* ve *Türkiye İktisat Tarihi* çalışmaları da başvurulan diğer önemli kaynaklar olmuştur. Ayrıca Mısır'da basılan sikkelerin türlerini izah ederken İslam Ansiklopedisi'nin ilgili maddelerinden fazlasıyla faydalanılmıştır.

Konu bir kurumu ele almasından dolayı buna rehberlik edecek çalışmalara ihtiyaç duyulmuştur. Alana dair çalışmaların sınırlı olması nedeniyle bu aşamada zorluk yaşandığı ifade edilmelidir. Ancak Ömerül Faruk Bölükbaşı'nın İstanbul Darphanesi'ni hem kurumsal yapısı hem de işlev ve niteliği bakımından ele aldığı ve kitaplaşan '18. Yüzyılın İkinci

[1] Bu anlamda şu kataloglar zikredilebilir: Atom Damalı, *Osmanlı Sikkeleri Tarihi*, Cilt: 1, Nilüfer Damalı Eğitim, Kültür ve Çevre Vakfı, İstanbul 2014; Mecdî Hanefî, *Mevsû'atü ve Katalogü'l-'Umelâti'l-Mısriyyeti, el-'Umleti'l-Ma'deniyyeti*, 2015; Ahmed Abdullah, *Katalog: en-Nukûdü'l-Mısriyyeti'l-Mütedavileti ve Simâtihü'l-Muhtelifetü 'Abra'l-U'sûri*, 2001; Nuri Pere, *Osmanlılarda Madenî Paralar*, İstanbul 1968.

Yarısında Darphâne-i Âmire' başlıklı doktora çalışmasının, tez çalışmasını temellendirirken aydınlatıcı vasfını dile getirmek icap eder. Fazlasıyla istifade edilen çalışma, Osmanlı darphane teşkilatını anlamlandırmak ve bunun üzerine Kahire Darphanesi'ni benzer ve farklı kılan yönleriyle izah etmek bakımından son derece kolaylık sağlamıştır.

Mısır'da ise gerek para tarihi gerekse darphane çalışmaları daha ziyade Osmanlı öncesi İslamî devirlere veya Mehmet Ali Paşa ve sonrasına yoğunlaşmaktadır.[2] Bunun dışında yapılan çalışmalar ise Kahire Darphanesi'nin bütünüyle anlamak açısından yetersiz kalmaktadır. Fakat, bu aşamada ansiklopedik bir çalışma niteliğinde olan *Vasfu Mısr*'dan oldukça yararlanıldığını söylemek gerekir. Ayrıca Ahmed es-Seyyid Muhammed es-Sawy tarafından doktora çalışmasından kitaplaşan *Nukûdu Mısri'l-Osmânî*, Osmanlı dönemi Mısır para tarihini anlamak bir yana, Kahire Darphanesi hakkında sunduğu verilerle zihinsel bir şema oluşturmak adına bir hayli faydalı olmuştur.

Bunlar dışında, çeşitli yazmalardan, vekayinamelerden, telif makale ve kitaplardan istifade edilmiştir. Yukarıda da ifade edildiği üzere; Mısır arşivinden de istifade etmek gayesiyle Kahire'de bulunduğum süre zarfında, her ne kadar arşiv izni alamasam da edindiğim diğer çalışmalarla konuyu izaha çalıştım. İstifade edilen tüm kaynaklar ve telif çalışmalar, burada zikredilenler de dâhil olmak üzere, Kaynakça'da gösterilmiştir.

3. Osmanlı Devleti ve Mısır

Kahire Darphanesi'ni anlatmaya geçmeden evvel, Osmanlı idarî sisteminin buradaki yapısını kısaca ifade etme gereği duyulmuştur. Bu sebeple de öncelikle Mısır'ın alınması hakkında kısa bir malumat verilmesi uygun görülmüştür.

Temelde, Osmanlı-Memlük anlaşmazlığı hususunda; Fatih devrinde iki devlet arasında Dulkadirli Beyliği'ni tabiyet altına alma mücadelesi, Hicaz su yollarının tamiri meselesi[3] ile bunların zamanla daha geniş bir anlam kazanarak Sünni-İslam liderliği hedefine

[2] Bazı çalışmalarda Mısır'da para tarihinin yükseliş devri olarak İslam fethinden Osmanlı devrine kadar olan kısım değerlendirilirken; Osmanlı idaresinin başladığı 1517 tarihinden 1916'ya kadarki dönem çöküş evresi değerlendirilmektedir. Bkz: Mahmûd Zekî Hasan Mûsâ, Abdulvahhâb Abdunnebî Mustafâ (Haz.), *Dirâsetü fi'l-Hazâin ve'n-Nukûd*, Vizâratü'l-Mâliyyeti, 1991, s. 13.

[3] Fatih, su yollarının harap hâlde olduğu haberini alması üzerine tamir işiyle meşgul olmak üzere usta göndermiş, buna tepki gösteren Memlükler, ustaları kendilerinin tamirden aciz olmadıklarını ifade ederek geri göndermişlerdir. Bkz.: Aşık Paşazade, *Tevârih-i Âl-i Osman,* Maarif-i Umumiye Nezareti, İstanbul 1332, s. 208.

evrilmesi dile getirilmelidir.[4] Cem Sultan'ın taht mücadelesinde Mısır'dan yardım alması, Memlüklerin bazı sınır kalelerini ele geçirmesi ile Anadolu'daki Osmanlı güvenliğinin tehlike altına girmesi 1485'te başlayan bir Osmanlı-Memlük Savaşı'na neden oldu.[5]

Osmanlı Devleti ile Memlükler arasında II. Bayezid devrinde yaşanan savaşa, bir muahede ile son verilmişti. Tahta çıktıktan sonra hem İran hem Memlük sorununu çözmek isteyen Yavuz Sultan Selim, İran meselesini hallettikten sonra Memlüklere yönelmek istiyor, ancak İran sorunu çözülene kadar Memlüklerle ilişkilerini dostâne yürütmeye çalışıyordu.[6] Yavuz Sultan Selim, harp hazırlıklarına giriştiğinde İran'a yönelik olduğu zannını uyandırmaya çalışarak Şubat 1516'da Memlük Sultanı Kansu Gavri'ye bazı hediyeler ve dostluk ifadeleri içeren mektup göndermişti. Diğer atraftan sunni bir devlete karşı başlatılacak harbe meşruiyet kazandırmak adına ulemadan fetva aldı.[7] Bu noktada, Osmanlıları hem İran'a hem Mısır'a yönelten faktörün, Portekizlilerin Yakındoğu ve Doğu Akdeniz'i kuşatarak ilerleyişi olduğu ifade edilebilir.[8]

Yavuz Sultan Selim; Anadolu'da tam hâkimiyet kurmanın yolu olarak da Memlükleri yok etmeyi görüyor ve Mısır ve Suriye'nin alınmasının İslam dünyasındaki liderliği getireceğini, bunun da tarihî ticaret yolları üzerinde tam bir denetim sağlama yolunu açacağını öngörüyordu. Bunun yanında Haremeyn'i Hristiyan tehdidinden koruma görevini de hedefliyordu.[9] Tüm bu gerekçelerle nihayet; Osmanlı ve Memlük tarafları (1516)'da Mercidabık'ta karşı karşıya gelmiş, yapılan mücadeleyi Memlükler kaybetmiştir. Sultan Gavri'nin yenilginin üzüntüsünden hayatını kaybettiği kaydedilmiştir.[10] Memlük sultanı seçilen Tomanbay ise Ridaniye Muharebesi ile yenilgisinden bir müddet sonra yakalanıp idam edilmiş, bu suretle Memlük Devleti'ne son verilmiştir.[11]

---

[4] Şehabeddin Tekindağ, "Fatih Devrinde Osmanlı-Memlüklü Münasebetleri", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Sayı: 30, 1976, 73-98, ss. 77-82.

[5] Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (1453-1524)*, Cilt: 2, Çev. Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yay., İstanbul 2011, ss. 399-400.

[6] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Cilt: II, TTK Yay., Ankara 1992, ss. 279-281.

[7] Mustafa Cezar, *Mufassal Osmanlı Tarihi Resimli-Haritalı*, II. Cilt, TTK Yay., Ankara 2011, ss. 750-751.

[8] Niyazi Berkes, *Türkiye İktisat Tarihi*, YKY, İstanbul 2018, s. 140.

[9] Feridun Emecen, "Mercidâbık Muharebesi", *DİA*, Cilt: 29, Ankara 2004, 174-176, s. 175.

[10] Lütfi Paşa Gavri'nin yenilginin üzüntüsüne dayanamayıp zehir içerek öldüğünü yazar. Lütfi Paşa, *Tevârih-i Âl-i Osman*, İstanbul 1341, s. 250.

[11] İsmail Yiğit, "Memlükler", *DİA*, Cilt: 29, Ankara 2004, 90-97, s. 93. Mısır'ın alınması ile ilgili bkz: Muhammed ibn Ahmed ibn İyâs el-Hanefî, *Bedâi'u'z-Zühûr fî Vekâi'i'd-Dühûr (1516-1522) V*, Haz. Muhammed Mustafâ, Kahire 1984; Ahmed ibn Zünbül, *Âhiretü'l-Memâlik*, Tahkik: Abdülmün'im Âmir, Kahire 1998; Abdülkerim bin Abdurrahman, *Tevârih-i Mısr Kahire*, Hacı Mahmud Efendi (Süleymaniye Ktp) No: 4877, s. 4; Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, I. Cilt, Haz. Mehmet İpşirli, TTK Yay., Ankara 2018, ss. 326-327; Halil İnalcık, *Devlet-i 'Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I Klasik Dönem (1302-1606): Siyasal, Kurumsal ve Ekonomik Gelişim*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2009, ss. 140-144.

Osmanlı Devleti Mısır'ı aldıktan sonra burada bir beylerbeyilik[12] tesis etti. İlk Mısır Beylerbeyi olarak da Memlük asıllı Hayır Bey tayin edildi. Bununla birlikte 3000 muhafız da Mısır'a yerleştirildi. 1522'de Hayır Bey'in ölümüne kadar Mısır'da Osmanlı hâkimiyeti kurulsa da, onun vefatından sonra Mustafa Paşa zamanında bazı sorunlar ortaya çıktı ve Güzelce Kasım'dan sonra Hain Ahmed Paşa'nın Mısır Beylerbeyi olması huzursuzlukları artırdı. Başkaldırısı sonrası yeniden Kasım Paşa tayin edilse de Mısır'da nizam ancak İbrahim Paşa'nın gelişiyle sağlanabildi. İbrahim Paşa, Osmanlı kaidelerine dayanarak bir Kanunnâme hazırladı ve eyaleti düzenledi. Mısır beylerinin etkinliğini artırdığı, XVII. asır ortalarına kadar da beylerbeyiler eyalette ön planda oldular.[13] Hayır Bey'den sonra, valilerin XIX. yüzyıl başlarına kadar merkezden yani İstanbul'dan gönderildiği bilinmektedir.[14]

Osmanlı Devleti'nde iktidarın Mısır'da üç temeli bulunuyordu. Bunardan ilki vezir rütbesinde olan, hatta pek çoğu vezir-i azam olan valiler, ikincisi askerler[15] ve sonuncusu ise

Ayrıca bkz.: İbn Rıdvan Abdullah, *Tarih-i Mısr*, Esad Efendi (Süleymaniye Ktp) No: 2177, ss. 177-204; Hoca Sadettin Efendi, *Tacü't-Tevârih II*, Tabhane-i Amire, İstanbul 1279, ss. 351-364; Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (1451-1538)*, Cilt: 2, Çev. Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yay., İstanbul 2012, ss. 283-286; J. H. Kramers, "Mısır (Osmanlılar Devri XVI-XIX. Asırlar)", *MEB İA*, Cilt: 8; İstanbul 1979, 242-250, s. 243; Elmas Erdem Akgül Erişti, *Yavuz Sultan Selim'in Mısır Seferi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1998; Andre Raymond, *Osmanlı Döneminde Arap Kentleri*, Çev. Ali Berktay, Alfa Yay., İstanbul 2018, ss. 21-22.

[12] Beylerbeyilik Osmanlılara Selçuklulardan intikal etmiş bir memuriyetti. Bu memuriyet XIII. asırda, Anadolu Selçukluları, İlhanlılar, Altın Ordu Devleti ve Memlüklerde de görülmektedir. M. Fuat Köprülü, *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri*, 3. Baskı, Akçağ Yay., Ankara 2012, s. 58. Beylerbeyi, Osmanlı Devleti'nde başlarda geniş askerî yetkileri olan kumandanları karşılamak üzere kullanılırken, yeni fetihlerle kurulan eyaletlerin idarî ve askerî âmiri için de beylerbeyi denildi. Mehmet İpşirli, "Beylerbeyi", *DİA*, Cilt: 6, İstanbul 1992, 69-74, s. 69. Ayrıca bkz: Halil İnalcık, "Eyalet", *DİA*, Cilt: 11, İstanbul 1995, 548-550.

[13] Seyyid Muhammed es-Seyyid, "Mısır (Osmanlı Dönemi)", *DİA*, Cilt: 29, Ankara 2004, 563-569, s. 563; Mustafa Öztürk, "Arap Ülkelerinde Osmanlı İdaresi", *History Studies Ortadoğu Özel Sayısı*, 2010, 325-351, s. 331. Osmanlı Devleti'nde Memlük Beylerinin durumu hakkında bakılabilir: Dina Rizk Khoury, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Merkez ile Taşradaki Güç Sahipleri Arasındaki İlişkiler: Bir Tarihyazımı Çözümlemesi", *Türkiye Tarihi Geç Osmanlı İmparatorluğu 1603-1839*, Cilt: 3, Edt. Suraiya Faroqhi, Çev. Fethi Aytuna, Kitap Yayınevi, İstanbul 2011, 171-193, ss. 177-182; Bruce Masters, "Arap Vilayetlerinde Yarı Özerk Güçler", *Türkiye Tarihi Geç Osmanlı İmparatorluğu 1603-1839*, Cilt: 3, Edt. Suraiya Faroqhi, Çev. Fethi Aytuna, Kitap Yayınevi, İstanbul 2011, 229-251, ss. 239-240. Mısır'da bulunan önemli bir görevli de emirü'l-hacdır. Bu görevli, gidiş-dönüş yollarında hacı adaylarının karşılaşabilecekleri sorunları çözmek ve zahire ihtiyaçlarının giderilmesine yardımcı olmakla görevliydi. Orhan Kılıç, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdarî Taksimatı- Eyalet ve Sancak Tevcihatı*, Elazığ 1997, s. 76.

[14] Jane Hathaway, *Osmanlı Hâkimiyetinde Arap Toprakları*, Çev. Gül Çağalı Güven, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2016, s. 65.

[15] Bunlar Yedi Ocak olarak anılıyordu. Başlarda Altıbölük; Çavuşlar, Gönüllüler, Tüfenkçiler, Çerkes, Yeniçeriler (müstahfizân) ve Azebân olarak ayrılıyordu. XVI. yüzyılda (1554), bunlara Müteferrika denilen yeni bir askerî sınıf daha eklendi. Osmanlı Devleti Mısır'ı ele geçirdikten sonra Osmanlı-Memlük idarî sistemlerinin bir karışımı olarak tesis ettikleri idarî düzen içerisinde Memlük Beyleri'ni de başlarda görevleri Mısır'ı korumak olan askerî 6 alay/bölük içine dâhil ettiler. Jane Hathaway, *Osmanlı Mısır'ında Hane Politikaları- Kazdağlıların Yükselişi*, Çev. Nalan Özsoy, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2009, ss. 8-10, 208; Andre Raymond, *Yeniçerilerin Kahiresi Abdrurrahman Kethüda Zamanında Bir Osmanlı Kentinin Yükselişi*, Çev. Ali Tümertekin, YKY, İstanbul 2016, s. 25, 29; Michael Winter, *Egyptian Society Under Ottoman Rule, 1517–1798*, 1992, s. 36. XVIII. yüzyılın sonuna gelindiğinde sayıları birkaç bine ulaşan Yeniçeriler, Mısır'ın en büyük alaydı ve sayıları da İstanbul'dan gönderilen yeni askelerle sürekli artırılıyordu.

İstanbul tarafından tayin edilen genellikle 1 yıl süreyle görevlendirilen kadılardı. Osmanlı Devleti yeni düzeni tesis ederken Mısır'ın eski kurumlarından istifade etmeyi ihmal etmedi. Ayrıca Memlük beylerinden bazılarını bu kurumlarda istihdam ettiler. Eyaletlerin yönetimi; mevcut düzenden ve vergilerin toplanması ve sulamadan sorumlu kâşiflere bırakılmıştı. Osmanlı idaresinin burada gösterdiği önemli bir özellik de tımar sisteminin uygulanmayıp maaşlı emirlerin hizmet etmesiydi.[16]

Osmanlı Devleti, Mısır'da emin denilen maaşlı idareciler tayin ederek toprak vergilerinin toplanması yolunu tercih etti. XVII. asrın başlarında bu sistem iltizama dönüştü. Belirli idarî birimlerin vergilerini tahsil etme hakkı, valinin hazinesine yapılacak bir ön ödeme karşılığında elde ediliyordu.[17] Tımar sistemi[18] uygulanmayan idarî bölgelerde; eyalet vergilerinin doğrudan merkez için toplandığı, mahallî harcamalar için ihtiyaç duyulan para ayrıldıktan sonra, kalan kısmın merkez bütçesine aktarıldığı sisteme "sâlyâneli eyalet" denilirdi. Malî bakımdan sâlyâne ile idare edilen eyaletlerin beylerbeyi, sancak beyi ve diğer görevlilerinin maaşı, görevlisi oldukları eyaletin hazinesinden nakden ve kanunnâmelerde belirtildiği miktarda sâlyâne adıyla ödenir, kalan miktar ise irsâliye olarak hazineye gönderilirdi. Bu anlamda Mısır da sâlyâne ile idare edilen ilk eyalet olma özelliği gösterir.[19]

Alaya ocak veya bölük, en yüksek rütbeli komutanına ağa deniyordu. Hathaway, *Kazdağlılar,* ss. 42-43. Yedi Ocak hakkında daha detaylı bilgi için bkz.: Stanford Shaw, *The Financial and Administrative Organization and Development of Ottoman Egypt, 1517–1798,* Princeton University Press, 2016, ss. 189-201.

[16] Raymond, *Yeniçerilerin Kahiresi,* ss. 23-28.

[17] Hathaway, *Kazdağlılar,* s. 8.

[18] Tımar, Osmanlı Devleti'nde geçimlerini veya hizmetlerinin masraflarını gidermek üzere bazı asker ve memurlara, belirli bölgelerden kendi adlarına tahsil etmek üzere tahsis edilmiş vergi kaynaklarını ifade etmek üzere kullanılan bir terimdir ve yıllık geliri 10.000 akçeye kadar olan askerî dirlikleri ifade etmek üzere kullanılır. Ömer Lütfi Barkan, "Tımar", *MEB İA*, Cilt: 12/1, İstanbul 1979, 286-333, s. 286. Tımar hakkında ayrıca bkz: Halil İnalcık, "Tımar", *DİA*, Cilt: 41, İstanbul 2012, 168-173; Mustafa Akdağ, "Tımar Sisteminin Bozuluşu", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 4, 1945, 419-431; Şevket Pamuk, *Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi 1500-1914*, İletişim Yay., İstanbul 2014, ss. 41-42; Halil Cin, *Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması*, Berikan Yayınevi, Ankara 2016, s. 74; İlber Ortaylı, *Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi*, 4. Baskı, Cedit Neşriyat, Ankara 2012, ss. 124-133.

[19] İdris Bostan, "Salyâne", *DİA,* Cilt: 36, İstanbul 2009, 59-60, s. 59; Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü III*, MEB Yay., İstanbul 1993, ss. 111-112. XVI. yüzyılın ortalarına doğru; beylerbeyi, sancak beyi ve diğer devlet vazifelilerinin toplam sâlyâneleri 5 milyon akçeydi. XVII. yüzyıl sonuna gelindiğinde Mısır valisinin sâlyânesi tek başına 6,5 milyon akçeyi aşıyordu. Ahmet Tabakoğlu, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, Dergâh Yay., İstanbul 1985, ss. 59-63. Kanunî devrine ait Kanunnâmede Mısır Eyaleti ile ilgili olarak şu açıklama yer alır: "*Burada dahi ze'amet ve tîmâr yokdur. Cümle kurâ ve kasabâtları üç nevi' üzere tahrir olunmuşdur; bir sınıfı mîrî mal kurâlarıdır. Bir nev'i evkafındır. Bir nev'i keş3ufiyye kurâlarıdır. Ve bir sınıfı iltizâm bedelleridir. Mal defterdârı ve rûznâmecisi ve yedi mukâtaacısı ve Paşa tarafından mukâbelecisi ve küçük rûznmâmecisi ve kırk aded ümeraları ve yedi bölük ağaları vardır.*" Ahmet Akgündüz (Haz.), *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, 4. Kitap, I. Kısım, Fey Vakfı Yay., İstanbul 1992, s. 540. Mustafa Nuri Paşa, Mısır dışında salyâne ile idare edilen bölgeleri şöyle belirtir: Bağdad, Basra, Yemen, Habeş, Lahsa ile Cezâyir-i Bahr-i Sefîd ve Halep eyaletlerindeki bazı sancaklar. Mustafa Nuri Paşa, *Netâyicü'l-Vukûât*, Cilt: 1, İstanbul 1327, s. 131. Memlük döneminde ise,

4. Osmanlı Maliyesi

Osmanlı Devleti kurulduğu ve yayıldığı coğrafya itibarıyla transit yollar kavşağında yer almaktadır. Esasında şer'î hukuka dayalı bir ekonomik sistem öngörülmüş olsa da devlet; çok kültürlü ve geniş bir coğrafyada bulunmasından dolayı, örfî ve gelenekçi bir yapı benimsemek durumunda kalmıştır. Osmanlı Devleti kuruluşundan itibaren bir siyasî sistem tesis etmiştir. Bu sistem hem şer'î düşünceden etkilenmiş hem de örfî bir yapı sergilemiştir. Devlet askerî ve ekonomik politikalarını benimsediği siyasî sistemle şekillendirmiştir. Söz konusu politikalar; onu diğer dünya devletlerinden ayrı, kendine has bir çerçeveye oturtmuş olmasına rağmen; hem coğrafyanın dayattığı birtakım unsurlar hem de benimsenen siyasetin gereği olarak diğer sistemlerle organik bir bağ kurmasını da sağlamıştır.[20]

Osmanlı Devleti malî sistemi fiskalist ve iaşeci bir yapı sergilemiştir. Buna göre idare; bir taraftan tebanın ihtiyaçlarını karşılamak isterken, diğer taraftan devlet gelirlerini artırmak ve korumak gayesi içinde olmuştur.[21] Temelde bireysel zenginliğin önüne geçmenin önemli yollarından biri olarak daha merkezî ve devlet kontrolünde bir ekonomik politika izlemeyi tercih etmiştir. İslam hukukunda zorunlu olmadığı müddetçe başvurulması öngörülmeyen ve ancak uygulamada süreklilik gösteren, devlet eliyle fiyatların belirlenmesi/tespiti (narh uygulaması)[22] bu siyasetin bir boyutunu oluşturmaktadır. Devlet,

---

Mısır'da arazinin elverişli olanları, dirlik ve vakıf olarak tahsis edilmişti. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*, TTK Yay., Ankara 1988, s. 405.

[20] Osmanlı Devleti'nin herhangi bir sistemin parçası olup olmadığı hakkında çeşitli tartışmalar mevcuttur. Bu tartışmalardan birinde; Osmanlı Devleti, 1500'lerde genişleme aşamasında olan bir dünya imparatorluğu olarak kabul edilir. Ancak XVI. asırdan XIX. asra kadarki evre, Osmanlı Devleti'nin dünya ekonomisine katılma süreci olarak değerlendirilir. Bkz.: Immanuel Wallerstein/ Hale Decdeli/ Reşat Kasaba, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Dünya Ekonomisi ile Bütünleşme Süreci", *Toplum ve Bilim*, Sayı: 23, 1983, 41-54. Ayrıca bkz.: Huricihan İnan, "Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Sistemi: Bir Değerlendirme", *Toplum ve Bilim*, Sayı: 23, 1983, 9-39; M. Asım Karaömeroğlu, "Bağımlılık Kuramı, Dünya Sistemi Teorisi ve Osmanlı/Türkiye Çalışmaları", *Toplum ve Bilim*, Sayı: 91, 81-99; Diren Çakmak, *Osmanlı İktisat Düşüncesinin Evrimi Societas ve Universitas Gerilimi*, Libra Kitap, İstanbul 2011, ss. 73-76.

[21] Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Yay., İstanbul 2013, ss. 41-46. Ayrıca bakılabilir: Şevket Pamuk, *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi Büyüme, Kurumlar ve Bölüşüm*, 8. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2017, ss. 55-56.

[22] Temel ihtiyaçlar için olan mal ve hizmetlerin piyasadaki fiyatlarına doğrudan müdahale ile, belirli sınırları aşmasına mâni olmak amacıyla, resmî tavan fiyat tespit edilmesine narh adı verilir. Cengiz Kallek, "Narh", *DİA*, Cilt: 32, İstanbul 2006, 387-389, s. 387. Osmanlı narh uygulaması için bkz.: Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlılar'da Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1983; aynı yazar, "Narh (Osmanlılar'da)", *DİA*, Cilt: 32, İstanbul 2006, 390-391; Halil Sahillioğlu, "Osmanlılar'da Narh Müessesesi ve 1525 Yılı Sonunda İstanbul'da Fiyatlar", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Sayı: 1, 1967, 36-40; Temel Öztürk, "Osmanlılarda Narh Sistemi", *Türkler*, Cilt: 10, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, 1594-1615; Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı'nın Sosyo-Kültürel ve İktisâdî Yapısı*, TTK Yay., Ankara 2018, ss. 344-347. 1768-1774'te Rusya ile, 1787-1792'de Rusya ve Habsburglarla yapılan savaşların Osmanlı maliyesi üzerinde ciddî sarsıntılara yol açtığı bilinmektedir. Devlet, bu etkiyi azaltmak için, ikinci savaş esnasında tağşişe başvurarak, kuruştaki gümüş içeriğini 1/3 oranında azaltmıştır. Bunun yanında tağşiş ve kıtlıklara bağlı olarak oluşabilecek fiyat artışlarına engel olmak üzere şehirlerde ve özellikle İstanbul'da narh uygulamasına gitmiştir.

müdahaleci ekonomi politikasının önemli bir yolu olarak da ancak marjinal faydası az olan ürünlerin satışı olarak uygulanan bir ihracat ve ihtiyaç duyulan malların girdisi olarak görülen bir ithalat politikası takip etmiştir. Buna göre değerli madenlerin ülkeye girişi teşvik edilirken çıkışı yasaklanmıştır.[23] Bu noktada ise söz konusu bu siyasetin tetikleyici unsurlarının neler olabileceği sorusu akla gelmektedir. Devletin, bir taraftan gelirleri artırırken diğer taraftan ihracatla oluşabilecek dengesizlikleri, daha net bir ifadeyle olası kayıpları engellemek amacıyla hareket ettiği düşünülmelidir. Çünkü ihtiyaçlara cevap veren bir sistemle, var olanı korumak ve bu vesile ile devamlılığı sağlamak niyetinde, yerleşik birtakım kaideleri olan bir politika takip etmektedir.

Osmanlılar'da maliye teşkilatındaki baş müesseseye, Bâb-ı Defterî veya defterdarlık denilirdi. Kökenleri Türk ve İslâm devletlerine dayanan teşkilat, daha ziyade İlhanlıların etkisinde kalınarak tesis edilmiş, bu sebeple başındaki sorumluya, İlhanlılardan ilham alınarak defterdar denilmişti. Teşekkülünün XIV. asra kadar gittiği düşünülse de, Fatih Kanunnâmesi'nde teşrifattaki yeri ve vazifeleri tespit edildiği için, kurumun XV. yüzyıl ortalarında şekillenmiş olduğu kabul edilir. Zamanla sayıları artarak Rumeli defterdarı, başdefterdar kabul edilmek üzere; Anadolu, Arap ve Acem, şıkk-ı sânî gibi defterdarlıklar da ortaya çıkmıştı.[24]

Muhasebe, mevkûfat, kıla' tezkireciliği, vâridât, mukātaa ve tezkire-i ahkâm kalemleri defterdarın idaresi altındaki kalemlerdi.[25] Başdefterdar, devlet mallarının nâzırı olarak kabul edilmekte, Birûn hazinesi (dış hazine) de denilen Hazine-i Amire'nin idarecisi sayılmaktadır. Devlet gelirlerinin toplandığı merkez hazine konumundaki Hazine-i Amire dışında, XVIII. asrın ikinci yarısına kadar ikinci ve ihtiyat hazinesi olarak işlev gören bir de Enderûn Hazinesi (Hazine-i Hassa, iç hazine) mevcuttu. Enderûn Hazinesi, çilhâne, raht, bodrum, hil'at, has oda, Ceyb-i Hümâyun gibi alt hazinelerden oluşurdu. Hazine-i Amire'nin

Şevket Pamuk, "Tağşişlerden Dış Borçlanmaya Osmanlı İmparatorluğu'nda Bütçe Açıklarının Finansmanının Değişen Biçimleri, 1750-1914", *Osmanlıdan Cumhuriyete Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme-Seçme Eserleri II*, Çev. Gökhan Aksay, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2017, 97-115, s. 100.

[23] Harun Şahin, "Osmanlı İktisadi Görüşünün Ana İlkeleri Çerçevesinde Klasik Dönem Osmanlı İktisat Politikasına Bakış", *EKEV Akademi Dergisi*, Sayı: 61, 2015, 415-424, ss. 420-422.

[24] Mübahat S. Kütükoğlu, "Defterdar", *DİA*, Cilt: 9, İstanbul 1994, 94-96. Ayrıca bkz.: Rıfat Günalan, *Osmanlı İmparatorluğunda Defterdarlık Teşkilatı ve Bürokrasisi (XVI. Yüzyıl Maliye Ahkâm Defterleri)*, Kayıhan Yay., İstanbul 2010, ss. 17-36; Kütükoğlu, *İktisâdî Yapı,* ss. 256-259. Defterdar, İlhanlılarda Deftârî-i Memâlik olarak ifade edilmektedir. Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 214; Kütükoğlu, *İktisâdî Yapı,* s. 254.

[25] Aynı yazar, "Defterdar", s. 96.

gelir fazlası Enderûn Hazinesi'ne aktarılıyor, ihtiyaç hâlinde buradan alınarak kullanılıyordu. Mısır irsâliyesi de Enderûn Hazinesi'ne kaynaklık ediyordu.[26]

Mısır'ın (ve XVII. asır sonlarına kadar Bağdad ve Basra eyaletlerinin) her sene düzenli olarak İstanbul'a irsâliye göndermesi zorunluydu. Başlıca gelirlerini ziraat vergileri ile urban mukâtaalarından sağlanan gelirler oluşturmuştur. Giderlerini ise; maaş ödemeleri, Hac emirlerine verilen paralar, Mekke, Medine ve Kudüs'e gönderilen surre ve saray harcamaları meydana getirmektedir. İrsâliye olarak merkeze gönderilen gelir fazlası, Amerikan gümüşünün doğuya akmasına bağlı olarak XVII. asrın başından itibaren gümüş kuruş ve yüzyılın ikinci yarısı sonrası ise kısmen poliçe olarak gönderilebiliyordu. İrsâliye tek seferde gönderilemiyor, eyaletin gelirlerinden vali zimmetindeki bakiyeler geç ve zor tahsil ediliyordu. Vali değişimlerinde hesapların karışması sonucu da tahsil 5-6 seneye yayılabiliyordu.[27] Nelly Hanna; iltizamlardan fazlasıyla yüksek bir gelir elde edilebileceğini fark eden Memlükler ve ocak mensuplarından bazılarının, hazineye ödenecek parayı nakit olarak ödeyecek durumda olmadıklarını veya borç aldıkları parayı kendi nakitleri yerine kullanmayı tercih ettiklerini belirtir.[28] Mısır da dâhil olmak üzere tüm eyaletlerde, devlet gelirlerinin takriben %90'ı cizye ve mukâtaalardan temin ediliyordu.[29]

Kökenleri, Abbasilere kadar uzanan, Selçuklu ve İlhanlılarda yaygınlaşan mukâtaa, Osmanlı Devleti'nde, başlarda ilk kullanım şekline uygun olarak vergilerin muayyen bir miktar karşılığında iltizama verilmesi anlamında kullanılmış, zamanla iltizama konu olan vergi birimi manasına evrilmiştir. Genellikle, vergi çeşitliliğine sahip alanlar daha küçük sınırlı mukâtaa birimini oluştururken, tek bir vergi unsuruna sahip mukâtaanın sınırı da aksine büyümektedir. Mukâtaalar oluşturulurken daha ziyade vergilendirme masraflarının yüksek olmamasına dikkat edilirdi. Çünkü masrafların fazlalığı, halkın aşırı ve lüzumsuz vergi yükü altına girmesi anlamına gelirdi. Osmanlı Devleti'nde mukâtaanın genişlemesini, tımar sisteminde meydana gelen daralma ve özellikle XVIII. asrın başlarından itibaren

[26] Cengiz Orhonlu, "Hazine", *DİA*, Cilt: 17, İstanbul 1998, 130-133. Detaylı bilgi için ayrıca bkz.: İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Osmanlı Devleti Maliyesinin Kuruluşu ve Osmanlı Devleti İç Hazinesi", *Belleten,* Cilt: XLII, Sayı: 165, TTK Yay., Ankara 1978, 67-93.
[27] Ahmet Tabakoğlu, *Osmanlı Mâlî Tarihi*, Dergâh Yay., 2016, ss. 226-228.
[28] Nelly Hanna, *Osmanlı Kahire'sinde Tüccar Olmak*, Tercüme: Deniz Öktem, Küre Yay., 2006, s. 150.
[29] Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, Cilt: 1, Editör: Halil İnalcık-Donald Quataert, Çev: Halil Berktay, Eren Yay., İstanbul 2000, s. 93. Berkes, Mısır'ın yıllık getirdiği gelirin, 1 milyon 200 bin duka olduğunu ve sadece Kahire'nin 200 bin duka vergisinin mevcut bulunduğunu ifade eder. Berkes, *a.g.e.,* s. 88. XVI. asırda Osmanlı toplumunun takriben %90'ı kırsal alanda yaşıyor, tarımla uğraşıyordu. Bunların bir kısmını teşkil eden göçebe aşiretler ise, hayvancılıkla meşgul oluyordu. Kentlerde yaşayan %10'luk dilim ise zanaatla ve diğer tarım dışı işlerle meşguldü. Pamuk, *Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi*, ss. 32-33.

genişleyen iktisadî faaliyetler sağlamıştır.[30] Mukâtaa ile amaçlanan; toprağın harap kalmaması, yani gelir kaynaklarının kaybedilmemesidir. Bazı toprakların, boş ve âtıl durumda bırakılmaktansa mukâtaa ile işletilerek devlete gelir sağlaması hedeflenmektedir.[31]

Osmanlı Devleti, idarî ve malî sistem içerisinde emanet sisteminden daha çok, iltizamı tercih etmişti. İltizamda, devlete ait vergi geliri, yıllık bir bedel mukabilinde özel bir şahsa verilir, bu işle görevlendirilmiş mültezim, mutlak surette peşin bir ödeme yapardı. XVI. asrın başlarından itibaren hızla genişleyen iltizamda mukavele, genellikle üç senelik yapılırdı, bu süreye ise tahvil denilirdi. XVI. asrın sonlarından itibaren iltizam sektöründe zaten çoğunlukta olan askerî sınıf, maaşlarını düzenli bir şekilde almayı garanti eden iltizama daha çok yönelir olmuştu. XVII. asrın sonlarında, iltizamın ekonomi üzerindeki olumsuz ve yıpratıcı etkisini azaltmak gayesiyle alınan tedbirler arasında yeni bir sistem uygulaması da yer alıyordu.[32] XVII. yüzyılda artan savaş giderlerinin ekonomi üzerinde oluşturduğu baskı, azalan gelirlere bağlı olarak oluşan bütçe açığı mukâtaaların, kayd-ı hayat şartıyla iltizama verilmesiyle giderilmeye çalışılmıştı. 1695'te uygulamaya konulan mâlikâne sistemi kesintiyle de olsa takip eden 80 yıl boyunca gelişti. Eshamın uygulanması ile bir daralma evresine girildi ve XIX. yüzyıl ortalarına doğru bu süreç tamamlanmış oldu.[33]

5. Osmanlı'da Para

Osmanlı Devleti'nde ilk devirden itibaren bakırdan imal edilen ve mankur[34] adı verilen bozuk paralar söz konusu olsa da asıl ödeme aracı akçelerdir.[35] Akçenin temel ödeme aracı olduğu göz önünde bulundurulduğunda ilk kez ne zaman basıldığı hususu da önem arz

[30] Mehmet Genç, "Mukâtaa", *DİA*, Cilt: 31, İstanbul 2006, 129-132. Mukâtaa hakkında daha detaylı bilgi için bkz.: Baki Çakır, *Osmanlı Mukataa Sistemi (XVI-XVIII. Yüzyıl)*, Kitabevi Yay., İstanbul 2003.
[31] Halil İnalcık, "Köy, Köylü, İmparatorluk", *(V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi, Tebliğler, M.Ü. Türkiyat Araştırma ve Uygulama Merkezi, İstanbul 21-25 Ağustos 1989, TTK, Ankara, 1990, 1-11), Osmanlı ve Ekonomi*, Eren Yay., İstanbul 2009, 1-14, s. 6.
[32] Mehmet Genç, "İltizam", *DİA*, Cilt: 22, İstanbul 2000, 154-158. Ayrıca bakılabilir: Emine Kıray, *Osmanlı'da Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar*, İletişim Yay., İstanbul 2015, ss. 185-190; Kütükoğlu, *İktisâdî Yapı*, ss. 298-301; Suraiya Faroqhi, "Krizler ve Değişim 1590-1699", *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1600-1914*, Cilt: 2: Editör: Halil İnalcık-Donald Quataert, Çev. Serdar Alper, Eren Yay., İstanbul 2006, 543-757, ss. 663-664.
[33] Mehmet Genç, "Mâlikâne", *DİA*, Cilt: 27, Ankara 2003, 516-518. Mâlikâne hakkında daha geniş bilgi için bkz.: Erol Özvar, *Osmanlı Mâliyesinde Malikâne Uygulaması*, Kitabevi Yay., İstanbul 2003. Ayrıca bkz.: Yavuz Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII. Yy'dan Tanzimat'a Mali Tarih)*, Alan Yay., İstanbul 1986, ss. 33-34. Esham hakkında bkz.: Mehmet Genç, "Esham", *DİA*, Cilt: 11, İstanbul 1995, 376-380; Ali Akyıldız, *Para Pul Oldu Osmanlı'da Kağıt Para, Maliye ve Toplum*, İletişim Yay., İstanbul 2014, ss. 36-38.
[34] Bkz.: Oğuz Tekin, "Mangır", *DİA*, Cilt: 27, Ankara 2003, 568; Halil Sahillioğlu, "Fatih'in Son Yıllarında Bakır Para Basılması ve Dağıtılması ile İlgili Belgeler", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Sayı: 6, 1968, 72-75.
[35] Oğuz Tekin, "Sikke", *DİA*, Cilt: 37, İstanbul 2009, 179-184, s. 182.

eder. Bu tarih kesin olarak bilinmemekle birlikte, Osmanlı Devleti'nden günümüze intikal eden ilk gümüş sikkeler Orhan Gazi dönemine aittir.[36] Bunun yanında, Osmanlılara ait ilk sikkenin Osman Gazi devrinde basıldığına dair, çeşitli tartışmalar da mevcuttur.[37]

Osmanlı Devleti'nin para tarihi üzerine yapılan çalışmalarda sikkeler, maden cinsi bakımından bir sınıflandırmaya tabi tutularak; Fatih Sultan Mehmet devrine kadar yalnız gümüş metalinin kullanıldığı mono-metalist devir ve bu dönemden itibaren altının da sikke basımında kullanılmaya başlandığı bi-metalist devir olarak temelde iki döneme ayrılarak incelenmiştir. Mono-metalist veya bi-metalist memleketler arasında sayılmak, sadece altın ve gümüş paraların yan yana tedavül etmesinden kaynaklanmaz. Her iki metalden paraların dolaşımda olduğu ülkeler mono-metalist olabilirler. Bunu da belirleyen iki temel vasıf bulunmaktadır: darp serbestisi hakkı ve sonsuz ibra kudreti. Bunlar yalnız altın için uygulanıyorsa, altın mono-metalist, yalnız gümüş için uygulanıyorsa gümüş mono-metalist, her ikisi için de tanınıyorsa altın-gümüş bi-metalist sistem söz konusudur. Osmanlı para tarihi de XVII. yüzyıla kadar bu açıdan ikiye ayrılır. Bunlardan ilki, Fatih'in ilk Türk altınını darbına kadar geçen ve akçe denilen gümüş para birimine dayalı gümüş mono-metalist sistemin hâkim olduğu devirdir. İkincisi ise, Fatih'ten itibaren altın-gümüş bi-metalist sistemin olduğu devirdir. Altın "sultanî" ve gümüş "akçe" para birimleri mevcuttur. XVI. yüzyılda doğu ve güney bölgeleri için "şâhî" ve "pâre" olarak ifade edilen sikkeler bulunmaktadır. XVII. yüzyılın sonlarında, bakır paralara da sonsuz ibra kudreti tanınarak üç metale dayalı sistem getirilse de bunun uygulanırlığı en fazla üç yıl olmuştur. Sahillioğlu'na göre, XVII. asrın sonlarından itibaren gümüş para sistemi "guruş" adında yeni bir birime dayandırılmıştır.[38] Bölükbaşı; Osmanlı kuruşunun ortaya çıkış sürecinin, 1690 senesinde darphanede zolota darbıyla başladığını belirtir. Ayrıca muhasebe kayıtlarının tutulması için

[36] Halil Sahillioğlu, "Akçe", *DİA*, Cilt: 2, İstanbul 1989, 224-227, s. 225; Şevket Pamuk, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Para 1326-1914", *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1600-1914*, Cilt: 2: Editör: Halil İnalcık-Donald Quataert, Çev. Serdar Alper, Eren Yay., İstanbul 2006, 1053-1088, s. 1058.

[37] İbrahim Artuk, "Osmanlı Beyliği'nin Kurucusu Osman Gazi'ye Ait Sikke", *Birinci Uluslararası Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920) Kongresi Tebliğleri*, Edt. O. Okyar/ H. İnalcık, Ankara 1980, 27-31; Hakan Yılmaz, "Osman Gâzî'nin Kayıp İkinci Sikkesi ve Osmanlı Kuruluş Tartışmalarına Etkisi", *Âb-ı Hayât'ı Aramak Gönül Tekin'e Armağan*, Yayıma Haz. Ozan Kolbaş/ Orçun Üçer, Yeditepe Yay., İstanbul 2018, 763-788.

[38] Halil Sahillioğlu, *Kuruluştan XVII. Asrın Sonlarına Kadar Osmanlı Para Tarihi Üzerinde Bir Deneme*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1958, ss. 7-13; Ekrem Erdem, "Osmanlı Para Sistemi ve Tağşiş Politikası: Dönemsel Bir Analiz", *Bankacılar Dergisi*, Sayı: 56, 2006, 10-28, ss. 11-16. Gerber, Osmanlı para sisteminin temelinin bi-metalist olmadığını ifade eder. Çünkü, bi-metalizmin özünde altın ve gümüş arasında sabit bir değişim oranı bulunması gerekirken bazı etkenler nedeniyle (mesela yeni bir maden keşfedilmesi ile) bu iki metalin piyasa fiyatının değiştiğini belirtir. Bu da iki metalden birinin daha çok değerlenmesine, bu sebeple diğerinin ise çekilme eğiliminde olmasına neden olur, demektedir. Haim Gerber, "The Monetary System of the Ottoman Empire", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, Volume: 25, No: 3, 1982, 308-324, s. 309.

esedî kuruş adıyla bir hesap parası oluşturulmuştu. Osmanlı kuruşu, 1719'da çıkarılan fermanla Osmanlı para sistemine girmiş ve hesap parası olan esedînin yerini almıştır. Böylece Osmanlı para sisteminin temel birimi hâline gelmiştir.[39] Basılan ilk kuruşlar 25,6 gram ağırlığındaydı ve 120 akçe (40 pâre) rayiç değeri bulunuyordu.[40]

Fatih devrinde, ilk kez altın sikke darp edilmeye başlanmıştı. Altın sikke darbını gerektiren temel sebep ise; transit ticaret sahası olunması ve uluslararası ticarette gelişme kaydetmekti. Ayrıca; ülke topraklarının genişlemesi, buna paralel olarak geniş mübadele hacmini karşılayabilen yeni bir sikke basılmasını gerekli kılıyordu.[41] Fakat bunun yanında, Fatih devrinde askerî faaliyetlerin yoğunluk kazanması paraya olan arzı artırmış, devlet bu arzı karşılamak üzere sık sık tağşişe de başvurmuştur.[42]

Osmanlı Devleti'nde genel olarak uygulanan para tashihi politikası, paranın içindeki değerli maden miktarının bir seyir hâlinde giderek azaltılması (tağşiş) olarak karşımıza çıkmaktadır. Söz konusu uygulamayı, temelde bir zorunluluk körüklemiş olsa da aslında bu durum, devletin finansman sağlama amacından kaynaklandığı şeklinde yorumlanmaktadır. Bu amaç için paradan, ayarında yapılacak değişiklikle veya eski sikkelerden yeniden sikke kesilmesi şeklinde istifade edilebileceği gibi, tahta çıkan padişahın, sikkenin tecdidine başvurması yoluyla da yararlanılmaktadır.[43] Padişahlar, birçok inâmât, bahşiş vb. ihsanlarda bulunmak için özellikle berat ve sikkelerde tecdid uygulamışlardır. Çünkü bu durum, devlete

[39] Ömerül Faruk Bölükbaşı, "İstanbul'da Doğan Bir Osmanlı Sikkesi: Kuruş Yeni Belge ve Tespitler Işığında Osmanlı Kuruşunun Ortaya Çıkış Hikayesi", *Osmanlı İstanbulu VI, VI. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu Bildirileri 11-13 Mayıs 2018, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi*, Edt. Feridun Emecen/ Ali Akyıldız/ Emrak Safa Gürkan, İstanbul 2019, 399-415, ss. 412-415. Ayrıca bkz.: Aynı yazar, "Guruş", *The Encyclopaedia of Islam*, Three, Edt. Kate Fleet/ Gudrun Kramer/ Denis Matringe/ John Nawas/ Everett Rowson, Brill, 2019, 55-56.

[40] Şevket Pamuk, "Kuruş", *DİA*, Cilt: 26, Ankara 2002, 458-459, s. 459. Ayrıca bkz.: Ariel Salzman, *Modern Devleti Düşünmek, Osmanlı Ancien Régime'i*, Çev. Ayşe Özdemir, İletişim Yay., İstanbul 2011, s. 107; Berkes, *a.g.e.*, s. 211; Stanley Lane-Poole, "On The Weights And Denominations of Turkish Coins", *The Numismatic Chronicle and Journal of the Numismatic Society*, Third Series, Volume: 2, 166-182, s. 175.

[41] Ahmet Tabakoğlu, *Türkiye İktisat Tarihi*, Dergâh Yay., İstanbul 2017, s. 436.

[42] Halil Sahillioğlu, "The Role of International Monetary and Metal Movements in Ottoman Monetary History 1300-1750", *Studies on Otoman Economic and Social History*, IRCICA, İstanbul 1999, 27-64, s. 29. Ayrıca bkz.: Halil İnalcık, *Devlet-i 'Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-III Köprülüler Devri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2019, ss. 3-4.

[43] Tabakoğlu, *Osmanlı Mâlî Tarihi*, s. 547. XVI. asrın ikinci yarısından itibaren, Avrupa'dan Osmanlı piyasasına gümüş para girmesi, enflasyonist bir ortama sebep olmuş, devlet çareyi altın ve gümüş sikkelerde tağşiş yapmakta bulmuştur. Mustafa Öztürk, "Genel Hatlarıyla Osmanlı Para Tarihi", *Türkler*, Cilt: 10, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, 1485-1527, s. 1491. Sinan Marufoğlu, "Osmanlı Taşra Eyaletlerinde Para ve Finansman Sorunları: Musul, Bağdat ve Basra Eyaletleri Örneği", *Doğu-Batı Düşünce Dergisi*, Sayı: 53, Osmanlılar III, 2010, 196-212, s. 198.

ve dolayısıyla padişaha gelir sağlamaktadır. Bunun diğer bir nedeni de padişahın kendi otoritesini memurlarına ve tüccarlara göstermek istemesidir.

Tecdid-i sikke, padişah değişimlerinde padişahın kendi adına sikke bastırması ve eski padişaha ait sikkelerin tedavülünü yasaklaması anlamına gelir, bu ise eski sikkelerin darphanelerde yeniden işlem görmesini gerektirirdi.[44] Sikke tecdidlerinden gaye; devlete zaman zaman gelir sağlamaktır. Tecdide tabi tutulan sikkelerin miktarı, söz konusu gelirin miktarını da etkilemektedir. Dolayısıyla tecdidler ve develüasyonların hedefi, yaygın olarak kullanılan gümüş sikkeler olmaktaydı. XVII. yüzyılın sonuna kadar padişahların tecdid ve develüasyona hedef aldıkları sikke, akçe olmuştur. Piyasada yaygın miktarda yabancı sikke olmasından ötürü ve dolayısıyla akçenin yeniden darbı beklenen geliri sağlamayacağı için, sikke tecdidine bu şartlar altında başvurulmamıştır. XVI. yüzyıldan sonra ise; sikke tecdidi cülûs sonrası, yeni padişahın adının sikke üzerine kazınması anlamı taşımaktadır. XVI. ve XVII. yüzyıllarda, "sikke tecdidi" ile fiilen ifade edilen şey, tashih-i sikkeydi.[45] Mustafa Akdağ, akçede yapılan sürekli tağşişlerin hazineye kâr sağlamak amacıyla yapıldığı değerlendirmesini uygun bulmamaktadır. Ona göre; akçenin gümüş değerinin azalması, devlet için zarar anlamına gelmektedir. Çünkü toplanan vergiyle gelen akçe de, veznindeki azalmanın nisbetinde azalacaktır.[46]

Osmanlı Devleti'nde her ne kadar dışarıya maden akışının önlenmesine yönelik bir siyaset takip edilse de bu durum, özellikle doğuya (İran'a) değerli maden akışını durduramamıştır. Bunun yanında "kötü para, iyi parayı kovar"[47] kuralına bağlı olarak, bozuk ayarlı Mısır altınları İstanbul'da basılan yüksek değerli altınların piyasadan çekilmesine neden oluyordu.[48] Mısır'da Osmanlı idaresinin başlangıcına kadar, ilk devir İslâm Devletlerinin teşekkülünden itibaren hem altın hem gümüş hem de bakır sikkelerin basılıp tedavül ettiği bilinmektedir. Dinar, dirhem, nısf dinar, fulûs vb. ifade edilen sikkeler dışında

[44] Sahillioğlu, "Akçe", s. 226. Tecdid-i sikke uygulaması boyunca akçenin ağırlığı her seferinde (bir buğday tanesi kadar, 48 mg) azaltılmıştır. Erdem, a.g.m., s. 12.
[45] Sahillioğlu, *Para Tarihi Üzerinde Bir Deneme*, s. 61. XVI. asrın ikinci yarısından itibaren, Avrupa'dan Osmanlı piyasasına gümüş para girmesi, enflasyonist bir ortama sebep olmuş, devlet çareyi altın ve gümüş sikkelerde tağşiş yapmakta bulmuştur. Öztürk, "Para Tarihi", aynı yer. Marufoğlu, aynı yer.
[46] Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası Celalî İsyanları*, YKY, İstanbul 2009, s. 39.
[47] İlk defa İngiltere Kraliçesi I. Elizabeth'in finans danışmanlığını yapan Thomas Gresham tarafından söylendiği için Gresham Yasası olarak kabul edilen bu görüşe göre; nominal değeri olan iki madenî paradan maden değeri fazla olan para diğerinin karşısında duramayıp piyasadan çekilecektir. Bu durumda kötü olan para, iyi olan parayı piyasadan kovmuş olacaktır. Bkz.: İlker Parasız, *Para Ekonomisi,* Ezgi Kitabevi Yay., Bursa 1999, s. 18.
[48] Tabakoğlu, *Osmanlı Mâlî Tarihi*, s. 545.

pek çok sayıda sikkenin varlığı bilinmektedir.[49] Osmanlı idaresinin başlaması ile de Mısır'da çeşitli sikkeler tedavül etmeye devam etmiş, bir taraftan da Kahire Darphanesi faal olarak sikke basmayı sürdürmüştür. Osmanlı Devleti, Kahire'de basılan bozuk ayarlı sikkeler dolayısıyla piyasa standartlarını korumakta bir hayli zorlanmıştır. Bu husus, Bölüm II'de detaylı bir şekilde anlatılacaktır.

6. Osmanlı Darphaneleri ve İşleyişleri

Osmanlı Devleti'nin tecrübe ettiği ve içinde bulunduğu ekonomik süreç ve politika devletin sikke basma işlevinin yönünü de belirlemiştir. Sikke basmak hâkimiyet alâmetlerinden sayıldığından devlet tarafından bu işe ayrı bir ehemmiyet gösterilir, darphaneler de bu açıdan ayrıca bir önemle işletilirdi. Bu sebeple Darphane-i Amire olarak adlandırılan İstanbul Darphanesi dışında, devlet genelinde, merkezden uzak bölgelerde çeşitli dönemlerde işlev görmüş çok sayıda darphane olduğu bilinmektedir. Bunlardan bazıları merkeze ulaşımın zor olduğu noktalarda tesis edilmişken, bazıları da hammaddeye yani sikke basımında kullanılan madenlere yakınlığı dolayısıyla merkezden ayrı olarak kurulmuştur.

Dârü'd-darb olarak da adlandırılan darphane[50], Osmanlı devleti için önemli bir gelir kaynağı olmaktaydı. Bu sebeple de her bölgenin belli başlı şehir ve kasabalarında darphane bulunması bir tür vergi alma kapısı anlamına geliyordu.[51] Sadece Anadolu'da yirmiye yakın darphane kurulduğu ve bunlardan bazılarının kapandığı, bazılarının ise tekrar işler hâle getirildiği bilinmektedir.[52] Osmanlıların çeşitli şehirlerde işlettikleri darphanelerin sayısı toplamda 80'i bulmaktadır.[53] Anadolu'da bulunan Osmanlı darphanelerinden bazıları; Bursa, İzmir, Bolu, Diyarbekir, Van, Urfa, Trabzon, Afyon, Aydın, Maraş, Gelibolu,

[49] Hasan Mahmûd eş-Şâfiî, *en-Nukûd Beyne'l-Kadîm ve'l-Hadîs Dirâsetün Tahlîliyyetün Mukârene 'ani'l-Umle fî'l-'Âlemi'l-Arabiyyeti*, Dârü'l-Maârîf, Kahire, ss. 9-10. Osmanlı idaresinin hemen öncesi olması hasebiyle Memlük Dönemi paraları hakkında bakılabilir: John L. Meloy, "Copper Money in Late Mamluk Cairo: Chaos Or Control?", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, Volume: 44, No: 3, 2001, 293-321; Warren C. Schultz, "Mahmûd ibn 'Alî And The "New Fulûs": Late Fourteenth Century Mamluk Egyptıan Copper Coinage Reconsidered", *American Journal of Numismatics*, Volume: 10, 1998, 127-148; aynı yazar, "Mamluk Monetary History: A Review Essay", *Mamluk Studies Review*, Volume: 3, 1999, 183-205.

[50] Halil Sahillioğlu, "Darphâne", *DİA,*Cilt: 8, İstanbul 1993, 501-505, s. 501; BOA, C.ML. 69/3185. Ayrıca bakılabilir: Tâhir Râğıb Hüseyin, *en-Nukûdü'l-İslâmiyyeti'l-Evvelî*, Cilt: 2, Kahire 1984, s. 14.

[51] Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi,* YKY, İstanbul 2010, s. 527.

[52] Sahillioğlu, "Darphâne", s. 502.

[53] Aynı yazar, *Para Tarihi Üzerinde Bir Deneme,* s. 241.

Balya'dadır.[54] Darphanelerin hepsinin aynı anda faaliyet gösterdiği yanılgısına düşmemek lazımdır. Zira çoğu darphane zaruret hâlinde açılmış ve bir müddet sonra kapatılmıştır. Devlet sınırları genişledikçe darphane sayısı artış göstermiş, fakat zamanla ve özellikle XVI. asrın sonlarındaki sikke devalüasyonlarına bağlı olarak söz konusu artışta bir duraklama meydana gelmiştir.[55] Darphanelerin, yoğun olarak faaliyette bulundukları evre, sikke tashih ve tecdid dönemleriydi.[56]

Birinci derecede işlek olan darphaneler; başta İstanbul Darphanesi olmak üzere Edirne, Bursa, Tire, Amasya, Ayasluğ ve Serez darphaneleridir.[57] Avrupa topraklarında inşa edilen darphanelerin -Sidrekapısı, Serez, Üsküp, Ohri, Novabrdo, Srebreniçe, Kratovo ve Koçana gibi- daha ziyade maden yataklarına yakın olan bölgelerde ya da ticaret merkezi konumunda bulunan yerlerde inşasına ehemmiyet verilmiştir.[58] Genellikle maden bulunan bölgelerde ve yerel tedavül ihtiyaçlarını karşılamak üzere darphaneler kurulurdu. Pek çok darphane kurulmasının mühim bir nedeni de ulaştırma ve nakil imkânlarının sınırlı olmasıydı. Darp masraflarını giderecek madenin darphanelerde toplanması gerekliydi.[59] Bunlar dışında Kuzey Afrika coğrafyasında; Trablusgarp, Tunus, Cezayir gibi eyaletlerde gümüş para kesen darphanelerin mevcut olduğu ve XVIII. yüzyılda İstanbul'da basılan sikkelerin bu bölgelere akışına, bu eyaletlerde basılan altın paraların Kahire ve bilhassa İstanbul'da kesilenlerden ayar ve vezn bakımından daha düşük olmalarının sebep olduğu bilinmektedir.[60] Para darp edilmesi için ihtiyaç duyulan sikke kalıpları ise taşra darphanelerine merkezden gönderilmekteydi.[61]

Osmanlı Devleti'nin ilk devirlerinden itibaren sikke basımının önemli olması dolayısıyla sikke basma işini gören kurum(lar)un varlığı pek tabidir. Bu aşamada darphaneleri önemli kılan iki hususdan bahsetmek mümkündür; bu hususlardan ilki darphanelerin görev ve işlevi, ikincisi ise nasıl işletildiği ve çalışma usûlüdür. Para basımı için gerekli maden daha ziyade piyasada tedavül eden madenî paralardan karşılanıyor,

[54] İlhanlılar ve Beylikler dönemindeki darphanelerden bazıları ise; Kastamonu, Samsun, Tokat, Sivas, Erzurum, Erzincan, Konya, Manisa, Kütahya, Ankara gibi yerlerde bulunmaktadır. Bazı devletler ve muhtelif zamanlarda açılmış darphaneler ile, burada zikredilmeyen diğer darphaneler için bkz: *a.g.t.,* ss. 243-244.
[55] *a.g.t.*, s. 241.
[56] Kütükoğlu, *İktisâdî Yapı*, s. 340.
[57] Akdağ, *İktisadî ve İçtimaî Tarih,* s. 526.
[58] Sahillioğlu, "Darphâne", aynı yer; aynı yazar, *Para Tarihi Üzerinde Bir Deneme,* ss. 242-245.
[59] Tabakoğlu, *Türkiye İktisat Tarihi*, s. 428.
[60] Sahillioğlu, "Darphâne", aynı yer.
[61] Ömerül Faruk Bölükbaşı, *18. Yüzyılın İkinci Yarısında Darphâne-i Âmire*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul 2013, s. 49. Sahillioğlu, "Darphâne", s. 504; Tabakoğlu, *Türkiye İktisat Tarihi*, aynı yer; aynı yazar, *Osmanlı Mâlî Tarihi*, s. 544.

madenlerin para basımına katkısı nispetle daha az oranda vuku buluyordu. Dolayısıyla piyasadan gelecek madenî paraların azlık veya çokluğu, darphanelerin iş yoğunluğu ve üretim kapasitesine etkisi bakımından önem arz ediyordu. Nitekim devlet genelinde pek çok darphanenin var olması, devletin yerel piyasaların sikke talebine cevap vermek konusunda duyarlı olduğunu göstermektedir.[62]

Ömerül Faruk Bölükbaşı taşra darphanelerinin para refomunun yapıldığı XVII. asrın sonlarından, XVIII. asrın ortalarına kadar faal olduğunu belirttiği çalışmasında darphaneleri faaliyet bölgeleri ve dönemlerine göre incelemiştir. Buna göre; Edirne Darphanesi'nin açıldığı 1697 senesinin başından, 1699 senesinin sonlarına kadar olan dönemde Erzurum ve İzmir darphaneleri de para basma faaliyetinde bulunmuştur. İkinci evre ise 1723-1736 yılları arasına tarihlenir. Osmanlı-İran Savaşı'nın yaşandığı bu dönemde; Tiflis ve Revan Darphaneleri Osmanlıların elinde olduğu sürede, devamlı olarak para basmasa da varlık göstermeye devam etmiştir. Tebriz'in birkaç defa Osmanlı-Safevi arasında el değiştirmesine bağlı olarak Tebriz Darphanesi de faaliyetini istikrarlı olmasa da, sürdürmüştür. İran savaşları esnasında Bağdat Darphanesi de faaliyet göstermiştir. Gümüşhane'de açılan darphanenin faaliyet evresi de, 1735 senesinde devamlı olmak üzere, 1734-1736 yılları arasına denk gelmektedir. Bunlar dışında mankur basılan çeşitli darphaneler de faaliyet göstermiştir.[63]

Darphanelerin işletilmesinde üç ayrı sistem uygulanmıştır. Bu sistemler; emanet, iltizam, emanet ber-vech-i iltizamdır. Bu uygulamalar birer aşama olmayıp herhangi biri, aynı dönemde farklı darphanelerde veya bir darphanede farklı dönemlerde kullanılabilmiştir. Örneğin; Halep Darphanesi iltizam, Edirne Darphanesi emanetle işletilirken Bursa Darphanesi emanet ber vech-i iltizam usûlü ile idare edilmiştir. Aynı şekilde; bir darphane belli bir müddet emanetle idare edildikten sonra bir dönem iltizama da verilebilmiştir.[64]

Emanet; bir tür devlet işletmeciliği olup bu usûlde devlet tarafından tayin edilen bir emin aracılığı ile darphane idare edilir ve emin, herhangi bir ihmal söz konusu değilse devlete karşı sorumlu olmaz, ulûfesini tamam olarak alırdı.[65] İltizamda ise; bir süreliğine muayyen bir miktar karşılığında darphane mültezim adında bir görevliye ihale edilir; tahvil

[62] Şevket Pamuk, "Osmanlılarda Gümüş Madenleri ve Darphaneler", *Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları-Seçme Eserleri I,* 7. Basım, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2018, 65-75, s. 71.
[63] Ömerül Faruk Bölükbaşı, "Osmanlı Taşra Darphaneleri (1697-1758)", *Türk Kültürü ve İncelemeleri Dergisi*, Sayı: 29, İstanbul 2013, 27-76, ss. 28-33.
[64] Sahillioğlu, *Para Tarihi Üzerinde Bir Deneme,* s. 247.
[65] *a.g.t.,* s. 248.

denilen süre bitiminde mültezimin söz konusu meblağı ödemesi lazım gelirdi. Aksi hâlde mültezimin malları hacz edilir, kâfi gelmezse borcun kefillerden tahsili yoluna gidilirdi. Bunlar da borcu karşılamaya yetmezse mültezim hapis ile cezalandırılırdı.[66] Emanet ber vech-i iltizam sisteminde; darphaneyi iltizam eden kişiler emin gibi maaşlıdır; fakat aynı zamanda bir mültezim gibi taahhüt ettikleri meblağı süre sonunda ödemek zorundadırlar.[67] Büyük kent merkezlerindeki darphaneler daha ziyade emanet ile işletilir, emin adı verilen görevliler tarafından idare edilirdi; daha küçük olanlar ise iltizam sistemi ile özel işletmecilere ihale edilirdi.[68] Emanet usûlüne, iltizam için talip çıkmaması durumunda başvurulabilmiştir.[69]

Para basım işlemi için öncelikle hammaddenin yani madenin temin edilmesi gerekmektedir. Bunun için başta gümüş ve altın olmak üzere; bakır, kurşun gibi madenlere de ihtiyaç duyulmaktadır. Yukarıda ifade edildiği üzere; maden temin yollarından ilki ve maden sağlama bakımından oranı düşük olanı maden ocakları yoluyla gerekli altın veya gümüşü sağlamaktır. Osmanlı Devleti'nde madenlerin mülkiyeti, devlete aitti. Bu sebeple de işletilmesi ve denetimi önemsenmekte, kanunnâmalerde tespit edilmekteydi.[70] Maden ocakları, mukâtaa sisteminin bir parçası olarak işletilmekte; 1736'da Darphane Nezareti'ne havale edilene kadar idaresi Maliye Nezareti tarafından gönderilen memurlarca yürütülmekteydi.[71]

Madenin tedariki hususunda en önemli pay kuşkusuz piyasada dolaşan eski paralara ve bunların toplanarak yeniden darp işlemine tabi tutulmasına aittir. Bu sebeple özellikle

[66] aynı yer. Ayrıca bkz: Tabakoğlu, *Osmanlı Mâlî Tarihi*, ss. 331-338; Halil İnalcık, *Devlet-i 'Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-IV Âyânlar, Tanzimat, Meşrutiyet*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2015, ss. 57-62.

[67] Sahillioğlu, *Para Tarihi Üzerinde Bir Deneme*, aynı yer.

[68] Şevket Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2012, s. 39. Bölüm I'de izah edileceği ve görüleceği üzere; eminler darphanenin idaresinde birinci derecede sorumlu idiler. Onlar dışında idareciler arasında yer alan ve para basım aşamaları ve teknik hususlarda söz sahibi olan bazı görevliler de mevcuttur. İdareyle ya da darp ile ilgili herhangi bir husus söz konusu olduğunda Dîvân-ı Hümâyun'dan çıkacak bir yazının muhatabı; başta darphane nâzırı (emin) olmak üzere, çeşitli görevliler ile birlikte kadılar da olmaktaydı.

[69] Sahillioğlu, "Darphâne", s. 503. Ayrıca bkz.: Halil Sahillioğlu, *Bir Mültezim Zimem Defterine Göre XV. Yüzyıl Sonunda Osmanlı Darphane Mukataaları*, Sermet Matbaası, 1963, s. 147.

[70] Mustafa Altunbay, "Klasik Dönemde Osmanlı'da Madencilik", *Türkler*, Cilt: 10, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, 1464-1484, 1465.

[71] Fahrettin Tızlak, "Osmanlı Devleti'nde Madencilik", *Osmanlı*, Cilt: 3, Edt. Güler Eren, Yeni Türkiye Yay., Ankara 1999, 312-321, s. 313. Osmanlı'da madencilik hakkında daha detaylı bilgi için bakılabilir: aynı yazar, *Keban-Ergani Yöresinde Madencilik*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Elazığ 1991; Hamit Şafakcı, *Bozkır'da Madencilik (1776-1839)*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 2013; Özden Aydın, *Osmanlı Devleti'nde Bağdat Yolu Güzergâhında Madencilik*, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas 2011; Pamuk, "Osmanlılarda Gümüş Madenleri", ss. 66-70.

padişah değişimlerinde yeni padişahın, adına sikke bastırmak üzere ve bazı dönemlerde piyasadaki istikrarsızlığa bağlı olarak tashih (Osmanlı Devleti'nde daha ziyade tağşiş olarak uygulanan) politikası gereği tedavüldeki sikkeleri toplatması zaruret hâlini almıştır. Buna bağlı olarak herkesin elindeki parayı yeniden darp edilmek üzere darphaneye teslim etmesi gerekmektedir. Aksi durumlarla karşılaşıldığında cezalandırma yöntemine başvurulmaktadır. Bu ise daha ziyade değerinin daha düşük oranda ödenmesi ile yapılmıştır.[72]

Darphaneye tartılarak alınan sikkeler ve madenlerin karşılığında, basılan paradan verilirdi. Ayrıca serbest darp hakkı (kişilerin elindeki altın ve gümüşü getirip darphanede yeniden sikke kestirebilmesi) darphanenin gelirlerinde devamlılık sağlardı.[73] Sahillioğlu'nun da belirttiği üzere; darphane nâzırı maden temininden sorumlu isimlerin başında gelirdi. Sahib-i ayarların da bu işe hizmet ettiğini ifade etmek gerekir. Onun belirttiğine göre; XVIII. asrın ilk yarısında mübayaacı iki zümre; sarraflar ve kalcı-ifrazcıların maden tedarikinde etkin oldukları bilinmektedir. Sarrafların özellikle, piyasaya hâkim, paraların rayiç değerlerindeki farktan haberdar olmaları onlara bu durumdan istifade etme olanağı sunmaktadır. Bu sebeple de sayıları devlet tarafından sınırlı tutulmakta, buna bağlı olarak da darphaneye belli bir miktar maden temin etmekten sorumlu olmaktadırlar.[74]

Darp işleminin darphane dışındaki bu ilk ayağı için elbette sermayeye ihtiyaç söz konusudur. Mültezim, sermayeyi kendisi tedarik edebildiği gibi, devlet tarafından sağlanmasını da talep edebilirdi.[75] Bu sebeple de devletin, darphanelerde basılacak miktar oluşuncaya dek maden bedelini karşılayabilmek üzere hazineden sermaye verdiği bilinmektedir.[76] Devlet tarafından sağlanan sermaye, kadı vasıtasıyla emin ve sahib-i ayara teslim edilir, onlar da maden tedarik edilmek üzere darphane sarraflarına verirdi. Ayrıca mültezim, darphaneyi kendisi bizzat idare etmek yerine emin veya nâzırlara havale ederek işletilmesini sağlayabilir, hatta birden fazla darphane iltizamına sahipse bunlardan bir ya da ikisini iltizama verebilirdi.[77]

---

[72] Akdağ, *İktisadî ve İçtimaî Tarih*, ss. 528-529.
[73] Tabakoğlu, *Osmanlı Mâlî Tarihi*, s. 544.
[74] Halil Sahillioğlu, *Bir Asırlık Osmanlı Para Tarihi 1640-1740*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, Yayınlanmamış Doçentlik Tezi, İstanbul 1965, ss. 120-121. Ayrıca bkz.: Şevket Pamuk, "Prices in the Ottoman Empire, 1469-1914", *International Journal of Middle East Studies*, Volume: 36, No: 3, 2004, 451-468, s. 461.
[75] Sahillioğlu, *Para Tarihi Üzerinde Bir Deneme*, s. 249.
[76] Aynı yazar, "Darphâne", aynı yer.
[77] Aynı yazar, *Para Tarihi Üzerinde Bir Deneme*, ss. 249-250; aynı yazar, *Osmanlı Darphane Mukataaları*, s. 165.

Kişilerin gümüş külçe veya eski sikkeleri darphaneye teslimi sonrası; eminin söz konusu sermayeyi devlete iade etmesi gereklidir ve bu işleyiş; devletin hem sikkeleme işini yürütmesini sağlamakta hem de darphaneler yoluyla yaptığı bu işlem vasıtasıyla devlet, piyasada sabit ağırlıkta sikke tedavülünü gerçekleştirmektedir. Öte yandan sikke kesilmek üzere, özel kişilerden temin ettiği gümüş ile bir tür vergi alarak kazançlı olmaktadır.[78]

Maden temininden sonra sıra basım işlemine yani darp işleminin darphanede gerçekleşen kısmına gelmektedir. Bu aşamada; tizab atölyesinde gümüşün içindeki altın madeni ayrıştırılır, alaşımın içindeki bakır ise kalhane denilen izabe atölyesinde ayrıştırılırdı. Eritme işleminden sonra çubuklar hâline getirilen madenler daha sonra yassılaştırılarak sikke kalınlığına getirilir, bir sonraki aşamada sikke ölçüsünde kareler kesildikten sonra kenarları kesilerek yuvarlak pullara dönüştürülürdü. En son aşamada pullar, damgalama yani yazı ve şekillerin darbı ve işlenmesi için sikke kalıpları arasına konularak çekiçlenirdi.[79]

Darphanelerin pek çoğunun kapatılmasına ve XVII. yüzyılda yalnız belli başlı yerlerde darphanelerin varlık göstermesine; düşük ayarlı akçe basılması ve bu durumun engellenememesi sebep olmuştur. Bunun temelinde ise; Amerikan gümüşünün Avrupa'dan sonra doğuya akmasına bağlı olarak yüksek maliyetli maden ocaklarının kapanması ve darphanelerin maden tedarik etmekte zorluk çekmesi yatmaktadır.[80] Bu dönemde ayarı bozuk sikkelerle yabancı paralar fazlasıyla tedavüldedir.[81]

Osmanlı darphaneleri içinde bulundukları bu durumdan; XVII. yüzyılın sonundaki para reformuyla teknik bakımdan yenilenen Darphane-i Amire'nin mihaniki darp usûlüne

[78] Akdağ, *İktisadî ve İçtimaî Tarih*, ss. 529-530.

[79] Sahillioğlu, "Darphâne", s. 504; aynı yazar, *Para Tarihi Üzerinde Bir Deneme*, s. 252; aynı yazar, "The Introduction of Machinery in The Ottoman Mint", *Studies on Otoman Economic and Social History*, IRCICA, İstanbul 1999, 83-103, ss. 84-85. Yukarıda anlatılan aşamaların her birinden belli bir atölye veya iş kolu sorumludur. Bu birimlerdeki görevliler için de muayyen bir ücret söz konusudur. İlgili bölümlerde gerek iş kolları, gerekse görevliler ve ücretleri anlatılacağından, burada sadece genel ifadelerle yetinilmiş, görevlilerle alakalı detaylara girilmemiştir.

[80] Sahillioğlu, "Darphâne", s. 502; Kütükoğlu, *İktisâdî Yapı*, s. 323. Kıymetli metallerin piyasadaki arzının kısıtlı olması nedeniyle, altın ve gümüş sikke bulmak kolay değildi ve 1580'lerdeki bu yoğun gümüş girişine kadar alım-satım faaliyetlerinin çoğu kredi veya takas yöntemleriyle yapılıyordu. İnalcık, *Ekonomik ve Sosyal Tarih*, s. 257.

[81] Pamuk, *Paranın Tarihi*, ss. 164-167. Osmanlı Devleti, sadece yerli paranın tedavülünü zorlamayıp yabancı paraların da ülkede dolaşımına müsaade etmiştir. Bu durum, iktisadî döngüyü sağlamak ve para arzını karşılayabilmek amacıyla tercih ediliyordu. Mustafa Öztürk, "Osmanlı Para Politikası", *XI. Türk Tarih Kongresi, Ankara, 5-9 Eylül 1990, Kongreye Sunulan Bildiriler*, Cilt: 3, TTK Yay., Ankara 1994, 1593-1604, ss. 1595-1596. 1479'da ilk Osmanlı altın parasının basılması ile çift metal sistemine geçilmişti. Bir taraftan da İran şâhîsi, pâre, penz, Kefevî akçe, Venedik dükası, İspanyol riyali, Ceneviz altını, Polonya zolotası, Hollanda esedîsi, Avusturya taleri piyasada dolaşımda olmuştur. Ali Akyıldız, *Osmanlı Finans Sisteminde Dönüm Noktası Kâğıt Para ve Sosyo-Ekonomik Etkileri*, Eren Yay., İstanbul 1996, s. 23; Kütükoğlu, *İktisâdî Yapı*, s. 332.

geçişiyle çıkmış, bu devir kuruşların basılıp temel para birimi olarak ikame edilmesiyle başlamış ve 1844 yılındaki tashih-i sikke düzenlemesine kadar devam etmiştir.[82] Aynı zamanda bu dönemde darp tekniğinin değiştirilmesi ile daha seri ve mekanik bir darp işlemine geçiş sağlanmıştır. IV. Mehmet devrinin sonlarına tekabül eden 1689 yılından itibaren, Venedik asıllı bir muhtedi olan Cerrah Mustafa'ya yaptırılan mihaniki darp aletleri ile darp işinde külçeleri yassılaştırma için çarh, pul şekli vermek için kesme ve para hâline getirmek için de rakkas gibi aletler kullanılmaya başlamıştır.[83] Klasik devre kıyasla bu dönemde sikke darbı hususunda bir merkezîleşme de söz konusudur ve bunun temel sebebi İstanbul Darphanesi'nin maden kaynaklarının diğer darphanelerce istismarını engellemek çabasıdır.[84] Bu devirde İstanbul Darphanesi'yle birlikte Mısır Kahire Darphanesi'nin de merkezî bir rol üstlendiği bilinmektedir.[85]

Merkezîleşme çabalarına rağmen bu dönemde, Kahire Darphanesi'nin İstanbul Darphanesi'nde basılan paralardan ayar ve vezn bakımından farklı içerikte para darp etmesi, devleti piyasadaki dengenin etkileneceği yönünde endişeye düşürmüş ve devlet sürekli olarak bu hususta karar alma eğilimi göstermiştir. İrsâliye hazinesiyle merkeze gönderilecek sikkelerin mağşuş olması durumu da bu hususta tetikleyici bir unsur olmuştur. Zira bu durum merkeze doğru sürekli bozuk ayarlı bir para akışına ve bu paraların devlet geneline yayılmasına sebep olmuştur. Aynı zamanda merkezin tam ayarlı sikkelerinin de hem halk hem de tüccar taifesi tarafından yeniden kesilmek üzere Mısır tarafına götürülmesi düşüncesini gündemde tutmaktaydı.[86]

Osmanlılar, toprakları genişledikçe önemli merkezlerde ve maden yataklarına yakın yerlerde yeni darphaneler açmalarının yanı sıra, diğer İslam Devletleri gibi egemenlik kurdukları bölgelerdeki darphanelerden de istifade etmişlerdir.[87] Nitekim bunlardan biri de, Kahire Darphanesi olmuştur. Osmanlı devrinde etkin ve son derece mühim etkileri olması

[82] Bölükbaşı, *Darphâne-i Âmire,* s. 10.
[83] Sahillioğlu, "Darphâne", ss. 502-504; Ömerül Faruk Bölükbaşı, "Darphane", *The Encyclopaedia of Islam,* Three, Edt. Kate Fleet/ Gudrun Kramer/ Denis Matringe/ John Nawas/ Everett Rowson, Brill, 2019, 45-46, s. 45.
[84] Bölükbaşı, *Darphâne-i Âmire*, aynı yer.
[85] Sahillioğlu, "Darphâne", s. 502. İstanbul Darphanesi emaneti, bu dönemde Dîvân-ı Hümâyun hâcegânından kişiler tarafından idare edilmeye başlanmıştır. Emanetle işletme ile, para basımından elde edilen gelir Enderun Hazinesi'ne aktarılıyordu. XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren artan savaşları finanse etmek üzere daha çok tağşişe başvurulması ve kuruşa dayalı sistemin işlerliğini yitirmesi; 1844 Tashih-i Sikke düzenlemesini gündeme getirmiş ve bu düzenleme ile darphane devletin yıkılışına kadar sürecek yeni bir döneme girmiştir. Bölükbaşı, *Darphâne-i Âmire,* s. 11.
[86] Kahire Darphanesi'nin sikke basma faaliyeti, bölümler içerisinde detaylı bahsedilecektir.
[87] Sahillioğlu, "Darphâne", s. 501.

bakımından Kahire Darphanesi büyük önem taşır. Hem mübadele aracı olan para arzını karşıladığı hem de vergilendirme sisteminin bir parçası olduğu için darphaneler pek çok devlet için zarûrî işletmeler olmuştur. Kahire dışında, Bağdad, Dımeşk (Şam), Basra, Kurtuba ve diğer pek çok başkent ve büyük kentlerde erken devirlerden itibaren darphaneler mevcut olduğu ifade edilmelidir.[88]

Kahire'de İslâm devrinde ilk darphane inşası, Fatımîlerin yeni Fustat'a[89] girip yeni bir şehir inşa ederek burayı başkent ilan etmelerinden sonradır. Darphane, Amr ibn As Camii'nin bitişiğinde, hatta bazı bölümleri caminin içine girecek şekilde inşa edilmiştir.[90] Kahire Darphanesi olarak vasıflanan darphane ise, XII. yüzyılın ilk çeyreğinde Keşşaşîn denilen bölgede kuruldu.[91]

[88] a.g.m, ss. 501-504; Corci Zeydan, "en-Nukud", *el-Hilal*, Sayı: 23, No: 8, Kahire 1915, 629-634, s. 631.

[89] Hz. Ömer döneminde Amr İbn As Mısır'ı fethedince, 643 senesinde eski Babilon civarında, Fustat şehrini kurdu. Abbasîler döneminde el-Asker, Ahmed b. Tolun tarafından Katâi' şehirleri kuruldu. Fatımî halifesi Muiz zamanında 969 senesinde Mısır'ı ele geçiren Fatımîler, Katâi'nin kuzeyindeki Menâh bölgesinde yeni bir başşehir inşa ettiler ve burası Halife Muiz'in gelişinden sonra Kahire ismiyle anıldı. Eymen Fuad Seyyid, "Kahire", *DİA*, Cilt: 24, İstanbul 2001, 173-175, s. 173. Ayrıca bakılabilir: Khamis Abdulgader, *Everyday Life in Cairo in the Fatimid Era*, Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2019, Karabük, ss. 24-28; Eymen Fuad Seyyid, "Fatımîler (Siyasî Tarih)", *DİA*, Cilt: 12, 1995, 228-237. Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde, Fustat ile ilgili şu ifadeler yer alır: "*Kenar-ı Nilde ve güzergâh seylde Eski Mısır namında Fustat bir kal'a-i kadim imişkim felek âbâd imiş ve bir şehir imişkim nadire-i dehr imiş içinde çok müsafir konmuş hane ve nice hüma uçurmuş âşiyane benzer ve elden ele düşmüş darı çok bülheves yüzine gelmiş gaddare ve sergüzeşt serencamı bîgaye ve hikâyât ve rivayât darayatı bînihaye bir dar köhne şehirdir*". Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi Mısır-Sudan Habeş (1672-1680)*, Cilt: 10, Devlet Basımevi, İstanbul 1938, s. 165.

[90] Takıyyüddîn Ahmed b. Alî b. Abdilkâdir b. Muhammed el-Makrîzî, *el-Mevâʿiz ve'l-ʿİtibâr bi Zikri'l-Hıtat ve'l-Âsâr*, Cilt: 2, Dârü Sâdır, Beyrut, s. 250.

[91] Muhammed Ebû'l-Ferec el-'İş, "Mısru'l-Kahire 'ale'n-Nukûd'il-'Arabiyyeti'l-İslâmiyyeti", *Ebhâsü Nedveti'd-Düveliye li-Tarîhi'l-Kahire*, Kahire, s. 11.

Eyyübiler döneminde[92] de varlığını sürdüren darphane, daha sonra hükûmet merkezinin tesis edildiği kaleye[93] taşındı, Memlükler zamanında da *Sultan Avlusu*[94] denilen yerde işlev gördü.[95] Osmanlılar, Mısır'ı aldıktan sonra da uzun bir müddet burada kaldı. Fatımîlerden itibaren kâdiü'l-kudatlar darphane idaresinde etkindi.[96] Darphane idaresinde kadı'l-kudatın sorumluluğu, Memlükler'de de devam etmiştir. Darphane çalışanları onun emri altında çalışırdı.[97]

[92] Eyyübiler döneminde, Kahire Darphanesi dışında, Fustat, İskenderiye, Harran, Dımaşk, Hama, Halep, Yemen gibi bölgelerde de darphaneler mevcuttur. Sahillioğlu, "Darphâne", s. 501. Memlükler döneminde ise; Kahire ve İskenderiye ile birlikte; Trablus, Şam, Halep ve Hama Darphaneleri para basımında kullanılan büyük darphanelerdi. Ridvan Yiğit, *Muhammed b. Kalavun Dönemi'nde Mısır'da Sosyal, Kültürel ve İktisadi Hayat,* Nevşehir Hacı Beştaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Nevşehir 2018, 234. İskenderiye Darphanesi kadim ve mühim darphanelerden biri olmuştur. Osmanlı idaresinden evvel oldukça etkin görünmektedir. İslam devrinde burada basılan paralar hakkında kısa bir malumat için bakılabilir: Sihâm el-Mehdî, "el-Hutût ve'l-Kitabât 'ale'n-Nukûd Dâru Darbi'l-İskenderiyye", *Ebcediyyât*, Sayı: 2, 2007, 158-177. Ayrıca bkz.: Mansûr bin Buğra ez-Zehebî el-Kâmilî, *Kitâbü Keşfi'l-Esrâri'l-'Âlemiyyeti bi Dâri'd-Darbi'l-Mısriyyeti,* 1966. Biladu'ş-Şam Eyyubi ve Memlük dönemi para ve sikkeleri için bakılabilir: Ahmed Ramazan Ahmed, "en-Nukûd ve's-Sikke fi Bilâdi'ş-Şam, fi'l-'Asri'l-Eyyûbî ve'l-Memlûkî", *Külliyetü'l-Âsâr*, Sayı: 2, Kahire 1978, 87-98.

[93] Selahaddin Eyyubi, 1171'de Mısır'ı ele geçirdikten sonra, yeni bir başşehir inşa etmek istedi. Bu amaçla Mukattam Dağı'nın yakınlarındaki tepede Kal'atü'l-Cebel'i inşa ettirdi. Eymen, "Kahire", s. 174. Selahaddin Eyyubi döneminde yapımına başlanmış olmasından dolayı Selahaddin Kalesi olarak da anılan kale, Ölüler Şehri olarak anılan bölgenin güneyine denk gelmekte ve kale girişi güneyde yer almaktadır. William Lyster, *The Citadel of Cairo*, Cairo 1993, s. 101. Kahire Kalesi hakkında ayrıca bakılabilir: Edme François Jomard, *Vasfu Medinetü'l-Kahire ve Kal'atü'l-Cebel*, Fransızcadan Çev. Eymen Fuad Seyyid, Mektebete'l-Hancı, Kahire 1988, ss. 227-241; Ahmet Ali Bayhan, "Kahire Kalesi", *Erzurum Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi,* Sayı: 10, 2003, 7-41; Ramazan Şeşen, "Eyyûbîler (Siyahî Tarih)", *DİA*, Cilt: 12, İstanbul 1995, 31-33, s. 32.

[94] Sultan Avlusu, h. 738'de Muhammed bin Kalavun zamanında inşa edildi. el-Makrîzî, *el-Mevâ'iz ve'l-'İtibâr*, s. 229.

[95] Celâleddîn Abdurrahman es-Suyûtî, *Hüsnü'l-Muhâdara fî Ahbârî Mısr ve'l-Kahire,* Kahire 1967; en-Necîdî, H. bin Muhammed, *en-Nizamü'n-Nakdiyyi'l-Memlûkî h. 648-922/ m. 1250-1517, Dirâse, Târihiyye, Hadâriyye,* Mektebetü'l-Ubeykan, Riyâd 1993, s. 58. Memlük döneminde Kahire Darphanesi hakkında bkz.: Rafet Muhammed en-Nebravî, *es-Sikketü'l-İslâmiyyeti fî Mısr -Asrü'd-Devleti'l-Memâliki'l-Çerâkise-*, Merkezü'l-Hadârati'l-Arabiyyeti'l-'İlâm ve'n-Neşr, Kahire 1993, ss. 34-37.

[96] Hasan el-Bâşa, *el-Fünûnü'l-İslâmiyyeti ve'l-Vezâyif 'ale'l-Âsâri'l-Arabiyyeti*, Kısım 2, Dârü'n-Nahdati'l-Arabiyyeti, Kahire 1965, s. 870.

[97] R. Yiğit, *a.g.t.,* ss. 236-237.

BÖLÜM I

KAHİRE DARPHANESİ'NİN TEŞKİLAT VE PERSONEL YAPISI

XVII. yüzyılın sonunda başlayan teknik değişim ve XVIII. yüzyılda savaşlara bağlı olarak kendisini hissettiren iktisadî baskı, merkezden uzak bir coğrafyada varlık gösteren Kahire Darphanesi'nin işlevini ve işlerliğini daha da önemli hâle getirmiştir. Bu dönemde İstanbul Darphanesi'yle birlikte merkezî hüviyete sahip Kahire Darphanesi, piyasaya sürdüğü mağşuş sikkelerle devletin kontrol mekanizmasını uyarıcı etki yapmıştır. Zira devlet, sikkenin standardını bozacağı endişesiyle Kahire'yi düşük ayar ve veznde sikke darbından alıkoymak üzere, çeşitli hükümler çıkarmak durumunda kalmıştır.[98] Bunlardan bazıları ciddi tehdit ve kararlar içermektedir. Nitekim ayar ve vezn bakımından İstanbul Darphanesi'nde basılan altın ve paradan noksan olması nedeniyle, Mısır'da basılan altın ve paraya nizam verilmek üzere hükümler çıkarılmış, uygunsuzluk devam ederse vali ve diğer darphane idarecilerinin cezalandırılacağı ve darphanenin altın kesmekten menedilerek kapatılacağı ifade edilmiştir.[99] Bilhassa idareyle ilgili olarak Dîvân-ı Hümâyun'dan gönderilen kararlar, devletin sistemli bir örgütlenme çabası içinde olduğunu gösterdiği gibi, aynı zamanda merkezîleşme kaygısını da ifade etmektedir.

Malum olduğu üzere, İstanbul Darphanesi devletin merkezî darphanesi idi ve "darphâne-i âmire" olarak adlandırılmıştı.[100] Pek çok kez Kahire Darphanesi için de bu ifadenin kullanıldığı ifade edilmelidir.[101] Zira böyle bir isimlendirme ile; bir taraftan darphanenin devlete ait olduğu ve bir devlet kuruluşu vasfı taşıması vurgulandığı gibi, diğer taraftan merkezî özellikte olmasına atıf yapılmış olmaktadır. Elbette diğer darphaneler de devlet darphanesidir, ancak bu çalışmada ifade edilmeye çalışılan, Kahire Darphanesi'nin tutumuna karşın, devletin onu gözden çıkarmadan para poltikasında etkin kılmasıdır. Çünkü

[98] BOA, A.DVNSMHM.d. 110/289; BOA, A.DVNSMHM.d. 110/400; BOA, A.DVNSMHM.d. 110/1543; BOA, C.DRB. 34/1651; BOA, C.DRB. 24/1158; BOA, C.DRB. 46/2287; BOA, C.DRB. 46/2288; BOA, DVNSMSR.MHM.d 8/380. Elbette söz konusu hükümler bunlarla sınırlı değildir, yeri geldikçe ayrıntılı olarak bahsedileceğinden, burada sadece bir kısmı zikredilmiştir.

[99] BOA, C.DRB. 34/1651.

[100] Niyazi Asım, *Türkiye Cumhuriyeti Darbhane-i Milli Müdiri Tarafından 1337, 1338, 1339, 1340 Sene-i Maliyyeleri Darbiyat ve Muamelatı Hakkında Maliye Vekalet-i Celilesine Takdim Olunan Üçüncü Rapor*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1925, s. 4.

[101] BOA, A.DVNSMHM.d. 100/462. Ayrıca bkz.: BOA, A.DVNSMHM.d. 100/483; BOA, C.MTZ. 14/692-1; BOA, C.MTZ. 15/720; (29 Zilhicce 1180/ 28 Mayıs 1767) BOA, İE.ML. 129/12214; (Zilhicce 1182/ Nisan 1769) BOA, C.DRB. 14/658-1.

Kahire Darphanesi, köklü bir geçmişe dayanan tecrübesiyle para arzının önemli mekanizmalarından biri olmuştur.

1.1. Fizikî Yapı ve Mekân

Giriş kısmında, Osmanlıların Mısır'ı ele geçirdikleri sırada, darphanenin kale sınırları içerisindeki Sultan Avlusu'nda bulunduğu ifade edilmişti. Osmanlılar zamanında, kalede idareciler ve askerler olmak üzere iki grup meskûndu. Bunlar, darphanenin korunmasından sorumluydu. Osmanlıların ilk devirlerinde darphane, askerî sınıfın en kuvvetlilerinden sayılan Yeniçeri zümrelerinden müstahfizân[102] birliği etkisi altındaydı.[103] Bu durum, 1524'te Hain Ahmed Paşa[104] isyanı ve onu bastırmak üzere Pargalı İbrahim Paşa'nın Mısır'a gelmesine kadar devam etti. İbrahim Paşa, tahakkümü yeniden sağlamak

[102] Müstahfizân, Mısır'ın alınmasından sonra buraya gelerek kaleye yerleştirilmiştir. Önemli bir güvenlik unsuruydu ve kaleyi korumakla görevliydi. Ahmed Fuad Mütevelli (Haz.), *Kânunnâme-i Mısr*, Kahire 1986, s. 18-19. Mısır'daki askerî bölüklerin idarî ve yasal durumları ile ilgili düzenleme, 1525 yılında İbrahim Paşa tarafından tertip edilen kanunnamede mevcuttur. P. M. Holt, *Egypt and the Fertile Crescent 1516-1922: A Political History*, Newyork 1966, s. 51-52. Kanunname metni ve müstahfizân hakkında ayrıca bakılabilir: Ömer Lütfi Barkan, *XV ve XVI'ıncı Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Ziraî Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları*, Birinci Cilt (Tıpkıbasım), Yayına Haz. Hüseyin Özdeğer, İstanbul 2001, s. 357. Müstahfizân, yeniçeriliğin kaldırılmasından önce; memleket, kale ve hisarların korunmasından sorumlu olanları ifade etmek üzere kullanılan bir tabirdir. Kaldırıldıktan sonra ise rediflik sonrası askerlik hizmetinde olanları ifade etmek üzere kullanılmıştır. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü II*, MEB Yay., İstanbul 1993, s. 630. Ayrıca bakılabilir: Mithat Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lûgatı*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1986, s. 234. Yeniçerilerin taşradaki kale muhafızlıkları hakkında bkz.: İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapıkulu Ocakları I- Acemi Ocağı ve Yeniçeri Ocağı*, TTK Yay., Ankara 1988, ss. 325-330. Kale yapılanmasına dair arşiv belgeleri olan, Kal'a ve mustahfizân defterleri hakkında bakılabilir Adnan Gürbüz, "Osmanlı Klasik Döneminin Kale ve Mustahfızân Defterleri", *Osmanlı Coğrafyası Kültürel Arşiv Mirasının Yönetimi ve Tapu Arşivlerinin Rolü Uluslararası Kongresi – 21-23 Kasım 2012 İstanbul- Bildiriler*, Cilt: II, Ankara 2013, 379-391.

[103] Ahmed es-Seyyid Muhammed es-Sawy, *Nukûdu Mısri'l-Osmâniyyeti*, Merkezü'l-Hadârati'l-Arabiyyeti, Kahire 2001, s. 222.

[104] Yavuz Sultan Selim döneminde saraya alınan Ahmed Paşa, Rumeli Beylerbeyiliği de olmak üzere, çeşitli vazifeler görmüştür. Asıl niyeti vezir-i azamlık vazifesi olsa da İbrahim Paşa'nın bu makama tayin edilmesiyle kendininin Mısır valiliğine tayinini istedi. Bu mevkiye erişse de İbrahim Paşa, ihanet hazırlığı yaptığını öğrenince, Mısır valiliğine Kara Musa'nın tayinini sağladı. Öldürüleceği haberini alan Ahmed Paşa, sultanlığını dahi ilan etti ve Kara Musa'yı öldürdü. Kahire Kalesi'ndaki yeniçerileri de yok ederek kaleyi ele geçirdi. Kendi adına para bastıracak kadar ileri gitmişti. Çeşitli girişimler sonucu, öldürüldü ve hain olarak anılmaya başlandı. Abdülkadir Özcan, "Ahmed Paşa, Hain", *DİA*, Cilt: 2, İstanbul 1989, s. 113. Gelibolulu, onun durumunu şu sözlerle ifade eder: "*Bıraktı mal u mülkün kaçtı gitti, Evin yağlamadı Mısr'ın levendi, Varıp 'Arab içine çünkü düştü, Arab başına karga gibi üştü, Yetişti ansuzın şehbaz-ı Mısrî, Ki yani beylerin bir merd-i asrı, Kesildi kelle-i menhûs-ı bahtı, Müşerref kıldı geldi payitahtı, Aziz-i Mısr iken oldu rezil ol, Ölüsün dirisin kıldı zelil ol*". Gelibolulu Mustafa Âli, *Hâlâtü'l-Kahire Mine'l-Âdâti'z-Zâhire*, Sad. Orhan Şaik Gökyay, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1984, ss. 108-109. Ayrıca bakılabilir: Gelibolulu Mustafa Âli, *Künhü'l-Ahbar*, 4. Rükn, Tıpkı Basım, TTK Yay., Ankara 2009; Celâlzâde Mustafa Çelebi, *Tabakatü'l-Memalik ve Derecatü'l-Mesalik*, Haz. Ayhan Yılmaz, Kariyer Yay., İstanbul 2011; Samuel Lachman, "The Coins Struck by Ali Bey in Egypt", *The Numismatic Circular 83*, No: 5, 198-201, 1975, 336-338; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, ss. 318-320; Seyyid Muhammed es-Seyyid, "Mısır", ss. 563-569; Mahmut Demir, "Makbûl İbrahim Paşa'nın Veziriazamlığı ve Mısır'daki Faaliyetleri", *Mediterranean Journal of Humanities*, IV/1, 2014, 97-114.

üzere Sultan Avlusu ve kale avlusunda yeniçerilerin ikameti için meskenler kurup kaleyi de askerî teçhizatla donatmıştır. Bundan sonra da darphane yeniçeri etkinliği altına girmiştir.[105] Yeniçerilerin darphane üzerindeki etkinliği 1709'a, müstahfizân ve azap taifesinin[106] öncülük ettiği diğer Altı Ocak Bölükleri arasındaki nizaya kadar sürdü.[107]

1121/1709 tarihinde darphane binasının, Kahire'de cereyan eden birtakım hadiseler neticesinde, güvenlik endişesiyle Mısır valilerinin oturduğu saray mahalline nakledilmesi emredilmiştir. Aynı tarihlerde İstanbul Darphanesi'nin de Saray-ı Amire içerisine taşındığı kaydedilmiştir. Söz konusu hadise Yedi Ocak olarak tabir edilen askerî sınıfın vazifesi olmadığı alanlara müdahale etmesi ve pek çok hususta ilgili yerleri zarara uğratmasıdır. Çeşitli ticarî işletmelerle birlikte, darphane de bunlardan biridir. Darphane ve baruthanenin mahalline yerleştirilmesi istenmiş, darphanenin, vali sarayına taşınması ve uygun mahalde yeni bir darphane binası inşa edilmesi kararlaştırılmıştır. Özellikle sikkelerle ilgili yapılan düzenlemelerin aksine hareket edilmesi başat sebep olmuştur. Çalışanların asker ocaklarından olmamaları kaydıyla darphanenin saray içine taşınmasına hükmedilmiştir. Darphane binasının tahvili ve mühendis ve mimarlar için en fazla 15 kese akçe harcama yapılabileceği, daha fazlasına padişah izninin olmadığı ifade edilmiştir.[108] Söz konusu meblağın irsâliye hazinesinden karşılanması kararlaştırılmıştır.[109]

Mısır valilerinin ikametgâhı da Kal'a-i Cebel denilen Kahire Kalesi içerisinde bulunuyordu.[110] Dîvân avlusu denilen bu mekân, halen Mehmet Ali Paşa ve Kalavun camilerinin karşısında bulunuyor.[111] Yeni sikke nizamının valilere mahsus olması, Mısır Darphanesi'nin vali sarayında olmasını gerektirmiştir.[112] Darphane, kalede; saray meydanının doğu tarafına konumlanmış ve dikdörtgen bir yapı etrafında, kubbeli odalar

[105] Leyla Abdullatif Ahmed, *el-İdaretü fî Mısr fi'l-Asri'l-Osmânî*, Ayn Şems Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kahire 1978, s. 182'den naklen; es-Sawy, *a.g.e.,* aynı yer. Ayrıca bkz.: Shaw, *a.g.e.,* ss. 189-190.

[106] Bunlar da müstakil bir taife olup başka ağaları, reis ve odabaşıları bulunmaktadır. Kale dışında kalmaları uygun görülmemiştir, hizmet anında hisar eri gibidirler. Barkan, *a.g.e.,* s. 358.

[107] Irakî Yusuf Muhammed, *el-Vücûdü'l-Osmâniyyü'l-Memlûkiyyü fi-Mısr*, Dârü'l-Maarif, Kahire 1985, s. 103'ten naklen; es-Sawy, *a.g.e.,* s. 223.

[108] BOA, DVNSMSR.MHM.d 1/74; BOA, DVNSMSR.MHM.d 1/75.

[109] BOA, DVNSMSR.MHM.d 1/76; BOA, DVNSMSR.MHM.d 1/77. Darphanenin valiler sarayında bulunmasına dönem dönem atıflar yapılmıştır. (Recep 1144/Ocak 1732) BOA, DVNSMSR.MHM.d 4/462; (1157/1745) BOA, DVNSMSR.MHM.d 6/186. Darphane binasının valiler sarayında olması, sikke nizamının valilere mahsus olmasından, tefviz kılınmasından iktiza etmektedir. (Şevval 1145/ Nisan 1733) BOA, DVNSMSR.MHM.d 4/603; (Rebiülahir 1153/Temmuz 1740) BOA, DVNSMSR.MHM.d 5/529.

[110] Ahmet Akgündüz (Haz.), *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, 6. Kitap, II. Kısım, Fey Vakfı Yay., İstanbul 1993, s. 129.

[111] Abdurrahman Zekî, *Kal'atü Salahaddîn ve mâ Havlehâ mine'l-Âsâri*, Kahire 1971, s. 39.

[112] (Rebiülahir 1153/ Temmuz 1740) BOA, DVNSMSR.MHM.d 5/529.

şeklinde inşa edilmiştir.[113] Ceberti; Darphane'nin, baruthanenin yakınına taşındığını beyan eder.[114] Dolayısıyla darphane yine aynı sınırlar içerisinde, fakat başka bir mahalle taşınmış oluyordu. Darphane binası Mehmet Ali Paşa zamanında 1812'de yenilenmiştir.[115]

1.2. Darphanenin İşleyişi

Dîvân-ı hümâyundan çıkan pek çok karar darphanenin ne şekilde işletilmesi gerektiğine ve takip edilmesi gereken usûllere dair önemli bilgiler vermektedir. Özellikle darphane idaresinin mahiyeti ve sorumlular hakkında net ifadeler kullanıldığı görülmüştür. Tayinlerden sorumlu şahısların kimler olduğu hususu da bu açıdan önem arz etmektedir.

Darphane idaresinden valilerin sorumlu olduğu vurgulanarak pek çok idarî görevlinin tayininde valiler etkin kılınmıştır. Mısır valisi, tevliyetle görevlendirildiğinde, darphane idaresini alması ile ilgili de emir çıkarılması gündeme gelmektedir.[116] Mukâtaa, gümrükler ve darphaneleri işleten mültezimlerin değişimlerinde teslim ettikleri emval ve erzakın, ellerine verilmiş ruznamçe suretleri vasıtasıyla yoklanması, zimmetlerinde kalan var ise tahsil olunması gerekirdi.[117] Kimi zaman valilerin vazife süreleri uzatılıp görevde kalmalarına da karar verilmiştir.[118] Valiler, vezir rütbesinde olup bazılarının daha evvel de idarî hizmetlerde bulunduğu tespit edilmiştir.[119]

---

[113] Lyster, *a.g.e.,* s. 240.
[114] Abdurrahman el-Cebertî, *'Acâibü'l-Âsâr fi't-Terâcimi ve'l-Ahbâr,* Kahire 2012, s. 62.
[115] Zekî, s. 98; Seher Muhammed İbrahim, *Maslahatü'd-Darbhâneti'l-Mısriyyeti bi'l-Kahire 1844-1963,* Kahire 2016, ss. 45-46. Mehmet Ali Paşa, dolaşımdaki yabancı paraların çeşitliliği nedeniyle bir dizi önlemler almış, bunlardan biri de darphanenin yenilenmesi olmuştur. Sevda Özkaya Özer, *Osmanlı Devleti İdaresinde Mısır*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Elazığ 2007, s. 269-270.
[116] (3 Rebiülahir 1199/ 13 Şubat 1785) BOA, C.DH. 324/16162; BOA, C.DRB. 49/2448 (Recep 1197/ Haziran 1783); BOA, C.DRB. 59/2924; BOA, C.EV. 624/31477.
[117] Nitekim önceden Mısır Valisi olan Ahmed Paşa'nın vefatı akabinde bir kontrol yapılması gerekmiş, herhangi bir noksanlık tespit edilirse giderilmesi kararlaştırılmıştır (10 Recep 1102/9 Nisan 1691). BOA, A.DVNSMHM.d. 101/129. Hazinelerinin devlet hazinesine aktarılması icap eden valilerin, buna rağmen emval ve eşyası, sonraki valinin zimmetine geçmiş ise tayin edilen mübaşir vasıtasıyla teslim alınması sağlanırdı. Nitekim Mısır Valisi, Ali Paşa'nın hazinesinde nakden bulunan 25.506 zincirli Mısır altınıyla birlikte toplam 27.338 altının devlet tarafından zabt edilmesi hususunda ferman çıkarılmış ise de Sivas Valiliğine tayin edilen ve bir dönem Mısır valiliği de yapmış Recep Paşa söz konusu altından 786 aded zincirli altını karakollukçu ulufesi ve Ali Paşa'nın masrafları için harcamış, eşyaları zabt ve satış için tayin edilen Kapucubaşı Kasım Mehmed'e yalnız 8.970 zincirli Mısır altını ile toplam 10.802 altın teslim etmiştir. Recep Paşa'ya 15.750 altını acilen mübaşire teslim ederek hazineye aktarılmasını sağlaması hususunda emir yazılmıştır. (Zilhicce 1133/ Eylül 1721) BOA, DVNSMSR.MHM.d 3/250.
[118] Sabık Sadrazam Mehmed Paşa'nın, Mısır Valiliği'nde ve Mısır Darphanesi emanetinde ibka olunması bu misaldedir. BOA, C.DH. 316/15774.
[119] Mısır Valisi İzzet Mehmed Paşa'nın daha önce Aydın Valiliği yaptığı bilinmektedir. BOA, C.DRB. 59/2924. Mısır Valisi Vezir Mehmed Paşa daha önce silahtarlık vazifesi yapmıştır. BOA, C.DRB. 49/2448; BOA, DVNSMSR.MHM.d 9/642.

Darphanenin idaresi ve kontrolünden valiler mes'ul görülmüş, bu sebeple nâzır atamalarında etkin kılınmıştır. Nitekim bir dönem müstahfizân sikke hususunda etkin kılınsa da bozuk sikke darp edilmesi nedeniyle, sikke meselesinin nizamı için yeniden emin ve nâzır atamasına ihtiyaç duyulmuştur. Bu sebeple Mısır Valisi Vezir Ahmed Paşa'ya 1691'de gönderilen hükümde; darphaneye valiler tarafından emin ve nâzır atanmasının yapılması gerektiği, fakat birkaç yıldan beri bu hususun terk edildiği kaydedilerek; Mısır Darphanesi'nin müstahfızân ocağı etkisi altına girdiği ve *kem-ayar* ve *nakıs sikke* kesildiğinden bahsedilmişir. Valiye; müstahfizân ocağı veya diğer kul ocaklarının Darphane-i Amire'ye müdahale etmemesi ve eskiden olduğu üzere tarafından nâzır ve emin tayin edilerek sikke hususuna ihtimam gösterilmesi emredilmiştir.[120]

Altın ve pârenin tam vezn ve sahih ayarda olması gereğine ihtimam gösterilirken kul ocaklarının nezaret/emanete müdahalesiyle bozuk sikkeler gündeme gelmiştir.[121] Sahib-i ayar, sikkezen ve diğer darphane ve sikke hademesinin Yedi Ocak'tan olmayıp vali tarafından tayin olunması, dolayısıyla Yedi Ocak askerinin müdahaleden kaçınması gereği önemle vurgulanan bir husus olmuştur.[122] Darphane işlerinin yürütülmesinde, her seferinde valilerin kontrol ve nezaretine ihtiyaç duyulduğu, nâzır ve sahib-i ayarların memuriyetlerine bu suretle istihdam edildiği kabul edilmiştir. Nâzırlar ve sahib-i ayarların memuriyetlerine müdahale yetkisi valilere ait görülerek ümeradan veya ocaklılardan kimsenin karışmaması önemle tembih olunmuştur.[123]

Mısır Darphanesi'nin idaresinin valilere ihale kılındığı pek çok vesileyle vurgulanan bir hususdur.[124] Mesela; Mısır Valisi el-Hac İsmail Paşa'nın kapı kethüdası, hâcegân-ı Dîvân-ı Hümâyun'dan olan Mehmed Efendi tarafından sunulan takrir üzere; *Mısır Darphanesi'nin idaresinin eskiden olduğu şekilde valilere ait olduğu* ve başka kimse tarafından müdahale olunmaması gerektiğine dair bir emir çıkarılmıştır. Buna göre eskiden nasıl idare olunuyor

[120] (Ocak 1691) BOA, A.DVNSMHM.d. 100/462; BOA, A.DVNSMHM.d. 100/483; Muzaffer Fehmi Şakar, *1101\1102 (1690\1691) Tarihli 100 Numaralı Mühimme Defteri, Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi, 1-145*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2007, s. 224, Hkm. No: 461 (Ramazan 1102/Ocak 1691) ve s. 265, Hkm. No: 482 (Gurre-i Cemaziyelevvel 1102/ 31 Ocak 1691). 1716'da sikkelerin ayarlarıyla ilgili gönderilen vesikalarda; darphane nizamı elinde olan Mısır muhafızlarının, pâre ve altın kesiminde ihtilal yapmalarından kaynaklı olarak Darphane-i Mısır'ın idaresinin alınması ve düzenleme yapılmasının gerekli görüldüğü ifade edilmiştir. (Cemaziyelevvel 1128/ Mayıs 1716) BOA, DVNSMSR.MHM.d 1/448; BOA, DVNSMSR.MHM.d 1/455. Ayrıca bkz.: (Zilhicce 1130 / Kasım 1718) BOA, DVNSMSR.MHM.d 1/579.

[121] BOA, A.DVNSMHM.d. 100/483; BOA, DVNSMSR.MHM.d 4/589.

[122] BOA, DVNSMSR.MHM.d 1/74.

[123] BOA, DVNSMSR.MHM.d 4/462.

[124] BOA, DVNSMSR.MHM.d 9/597; BOA, DVNSMSR.MHM.d 9/598; (Şevval 1181/ Mart 1768) BOA, DVNSMSR.MHM.d 8/554.

ise o şekilde idare olunacak; sermaye ve darphane faizinin kaybına sebep olacak herhangi bir hareketten kaçınılacaktır (1205/1790).[125] Aynı kaidenin erken dönemlerden itibaren varlığı söz konusudur. Bu durum görev tanımlarını ve görevlerin sınırlarını tayin etmede hassasiyet gösterildiğini, dolayısıyla darphane idaresinin ve sikke hususunun önemsendiğini göstermektedir. Valilere ait olması nedeniyle darphane idaresine kimsenin karışmaması gerekirdi. Bozuk ayar ve veznde sikke basılırsa, İstanbul Darphanesi hizmetlileri ve bazı devlet görevlileri ile istişare edilerek, sikke basımında yeterli bilgi ve beceriye sahip olmadığına kanaat getirilen ya da suistimali bulunan nâzır ve sahib-i ayarlar görevden alınır, yeni tayinler yapılırdı.[126]

Bir valinin görevinden ayrılıp diğerinin görev yerine ulaşmasına kadar geçen müddette darphane tatil ediliyor yani kapatılmış oluyor, tayin edilen kişi ulaştığında yeniden açılıyordu. Bazen darphanenin idaresi, görevli gelene kadar birine emanet ediliyordu. Sabık Mısır Valisi Raif İsmail Paşa azlinden sonra Mısır valiliği, Cidde Valisi İbrahim Paşa'ya verilmiştir. Mısır'a gelene kadar darphanenin dergâh-ı muallâ kapıcıbaşılarından mirahur-ı evvel payesi ile Mısır'a memur kılınan Mir Hasan tarafından idaresi uygun görülmüştür. Mısır irsâliye malından 100 Rumî kese teslim olunmuş, İbrahim Paşa gelene kadar hâsıl olacak faizi İstanbul'a eksiksiz göndermesi emredilmiştir. İbrahim Paşa'nın vefat etmesi üzerine ise Mısır valiliğine ve darphane idaresine yeniden Raif İsmail Paşa tayin edilmiştir.[127] Mısır'a gönderilen hükümden anlaşıldığı üzere; darphanenin tatilden korunması için Mir Hasan'ın memuriyetini içeren emre aykırı olarak Raif İsmail Paşa'nın darphaneye taarruzu ve darphane hâsılatına müdahalesi söz konusu olmuştur. Darphanenin kendisine ihalesine dair çıkarılan emir henüz ulaşmadan cereyan eden bu müdahale padişahın rızası dışında değerlendirilmiştir. Şeyhülbeledin[128] de darphane başkâtibinden para aldığı tespit edilmiştir. 80.250 kuruş darphane faizinin validen ve şeyhülbeledin

[125] BOA, C.DRB. 19/922; BOA, C.EV. 624/31477.

[126] (1144/1732) BOA, DVNSMSR.MHM.d 4/462. Ayrıca bkz.: (Safer 1179/ Temmuz 1765) BOA, DVNSMSR.MHM.d 8/343. Darphane idaresi ile görevli vali zamanında kesilen altın ve gümüş paralarda herhangi bir noksanlık ortaya çıkacak olursa fark validen tahsil edilecek ve vali azledilecektir. Valiler tayin edilirken bu husus bildirilir ve ilgili emirler Mısır mahkemesinde sicil-i mahfuza kayd edilerek aksi yönde hareket edilmemesi beklenirdi. (Cemaziyelevvel 1128/ Mayıs 1716) BOA, DVNSMSR.MHM.d 1/448. Ayrıca bkz.: (Zilhicce 1130/ Kasım 1718) BOA, DVNSMSR.MHM.d 1/579.

[127] (29 Şevval 1193/ 9 Kasım 1779). BOA, C.DRB. 53/2629. Ayrıca bkz: BOA, HAT 181/8203/1/1.

[128] Bu ifade, XVIII. asırda Kahire'de idarede söz sahibi olan Memlük beylerinin unvanı olarak kullanılmıştır. Şeyhülbeledlik, devletin aldığı kararların tatbik edilmesinde, vergilerin dağıtımında ve toplanmasında aracı rol üstlenen, şehir halkını temsil eden ve şehir kethüdâsına benzer bir görev i karşılarken zamanla idareyi ellerinde tutan, güçlü Memlük beylerini ifade etmek üzere kullanılmıştır. Refet Ganimi eş-Şeyh, "Şeyhülbeled", *DİA*, Cilt: 39, İstanbul 2010, 89-90, s. 89. Ayrıca bakılabilir: Şeyda Şerife Gül, *18. Yüzyılda Mısır'da Şeyhü'l-beledlik*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2018.

darphane başkâtibi olan İsmail'den almış olduğu 7.500 kuruşun ise şeyhülbeledden tahsili ve Hazine-i Amire'ye teslim edilmek üzere İstanbul'a gönderilmesi istenmiştir.[129]

İbrahim Paşa vefat edince, yeni vali gelene kadar Dergâh-ı Ali kapıcıbaşılarından Mustafa Paşa'nın kâtibi olan Hasan Bey'in, hem darphane emaneti hem de hazine mübaşereti ile vaziflendirilmesi, darphaneye Mısırlı beyler tarafından yapılabilecek taarruzu engellemek içindir. Raif İsmail Paşa yeniden Mısır Valiliği ile görevlendirildiğinde, Mısır'a gelir gelmez, darphane faizini tespit edip darphaneyi de teslim almış, Hasan Bey'in muhasebesini görmüştür. Buna göre; 10.300 kuruş faizin hâsıl edildiğini, ancak nakden Hasan Bey'in zimmeti olduğu beyanı alınmıştır. Hasan Bey ise, kendisine hademe namıyla 1.000 altın verildiğini, onu da masraflara harcağını, ödemeye gücü olmadığını ifade etmiştir. Bu suretle daha sonra ödenmesi üzere 10.300 kuruşun baş muhasebeye kaydı yapılmış, Dîvân-ı Hümâyun'a ilm u haber kaimesi verilmiştir.[130]

Vali tayinlerinden sonra; valinin görev yerine ulaşmasına kadarki süreçte, idarede boşluk oluşmasına mâni olmak üzere, bu türden geçici görevlendirmeler yapıldığı anlaşılmaktadır. Yukarıda da ifade edildiği üzere vali gelene kadar darphane idaresi tayin edilecek kişi tarafından yürütülmekte, vali geldikten sonra gerekli tüm iş ve evrak valiye devredilmektedir. Mısır'da emanet ve iltizam tayinleri Tut başlangıcı[131] esas alınarak yapılmakta, göreve başlama tarihi olarak bu ayın başlangıcı kabul edilmekteydi. Tayin edilen valiler, Tut başlangıcından itibaren göreve başlardı. Valilik görevinde kalanlar ise yine Tut iptidası itibarıyla yeni görev yılına başlar ve bu suretle valilik görevine devam ederdi. Valilerin görev süreleri dolmadan; acil bir durumda merkeze istenmeleri veya vefatları hâlinde ise onların yerine bakmak üzere merkezden atanan kaymakamların Tut başlangıcına kadar göreve bakmaları beklenirdi.[132] Mısır Darphanesi'nin, Mısır cizyesinin ve diğer bazı gelirlerinin idaresi valilere ait olsa da; Anadolu Valiliğinden Mısır Valiliğine tayin edilen el-Hac Ebubekir Paşa'nın gelişine kadar, eski Vali Salih Paşa tarafından tayin olunacak bir kişi

[129] (Cemaziyelahir 1194/ Haziran 1780) BOA, DVNSMSR.MHM.d 9/434.
[130] (25 Rebilevvel 1197/ 28 Şubat 1783) BOA, DVNSMSR.MHM.d 9/759.
[131] Tut ayı, güneş yılı esasına dayalı olan Kıptî takvimin başlangıç ayı idi ve aynı zamanda malî ve ziraî yılın başı olarak da kabul edilirdi. Mısır'da iktisadî yaşam coğrafî şartlara bağlıydı ve en önemli unsur ise Nil nehridir. Malî yılın başı Nil'in yükseldiği dönem baz alınarak tespit edilmişti. Bu sebeple vergi tahsilatı da Nil'in yükselmesine bağlı olarak yapıldırdı. Nil, Kahire'de Eylül sonunda azamî yüksekliğe ulaşırdı. Burada halicin açılması bayram olarak da kutlanır, cetveller Nil en yüksek seviyesine ulaşana kadar açılmazdı. C. H. Becker, "Mısır (Fetihten Osmanlılar Devrine Kadar VII.-XVI. Asırlar)", *MEB İA*, Cilt: 8, İstanbul 1979, 219-242, ss. 233-234.
[132] Özen Tok, "Osmanlılarda Kıptî Takviminin İdarî ve Malî Alanda Kullanımı", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 21, 2006, 365-379, ss. 371-372.

tarafından idare olunması istenmiştir. Tabi bunu gerekli kılan sebepler üzerinde de durmak lazımdır. Yeni valinin göreve başlaması ve hâliyle darphaneyi teslim alıp idaresi "*tut/tevet ibtidası*" itibarıyladır. Sabık Vali Salih Paşa'dan 1211/1796 senesi tut ibtidasına kadar idareden sorumlu olmak üzere hazinedarını ya da mutemed bir adamını tayin etmesi istenmiştir.[133] Bu durum yeni valinin görev yerine ulaşıncaya dek önceki vali veya kaymakam olarak tayin edilen kimse tarafından eyaletin idare edilmesi usûlünden kaynaklanmaktadır.[134]

Valinin herhangi bir sebeple görevi bırakması veya azli söz konusu olduğunda kimse tarafından müdahale edilmemesi, yeniden bir atama yapılana kadar beklenmesi gerekirdi. Herhangi bir müdahale söz konusu olduğunda, devlet atama yoluyla önlem almıştır. Nitekim 1194/1780 senesinde "*Mısır Darphanesi'nin idaresi valilere muhavvel olup bir valinin ayrılmasında darphanenin kapatılması ve diğerinin vusûlünde açılması nizam-ı iktiza"* olsa da bu defa darphanenin idaresinin, Mısır cizyesinin toplanmasına memur Ataullah Efendi'ye ihale kılındığı kaydedilerek kimse tarafından müdahale olunmamasına dair kadıya, şeyhülbelede ve bazı ümeraya hüküm gönderilmiştir.[135] Mısır Valisi Mehmed Paşa göreve tayin edildiğinde darphane idaresi ve cizye vazifesi de kendisine verildiğinden, Ataullah Efendi'den işleri Mehmed Paşa'ya devretmesi istenmiştir.[136] Mehmed Paşa'nın sadakati ve işgörür olmasının tayin edilmesinde etkili olduğu vurgusuyla yazılan emirde, buna göre hareket etmesi, dışarıdan işlerine müdahale edilmemesi tembihlenmiştir.[137] Ataullah'ın Kahire'de kalmasına sebep kalmadığı ifade edilerek İstanbul'a dönmesi istenmiştir.[138]

Valilerin görevlerinde ihmalleri veya yetki alanlarına herhangi bir müdahale söz konusu olduğunda, devlet hemen bir azl ve tayinle meseleye el koymuştur. Devletin para basımı dışında, uğraşmak zorunda olduğu önemli bir husus da darphane idaresi hakkında olmuştur. Çünkü *Mısır beyleri*[139] darphanenin kendi içlerinden biri tarafından idare

[133] 1208 senesinde vekil-i mutlakın azli üzere yapılan bir atama için de 1209 senesi *tut ibtidasına* değin tayinat yapılmıştır. (1210/1796) BOA, C.DRB. 9/402. 1209 senesi tevet ibtidası Safer ayının 14. gününe denk gelmektedir, Kapıcılar Kethüdası Mustafa Ağa bu tarihe kadar darphane idaresine bakmakla yükümlü kılınmıştır. (29 Zilhicce 1208/ 28 Temmuz 1794) BOA, HAT 181/8203/1/1; (10 Şevval 1208/ 11 Mayıs 1794) BOA, C.DH. 10/498.

[134] Özen Tok, *XVII. Yüzyılda Mısır Eyaleti*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kayseri 2002, s. 23.

[135] BOA, C.DRB. 23/1122; BOA, C.DRB. 58/2854. Ayrıca bkz: BOA, DVNSMSR.MHM.d 9/446.

[136] (1195/1781) BOA, DVNSMSR.MHM.d 9/475; BOA, DVNSMSR.MHM.d 9/476.

[137] BOA, DVNSMSR.MHM.d 9/258. Ayrıca bkz.: BOA, DVNSMSR.MHM.d 9/161.

[138] (Cemaziyelahir 1195/ Haziran 1781) BOA, DVNSMSR.MHM.d 9/510.

[139] "*Mısır'da Osmanlı hâkimiyeti sağlandığı hâlde Memlük Sultanlığı'nın eski nizam ve teşkilâtı yürürlükten kaldırılmamış, itaat eden emîrler eyaletin idarî ve malî işlerinin başında bırakılmıştı; hatta ilk beylerbeyi olarak da öteden beri Yavuz Sultan Selim'e bağlılığı olan Hayır Bey tayin edilmiş, o da eyaleti Memlük*

edilmesini istemişlerdir. Hatta, bu isteğin bir sonucu olarak dönem dönem valilerin azledilmesi çabası içine girmişlerdir. Osmanlı Devleti'nin Mısır beylerini bir denge unsuru olarak görmesi ve çeşitli makamlarda görevlendirmesi; beylerin zamanla güçlenmelerine ve böyle bir eğilim göstermelerine neden olmuştur. Bu ise; valilerin beyler tarafından gelecek bir taarruzla karşılaşmasına kapı aralamıştır. Nitekim; Mısır Valisi Yeğen Ali Paşa tarafından; beylerin darphaneye bir müdahale girişimi olduğu ve kendisini valilikten azl çabası içinde oldukları haber edilmiştir. Bunun üzerine darphane idaresini üstlenmek ve mesele hakkında malumat vermek üzere eski Reisülküttab Süleyman Feyzi Efendi vazifelendirilmiştir.[140] Daha sonra Mısır beylerinin ittifak yapmak üzere Süleyman Feyzi Efendi'yle görüştüğü, darphane idaresine müdahaleyi talep ettikleri kaydedilmiştir. Yeğen Ali Paşa'nın yazdığı tahriratta Süleyman Efendi'nin Mısır beyleriyle ittifak ederek darphane hâsılatını yarı yarıya almak hususunda anlaştıkları ifade edilmiştir.[141] Kethüdasının vesayetinde ve sabık valilerin de bulunduğu bir toplantıyla darphane hâsılatı hesap edilmiş, varidat ve çeşitli sebeplerle yapılan (hilat, bahşişler, şenlik, ziyafet vs.) masraflar tespit edilmiştir.[142] Darphanenin valilerden ayrılmasının mahzurlu görüldüğü, idaresinin Şeyhülbeled İbrahim Bey'e verilmesi Mısır Valisi Yeğen Ali Paşa'nın tahriratında yer alan diğer bir hususdur.[143]

Darphane memuriyetine kimin atanacağı hususu arzlarla sunulmuştur. Ayrıca darphane idaresinin tefvizi hususunda çeşitli makamlardan görüş alınmıştır. Nitekim daha evvel Kaymakam paşanın yolsuzluklarına dair bir arz sunan, şimdi ise *Lehli Moskoflu*ya, tabi olmadı diye harp etmenin tedbirsizlik olacağı hususundaki arzında, Sadrazam ve

dönemindeki gibi idare etmişti. Hayır Bey'in ölümünden sonra eyaletin mahallî idarecileri Osmanlı Devleti'ne baş kaldırarak tekrar eski Memlük Devleti'ni kurmaya kalkışınca nüfuzlu Memlük beyleri bertaraf edilmişti. Vezîriâzam Makbul İbrâhim Paşa'nın bizzat Kahire'ye gidip Mısır Kanunnâmesi'ni tertibinden sonra Osmanlı idaresine bağlı Cânım el-Hamzavî gibi Memlük ümerâsından birçok kimse Mısır defterdarlığı, emîr-i haclık, Saîd hâkimliği ve beylerbeyi kaymakamlığı gibi önemli mevkilere yükselmişti. Fakat Osmanlı merkez idaresinin Mısır'daki otoritesi zayıflayınca nüfuzları artan Memlük emîrleri arasında rekabet başlamış ve çeşitli fırkalar ortaya çıkmıştır." Seyyid Muhammed es-Seyyid, "Kâsımiyye", *DİA*, Cilt: 24, İstanbul 2001, 552-553, s. 552.

[140] (1197/1783) BOA, HAT 25/1230C/1/1-1. Ayrıca bkz: (1196/1782) BOA, DVNSMSR.MHM.d 9/597; BOA, DVNSMSR.MHM.d 9/598. Mısır ümerasının da Ali Bey zamanından itibaren mirî mallara, valinin gelir ve tayinatlarına müdahale ettikleri, hatta darphane faizine ortak olmak maksadıyla bir ay 6'şar bin altın aldıkları tespit edilmiştir. Ümeradan Murad Bey darphane idaresini bir ay 20'şer kese darphane faizinden almak üzere zapt etmiştir. Darphane işlerini ihlal fikriyle, altın ve gümüş satışından tüccarın menedildiği; imal edilen gümüş ve altından hâsıl olan faiz ve darphane masrafıyla ilgili, birkaç bin kuruşluk zarar söz konusu olduğu rapor edilmiştir. (Zilhicce 1196/ Aralık 1782). BOA, HAT 25/1230E/1.

[141] Pirincin her erdebinden bin kiloluk vezn birer lira alınırsa masrafa kifayet edeceği de kaydedilmiştir. (17 Cemaziyelahir 1197/20 Mayıs 1783) BOA, HAT 25/1230C/1/1. Ayrıca bkz.: BOA, HAT 25/1230A/1/1.

[142] (1197/1783) BOA, HAT 25/1230C/1/1-2.

[143] BOA, HAT 25/1230D/1/1. Ayrıca bkz.: BOA, HAT 25/1230A/1/1. Murad Bey'in firarı hakkında ve zimmetinde kalan meblağın tahsil edilmesi için bir emir çıkarılmıştır. Buna göre; Said tarafına kaçan Murad Bey'in emval ve eşyası gerekenlerdne tahsil edilecek, Mısır Hazinesi'ne teslim edilerek İstanbul'a gönderilecektir. (Rebiülahir 1198/ Mart 1784) BOA, DVNSMSR.MHM.d 9/691.

Serdarıekrem Yağlıkcızade Mehmed Emin Paşa; darphane idaresinin teslim edilmesi düşünülen Ziver Efendi hakkında, atamanın uygun olmayacağını, fakat yine de kararın padişaha ait olduğunu bildirmiştir. Çünkü yaptığı araştırmalara, tecrübe ve kanaatine göre; Ziver Efendi müfsid ve müsrif birisidir. Mirasyedi tavrıyla hareket eden bir zat olması hasebiyle darphane idaresinin ona verilmesi uygun değildir. Eğer yine de hizmetlendirilmek istenirse Bağdad gibi uzak bir mahalle gönderilmesi münasiptir.[144]

Darphane görevlilerinin atanmasında liyakatlı olup olmamaları göz önünde bulundurulmuştur. Buna göre onlardan işlerinde mahir, hizmetlerine sadakatle bağlı olmaları beklenmiştir. Hademenin herhangi bir hilesi veya hıyaneti vaki olmadıkça dışarıdan bir kimsenin hizmete alınmaması, berat alanların vazifeleri için kendilerine tahsis edilecek ücretlere kanaat etmeleri hususu tembihlenmiştir. Ustalar ve sahib-i ayarların ücretleri açıklanarak ve nâzır tarafından tezkire verilerek Mısır muhasebesine kaydedilir, yazılan emirler muhataplara ifade edilerek bildirilirdi. Darphane çalışanlarının hizmetleri tamamlandıktan sonra hesapların görülmesi önemsenmiş ve bir kaide olarak benimsenmiştir.[145]

Valinin ölmesi hâlinde, hazineyi zarara uğratabileceği endişesiyle darphane emanetini işletenlerin değiştirilmesine gerek duyulmayıp vali tarafından darphane emaneti kime verilmişse bırakılmasına karar verildiği görülmektedir. Bu sebeple, hesapların sene sonunda görülmesi ve o zamana kadar herhangi bir değişilik yapılmamasına hükmedilmiştir. Nitekim Mısır Valisi Ahmed Paşa öldüğünde, diğer bazı meselelerle birlikte, mukâtaa ve gümrüklerin, darphane emanetinin kime iltizam edildiyse onda kalması uygun görülmüştür.[146] İltizam tevcihleri ve tayinler tut başlangıcına göre yapıldığından, bu süreden önce değişiklik yapılmadığını ve yılsonunun beklendiğini ifade etmek gerekir.

Emanet görevi tamamlandığında veya bir sebeple emin görevden ayrıldığında, yeni emin gelene kadar eski emin göreve bakmaya devam ederdi. Ancak kim zaman şeyhülbeledin darphane emanetine müdahale ettiği görülmüştür. Böyle bir durumda, Mısır Darphane idaresinin vali uhdesinde olmasından dolayı, valinin darphane idaresini teslim alması ve ayrıca görevini tamamlamış eminin de İstanbul'a dönmesi istenmiştir. Ahmet

[144] (1 Safer 1183/6 Haziran 1769) TS.MA.e 758/41; TSMA No: 6540/1.
[145] BOA, C.DRB. 35/1733; BOA, C.DRB. 40/1968-2; BOA, AE.SMST.III 365/29090; BOA, DVNSMSR.MHM.d 8/475.
[146] Tuba Meryem Karacan, *101 No'lu Mühimme Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Antalya 2010, ss. 182-186, Hkm. No: 131 ve 134 (Recep 1102/Nisan 1691).

İzzet'in vazifesi tamamlanıp yeni emin görevine başlayana dek Şeyhülbeled Ali Bey[147] darphane emanetini zapt etse de; eskiden nizam olduğu üzere Mısır Valisi Osman Paşa'nın emaneti idaresi istenmiş, bu sebeple yazılan hükümde emaneti kendi uhdesine alarak kimsenin müdahalesine izin vermemesi emredilmiştir.[148]

Burada önemle ifade edilmesi gereken husus, darphanenin maden ihtiyacını karşılamak üzere kullandığı sermayedir. Gerek gümüş ve altın, gerek teber satın alınması için darphane sermayeye ihtiyaç duymakta, maden temininde kullanılmak üzere darphaneye, *darphane sermayesi* adıyla bir miktar para verilmektedir. Darphanenin gerek duyduğu ve 100 Rumî kese[149] olarak tespit edilmiş bu meblağ, Enderun hazinesine gidecek Mısır cizyesi

[147] el-Kebîr lakabıyla da anılan ve Kahire'de şeyhülbeledlik vazifesi yürüten Bulutkapan Ali Bey, her ne kadar Osmanlı Devleti ile iyi geçinir görünse de Mısır'da müstakil bir devlet kurma arzusunda olan bir memurdu. Ruslarla yaptığı anlaşmanın neticesi olarak, Suriye'yi ele geçirmek üzere memur kıldığı Ebu'z-Zeheb Muhammed Bey'in bu teşebbüsten vazgeçip Mısır'a dönmesi üzerine onunla bir mücadeleye girdi. Bu mücadele sonunda mağlup oldu ve yaralandı. Yaralarından veya yaralı iken zehirlenerek öldüğü düşünülmektedir. Feridun Emecen, "Ali Bey, Bulutkapan", *DİA*, Cilt: 2, İstanbul 1989, 383-384, s. 383. Konuyla ilgili ayrıca bakılabilir: N. A. Koenig, "Ali Bey", *MEB İA*, Cilt:1, İstanbul 1978, 316-318; John W. Livingston, *Ali Bey al-Kabir and The Mamluk Resurgence in Ottoman Egypt, 1760-1772*, Princeton University, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 1968; Selda Güner, "Mısır'da Âsi Bir Memlük: Bulutkapan Ali Bey (El-Kebîr) (1768/69-1773)", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt: 53, Sayı: 1, 2013, 155-182; İzzeddin Necib (Edt.), *el-Meşgûlâte'l-Ma'deniyye*, 5. Kısım, Kahire, s. 48; es-Sawy, *a.g.e.,* s. 226-227. Ali Bey'in kendi adına bastırdığı para hakkında bakılabilir: Mecdî Hanefî, *a.g.e.,* s. 108. Osmanlı Devleti'nin, Ali Bey'in faaliyetleri ve darphaneye müdahalesini araştırdığı görülmektedir. İskenderiye'den gelen bezirgân Mehmed'in, Mısır Valisi Osman Paşa ile Darphane Emini Ahmed Efendi'nin hapsedildiği hakkında verdiği bilgiler burada zikredilmelidir. Zira söz konusu hadise vali başta olmak üzere darphane idarecilerinin mağduriyeti ve bu sebeple darphanenin 3 ay kadar kapalı kalmasına neden olmuştur. Mısır valisi 10 adamı ve Darphane Emini Ahmed Efendi 2 adamı ile Mısır'da birer mahalde hapsedilip tabileri Şid ve İskenderiye'ye sürgün edilmiştir. Ali Bey'in ayrıca valinin su-i hâli ve kendisinden memnun olunduğuna dair ulema, ocaklı ve Mısır ahâlisinden zorla ve baskıyla ilam, arz ve mahzar alması, bunları bir adamı ile İstanbul'a göndermesi dikkate şayandır. Hacı Mehmed bu şahsın İskenderiye'den gemiye binip İstanbul'a yola çıktığını bildirmiştir. (1183 S 24/ 29 Haziran 1769) TS.MA.e 544/12; TSMA No: 2742/1. Bu hususla ilgili olarak; Mısır'dan Âsitâneye gelen geminin bezirgânı İsmail Odabaşı tarafından da Şeyhülbeled Bulutkapan Ali Bey'in Mısır Valisi ve Darphane Emini Ahmet Bey'i hapsettiği ve maiyetini de sürgün ettiği beyan edilmiştir. Mısır Valisi'ni 2 adamıyla Yusuf Kalesine hapsettiğinden bahisle halefi ve sair adamlarını Mısır'dan sürdüğü ihbar edilmiştir. Birkaç defa mücadele etse de zafer elde edemeyip münhezim olan Ali Bey Şid ve İskenderiye'den yardım talep etse de karşılık bulamamıştır. İsmail Odabaşı'nın da dileği Ali Bey'in cezasının tertip olunması yönündedir. TS.MA.e 456/19; TSMA. No: 1648/1. Mısır Valisi Raif İsmail Paşa uhdesine darphane idaresi verilince sermayenin tarafına verilmesi ve bu sebeple tespiti lazım gelmiş; selefi İzzet Mehmet Paşa'nın hesapların görülmesine tayin edilen vekilleriyle sahib-i ayar ve başkâtip sorguya çekilmiştir. Buna göre, selefin azli zamanında kaymakam tayin ettikleri Şeyhülbeled İbrahim Bey marifetiyle darphane hesabı görülmüştür. Buna binaen istenen sermayenin Ali Bey zimmetine geçtiği ve öldükten sonra da zimmetinde kaldığı ifade edilmiştir. Darphanenin sermayesiz olarak teslim alındığı bildirilmiştir (8 Cemaziyelevvel 1193/ 9 Eylül 1769) BOA, C.DRB. 18/868-3. Ali Bey'in birkaç sene boyunca sermayeye tasallut etmesi, darphane idaresinin muattal kalmasına sebep olmuş, İstanbul'dan gönderilen darphane nâzırlarının sermaye sağlayacak malları bulunmadığından darphanenin muattal kalmaması için şeyhülbeled olanlar birkaç sene boyunca kendi keselerinden sermaye vermişlerdir. (Zilhicce 1189/ Şubat 1776) BOA, HAT 16/716A/1/1. Ayrıca bkz.: BOA, C.DRB. 62/3065.

[148] (29 Zilkade 1183/ 26 Mart 1770). BOA, C.DRB. 3/108.

[149] Kese; altın ve gümüş paraların konulduğu meşin torba olup mevcutları dönem dönem değişiklik arz etmiştir. Osmanlı maliyesinde üç türlü kese bulunmaktadır. Bunlardan ilki, rumî kese denilen ve miktarı 500 kuruş olan kesedir. Bir diğeri mevcudu 416 kuruş olan Dîvânî kesedir. Sonuncusu ise; sadece Mısır'da kullanılıp 600 kuruşluk varlığı olan Mısır kesesidir. Kese usûlü 1294/1877 senesine kadar devam etmiştir. İsmail Hakkı

irsâliyesinden tahsis edilmekte ve sermaye-i darphane adıyla darphane nâzırına teslim edilmiştir.[150] Bu meblağ ile, sermayeciler vasıtasıyla darphaneye maden temin edilmektedir.[151] Darphane nâzırına teslim edilen bu paranın, ziyan edilmeden maden mübayaasında kullanılması beklenirdi.[152] Çünkü, darphanenin devamlılığı ve işler hâlde kalması, sermayenin varlığına bağlı görülürdü.

Darphanenin işleyişine bakıldığında özellikle merkezin eliyle ve izni dâhilinde yapılacak görevlendirmelerin dikkate alınması hususuna vurgu yapıldığı dikkat çekmektedir. Bu ise devletin merkezîleşme çabasını ve Kahire'nin başına buyruk hareket etmesine izin vermeme kaygısını göstermektedir. Fakat pratikte pek çok kez vüzerâ buyrulduları ile darphane için atama yapıldığı, vazifeler[153] tayin edildiği görülmektedir. Kahire'nin böyle bir eğilim göstermesi, darphane idaresinde kendisini karar mekanizması olarak görmesinden kaynaklanmaktadır. Dîvân'dan, söz konusu buyrulduları ve vazifeleri geçersiz kılacak yazılar çıkarılmıştır. Bu emirlerle; darphanenin irad ve masraflarının devlete ait olduğu, kaybına engel olunması hususuna dikkat çekilmiştir. Fermansız veya beratsız kimseye vazife tayin olunmaması, söz konusu tayinat kayıtlarının imhası emredilmiştir. Bu husus o kadar önemsenmiştir ki bir kaide olarak Mısır ruznamçesine ve darphane defterlerine kaydedilerek hilafından kaçınılması buyrulmuştur.[154]

Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, TTK Yay., Ankara 1988, ss. 353-354. Yaklaşık 800 Mısrî kese 1.000 Rumî keseye tekabül etmektedir. (1194/1780) TS.MA.e 109/35. Ayrıca bkz.: Said Öztürk, *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Siyakat Yazısı ve Tarhî Gelişimi*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yay., İstanbul 1996, s. 50.

[150] (Safer 1179/ Temmuz 1765) BOA, DVNSMSR.MHM.d 8/343; (1180/1767) BOA, DVNSMSR.MHM.d 8/475; BOA, AE.SMST.III 365/29090; BOA, DVNSMSR.MHM.d 8/455; (Şevval 1181/ Mart 1768) BOA, DVNSMSR.MHM.d 8/554. Sahillioğlu, *Para Tarihi Üzerinde Bir Deneme*, s. 249.

[151] (1180/1767) BOA, DVNSMSR.MHM.d 8/475; Cemaziyelevvel 1182/ Eylül 1768) BOA, C.DRB. 35/1733.

[152] (Safer 1179/ Temmuz 1765) BOA, DVNSMSR.MHM.d 8/343; (Cemaziyelevvel 1182/ Eylül 1768) BOA, C.DRB. 35/1733.

[153] Vazife, Şemseddin Sami'nin tanımladığı şekliyle; *"bir iş mukabilinde muayyen ve muhassas ücret, maaş, ulûfe"* anlamına gelmektedir. Şemseddin Sami, *Kamûs-ı Türkî*, İkdam Matbaası, İstanbul 1317, s. 1493.

[154] Daha önce menedilmesine rağmen (ve avâid namıyla Mısır defterlerinde bulunmadığı tespit edilen), Mısır defterdarı ve kethüda-yı çavuşan ve müteferrika başı ve tercüman 1.000'er pâre ve çavuş ve müteferrika ocakları 4000 pâre ve aylakçılar, zaim-i mısır, ruznamçeci, baş halife ve dîvân-ı sarrafî için 1.000 pâre ve keseciye 500 pâre ki toplamda 13.500 pâreyi, avâid olarak almaları üzerine gönderilen emirde bundan sonra böyle bir para verilmemesi kaydedilmiştir (1179/1766). BOA, C.DRB. 16/752; BOA, DVNSMSR.MHM.d 8/382. Vüzerâ buyruldusuyla hademe için vazife ve yahud avâid oluşturulmasına izin verilmemesi hususunda bkz: BOA, C.DRB. 35/1733; BOA, C.DRB. 40/1968-2. Darphane keşûfiyyesinden buyruldu ile, fermansız ve beratsız vazife tayin edilmesi ve devlete zarar verildiği gerekçesiyle hükümsüz kılınması hususunda bkz.: BOA, DVNSMSR.MHM.d 7/725; BOA, DVNSMSR.MHM.d 8/346. Bazı kimseler muhtelif zamanlarda Mısır valileri tarafından Mısır Darphanesi'nden, Mısır cevâlisi denilen cizye malından ve Suveyş Gümrüğü malından vazife tayin ettirmiş, vefatlarında vereseleri tarafından da bu vazifeler talep edilmiştir. Bu üç mukâtaanın gelirleri, *masarif-i miriyyelerini* korumadığından vüzerâ buyruldusu ile vazife tayin edilmemesi kararlaştırılmıştır. (Rebiülahir 1205/ Ocak 1791) BOA, C.ML. 69/3185.

1.3. Darphane Görevlileri

Teşkilat ve personel yapısını izah etmek üzere tespit ettiğimiz bu bölümde, Kahire Darphanesi personelini üç temel başlıkta incelemek gerekmiştir. Başlıkların oluşturulmasında görevlendirmeler esas alınmış ve arşiv kayıtlarındaki ifadelere bağlı kalınmaya çalışılmıştır. Darphanenin idarî işlerinden sorumlu olan ve para basımının da kontrolünü sağlayan bir yönetici sınıfın varlığı söz konusudur. Dolayısıyla ilk başlık altında nâzır/emin, sahib-i ayar ve sikkegen gibi, sikke darbının daha sıhhatli olması adına, kontrol işinden mes'ul görevliler izah edilmiştir. Kayıtlara; tüccar, sermayeci, mübayaacı gibi isimlerle geçmiş olan görevlilerden tüccar sınıfı başlığı altında bahsedilmiştir. Bu görevliler daha ziyade darp işlemi için gerekli madenin temini işiyle meşgul olmuşlardır. Son kısım ise hademe/amele sınıfı şeklinde değerlendirilerek sikke kesme ve darp etme faaliyetinde bulunan, teknik işleri gören personele ayrılmıştır. Kahire Darphanesi'nin çalışma biçimi, İstanbul Darphanesi'ne benzer olduğundan başlıklandırma yapılırken Ömerül Faruk Bölükbaşı'nın İstanbul Darphanesi ile ilgili tasnifi dikkate alınmıştır. Fakat İstanbul'da çalışan tüm görevlilerin karşılığı Kahire Darphanesi'nde bulunmadığı gibi, aynı görevi icra edenlerin ise Arap coğrafyasında bulunmanın bir sonucu olarak, daha ziyade Arapça kökenli kelimelerle ifade edildiği görülmüştür.[155]

Darphane çalışanları ile ilgili olarak bir cetvel veya liste hâlinde herhangi bir kayıt olmaması durumundan hareketle, tespit edilen görevliler mümkün mertebe kronolojik ve iş akış sırasında uygun olarak verilmeye çalışılmıştır. Elbette kesin sayısal sonuçlar söylemek imkân dâhilinde değildir, fakat burada önemli olan husus görevliler nezdinde, darphane içindeki tabakalaşma ve darp işleminin teknik aşamaları hakkında bilgi edinme imkânı bulunmasıdır. Zira darp işleminde her aşamanın bir atölye ve görevlisinin olması, para basımının bir uzmanlaşma gerektirdiğini ve bu yönüyle de sistematik olduğunu göstermektedir.

Darphane personeli incelenirken kimlik ve dinî mensubiyetlerine dair bilgiler edinmek mümkün olmuştur. Darphane'nin idarî işleri için Müslümanların seçilmesine hassasiyet gösterilmiş, yetenekli olmalarından dolayı gayrimüslimler ise teknik ve finansal işlerde tercih edilmiştir.[156] Özellikle idareci sınıfın üst düzey devlet görevlileri arasından

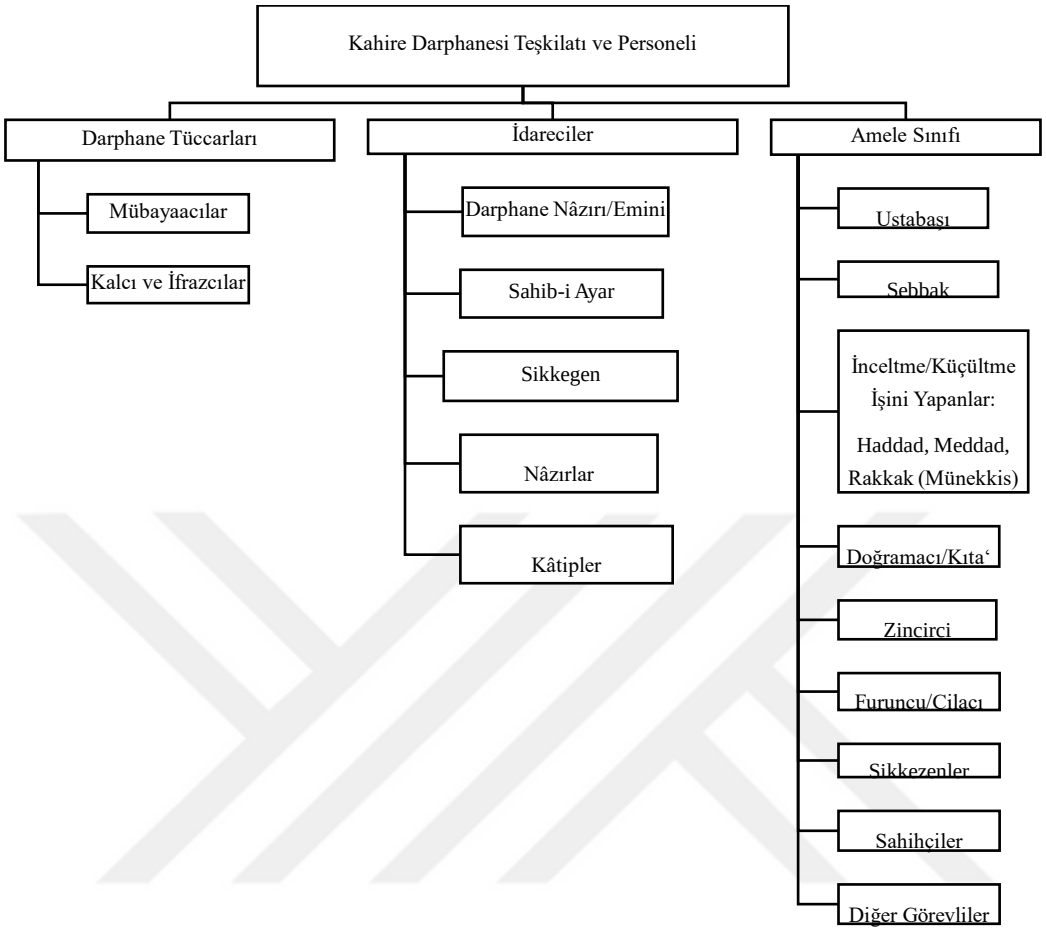
[155] İstanbul Darphanesi görevlileri için bkz.: Bölükbaşı, *Darphâne-i Âmire*, ss. 23-68.
[156] *a.g.e.*, s. 24. Ayrıca bkz: BOA, AE.SMST.III 365/29090; BOA, C.DRB. 35/1733; BOA, C.DRB. 40/1968-2.

seçilmiş olması dinî kimliklerine işaret etmesi bakımından önemlidir. Bu durum, personel atamasında belli bir standardizasyon olduğunu göstermektedir. Fakat 8 Rebiülahir 985/25 Haziran 1577 tarihli bir kayıt, darphane emini olan ve aynı zamanda sahib-i ayarlık yapan Samuel isimli bir Yahudiye işaret etmektedir.[157] Bu durum idareci sınıfın ilk zamanlar sadece Müslümanlar arasından seçilmediğini göstermesi bakımından dikkate şayandır. Benzer şekilde Kahire Darphanesi'ne bazı tezgâhlar ve sikke basımında kullanılmak üzere çeşitli sikke numunelerini teslim alarak götürdüğü anlaşılan Yasef isimli bir Yahudi'nin, darphane nâzırı olduğu görülmektedir. Üstelik bu misal erken sayılmayacak bir tarihe denk gelmektedir.[158]

Darphane personel ücretlerinin en önemlisi sikke basım esnasında verilmektedir ve darphane tarafından çalışanlara aylık olarak da çeşitli miktarlarda ödeme yapılmaktadır. Ayrıca "avâid" adıyla kayıtlara yansımış olan bir ödeme türü söz konusudur. Bunlar dışında belli dönemlerde (meselâ bayramlarda îdiyye adıyla veya Cuma günleri), bahşiş verildiği tespit edilmiştir.[159]

[157] (8 Rebiülahir 985/ 17 Haziran 1577) BOA, A.DVNSMHM.d. 30/733. Samuel'in iltizam müddetinin sonunda hesaplarının teftiş edildiğine dair olan bu belge, çeşitli mukâtaaların iltizamını almasını da göstermektedir.
[158] (1108/1697) BOA, D.BŞM.DRB. 3/224.
[159] Ücretler bahsi, son bölümde detaylarıyla anlatılacaktır.

Tablo 1. Kahire Darphanesi teşkilat yapısı

1.3.1. İdareciler

Sikke basımında, darphane denetiminde ve idaresinde etkin, atamalarda faal, paranın ve madenlerin denetiminden sorumlu şahıslar; tayinatlara kimlerin getirildiği, kimlik ve dinî mensubiyetleri, tayin edildikleri yerler veya daha evvel hangi işleri yürüttükleri; tayinatlarda muhataplar (yetki ve görev bakımından söz sahibi olanlar) bu başlık altında incelenmiştir. Ayrıca görev tanımlarına dair elde edilen veriler burada işlenmiş, bunlar ışığında hangi meslek erbabının hangi görevle yükümlü olduğu konusu incelenmiştir.

1.3.1.1. Darphane Emini veya Nâzırı

Osmanlı Devleti'nde nâzır; maliye, idare ve vakıf alanlarında idareci ve denetleyici konumunda bulunan görevliler için kullanılmıştır.[160] Emin ise emânet sistemi içinde, ücret karşılığı kendisine teslim edilen görevi yürütmekle yükümlü memurlar için kullanılmış olup iki kavram dönem dönem birbiri yerine kullanılabilmiştir. Darphane yöneticilerini karşılamak üzere özellikle XVII. yüzyıl sonlarından itibaren bazen nâzır, bazen emin kullanılmıştır.[161] Gözlemlendiği kadarıyla böyle bir ayrım Kahire Darphanesi idarecileri için de söz konusu değildir, her iki terim de kullanılmıştır.

XVI. yüzyıl sonlarından itibaren Dîvân-ı Hümâyun kâtiplerini ifade etmek için kullanılmaya başlanan hâcegân, XVIII. yüzyılda Bâb-ı Âsafî, maliye ve Kapıkulu ocaklarının ileri gelen kâtiplerini de kapsamış, böylelikle daha geniş bir kâtip sınıfını niteleyici anlam kazanmıştır. Kendi içerisinde dört ayrı gruba ayrılan hâcegânın üçüncü grup rütbesinde darphane nâzırları da sayılmaktadır.[162] Dolayısıyla darphane nezaretinin üst düzey bürokratlardan oluşturulduğunu söylemek mümkündür.

Daha önce çeşitli idarî görevlerde bulunmuş kişiler arasından seçim yapıldığı, tecrübe gerektiren bir görev olması hasebiyle de İstanbul Darphanesi'nde nezaret vazifesi yapmış kimselere de Kahire Darphanesi nâzırlığı verildiği görülmektedir.[163] Tecrübe dışında güvenilirlik vasfı taşımak da nezaretle görevlendirilmeye vesile olmaktadır. Daha önce de bir müddet darphane nâzırlığı yaptığı dönemde; görevinde sadakat ve istikamet üzere olarak darphane işlerine vakıf olanların yeniden darphane nâzırı tayin edilmiş olmaları buna işaret etmektedir.[164] Yukarıda da ifade edildiği üzere darphane idaresinde bir zaman müstahfızân ocağı etkili olsa da sikke nizamının bozulması üzerine bu uygulamadan vazgeçilmiş, eskiden olduğu üzere emin ve nâzır atanmasına karar verilmiştir. Emin ve nâzırların atanmasından

[160] Mehmet Genç, "Nâzır", *DİA*, Cilt: 32, İstanbul 2006, 449-450, s. 449. Emin kelimesi de; bir vazifenin denetçisi, koruyucusu, emanetçisi manalarında kullanılmaktadır. Bunun İslam devletlerinde kullanımı hakkında daha detaylı bilgi için bakılabilir: Hasan el-Bâşa, *el-Fünûnü'l-İslâmiyyeti ve'l-Vezâyif 'ale'l-Âsâri'l-Arabiyyeti*, Kısım 1, Dârü'n-Nahdati'l-Arabiyyeti, Kahire 1965, s. 282-286.

[161] Genç, "Nâzır", aynı yer. Nâzır ünvanı alabilmek için askerî zümreden olmak gerekirdi. XVIII. yüzyılın ikinci yarısına kadar, aslî görev bakımından bürokraside hâcegân rütbelerinden daha yüksek rütbeli olan nâzırlara rastlanmaz. XVII. ve XVIII. asırlarda nâzır ünvanına sahip en yüksek rütbeli idareciler de Baruthâne, Darphâne ve Tophâne gibi kurumlarda bulunurdu ve rütbeleri de hâcegân sınıfının orta tabakalarını pek geçmezdi. Genç (2006b), s. 450.

[162] Mehmet İpşirli, "Hâcegân", *DİA*, Cilt: 14, İstanbul 1996, 430-431, s. 430. Dîvân-ı Hümâyun hâcegânından olduklarını vesikalardan takip etmek de mümkündür. BOA, C.DRB. 23/1116; BOA, C.DRB. 46/2256; BOA, C.DRB. 59/2924.

[163] BOA, C.DRB. 46/2256; BOA, C.DRB. 59/2924.

[164] (Safer 1179/ Temmuz 1765) BOA, DVNSMSR.MHM.d 8/343.

Mısır valisi sorumludur.[165] Sikke nizamında gündeme gelen herhangi bir usulsüzlük devleti, valilerin sorumlu oldukları bu hususta gevşeklik gösterdiği kanaatine götürmektedir. Nitekim; sahib-i ayarın sikke kat'ında kaide dışı hareketi nedeniyle, sahib-i ayar ve sikke meselesine nizam vermek üzere daha önce Tophane-i Amire'de nâzırlık yapmış olan Bali Mustafa Mısır Darphanesi'ne nâzırı tayin edilmiştir. Çünkü; devlet valilerin tayin ettiği nâzırların genellikle darphane işlerine vakıf olmadıklarını düşünmektedir. Tayin sonrası gönderilen hükümde; Mısır valisinden başka; umera ve ocaklar tarafından nâzır ve sahib-i ayarın işlerine müdahale edilmeyip onların gereği gibi istihdam olunmaları, sikke hususunun güvenliğinden valinin sorumlu olduğu vurgusuyla ifade edilmiştir.[166]

Nâzırların darphane idaresinde görevli olmaları, onlara çeşitli yetkiler de vermektedir. Bunlardan en önemlisi; darphane çalışanlarını atama ve azledebilme yetkisidir. Buna göre devlet tarafından tayin edilen nâzırların rey ve idaresine; Mısır Darphanesi'nin tüm işleri, rical ve amelesinin atanma ve görevden alınması tahsis edilmiştir. Umera veya Ocaklı taraflarından darphane nâzırlarının yetki alanına müdahale edilmemesi emr olunmuştur.[167] Emin için; sikke kalıplarının yenisini teslim alıp eskilerini teslim ettiği Osmanlı Mısır'ındaki idare heyeti ve darphanenin imali arasında bir bağlantı unsuru olduğu ifade edilmektedir.[168]

Darphane nâzırından beklenen darphanede sikke imalini sağlamaktır.[169] Darphane işleri ve idaresi nâzırlara bırakılmış, vazifeye müstehak olanların beratlarının ellerine teslim edilmesi ve görevlendirmeye layık olamayanların vazife taleplerinden vazgeçmesi gerektiği kabul edilmiştir. Altın darp ve kat'ına dair herhangi bir emir yazıldığı zaman, gereğinin yerine getirilmesi hususuna nâzır dışında kimsenin müdahale etmemesi kararlaştırılmıştır.[170] Nezaretin sikke hizmetinden ibaret bir görev olduğu kabul edilmektedir.[171] Özellikle sikke ayar ve veznlerinin bozulması, yeni atamaları gündeme getirmektedir. Başta sahib-i ayar

[165] BOA, A.DVNSMHM.d. 100/462; BOA, A.DVNSMHM.d. 100/483.
[166] (Zilkade 1136/ Ağustos 1724) BOA, DVNSMSR.MHM.d 3/446.
[167] (Rebiülahir 1182/ Eylül 1768) BOA, C.DRB. 40/1968-1; BOA, C.DRB. 35/1733. Ayrıca bkz: (Zilkade 1136/ Ağustos 1724) BOA, DVNSMSR.MHM.d 3/446; BOA, DVNSMSR.MHM.d 8/575.
[168] Ahmed Kethüdâ Azebân ed-Demürdâşî, *Kitâbü'd-Dürreti'l-Musâne fî Ahbâri'l-Kinâne*, Tahkik: Abdurrahim Abdurrahman, Kahire 1979, s. 69.
[169] BOA, C.DRB. 46/2256; BOA, C.DRB. 35/1733.
[170] BOA, C.DRB. 35/1733. Ayrıca bkz.: BOA, DVNSMSR.MHM.d 8/475. 1179/ 1765'te belirlenen usül ve şekilde, nâzırın nezareti altında altın kesilmesi, nâzırın *"sikke-i hümâyunun mağşuşiyeti esbabını def' ve izale"* etmesi gereği kabul edilmiştir. Aksi yönde hareket edenler bildirilip her kim olursa olsun cezalandırılacaktır, bu sebeple şartların/ nizam kaidelerinin ittifakla yerine getirilmesi beklenmektedir. (Safer 1179/ Temmuz 1765) BOA, DVNSMSR.MHM.d 8/343.
[171] BOA, DVNSMSR.MHM.d 4/465.

olmak üzere bazı darphane hizmetlilerinin görevlerini kötüye kullanmaları, azillerine sebep olduğu gibi darphaneye yeni nâzır tayinini de gerekli kılmaktadır. Nitekim, Kahire Darphanesi sahib-i ayarının para kesilmesinde usulsüzlük yapması, sikke düzenlemesini gerektirmiş, bu sebeple 1726'da Bali Mustafa darphane nezaretine tayin edilmiştir.[172]

Görevlerin sınırları ve muhatapları bellidir, dolayısıyla bir kimsenin yetki alanına başka bir kimsenin girmesi menedildiği gibi, bu hususta tarafların ittifakla hareketi de tembih edilmiştir. Şayet herhangi bir azl durumu söz konusu değilse, görevde devam kararı da verilmemişse, tayin emrinin yazıldığı yılın bitiminde, gelecek yılın ilk ayı Muharrem'in birinci günü göreve başlamak üzere nâzır tayinleri yapılırdı.[173]

Darphane idaresi cizye tahsili kadar önemli bir devlet meselesi olarak kabul edilmiştir. Çoğu zaman cizye tahsili görevinde bulunan kişiler darphane emini olarak atanmış ya da Mısır cizyesini cibayeti (toplama işi) emin/nâzır olarak atanan şahıslara tevdi edilmiştir.[174] 1180 senesinde yazılan emirle 1181/1767 yılı darphane nezareti ve cizye tahsili vazifeleri Ahmed İzzet Efendi'ye ihale kılınmıştır. Burada hem cizyenin önemli bir devlet meselesi olduğu hem de Mısır umur-ı darphanesinin nizama göre idaresinin, *mühim* s*altanat-ı seniyye meselesi* olduğu ifade edilmiştir. Temşiyet ve idarelerinin padişah muradı olduğundan bahsedilmiştir. 1181/1767 senesine mahsuben *iklim-i Mısır'ın cizyesi cibayeti* ve darphaneyi nezaret Ahmed İzzet'in uhdesine ihale olunmuştur. Darphaneye sermaye olmak üzere irsâliye hazinesinden havale olunan 100 (yüz) Mısrî kesenin kullanımı ve darphane keşûfiyyesinin[175] eski düzenine göre tanzimi istenmiştir. Cizye işlerinin de eskiden

[172] (Zilhicce 1138/ Ağustos 1726) BOA, DVNSMSR.MHM.d 3/683. Ayrıca bkz.: (Zilhicce 1138/ Ağustos 1726) BOA, DVNSMSR.MHM.d 3/684; (Zilkade 1136/ Ağustos 1724) BOA, DVNSMSR.MHM.d 3/446.
[173] (1180/1767) BOA, DVNSMSR.MHM.d 8/475.
[174] Mısır'da cizye tahsiline memur Tezkire-i Evvel Ataullah Bey'in Mısır Darphane Eminliği'ne tayini de bu hususa önemli bir örnektir. BOA, C.DRB. 58/2854. Bu konuda ayrıca bkz: BOA, C.DRB. 23/1122; (Ramazan 1194/ Eylül 1780) BOA, DVNSMSR.MHM.d 9/452. Benzer şekilde, Mısır Darphanesi'ne nâzır tayin edilmiş olan Ahmed Efendi'ye hitaben mahalli cizyesi de kendisine ihale olunmuş, Darphane'den kimseye yeniden tahsisat bağlanmaması ifade edilmiştir. BOA, C.DRB. 35/1733. Ayrıca bkz.: (1180/1767) BOA, DVNSMSR.MHM.d 8/475; Shaw, *a.g.e.*, s. 161. Hatibzade Ahmed'in cizye tahsili ile vazifelendirilmesi ile ilgili bkz.: (Safer 1179/ Temmuz 1765) BOA, DVNSMSR.MHM.d 8/343. 1190/1776 senesi cizye toplama vazifesi Mısır Darphanesi eminliği yapan Ziver İbrahim'e ihale kılınmış, kendisine cizye malından olmak üzere maaş tahsis edilmesini talep etmiştir. 1147 senesinde 34016 kıta, 1148 senesinde ise 34378 kıta üç sınıf evrakı dağıtmak ve bu tevziata göre diğer bölgeler cizyedarlarının maaşlarına kıyasla alasından 13, evasıtından 10 ve ednasından 7'şer pâre maaş ve kitabet-i adiyye hesaplanmıştır. Bir önceki yıl, Kahire cizyesini toplama vazifesine memur olan eski Reisülküttab Abdurrezzak'ın talebine göre bu hususta emir yazılmış, başdefterdar el-Hac Mehmed tarafından ilam edilmiştir. Aynı şekilde Ziver İbrahim'in cizye tahsili vazifesine istinaden; sabıkı gibi aladan 13, evasıttan 10 ve ednadan 7'şer pâre maaş verilmesi, hizmetinde sadakat üzere hareketi şartıyla mahsup olunması uygun görülmüş, bu hususta şeyhülbeled, Mısır Valisi Mehmed İzzet Paşa ve ileri gelenlerin ihtimam göstermesi emredilmiştir. BOA, DVNSMSR.MHM.d 9/83.
[175] Keşûfiyye bahsi Bölüm III'te işleneceğinden burada izah edilmemiştir.

olduğu gibi yürütülmesi ve cizye malının tahsiline dair her bir husus açıklanarak Kahire'ye gönderilmiştir. Yeni nâzır ve bazı görevlilere emirde yazılan bu maddeleri okuyup anlayarak uygulaması ve darphanenin işleyişi hususunda özen göstermeleri emr edilmiştir.[176]

Bir müddet sonra yazılan emirde, Ahmed Efendi'nin; darphanenin mirî sermayesini koruması, telef ve kaybından kaçınması hususuna binaen 3 yıllık cizye malını hazırlaması buyrulmuştur.[177] Mısır Valisi Vezir el-Hac Ahmed Paşa, Mısır Kadısı, Şeyhülbeled Ali Bey'e de Kahire Darphanesi emaneti görevi ile cizye tahsiline Sadaret Sabık Kethüdası İzzet Ahmed tayin olunduğundan hizmetine kimsenin müdahale ettirilmemesi, bu hususta ittifakla hareket ederek taarruza müsamaha göstermemeleri emredilmiştir.[178] Cizye hususu oldukça önemli bir meseledir, nitekim Ahmed Efendi'nin aynı sene içinde gönderdiği tahriratta; daha evvel gönderilmiş ferman gereğince; Mısır cizyesinden vazifeye mutasarrıf olanlardan biri öldüğünde, vazifesi başkasına verilmeyip hazineye bırakılmasına dair olan emrin Mısır ruznamçesine kaydedildiği ifade edilmiştir.[179] Cizye tahsilini yapan isimler emanet için

[176] (Zilhicce 1180/ Mayıs 1767) BOA, C.MTZ. 11/502. Ayrıca bkz.: BOA, C.DRB. 46/2256; BOA, DVNSMSR.MHM.d 8/475; (Zilhicce 1180/ Mayıs 1767) BOA, DVNSMSR.MHM.d 8/481; (Şevval 1181/ Mart 1768) BOA, DVNSMSR.MHM.d 8/554. Ahmed İzzet Efendi'den; Kıpti, Yahudi, Ermeni ve sair taife cizyelerinin memleketteki reaya cizyeleri gibi üç sınıf üzerine yeniden tertibi de beklenmektedir. (Rebiülahir 1181/ Eylül 1767) BOA, C.ML. 562/23061. Bu hususta ayrıca bkz.: (Rebiülahir 1181/ Eylül 1767) BOA, DVNSMSR.MHM.d 8/506. Daha önce Sadaret Kethüdalığı da yapan İzzet Ahmed Efendi'den evvel, darphane nezaretiyle görevli kişi Hatibzade Ahmed'dir. Onun zamanında verilen nizamın yeniden tesisi, sahib-i ayar, kâtipler ve ameleden bazı kimselerin aksi hâlde hareket etmeleri sebebiyle gerekli görülmüş, buna göre; darphane işlerinin, amelesinin azl ve tayininin, devlet tarafından görevlendirilmiş nâzıra ait olduğu teyit edilerek keşûfiyye hakkındaki düzenlemenin icrası emredilmiştir. BOA, C.DRB. 40/1968-1.

[177] BOA, C.MTZ. 14/692-1. Ayrıca bkz: BOA, C.DRB. 58/2877; BOA, C.DRB. 16/768.

[178] (1183/1769) BOA, C.MTZ. 14/692-2. Kahire'de südde-i kebir bina emini olan Ahmed Efendi'nin Mısır Darphanesi emini olarak atanmasının yanında cizye tahsili vazifesinin de kendisine verilmesiyle; ondan Mısır irsâliye hazinesini her türlü kayıptan koruması beklenmiştir. İstanbul'dan fenn-i kitabet ve tahsile, taşraların ve özellikle Mısır'ın işlerine âşinâ bir kimsenin Mısır valiliğine atanacağı bildirilmiştir (1187 Zilhicce 08/ 20 Şubat 1774) TS.MA.e 708/37; TSMA No: 5001/198.

[179] BOA, C.ML. 447/18059. Cizye tahsili dışında daha evvel mühim vazifelerde bulunmuş kişilerin darphane emin veya nâzırı olarak atanması da, devletin nezaret konusuna verdiği ehemmiyeti gösterir niteliktedir. Sabık Reisülküttap Süleyman Efendi'nin Mısır Darphanesi Eminliği'ne tayini bu minvaldedir. (1144/1732) BOA, C.DRB. 22/1076. Ayrıca bkz: BOA, DVNSMSR.MHM.d 4/465. Süleyman Efendi bundan önce, Mısır'a bazı hususların yürütülmesi için mübaşir tayin edilmiş, daha sonra uhdesine nezaret vazifesi de verilmiştir. Yerine sadık, emektar ve mutemed olarak vasıflandırılan Abdurrahman atanmıştır. BOA, DVNSMSR.MHM.d 4/589; (Şevval 1145/ Nisan 1733) BOA, DVNSMSR.MHM.d 4/603. Abdurrahman daha önce arpa eminliği vazifesinde bulunmuştur. (12 Muharrem 1146/ 25 Haziran 1733) BOA, AE.SMHD.I 214/16921; (Şevval 1145/ Nisan 1733) BOA, DVNSMSR.MHM.d 4/603; (Muharrem 1146/ Haziran 1733) BOA, DVNSMSR.MHM.d 4/630. Onun atanması üzerine Mısır Valisi Vezir Mehmed Paşa'ya yazılan hükümde Mısır'da kalmaması ve Süleyman'ın İstanbul'a gönderilmesi emredilmiştir (1145/1733). BOA, AE.SMHD.I 52/3175. 1146/1734'te Mısır Valisi Osman Paşa'ya gönderilen emirde ise nezarete ölen Cidde Valisi Mehmed Paşa'ya mühürdarlık yapan Osman'a tevcih edilince, sabık nâzır Abdurrahman'ın arzuhal gönderip İstanbul'a dönme talebini bildirdiği yazılmış, bu sebeple İstanbul'a dönüşü istenmiştir. BOA, DVNSMSR.MHM.d 5/53. Çeşitli hükümler vasıtasıyla; Cizye dışında devlet gelirlerinin önemsendiğine ve dolaylı olarak darphane ile ilişkiye dair bilgi edinmek mümkündür. Buna göre; uhdesinde olan Cebeliyan-ı Tataran Mukâtaası bedelinden (76 senesi malından), zimmetinde kalan 2706 (ikibinyediyüzaltı) kuruşluk meblağı ödemeden, Mısır Darphane Emaneti'ne getirilen Mısır Darphane Emini Hacı Ahmed'e söz konusu miktarı hemen gondermesi için bir hüküm gönderilmiştir. Hatibzade Ahmed'in meblağı, İstanbul'da olan kardeşi İbrahim'e havalesi ya da nakden

uygun görülse de bir dönem, cizye meselesinin ağırlığı ile emanet vazifesinin bir arada görülmesi zor bulunmuştur.[180] Kahire Darphanesi nâzırlarını gösteren **Tablo 2**'de cizye toplama vazifesi verilmiş nâzırlar belirtilmiştir.

Nezarete atama yapıldığında bu, bir tür devir-teslim muamelesi gerektirmektedir. Tayin edilen nâzır, görev yerine ulaştığında ya da göreve başlayacağı zaman; vali, kadı, şeyhülbeled ve çeşitli umera huzurunda; bazı darphane görevlileri (sahib-i ayar, başkâtip vs), hademe-i darphane ve eski nâzır toplanıp darphane hesaplarını görür ve halef-selef arasında devir işlemi yapılırdı. Bu aslında, vali atamalarında da takip edilen bir esas olup amaç, irsâliyenin tespitidir. Nâzır açısından ise; daha ziyade darphane sermayesini ve hâsılatı tespit amacıyla yapılan bir uygulamadır. Zira, idareye getirilen kişi belli bir miktarı darphane sermayesi olarak alır ve daha sonra teslim ederdi. Kendinden sonra aynı göreve getirilen kişinin de darphaneyi ne kadar sermaye ile teslim alacağı bu vesileyle kaydedilirdi. Göreve getirilenlere hil'at[181] giydirilmesi devir-teslim töreninin bir parçasıdır.[182]

Sermayenin tespiti ve teslim alınmasının yanı sıra, darphane idare edilirken her türlü yolsuzluktan uzak durulması da vurgulanan diğer husustur. Mısır Valisi Vezir Mustafa Paşa, Mısır Kadısına, Şeyhülbeled ve sair umera-i Mısır'a ve dergâh-ı mualla kapıcıbaşılığı payesi olup, Mısır Darphanesi nâzırı tayin edilen İbrahim Ziver Efendi'ye ve Mısır Ruznamçecisi'ne gönderilen hükümde hesapların görülmesi istenmektedir. Burada, Mısır darphane idaresinin İbrahim Ziver Efendi'ye ihale kılındığı yazılmış, kendinden önce yapıldığı üzere selefinin hesabını görmesi, zimmetinde bulunan sermaye ve hâsılatı teslim alması buyrulmuş ve darphaneyi imal etmesi, her türlü irtikâbdan uzak durması

ödemesi istenmiş; aksi hâlde İstanbul'da olan emval ve eşyasının satılarak borcunun tahsil edileceği ve hazineye tesliminin sağlanacağı uyarısı yapılarak ona göre amel etmesi söylenmiştir (28 Safer 1180/ 5 Ağustos 1766) BOA, C.MTZ. 15/720. Mâlikane vechiyle mukâtaa malından söz konusu borç hususunda ayrıca bkz: (7 Cemaziyel Evvel 1180/ 11 Ekim 1766) BOA, C.ML. 534/21917. Darphane-i Amire'ye borcu olduğu hâlde Mısır valiliğine tayin edilen Halil Paşa'ya 30000 kuruşluk borcunu ödemesi yazılan emir için bkz.: BOA, AE.SMST.III 6/369. Mısır Şeyhülbeledi Ebuzzeheb Mehmed Bey'in ödemeyi taahhüd edip gönderdiği 300000 riyallik altın da Darphane-i Amire'ye teslim olunmuştur. (Şaban 1187/ Kasım 1773) BOA, C.DRB. 55/2740.

[180] (1189/1776) BOA, HAT 16/716A/1/1.

[181] Halife veya hükümdar tarafından, taltif etmek ve onurlandırmak amacıyla devlet adamlarına ve bazı kişilere giydirilen kıymetli elbiseyi ifade etmek üzere kullanılan bir terimdir. Osmanlı Devleti'nde hil'at giydirme geleneğine oldukça önem verilmiştir. Çünkü hânedanın meşruiyetinin, ona bağlılığın bir işareti sayılmıştır. Çeşitli devlet görevlerine tayin edilenlere, yetkileri onaylananlara, sultana bağlılıklarını gösterenlere, taltif edilmek istenen kişilere; tebrik, takdir veya teşvik amacıyla (bazılarına da te'dib amacıyla) hil'atler giyirilmiştir. Mehmet Şeker/ Filiz Karaca, "Hil'at", *DİA*, Cilt: 18, İstanbul 1998, 22-27, s. 22, 25. Ayrıca bkz.: Köprülü, *a.g.e.*, ss. 165-167.

[182] BOA, AE.SABH.I 361/25162. Darphane nâzırları arasındaki devir-teslim muamelesi ve detayları hakkında ayrıca bkz.: Bölükbaşı, *Darphâne-i Âmire*, ss. 32-33.

emredilmiştir.[183] Yeni nâzırın atanması ve göreve başlamasından sonra, şayet henüz başka bir görev almamışsa eski nâzırın İstanbul'a dönmesi usûlen kabul edilmiştir.[184] Ayrıca darphaneyle alakalı elinde her ne varsa (senet vs.) yeni nâzıra teslim etmesi gerekmektedir.[185]

Atamalarda darphane idaresinden anlayacak, tecrübeli isimlere yer verilmesi, emanet hususunun riske edilemeyecek bir mesele olduğunu ifade etmektedir.[186] Bu amaçla daha evvel Mısır'da bulunmuş, darphaneye ve Mısır idarecilerine yakın şahıslar tercih edilmiştir. Cidde'de vefat eden Vezir Mehmed Paşa'nın mühürdarlığını yapan, uzun müddet Kahire'de çeşitli vazifelerde bulunan Osman Ağa, darphane işlerine vukûfiyeti göz önünde bulundurularak darphane nezaretine atanmayı talep etmiştir. Arzı üzerine ruznamçe-i evvel Mustafa Efendi'den nezarete uygun olduğuna dair bilgi alındıktan sonra nâzır olarak ataması yapılmıştır.[187]

Bir müddet boş kalan Mısır Darphanesi Emaneti'ne, eski Sadrazam Mustafa Paşa'nın kethüdası Ziver Efendi'nin getirilmesi de bu usûl üzeredir. Ziver Efendi'nin atanmasında, Mustafa Paşa Mısır valisi iken yanında bulunması hasebiyle, Mısır'ın ahvaline ve darphanenin idaresine vâkıf olması ve liyakatı etkili olmuştur.[188] Kişilerin tecrübeli, bazı hususlara vâkıf olmaları yanında; mutemed olmaları tevcihat yapılmasında etkili olmuştur.[189] Tayinatlarda liyakatı ön planda tutmak, ileri gelenlerin şefaat veya ricası ile kimseye vazife vermemek merkezin esas aldığı bir kaide olmuş, bu sebeple pek çok kez bu

[183] (1188/1774) BOA, C.DRB. 46/2256. Önceden Aydın Valisi olan İzzet Mehmed Paşa'nın Mısır Valiliği'ne tayin edilmesi ile; daha evvel gerek nâzır Abdurrahim atandığında gerekse halefi İbrahim Ziver Efendi nezarete getirildiğinde; selefleri Ahmed Ağa ve Ahmet İzzet Efendi zamanlarında da yapıldığı üzere sermayenin tespiti ve hesapların görülmesi hususunda emir yazılmıştır. BOA, C.DRB. 59/2924.

[184] BOA, AE.SMHD.I 52/3175; BOA, C.DRB. 3/108.

[185] BOA, AE.SMHD.I 100/7006. Darphane nezaretine Osman Ağa'nın tayin edilmesi ile önceki nâzırdan darphaneyi ve darphaneye dair elinde olan her türlü senet ve evrakı yeni nâzıra teslim etmesi istenmiştir. BOA, DVNSMSR.MHM.d 5/52.

[186] Mukâtaa sisteminin içinde bulunan şahısların emanete getirilmeleri de bunu destekler niteliktedir: BOA, C.MTZ. 15/720; BOA, C.ML. 534/21917; BOA, C.DRB. 23/1140.

[187] BOA, AE.SMHD.I 139/10292. Ayrıca bkz: BOA, DVNSMSR.MHM.d 5/51; BOA, DVNSMSR.MHM.d 5/54.

[188] BOA, AE.SABH.I 361/25162. İdareciler; işbilen, işleri sadakatle ve dirayetle yürütecek vasıfta olmaları dolayısıyla görevlendirilmektedir. BOA, DVNSMSR.MHM.d 9/475.

[189] Ayrıca nâzırların olduğu kadar valilerin de nezaret hususuna ehemmiyet göstermeleri, idarede nâzırlara yardımcı olmaları beklenmektedir. BOA, AE.SMHD.I 100/7006. Valilerle birlikte diğer bazı görevliler de sikke nizamının sıhhatle yürütülmesi hususunda, çeşitli vesilelerle uyarılmıştır. BOA, C.DRB. 24/1158; BOA, DVNSMSR.MHM.d 8/380.

yolla yapılacak atamaların ve özellikle fermansız ve beratsız, sadece buyruldu ile verilecek görevlendirmeler ve ücretlendirmelerin geçersiz sayılacağı ifade edilmiştir.[190]

Nâzırlık vazifesinin oluşmasına, sikke hususunun mühim bir devlet işi olarak görülmesi temel oluşturmuştur.[191] Nitekim sikke düzenlemesi ile alakalı herhangi bir aksaklık ortaya çıktığında yeni bir atama yapılması yahut nâzırlığın 1-2 yıl aralıklarla el değiştirmesi de bu sebeptendir. Sikke tashihinin gerekli görüldüğü zamanlarda; nâzır tayin edilmesi de sikke kat'ına nizam vermek gayesine hizmet etmektedir.[192] İrsâliye hazinesinde oluşacak noksanlığın ilk sorumlusu vali olup aynı zamanda bozuk sikke basmak suretiyle, gerek irsâliyeyi gerekse devlet genelinde sikke muamelatını zarara uğrattığı gerekçesiyle nâzırlar da Hazine-i Hümâyun'a karşı sorumlu tutulmuştur.[193] Darphanenin kıymetli maden ve çeşitli mühimmat tedariki, darphanedeki alet ve edevatın tamir ve bakımının sağlanması, personelin denetimi ve ücret ödemelerinin düzenli bir şekilde yapılması vb. hususlarda önemli yetkilere sahipti.[194]

Darphane nâzırlarının bazargân olarak da ifade edilen tüccar sınıfının çeşitli hilelerine kimi zaman ortak olduğu yönünde çeşitli ithamlar tespit edilmiştir. Bazargân Yahudilerle ortaklık üzere iş yaparak sikke nizamını bozduğu yönündeki şikayetlerle, *"mel'un"* olarak ifade edilen nâzırın, mesele tetkik edilerek görevden alınıp cezalandırılması gerektiği belirtilmiştir. Hatta burada tüccar sınıfının hilesine zemin hazırlayan şeyin, darphane nâzırının tutumu olduğu ifade edilmiştir. Buna göre, eğer darphane nâzırı

[190] BOA, DVNSMSR.MHM.d 7/725.
[191] BOA, AE.SMHD.I 100/7006; BOA, DVNSMSR.MHM.d 3/446. Sikke meselesi pek çok kez *"sikke-i hümâyun umûr-ı a'zâm-ı mehâm-ı devlet-i 'aliyye"* olarak tanımlanmakta ve mühim bir devlet işi olduğu vurgulanmaktadır. BOA, DVNSMSR.MHM.d 4/589; BOA, DVNSMSR.MHM.d 5/51. Bu sebeple, meseleye ihtimam gösterilmesi beklenmektetir. Bu işle meşgul olmak, sikkelerin vezn ve ayarına nezaret etmek üzere görevlendirmeler yapılmaktadır. Mısır cizyesini toplamakla görevlendirilen dergâh-ı muallâ kapıcıbaşılarından Dîvân-ı Hümâyun'da önceden çavuşbaşı olan Mustafa nezaretiyle Mısır Darphanesi'nde kesilen sikkelerin vezn ve ayarına dikkat ve ihtimam gösterilmesi emri bu minvaldedir. (Cemaziyelahir 1163/ Haziran 1750) BOA, DVNSMSR.MHM.d 6/611.
[192] BOA, AE.SMST.II 1/11 (1108/1697). Ayrıca bkz.: (Zilkade 1136/ Ağustos 1724) BOA, DVNSMSR.MHM.d 3/446; (Şevval 1181/ Mart 1768) BOA, DVNSMSR.MHM.d 8/554.
[193] Nitekim; Çavuşlar kethüdası olan ve bir süredir darphane nezaretine bakan Yusuf'un, nakıs sikke keserek sikkenin itibardan düşmesine neden olduğu, ayrıca irsâliyenin 70-80 kese akçe kusurlu olması hasebiyle Hazine-i Hümâyun'u zarar uğrattığına kanaat edilmiştir. Bunun karşılığında olarak Maktul Yusuf'un malları ve paralarının alınıp mirî için kabz edilmesine, emlak ve eşyasının satılarak ve zimmetindeki akçelerle Orduyı Hümâyun'a gönderilmesine karar verilmiştir. (Zilhicce 1108 / Temmuz 1697) BOA, A.DVNSMHM.d. 110/371; BOA, A.DVNSMHM.d. 110/372.
[194] Bölükbaşı, *Darphâne-i Âmire*, s. 35.

usulsüzlük yapmaya (başka bir ifadeyle rüşvet almaya) meyilli ise tüccarlardan hisse alır, sadık biri ise tüccarlar asla böyle bir şeye cesaret edemezler.[195]

Nâzırlardan bazıları daha sonraları başka idarî vasıflar alarak çeşitli görevlere getirilmişler[196], kimi zaman nezaretle birlikte başka memuriyetler yürütmüşlerdir.[197] Aşağıdaki tabloda, tespit edilen darphane nâzırları daha önce bulundukları görevler ve nâzırlık süreleri ile belirtilmiştir.

Tablo 2. Kahire Darphanesi nâzırları[198]

İsim	Daha Önce Bulunduğu Vazife	Görev Başlangıcı/Bitişi[199]
Samuel		Rebiülahir 985/ Haziran 1577
Yusuf	Mısır Dîvânında Çavuşlar Kethüdası	1108/1697'den önce görevde
Mustafa Bali Efendi	Tophane-i Amire Nâzırlığı	1136/1724
Süleyman Efendi	Reisülküttab	15 Receb 1144/ 13 Ocak 1732
Abdurrahman	Arpa Emini	Şaban 1145/ Ocak 1733
Osman Ağa	Vezir Mehmed Paşa'nın Mühürdarlığı	8 Receb 1146/ 15 Aralık 1733
Mustafa (Cizyedar)	Dergâh-ı muallâ Kapıcıbaşılığı, Çavuşbaşı-ı esbak	1163/1750
Hatibzade/Hacı Ahmed	Dergâh-ı muallâ Kapıcıbaşılığı, Çavuş-ı esbak ve Cebeliyan-ı Tataran Mukâtaası	1178 ve Safer 1179/ Muharrem 1181 Temmuz 1765/ Mayıs 1767
Ahmed İzzet Efendi (Cizyedar)	Dergâh-ı Aliyye'den, Kethüda-yı Sadr-ı Ali	Muharrem 1181/ Mayıs 1767/ Muharrem 1182/ Mayıs 1768

[195] (1194/1780) TS.MA.e 109/35; TSMA No: 169/19-25.

[196] Ahmed İzzet Efendi'nin daha sonra Kars Valisi olduğu bilinmektedir. BOA, C.DRB. 59/2924.

[197] Mısır Darphane emini olan es-Seyyid Abdurrahim Efendi'ye küçük ruznamçecilik vazifesi de verilmiştir (Rebiülevvel 1186/ Haziran 1772). BOA, C.DH. 156/7787. Hâcegân-ı Dîvân-ı Hümâyun'dan olan Abdurrahman'ın darphane eminliği sırasında Kahire Mısır hazinedarlığı vazifesini yürüttüğü bilinmektedir. BOA, DVNSMSR.MHM.d 9/19.

[198] (Zilhicce 1108/ Temmuz 1697) BOA, A.DVNSMHM.d. 110/371; BOA, A.DVNSMHM.d. 110/372; (Zilkade 1136/ Ağustos 1724) BOA, DVNSMSR.MHM.d 3/446; BOA, DVNSMSR.MHM.d 3/606; (Zilhicce 1138/ Ağustos 1726) BOA, DVNSMSR.MHM.d 3/683; (1144/1732) BOA, C.DRB. 22/1076; BOA, DVNSMSR.MHM.d 4/465; (Şevval 1145/ Nisan 1733) BOA, DVNSMSR.MHM.d 4/603; BOA, DVNSMSR.MHM.d 4/589; BOA, DVNSMSR.MHM.d 5/52; (Cemaziyelahir 1163/ Haziran 1750) BOA, DVNSMSR.MHM.d 6/611; Zilhicce 1180/ Mayıs 1767) BOA, C.MTZ. 11/502; BOA, C.DRB. 46/2256; BOA, C.DRB. 40/1968; (Ramazan 1179/ Şubat 1766) BOA, C.DRB. 16/752; BOA, DVNSMSR.MHM.d 8/382; (Safer 1179/ Temmuz 1765) BOA, DVNSMSR.MHM.d 8/343; (Safer 1179/ Temmuz 1765) BOA, DVNSMSR.MHM.d 8/346; (1180/1767) BOA, DVNSMSR.MHM.d 8/475; BOA, C.DRB. 59/2924; BOA, C.DRB. 23/1122; BOA, C.DRB. 58/2854; BOA, DVNSMSR.MHM.d 9/446; BOA, DVNSMSR.MHM.d 9/475; BOA, DVNSMSR.MHM.d 9/476.

[199] Bazılarının ne zaman başlayıp ne zaman bittiği tam olarak tespit edilememiş, belge esas alınarak tarihlendirme yapılmıştır.

Derviş Abdurrahim Efendi	Hâcegân-ı Dîvân-ı Hümâyun'dan, Nâzır-ı sabık ve İstanbul Simkeşhanesi Emaneti	Rebiülahir 1186/ Temmuz 1772
İbrahim Ziver Efendi	Dergâh-ı muallâ Kapıcıbaşılığı	1188/1174 (1190 senesi cizyesini toplama vazifesi verildi)
Ataullah Bey (Cizyedar)	Tezkire-i Evvel	Şaban 1194/ 1195 Ağustos 1780/ 1781
Ziver Efendi	Sadr-ı esbak Mustafa Paşa'nın Kethüdalığı	Zilhicce 1203/ Eylül 1789

Sonuç itibarıyla, devletin nâzırların güvenilir ve tecrübeli kişiler olmasını atanmalarında önemli bir unsur olarak gördüğü, bunun ise sikke basımına verdiği önemden kaynaklandığı görülmektedir. Çünkü, hiçbir surette sikke darbının suistimale uğramasını istememektedir. Dolayısıyla, darphane idaresinde bulunan bir ismin de bu önleyecek liyakatta olması önem arz etmektedir.

1.3.1.2. Sahib-i Ayar

Sahib-i ayar, sikke basım aşamasında etkin olarak yer alan, özellikle sikkenin ağırlık ve içerik bakımından sıhhatinden sorumlu ve idareci sınıf içinde değerlendirilmesi icap eden bir daphane görevlisidir. Buna göre; sahib-i ayardan beklenen, sikkenin uygun ayar ve veznde basılmasını sağlamasıdır. Bu bağlamda, sahib-i ayarın ayar hususunda gösterdiği ihtimam ve dikkat, meselenin ve para nizamının gidişatını tayin etmede oldukça önemlidir.

Piyasada mağşuş sikke tedavülü devletin rıza göstermediği bir durumdur. Çünkü para arzı ve dengesini bozarak istikrarsızlığa yol açmaktadır. Bu nedenle gerekli tedbirler alınır, mağşuş sikke üretim ve dağıtımı engellenmeye çalışılırdı. Aksi bir durum söz konusu olursa bundan sahib-i ayar mes'ul tutulurdu. Bu hususta ilgililere gerekli tembih ve uyarıları yapan devlet, bunları dikkate almayıp uymayanlar olursa görevden alarak yerine yenilerini

atamaktan kaçınmazdı.[200] Görevinde herhangi bir suistimal söz konusu olmayan sahib-i ayarlar ise yeniden aynı göreve atanır, sahib-i ayar olarak bırakılırdı.[201]

Sahib-i ayarların atanmasında ve azlinde nâzırlar etkindir. Sahib-i ayarlar, önceki nâzırın görüşü de alınarak nâzırın arzıyla ve padişah beratıyla görevlendirilmiştir.[202] **Tablo 3**'te görüldüğü üzere, İstanbul'dan, bu hususta mahir, daha önce darphanede görev yapmış kişiler arasından atama yapılmaktadır.[203] Bu durum; sahib-i ayarlığın tecrübe gerektirdiğini göstermesi kadar, devletin sikke basımında herhangi bir ihmal ve suistimale kapı aralamamak için, sadakatinden emin olunan isimleri göreve getirme hassasiyetinden kaynaklanmaktadır. Teknik bir konu olması hasebiyle para basımında el alışkanlığı ve beceri önemsenir, ayrıca sahib-i ayarların sikkegen zümresinden seçilmesine dikkat edilirdi.[204]

Azilleri, sağlık sorunları veya ölüm halleri gibi istisnaî durumlar dışında sahib-i ayarlar en fazla üç yıl süreyle görevde kalmaktadır.[205] Görev süreleri tamamlandığında sadakatinde şüphe bulunmayanlar, kaidelere uyduğu tespit edilenlerin görevinde devam

[200] Nitekim 17 Ekim 1746 yılında çıkarılan bir emirde; zer-i mahbub ve tuğralı altınların belirtilen ayarda basılması için daha evvel defaatle uyarılmasına rağmen sahib-i ayarın buna aykırı hareket ettiği tespit edilmiştir; yeniden sikke darp edilmesi mümkün olmayacağından İstanbul'dan 70-80 çift pâre sikkesi (numune olması amacıyla) gönderileceği ya da sikke nizamına göre hareket edecek, darphane nizamını idareye muktedir, sadık bir sahib-i ayar atanmasının uygun olacağı ifade edilmiştir. BOA, C.DRB. 22/1069. Ayrıca bkz: BOA, DVNSMSR.MHM.d 5/597; BOA, DVNSMSR.MHM.d 8/475. Sikke meselesinin ehemmiyet arz etmesine vurgu yapılarak ve sikkelerin her türlü noksanlıktan uzak olması gereği ifade edilerek İstanbul'da daha önce birkaç kez sahib-i ayarlık yapan Mustafa'nın Mısır Darphanesi'ne sahib-i ayar olarak tayin edilmesi uygun görülmüştür. Cezayir, Tunus ve Trablusgarp ocaklarında darp olunacak sikkelere nizam vermek üzere başka emirler de çıkarıldığı bildirilmiş ve Mustafa'nın İstanbul Darphanesi'nin sadık bir hizmetlisi olduğu, maharet ve mümareseti bulunduğu ifade edilmiştir. Mustafa tayin edildikten sonra kendisiyle birlikte Mısır Darphanesi'ne 50 çift pâre sikkesi gönderilmiştir. (Ramazan 1159/ Ekim 1746) BOA, DVNSMSR.MHM.d 6/352.

[201] III. Mustafa'nın tahta çıkmasından bir müddet sonra; halen Mısır Darphanesi sahib-i ayarı olan Mehmed Ağa'nın mesleğinde mahir ve hizmetinde sadık olması dolayısıyla beratının yenilenmesi suretiyle görevinde devam etmesi kararı alınmıştır. Bu sebeple, daha evvel Mısır Valisi Sabık Sadrazam Mehmed Paşa'nın iltimasıyla Hafız Mehmed Ağa'dan devr aldığı vazifesinde kalması uygun görülmüştür (Cemaziyelahir 1171/ Şubat 1758). BOA, AE.SMST.III 312/25023. Başka bir örnek için bkz.: (Şevval 1145/ Nisan 1733) BOA, DVNSMSR.MHM.d 4/603.

[202] BOA, DVNSMSR.MHM.d 5/54; BOA, DVNSMSR.MHM.d 5/597.

[203] İstanbul'dan sahib-i ayar olarak tayin edilip Mısır'a gönderilen İsmail'in ölmesi üzerine, yine İstanbul'dan ve darphanede görev yapmış Mahmud sahib-i ayar olarak tayin edilmiştir. BOA, DVNSMSR.MHM.d 5/505. Sahib-i ayar Mahmud'un zer-i mahbub ve cedid pâre sikkelerini götürmekle de vazifelendirildiği, ancak Mısır'a ulaştıktan sonra Ramazan ayının sonunda 1740 yılında öldüğü anlaşılmaktadır. Daha önce basılmış sikkeler ile yeni basılacak olanları fark ve temyiz etmek üzere alameti olan yeni sikkeler gönderilmesi, bununla birlikte ayar konusundan da anlayan bir sahib-i ayarın tayini istenmiş, bunun üzerine Mehmed sahib-i ayar tayin edilerek Kahire'ye gönderilmiştir. (Zilhicce 1153/ Mart 1741) BOA, DVNSMSR.MHM.d 5/597.

[204] BOA, DVNSMSR.MHM.d 6/57; (17 Ramazan 1159/ 3 Ekim 1746) BOA, C.DRB. 35/1726.

[205] BOA, DVNSMSR.MHM.d 6/57.

etmeleri uygun görülürdü.[206] Darphane eminlerinin devir-teslim muameleleri esnasında görülen hesaplardan belli ölçüde sahib-i ayarlar da sorumlu tutulurdu.[207]

1182/1768 yılında sahib-i ayar, kâtipler ve ameleden bazı kişilerin düzenlemenin şartlarına aykırı olarak hareket etmeye cesaret ettikleri duyulmuş, bunun üzerine nizam kaidelerine ve keşûfiyyeye dair daha önce verilen emrin yerine getirilmesi maksadıyla yazı gönderilmiştir. Darphane-i Mısır sahib-i ayarının azli gerektiğine ve darphane nâzırı tarafından başka bir kimsenin tayin edilmesine dair de emir çıkarılmıştır.[208]

İncelenen dönemde sahib-i ayarların Müslümanlar arasından seçildiği, görülmektedir.[209] Dolayısıyla idarî sınıftan olmalarına rağmen, sadece Müslüman olmaları gerektiği şeklinde kesin bir yargıya varılamamaktadır. Bunun dışında sahib-i ayar asker ocağından olmadığı için, Yedi Ocak'tan bir kimsenin müdahale etmemesi gerektiği kabul edilmiştir.[210]

Nâzır ataması yapıldıktan sonra sikke basımına ehemmiyet gösterilmesi hususunda çıkarılan emirlerde, nâzırlar gibi darphanenin diğer bazı çalışanları da muhatap sayılmış ve darphane sermayesini korumak ve ziyan etmemek hususlarında uyarılmışlardır.[211] Sahib-i ayar, başkâtip, ikinci kâtip ve diğer darphane hademesine verilen hüccetlerde; darphaneden görev ihlali ve suistimali nedeniyle ihraç edilenlerin yeniden göreve alınmamaları, vüzerâ buyruldusu ile hademe için yeni vazife veya avâid adıyla herhangi bir şey ortaya çıkmasına ruhsat verilmemesi emredilmiştir. Nitekim herhangi bir ustanın ölmesi hâlinde sanatında mahir bir ustanın yerine atanması gereği kabul edilmiştir. Şefaatle atama yapılmaması istenmiştir. Bu türden emirler sahib-i ayarların; ustalık veyahut amelelik gibi hizmetlere

[206] Görev süresi tamamlanan Mehmed'in sahib-i ayarlık vazifesinde kalması için, gerek Hazine-i Hümâyun'a gidecek olan gerekse halk arasında tedavül eden altınların ve diğer sikkelerin ayarlarında herhangi bir bozukluk olup olmadığını kontrol edip arzıyla meseleyi sunması Mısır Valisi Ragıp Mehmed Paşa'dan istenmiştir. (1157/ 1745) BOA, DVNSMSR.MHM.d 6/184. Mehmed'in memuriyetinde sadakat üzere olması ve bu hususta valinin merkeze iltimasını içeren ilamda bulunması üzerine, Mehmed'in sahib-i ayar olarak görevinde bırakılmasına karar verilmiştir. (Zilhicce 1157 / Ocak 1745) BOA, DVNSMSR.MHM.d 6/186. Benzer uygulama için ayrıca bkz.: (Zilkade 1159/ Aralık 1746) BOA, DVNSMSR.MHM.d 6/358.

[207] Bölükbaşı, *Darphâne-i Âmire*, s. 43.

[208] BOA, C.DRB. 40/1968-1. Ayrıca bkz: BOA, C.DRB. 40/1968; C. DRB. 35/1733; BOA, DVNSMSR.MHM.d 8/475. Azillerde her zaman suistimaller söz konusu değildir, bazen mecburî birtakım durumlar ve sağlık şartları azl sebebi olabilmektedir. Nitekim Darphane-i Amire Nâzırı Mehmed Bey'in arzıyla; gözleri âmâ olduğu için Mısır Darphanesi sahib-i ayarı Mehmed Efendi'nin yerine, Mısır Darphanesi Nâzırı Hatibzade Ahmed Efendi'ye sahib-i ayar ataması gerektiği buyrulmuştur. BOA, C.DRB. 40/1968-3.

[209] Erken tarihlerde ise, istisnai olarak gayrimüslim şahıslar da sahib-i ayar olmuştur. Samuel isimli Yahudi'nin İskenderiye ve Dimyat'la birlikte diğer bazı mukâtaalara mültezim olup darphane eminliği ve sahib-i ayarlık yaptığı görülmektedir. (Rebiülahir 985/Haziran 1577) BOA, A.DVNSMHM.d. 30/733.

[210] BOA, DVNSMSR.MHM.d 1/74.

[211] BOA, DVNSMSR.MHM.d 1/453.

yapılacak atamalarda etkin olduklarını göstermektedir. Sahib-i ayarlar, kâtipler veya diğer bazı hizmetlilerin, emirlere karşı gelmeleri ve buna cesaret göstermeleri durumunda; darphane hizmetinden çıkarılması, görevlerine son verilmesi hususunda nâzırlar görevlendirilmiştir. Basılacak altınların İstanbul'da kesilenlere uygun olması ve tam ayar ve veznde olmasına ihtimam gösterilmesi hususuna dikkat çekilmiştir.[212]

Sahib-i ayar atamaları yapıldıktan sonra görev yerine varmaları ve nâzırların ellerinde olan *damgalı çaşniye* göre sikke basılmasına ehemmiyet göstermeleri ve ustalarla birlikte alacakları muayyen ücrretlerle yetinmeleri gerekmektedir. Dışarıdan kimsenin darphaneye girmemesi ve istihdam olunmaması şartıyla, ücretleri takdim olunarak nâzır tarafından mühürlü tezkireler yazılması ve Mısır baş muhasebesine kaydedilmesi kararlaştırılmıştır.[213]

Sahib-i ayarların sikke basımının sıhhatinde etkin oldukları, dolayısıyla herhangi bir suistimal veya ihmal söz konusu olduğunda sorumlular arasında sayıldığı ifade edilmelidir. Zira sikke basım aşamasının en yakın gözlemcilerindendir. Dolayısıyla gözlerinden kaçan bir husus yahut bilerek yaptıkları bir hata onların azline sebep olabilmektedir. Sikke basılmasına nizam verilmek üzere çeşitli tayinler yapılır ve şartlar konulurdu. Buna bağı olarak görevlilerden sikke tashih için yapılan bu nizama uygun hareket etmeleri beklenirdi. Fakat çeşitli vesilelerle ve bazı kimselerin müdahalesi ve yardımı neticesinde birtakım zorbalıklar ortaya çıakbilmiştir. Nitekim bir süre önce tayin edilen sahib-i ayar ve nâzırın nizam kaidelerine aykırı hareket ettikleri görülmüştür. Düzenlemeye uygun hareket edilmesi hususunda çeşitli hatt-ı hümâyunlar çıkarılmış, sikke hususunun mühim bir mesele olduğu vurgusuyla kaidelere riayet edilmesi gereği ifade edilmiştir.[214] Fakat bir müddetten beri

[212] (Cemaziyelevvel 1182/ Eylül 1768) BOA, C.DRB. 35/1733. Ayrıca bkz.: (1180/1767) BOA, DVNSMSR.MHM.d 8/475. Mısır Darphanesi'nde basılacak altınların padişah namıyla basılmaları hasebiyle, her türlü noksanlık ve bozukluktan uzak olmasının hademe-i darphanenin kaidelere uymasına bağlı olması dışında, nâzırlara verilen hatt-ı hümâyunlar ve çeşitli ulema ve sulehanın darphaneden herhangi bir şey ihdası taleplerinden vazgeçmelerine bağlı olduğu kaydedilmiş, hademe-i darphaneden ihmali olanlar ve hıyaneti görülenlerin uzaklaştırılmaları kararlaştırılmıştır. BOA, C.DRB. 40/1968-2. 67 tarihinden beri, Mısır valilerinden bazıları kendilerine ait Mısır Darphanesi keşûfiyyesinden bazı kişilere, Mısır ricalinin şefaat ve ricalarıyla fermansız ve beratsız, buyruldu ile toplamda keşûfiyye miktarı olacak şekilde vazife tayin etmiştir. Fakat bir taraftan valiler keşûfiyyelerini eksiksiz almaya devam etmiştir. Sahib-i ayar ve diğer darphane hademesi, tahsis edilen bu vazifeler nedeniyle oluşan zararı, altın ve pârenin üzerine zam ve tahmil ederek düşük ayar ve veznde sikke basılmasına sebep olmuşlardır. Bunun üzerine; buyruldu ile verilen vazifelerin iptali, daha sonra keşûfiyyeden buyruldu ile vazife veren olursa kendi valiliği zamanının keşûfiyyesinden mahsup olunması başkasına ve halefe sirayet ederek zarar verilmemesi buyrulmuştur. Mısır Darphanesi'nin faizinin, Mısır valilerinin zorunlu masraflarına mahsus olduğundan bahisle, bazı kimselere vazife verilmesinin mahzurlu olduğu ifade edilmiştir. Bu vesile ile, darphane gelirini her türlü kayıptan korunmanın önemi vurgulanmıştır (1174/1761). BOA, DVNSMSR.MHM.d 7/725.

[213] BOA, C.DRB. 40/1968-2.

[214] (Zilhicce 1138/Ağustos 1726). BOA, DVNSMSR.MHM.d 3/685.

Mısır'da kesilen altının ayarına zammı yapan Davud'un, bu durumun tespit edilmesi üzerine görevden alınması ve ihraç edilmesi emredilmiştir. Ancak sahib-i ayar Davud yerinde bırakılmış, azli sağlanmamıştır. Mısır valisine hitaben gönderilen emirde, müfsid olarak vasıflandırılan ve ziyade ayar zammıyla eşkıyalık yaptığı ifade edilen Davud'un emir gereğince derhal azli istenmiştir.[215]

Sahib-i ayar Davud'un azline sebep olan kusurlardan biri de gümüş parayı (pâre) noksan ayarda kesmesidir.[216] Darphaneye yüksek bahada nukud alarak düşük ayarda kesip yine düşük değerde satış yapmıştır. Tüm bu gerekçeler ve görevde kaldığı müddetçe de buna devam edeceği, valileri de kandırarak etkileyeceği endişesiyle görevden alınmasına ve Mısır Darphanesi'nde sikke kat'ının sıhhati ve nizamı için, önceden Tophane-i Amire Nâzırı olan Bali Mustafa'nın nâzır ve Darphane-i Amire'de daha evvel nâzırlık yapmış olan Abdi'nin sahib-i ayar tayin edilip gönderilmesine karar verilmiştir.[217] Sahib-i ayar olarak tayin edilip gönderilen Abdi'nin tayiniyle ilgili karar, ulaşmasına rağmen Davud'un hala sahib-i ayar olarak yerinde kaldığı duyulmuş, validen onu görevden alıp Abdi'yi sahib-i ayar tayin etmesi istenmiştir.[218] Davud'un hizmet görmeyip onyedi aydır Mısır'da boş yere durduğu ifade edilerek İstanbul'a gönderilmesi istenmiştir.[219] Davud rüşvet olarak verdiği 20.000 altın sayesinde görevinde kalmıştır. Fakat altın mübayaacıları menfaat sağlayamadıkları gerekçesiyle altın celbinden kaçındıkları için darphane iş yapamaz hâle gelmiş, Davud da sorumlusu olduğu keşûfiyyeyi ödeyememiştir. Zincirli altın kalıplarını alıp kaçtığı Gize'de darphane kurup mağşuş olarak bastığı altın faiziyle keşûfiyye borcunu ödemiştir. Çerkes Mehmed Paşa ve Zülfikar isyanlarının bastırılmasının ardından Davud da boğdurulmuştur.[220]

Darphane nezareti kadar sahib-i ayarlık hizmeti de sikke kesilmesi ve istikrarında etkilidir. Şayet sikke nizamına gölge düşürecek herhangi bir hadise ortaya çıkar veya para

[215] BOA, DVNSMSR.MHM.d 3/567.
[216] (Zilhicce 1138/ Ağustos 1726) BOA, DVNSMSR.MHM.d 3/683.
[217] (Zilkade 1136/ Ağustos 1724) BOA, DVNSMSR.MHM.d 3/446.
[218] BOA, DVNSMSR.MHM.d 3/606.
[219] (Cemaziyelahir 1138/ Mart 1726). BOA, DVNSMSR.MHM.d 3/558.
[220] el-Cebertî, *a.g.e.,* ss. 101-102, 206-207. Ayrıca bkz.: Ahmed ibn Şiblî ibn Aldulğâni el-Mısrî, *Evzahü'l-İşarât fî men Tevellâ Mısre'l-Kahire mine'l-Vüzerâi ve'l-Başâti,* Tahkik: Abdurrahim Abdurrahman, el-Hancî, Kahire 1978, s. 441. 1145/1733'te Süleyman Efendi yerine Abdurrahman nâzır tayin edilirken Abdi'nin de sahib-i ayarlıkta kalmasına karar verilip beratı yenilenmiştir. (Şevval 1145/ Nisan 1733) BOA, DVNSMSR.MHM.d 4/603. Sahib-i ayarların katline misal olması için, muhtedi olup sahib-i ayarlık yapan Mustafa'nın, mallarının kesretinden dolayı Edirne'de katledilmesi hakkında bakılabilir: Raşid Mehmed Efendi, *Târih-i Râşid ve Zeyli*, Haz. Abdülkadir Özcan/ Yunus Uğur/ Baki Çakır/ Ahmet Zeki İzgörer, Klasik Yay., İstanbul 2013, s. 417.

basımı herhangi bir sebeple yolunda gitmez ise, devlet meseleye tayinatlarla ani çözümler bulma yoluna gitmiştir.[221] Mesela, altın sikkelerin basılması esnasında İstanbul Darphanesi'nde basılanlarla oluşabilecek ayar veya vezn farkı, valilerin atadığı nâzırların mahir olmamasına, yani darphane işlerinden anlamamasına ve aynı zamanda sahib-i ayarlık hizmetinde bulunanların görevinde ihmali olduğu hâlde, valiyi kandırarak vali kararıyla görevde bırakılmalarına bağlanmıştır. Bu ise; hem altın ayarına yeniden nizam verilmesi hem de yeni tayinatlara sebep olmuştur.[222]

Sahib-i ayarların görevden alınmalarına yalnız para nizamında usulsüzlük yapmaları etkili olmamıştır. Bir tür teftiş ve nezaret mekanizması işlevi de gören sahib-i ayarlık, sikke basımının teknik bir mesele olması hasebiyle de çeşitli uzuvların sağlıklı olmasını gerektirmektedir. Özellikle el ve göz sıhhati isteyen bir görev olması sahib-i ayarlığın el değiştirme sebeplerinden olmuştur. Dolayısıyla herhangi bir sağlık sorunu yeni bir tayine neden olmaktadır.[223]

Sahib-i ayarların sikke meselesinde etkin olmaları yanında bazı görevlilerin atanma ve azlinde de etkileri mevzubahistir. Buna göre; ustabaşılık, doğramacılık, sahihlik gibi vazifelerde bulunanların yerlerine yeni görevliler atanmasını sağlayarak vazifelerinin iptalini sebep olabilmişlerdir.[224] Sahib-i ayaların tayin ve azillerde, yetki olarak değerlendirilmese de bir söz hakkının olması, atölye ortamında diğer çalışanlarla yakın bir çalşma ortamı bulmuş olmasından kaynaklanmaktadır.

[221] BOA, DVNSMSR.MHM.d 4/462.
[222] BOA, DVNSMSR.MHM.d 3/446.
[223] Hatibzade Ahmed tarafından; Mısır Darphanesi sahib-i ayarlığına tayin edilen Mehmed'in gözlerinin ama olması nedeniyle hizmet görememesi, bu yüzden görevden alınması, yerine sahib-i ayar atanması istenmiştir. Bu sebeple Mehmed'in görevine son verilmiş ve isim yeri açık olarak darphane nâzırına berat yazılmıştır. BOA, C.DRB. 40/1968-3. 1179/1766 senesinde Mısır Darphane Nâzırı Hatibzade Ahmed Ağa'nın ittihazı ve eski Darphane-i Amire emini İsmail Raif Bey'in arzıyla isim yeri açık olarak yazılmış berata, Seyyid Mehmed'in sahib-i ayar olarak tayin edilmesi üzere ismi işlenmiş, fakat darphane nizamına aykırı hareketi nedeniyle azli gerekmiştir. Seyyid Mehmed'in görevden alınması ve darphane nâzırı tarafından sikke nizamına göre hareket edecek birinin tayin edilmesi için hâlihazırda Darphane-i Amire emini olan İzzet Mehmed Bey'in takriri üzerine ferman yazılmıştır (Cezamiyelevvel 1182/ Eylül 1768). BOA, C.DRB. 29/1436.
[224] (1172/ 1756) BOA, C.DRB. 64/3161.

Tablo 3. Kahire Darphanesi sahib-i ayarları[225]

İsim	Daha önce bulunduğu vazife	Görev Başlama/Bitiş Tarihi[226]
Samuel		8 Rebiülahir 985/ 17 Haziran 1577
Davud		?-/1136/1724
Abdi Çelebi	İstanbul Darphanesi'nde sahib-i ayarlık	Zilkade 1136/ Ağustos 1724-Şevval 1145/ Nisan 1733 (beratı yenileniyor)
İsmail		?-1152/1740
Mahmud	İstanbul Darphanesi'nde vazifeli	Zilkade 1152/ Kasım 1740- Ramazan 1153/Kasım 1740
Mehmed		Zilhicce 1153/ Mart 1741/1156 ve Zilhicce 1157 / Ocak 1745'te beratı yenilendi
Mehmed	Kahire Darphanesi sahib-i ayarlığı	1159/1746'da beratı yenilendi
Mustafa	İstanbul Darphanesi'nde birkaç kez sahib-i ayarlık	Ramazan 1159/ Ekim 1746
Hafız Mehmed		
Mehmed Efendi	Mısır Darphane Sahib-i Ayarlığı	Cemaziyelahir 1171/ Şubat 1758'de beratı yenilendi
Mustafa		1767'de azledildi
Mehmed		Âmâ olduğu için görevden alındı.
Seyyid Mehmed		1182/1768'de azledildi.

Teknik hizmetlerin en önemli yetkililerinden olan sahib-i ayarların, sikke nizamını ve piyasa ortamını etkileyecek bir konumda bulunmaları onları ve vazifelerini daha da önemli kılmaktadır. Dolayısıyla, tayinlerinde mahir ve güvenilir olmalarına dikkat edilmiştir. Azillerinde ise özellikle ayar ve ağırlık hususlarındaki ihmallerinin etkili olduğu görülmektedir.

[225] (Rebiülahir 985/ Haziran 1577) BOA, A.DVNSMHM.d. 30/733; (Cemaziyelahir 1171/ Şubat 1758) BOA, AE.SMST.III 312/25023; (Zilkade 1136/ Ağustos 1724) BOA, DVNSMSR.MHM.d 3/446; (Şevval 1145/ Nisan 1733) BOA, DVNSMSR.MHM.d 4/603; BOA, DVNSMSR.MHM.d 5/505; BOA, DVNSMSR.MHM.d 6/57; (Zilhicce 1153/ Mart 1741) BOA, DVNSMSR.MHM.d 5/597; (1157/ 1745) BOA, DVNSMSR.MHM.d 6/184; (Zilhicce 1157 / Ocak 1745) BOA, DVNSMSR.MHM.d 6/186; (Zilkade 1159/ Aralık 1746) BOA, DVNSMSR.MHM.d 6/358; (Şevval 1180/Mart 1767) BOA, DVNSMSR.MHM.d 8/475; (Ramazan 1159/ Ekim 1746) BOA, DVNSMSR.MHM.d 6/352; BOA, DVNSMSR.MHM.d 6/391; (Cezamiyelevvel 1182/ Eylül 1768) BOA, C.DRB. 29/1436.

[226] Bazılarının görev tarihleri net olarak tespit edilemedi, bu sebeple belge kayıtları esas alındı.

1.3.1.3. Sikkegen

Sikke kalıplarının kazınıp şekillenmesi işini yapan sikkegenler, hakkak[227] olarak da isimlendirilmiş, başlarında bulunan kişiye ise sikkegen başı veya hakkak başı denilmiştir.[228] Sikke kelimesi, parayı ifade etmek üzere kullanıldığı gibi; para ve dirhemlere[229] vurulan damga anlamına da gelmekte, sikkegen başına "tamgacıbaşı" da denilmektedir.[230] Sikkegenler; sikke üzerine çeşitli yazı ve şekillerin kazınması, tuğranın işlenmesi işini görürler, kalıpları oluştururlardı.[231]

Kahire Darphanesi'ne üç yılda bir tayin edilerek hizmet gören sikkegenlerin, İstanbul Darphanesi'nde daha önce görev yapmış, tecrübeli, sikkegenlik hizmetinde bulunmuş, mahir ve işgörür mahiyette kimseler arasından seçilmelerine ehemmiyet verilmiştir.[232] Darphane-i Amire nâzırı veya nâzır vekili tarafından sunulan arz üzere tayinatlarının yapılması usûlü takip edilmiştir.[233] Aslında taşra darphanelerinde sikkegen bulunmaz, darphanede kullanılacak sikke kalıpları İstanbul'da hazırlanır ve darphanelere gönderilirdi.[234]

Mısır Darphanesi'nde, para basımında kullanılan aletlerin ve sikkelerin eskimiş olanlarını tamir etmek üzere nasıl bir yol takip edildiği de önem arz etmektedir. Tamirin gerekli olduğu dönemlerde tamire ihtiyaç duyulan sikkelerin İstanbul'a gönderilmesi ve tamir edildikten sonra tekrar Mısır'a gönderilmesi icap ederdi. Tamiri mümkün olmayanların da yenilerinin gönderilmesi gerekirdi.[235] Fakat Mısır Darphanesi'nin sikkegen

---

[227] Hakkâklık; Arapça hâkk kökünden olup taş, maden, ahşap gibi sert malzemeler üzerine oyma veya kazıma işlemi yapılmasıdır. M. Zeki Kuşoğlu, "Hakkâklık", *DİA*, Cilt:15, İstanbul 1997, 204-205, s. 204. Şemseddin Sâmi sikkegeni, "meskûkatın kalıbını hâkk eden" olarak tanımlar. Şemseddin Sami, *a.g.e.,* s. 730.
[228] BOA, C.DRB. 4/192.
[229] Dirhem, İslâm para sisteminde, gümüş sikke birimi anlamı taşımaktadır. Kesin ağırlığı tam olarak bilinmemekle birlikte, bir dirhemin, miskalin (4,8 gramın) 7/10'sine eşit olduğu kabul edilir. Pere, *a.g.e.,* s. 36. Şeriata göre olan bu nispet, pratikte 2/3'dir. Walther Hinz, *İslam'da Ölçü Sistemleri*, Çev. Acar Sevim, İstanbul 1990, s. 1. Ayrıca bkz.: Halil Sahillioğlu, "Dirhem", *DİA*, Cilt: 9, İstanbul 1994, 368-371. Makrîzî, İslâm dönemi dinar ve dirhemlerinin ağırlık ve içeriklerine ve tedavül sahalarına dair bilgiler sunmaktadır. Bu açıdan ilk devir İslâm Devletleri para tarihi çalışmalarına kaynaklık eder. Takıyyüddîn Ahmed b. Alî b. Abdilkâdir b. Muhammed el-Makrîzî, *Risâletü fî Esmâi'n-Nukûd*, Dârü'l-Kütübi'l-Kavmiyyeti, No: 565; aynı yazar, *Şuzûrü'l-ʿUkûd fî Zikri'n-Nukûd*, Haz. Muhammed Abdüssettâr Osmân, İskenderiye 2015.
[230] Bölükbaşı, *Darphâne-i Âmire,* ss. 48-49.
[231] (Şaban 1141/ Mart 1729) TS.MA.e 719/28; TSMA No: 5212/21. Sikkegenler ayrıca sikkelerin tashihi ve onarımı ile de ilgilenirlerdi. Sahillioğlu, "Darphâne", s. 504.
[232] BOA, DVNSMSR.MHM.d 6/57; (17 Ramazan 1159/ 3 Ekim 1746) BOA, C.DRB. 35/1726.
[233] BOA, DVNSMSR.MHM.d 6/57.
[234] Bölükbaşı, *Darphâne-i Âmire*, s. 49; Sahillioğlu, "Darphâne", aynı yer; es-Sawy, *a.g.e.,* s. 240. Kalıpların gönderilmesi ile ilgili pek çok misal Bölüm II'de, sikke basım aşamasında anlatılacaktır.
[235] Sahillioğlu, *Para Tarihi Üzerinde Bir Deneme*, s. 251. Mısır'a gönderilmek üzere, hakkakbaşı tarafından, Darphane-i Amire'de hak edilen sikkeler için gerekli masrafın, hakkakbaşının defterinde kayıtlı olduğu üzere Darphane-i Amire faizinden karşılanması kararlaştırılmıştır (Rebiülevvel 1179/ Eylül 1765). BOA, C.DRB. 4/192.

tayinlerinin yapıldığı bir darphane olmasına bakılırsa, bu ancak sikkegen bulunmayan dönemler için geçerli bir uygulama gibi görünüyor. Başka bir ifadeyle; Kahire Darphanesi'nde her zaman müstakil bir sikkegen bulunmuyor, dolayısıyla tamir için İstanbul'a başvurulması gerekiyordu. Ancak sikkelerin, İstanbul'a gönderilip yeniden Mısır'a gelmesi zaman alacağından ve bunun tedavülü aksatacağı gerçeğinden hareketle, tamir işi için Mısır'da, sikkegen olarak birinin tayin edilmesi gerekli görülebilmiştir. Nitekim, cedid pârenin rakkasla çıkarılması için Mısır'a gerekli alet ve sikkeler gönderilmiş, fakat 1727 senesinde bu sikkeler tamire ihtiyaç duymuştur. Bu suretle, darphanenin sikkegen hizmeti için hazır ve tahsis edilmesi, sikkegenin mutemed olması şartı ve günün her anı hizmet yerinde, darphanede bulunması kaydıyla sikkegen tayini yapılmıştır. Sikkelerin tamiri işiyle uğraşmak üzere tayin edilen bu sikkegenlere *meremmatçı* denilmiştir. Yine bu kimsenin taşrada (dışarıda) hakkaklık bahanesiyle herhangi bir dükkân veya tezgâhı olmamalıdır, başka bir yerde iş yapmamalıdır, darphane nâzırları sikkegenin işine bizatihi ve alenen nezaret etmelidir. Sikkegenlerin kontrolü nâzırların elindedir. Tüm bu şartlara nâzırlar ve valiler uymak durumundadır.[236]

Diğer taşra darphanelerine sikke kalıplarının merkezden gönderildiği göz önünde bulundurulursa, istisnâî bir uygulama ile sikke kalıpları ile ilgilenmek üzere Mısır'da da sikkegen bulundurulması dikkate değerdir. Kahire Darphanesi, anlaşıldığı üzere bu yönüyle de bir istisna oluşturmakta, bu durum ise merkezî bir işlev gördüğü kanısını kuvvetlendirmektedir. Kahire'nin merkezden uzak olması bir kenara, burada da rakkas kullanılmak suretiyle yeni teknikle para basımının gerçekleştirilmeye başlanması bu tarz önlemler alınmasını gerektirmiştir. Çünkü sikke darbının aksamaması için iş ve işlemleri, merkez üzerinden yürüterek kaybedilecek zaman göze alınamıyordu. Bunun temelinde de piyasanın ihtiyacı olan sikkelerin derhal piyasaya sürülmesi ihtiyacı yatmaktaydı. Mısır Darphanesi ise para arzını ciddî oranda karşılıyor, bu sebeple, yukarıda da görüldüğü üzere başta tayinler olmak üzere çeşitli tedbirler ve uygulamalar ile sikke darbının devamlılığı sağlanıyordu.

Mısır'da kesilen sikkelerin şekil ve tarz olarak İstanbul Darphanesi'nde kesilenlere uygun olması gerekirdi. Fakat özellikle sikke nizamının bozulduğu, ayar ve ağırlık kurallarına uyulmadığı dönemlerde devletin üzerinde önemle durduğu bir husus söz

[236] Kahire'de oturan Abdullah'ın Mısır Darphanesi'ne tayin edilmesi bu misaldedir (Safer 1140/Ekim 1727). BOA, DVNSMSR.MHM.d 4/64.

konusudur. Bu da sikkelerin hangi vali döneminde basıldığını gösteren "alâmet" uygulamasıdır. Bu sayede bozuk sikkelerin hangi vali zamanında kesilmiş olduğu daha kolay tespit edilecektir. Buna göre; valinin ismi, numune olmak ve sikke kesilirken kullanılmak üzere İstanbul Darphanesi'nde yapılıp Mısır'a gönderilen sikkelerin üzerine bir harfle sembolik olarak darp edilip işlenirdi.[237] Onun dışında yine İstanbul'dakilerden ayırt edilebilmeleri için Mısır'da basılacak altınların üzerine "duribe fî Mısır" ibaresinin işlenmesi gerekirdi.[238] Sikkelerin üzerine yıllarının nakşediliyor olması da ayar ve ağırlıklarının kaidelere uygunluğunu tespit ve sonrasında bir suistimal söz konusu ise sorumluların belirlenmesi noktasında kolaylık sağlayacaktır.[239]

Sonuç itibarıyla; sikkegenliğin, sikke basmanın hâkimiyet alâmeti sayıldığı bir devlet için oldukça önemli bir meslek sayılması çok tabii bir şeydir. Çünkü, egemenlik unsurlarından biri olan sikkelerin, hatalı ve belirlenen sınırlar dışında kesilmesi piyasada çok ciddî sıkıntılara yol açmaktadır. Bu sebeple idare, sikke konusunda bir birlik içinde olunmasını istiyordu. Herhangi bir suistimalin önüne geçmek içinse diğer idarî vazifeliler gibi sikkegenleri de kontrolü altında tutuyordu.

1.3.1.4. Nâzırlar

Paranın; 1780'de onbir tezgâhtan oluşan doğramadan, cila işlemlerini de geçip sikke olarak darp edilmesi aşamasına kadar, her bir tezgâhta darphane emini tarafından görevlendirilmiş sorumlular bulunduğu belirtilmiştir. Bunlar darphane işlerinin idaresi ve denetiminden sorumlu olan darphane emin/nâzırlarından farklı olarak, darp işinin birebir gözlemcisi ve uygulayıcısıdır. Gelen gümüşü vezn ile alıp ve vezn ile ilgili atölyeye teslim ettikleri ifade edilmiştir.[240] Bunlara, kefçe nâzırı, sikke nâzırı, doğrama nâzırı, cila nâzırı, anbar nâzırı, çarh nâzırı gibi isimler verilmiştir.[241] İlgili atölyelerin işlerini kontrol eder, para basımının sıhhatle devamını sağlamaya, düzenlemelere riayet ederek kuralları uygulamaya çalışırdı. Kahire Darphanesi'nde yetki alanları ile ilgili detaylara ulaşılamamakla birlikte;

[237] (Evahir-i Şevval 1132/ Eylül 1720) BOA, DVNSMSR.MHM.d 3/115; (Evasıt-ı Zilkade 1132/ Eylül 1720) BOA, DVNSMSR.MHM.d 3/116; (Cemaziyelevvel 1128/ Mayıs 1716) BOA, DVNSMSR.MHM.d 1/448; (Zilhicce 1130/ Kasım 1718) BOA, DVNSMSR.MHM.d 1/579; (Zilkade 1133/ Eylül 1721) BOA, DVNSMSR.MHM.d 3/245.
[238] (Zilkade 1136/ Ağustos 1724) BOA, DVNSMSR.MHM.d 3/446.
[239] (Rebiülahir 1177/ Ekim 1763) BOA, DVNSMSR.MHM.d 8/164.
[240] (1194/1780) TS.MA.e 109/35; TSMA No: 169/19-25.
[241] (1193/1780) TS.MA.e 109/24; TSMA No: 169/1. Ayrıca bkz.: TS.MA.e 109/26; TSMA No: 169/5-6.

Bölükbaşı, Müslümanlar arasından seçilen kefçe nâzırının sahib-i ayarın görev ve yetkilerine benzer sorumluluk ve yetkileri olduğunu tespit etmiştir.[242]

1.3.1.5. Kâtipler

Yazı işleri ile meşgul olup resmî devlet evrakını yazmak ve siyasî yazışmaları devam ettirmek gibi görevleri bulunan kâtipler, Osmanlı bürokrasisinin çeşitli kurumlarında çalışır ve işlerin yürütülmesinde önemli bir role sahip sayılırlardı.[243] Darphanede yapılan işlemlerin kaydını tutmak üzere görevli bir kâtipler sınıfı bulunmaktaydı. Bu kâtiplerin kesin sayılarına ulaşılamamakla birlikte, başkâtip, ikinci kâtip dışında, birden fazla kâtip olduğu, bazılarının gayrimüslim olduğu görülmektedir.[244] Ücret kayıtlarından tespit edildiğine göre başkâtip dışında darphanede, hem 1767 senesinde[245] hem 1780 senesinde[246] 3 kâtip bulunmaktadır.[247]

Darphane idaresinin el değiştirmesi sonrası darphane hesaplarının görülmesi sırasında diğer darphane hizmetlileri ile birlikte başkâtip de hazır bulunmaktadır.[248] Başkâtip, ikinci kâtip ve kâtiplerin; sahib-i ayar ve diğer darphane hizmetlileri ile birlikte, gerek darphane sermayesi zayi edilmeden darphaneye maden temini, gerekse de darphanedeki hizmetlerin müstehak olanlara verilmesi gibi hususlarda sorumlu oldukları, dolayısıyla bunlara dair verilmiş hüccetlere riâyet etmeleri beklenmektetir. Darphane nizamına aykırı hareket etmeleri hâlinde darphaneden ihraç edilmeleri gerekir.[249]

1.3.2. Darphane Tüccarları

Darphane tüccarı ifadesiyle; darphaneye, sikke basımında kullanılacak madenin ve eski sikkelerin temin edilmesinde, alınıp satılmasında ve ayrıştırılmasında bilfiil etkin olan kişiler kast edilmiştir. Buna göre hammadde temini amacıyla madenlerden ve dolayısıyla dışarıdan maden alımı sağlamaktadırlar. Bunun dışında eskimiş ve yıpranmış, fakat tedavülde olan sikkelerin toplanması işini yaparlardı. Bu durum maden temininin en önemli

[242] Bölükbaşı, *Darphâne-i Âmire*, s. 46.
[243] Mustafa Sabri Küçükaşcı/ Erhan Afyoncu/ Recep Ahıskalı, "Kâtip", *DİA*, Cilt: 25, Ankara 2002, 49-55.
[244] BOA, DVNSMSR.MHM.d 8/409.
[245] TS.MA.e 109/25; TSMA No: 169/4.
[246] (1193/1780) TS.MA.e 109/24; TSMA No: 169/1.
[247] Ahmed es-Sawy, 1177'de üç Yahudi kâtip tespit ettiğini ifade etmektedir. Bkz.: es-Sawy, *a.g.e.*, s. 257.
[248] (1193/1779) BOA, C.DRB. 62/3065.
[249] (1182/1768) BOA, C.DRB. 35/1733. Ayrıca bkz.: (1182/1769) BOA, C.DRB. 40/1968-2.

ayağını oluşturmaktadır. Çünkü gerekli maden en çok darphanede işlenen bu sikkeler sayesinde temin edilmektedir.

Tüccarın maden temini vazifesi darphane işlerinin devamı için temel unsur olarak kabul edilmiştir.[250] Çünkü, madenî para politikasının varlığı, darphane için madenin varlığını gerekli kılmaktadır. Tüccar taifesi olarak vasıflandırılan görevli sınıfın, altın ve gümüş ilmine vakıf kimselerden oluşturulması, taşradan getirilen veya Mısır dâhilinden temin edilen altınların işlenip daha sonra, hesaba göre sandıklara konularak İstanbul'a gönderilmesi de önem arz etmektedir.[251] Tüccarların, kendilerine kâr sağlamak amacıyla, İstanbul'a gelecek gümüş ve altını devşirip Mısır'a götürmeleri dışında, İstanbul'dan yüksek ayarlı altın veya gümüş getirerek ayar zammı ve vezn noksanı ile tekrar Mısır'da kestirmek istemeleri; İstanbul Darphanesi'nin bir süreliğine kapatılmasına (tatiline, iş yapamaz duruma gelmesine), halkın ve Hazine-i Amire'nin zararına sebep olacaktır.[252]

Sudan'dan getirilen altınların kâr amacıyla, bazargânlar/tüccarlar tarafından garp vilâyetlerine götürülüp satılması, altın azlığına sebep olmakta, bu ise Mısır'da altınların bozuk ayarda kesilmelerine zemin hazırlamaktadır. Bu şekilde tayin edilen ayarın dışında kesilen altınların, İstanbul'a gönderilmesi uygun bulunmayıp darphanede yeniden kesilmesi icap ederdi. Mültezim, zimmetinde olan ve ödemesi gereken miktarı ödedikten sonra yeniden altın kesilecek olursa darphane harcı ödemezdi. Fakat tüccarların ellerinde olan altınları kestirmek üzere onlardan harç veya resim talep olunurdu, bu sebeple altın kestirmeyen olursa bir düzenlemeye gidilir, ayar zammı gerekirdi.[253] Tayin olunan ve yazılan bahalarıyla halk arasında dolaşan çeşitli gümüş sikkeleri, değerinden daha fazlaya almak hususunda tüccar taifesinin alışkanlığı olduğu da devletin farkında olduğu bir durumdur.[254]

---

[250] Bu sebeple, tüccarın maden temin işinden menedilmesi, herhangi bir müdahale ile alıkonulması darphane işlerini aksatmaktadır. Nitekim; Mısır ümerasının Ali Bey zamanından beri darphaneye müdahale gayesinde olmaları ve bu sebeple Murad Bey'in darphane idaresi ve sikke teftişini zabtıyla, tüccarı altın ve gümüş alım-satımından menettikleri Mısır kadısı tarafından ilam edilmiştir. Burada tüccarın, darphane işlerine sekte vurmak maksadıyla vazifesinden alıkonulması nedeniyle, darphanenin birkaç bin kuruşluk zararı olduğu ifade edilmiştir. (17 Cemaziyelahir 1197/20 Mayıs 1783) BOA, HAT 25/1230C/1/1; (25 Zilhicce 1196/ 1 Aralık 1782) BOA, HAT 25/1230E/1. Ayrıca bkz.: (25 Rebiülahir 1197/ 28 Şubat 1783) BOA, HAT 25/1230B/1/1.

[251] (29 Zilkade 1177/ 30 Mayıs 1764) BOA, C.DRB. 23/1116; (Safer 1179/ Temmuz 1765) BOA, DVNSMSR.MHM.d 8/343. Devlet, izni dışında herhangi bir yolla İstanbul'dan Mısır tarafına altın ve gümüş götürülmesi, yabancı sikke akışını engelleme çabası içinde olmuştur. (Zilkade 1132/Eylül 1720) BOA, DVNSMSR.MHM.d 3/111.

[252] BOA, DVNSMSR.MHM.d 1/453.

[253] BOA, C.DRB. 22/1069.

[254] (Şaban 1141/ Mart 1729) TS.MA.e 719/28; TSMA No: 5212/21; (Şaban 1141/ Mart 1729) BOA, DVNSMSR.MHM.d 4/190. Ayrıca bkz.: (13 Zilhicce 1108/ 3 Temmuz 1697) BOA, AE.SMST.II 1/11.

Sahillioğlu, tüccarları darphane dışında çalışanlar olarak ifade eder ve ikiye ayırır. Bunlardan ilki gümüş arayıcı ve yasakçılarının olduğu sınıftır. Daha ziyade XV. yüzyılın sonlarında ve XVI. yüzyılın başlarında aktif olan yasakçılar, üretimi durdurulan akçeleri piyasadan toplayıp darphaneye getirirek yeniden kesilmelerini sağlardı. Arayıcılar ise kıymetli madenlerin memleket dışına çıkarılmalarına engel olurdu. Sahillioğlu'nun darphane sarrafları olarak ifade ettiği diğer bir sınıf ise; sermaye kullanmak suretiyle darphaneye maden temin eder, bunun yanında tashih-i sikke ile yenilenmiş akçelerin memleket geneline yayılmasını sağlar ve eskilerini de toplardı.[255] XVIII. yüzyılın ilk yarısında, darphaneye maden temininden sorumlu iki grup bulunur; bunlardan biri sarraflar ve diğeri kalcılar ve bu grup içinde bulunan ifrazcılardır. Darphanelere gümüş sağlayan bir grup da gümüşçü veya simci bezirgânı adı verilen maden tüccarlarıdır. [256] Kahire Darphanesi'ne hizmet etmek üzere de, dönem dönem yasakçı bazargân ve bazargân başı olarak ifade edilen hizmetliler mevcuttu.[257]

1.3.2.1. Mübayaacılar

Sermayeciler olarak da ifade edilen bu görevliler darphaneye; *kal* ve *ifraz* işleminden sonra sikke basımında kullanılacak madenin satın alma işinden sorumludur. Alım-satımla ilgili becerileri göz önünde bulundurularak gayrimüslimlerin bu işle vazifelendirildiği ifade edilmelidir. Özellikle Yahudilerin mübayaacı veya sermayeci olarak bu işe bakmaları, maharetlerinin olmasına dayandırılmaktadır.[258] Bölükbaşı mübayaacıların genelde grup

[255] Sahillioğlu, *Para Tarihi Üzerinde Bir Deneme*, ss. 248-249.
[256] Aynı yazar, *Bir Asırlık Osmanlı Para Tarihi*, ss. 120-122.
[257] (29 Zilhicce 1180/ 28 Mayıs 1767) BOA, İE.ML. 129/12214.
[258] BOA, AE.SMST.III 365/29090; BOA, C.DRB. 35/1733; BOA, C.DRB. 40/1968-2. Yahudilerin dışlanmışlık içinde olmaları ve sürgün edilmelerinin, onların ticarî yönlerini geliştirdiğine dair değerlendirmeler yapılmıştır. Çünkü buna göre; birtakım zorunluluklar onları gayrımenkullerden ziyade menkul yatırımlara itmiştir. Bunun doğal sonucu olarak da daha geniş coğrafyalara yayılarak faaliyet sürdürebilmişler ve dolayısıyla ticarî konumlarını güçlendirmişlerdir. Osmanlı idaresinde önce sarraflık yapmaları ve bazı yüksek sermayeli sarrafların XIX. asrın ortalarından itibaren bankerlik yapmaya başlamaları da bu bağlamda ifade edilmelidir. Yahudilere dair bu değerlendirmeler ve Osmanlı idaresinde, XIX. yüzyıl boyunca Selanik ve İstanbul şehirleri özelinde finansal sektörlerdeki faaliyetleri hakkında bakılabilir: Nurdan İpek, *Selanik ve İstanbul'da Yahudi Bankerler*, Yeditepe Yay., İstanbul 2011, ss. 1-6. Yahudilerin Osmanlı idaresindeki faaliyetleri hakkında ayrıca bakılabilir: Esther Benbassa/ Aron Rodrigue, *Türkiye ve Balkan Yahudileri Tarihi (14.-20. Yüzyıllar)*, Çev. Ayşe Atasoy, İletişim Yay., İstanbul 2001, ss. 133-153. Niyazi Berkes, XVI. asırdan itibaren başlayan ticarî çalkalanmaların, tüccar ve sarrafların ekonomideki rollerinin değişimine etkisinden bahisle onların sikke ve ticarî işlerde idareciler kadar etkili olmaya başladıklarını ifade eder. Buna göre; her ne kadar hükümdarlar dışarıya doğru maden akışına engel olmak istese de tüccar ve sarrafların etkinliği bunun aksine neden olmaktadır. Berkes, ilk örnekleri Kanuni devrinde özellikle Yahudiler arasında başlayan bu etkinliğin, II. Selim zamanında daha da dikkat çeker hâle geldiğini belirtir. Berkes, *a.g.e.*, ss. 207-208. Sarraflar hakkında ayrıca bkz.: *a.g.e.*, ss. 214-215; Araks Şahiner, *The Sarrafs of Istanbul: Financiers of the Empire*, Boğaziçi Ünivesitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1995; Canan Torlak Emir, *An Analysıs of Sarrafs Credit Networks In Istanbul (1844-1863)*, İstanbul

hâlinde hareket ettiklerini, İstanbul ve ticaret bölgesi olan yerlere öncelik tanıdıklarını ve yaptıkları iş dolayısıyla ayrıcalıkları bulunduğunu ifade eder.[259]

Maden temin işiyle meşgul olan kişilerin ticarî menfaatleri meselenin sıhhatini etkilemektedir. Nitekim pek çok kez merkezden, özellikle daha yüksek fiyata satmak gayesiyle sikke getirenlere ilişkin kararlar alındığı ifade edilmelidir. Ticarî kaygıları nedeniyle bu tarz girişimlerde bulunanlar uyarıldığı gibi, darphaneden uzaklaştırılmakla da karşılaşabilmiştir. Mübayaacılarca; Kahire'de basılıp dolaşan sikkelerin bozuk ayar ve eksik veznde olmasından dolayı, özellikle İstanbul'dan getirilecek sikkelerin daha yüksek ücretlerle satılarak ticarî kaygılara hizmet etmesi beklenmiştir.

Sikke basımının temel kaidesi, İstanbul'dan gönderilen emirlerde ifade edilen ayar ve veznde sikke çıkarmaktır. Aksinin söz konusu olmasından sahib-i ayarlar ve onların müdahalelerine göz yumduğu diğer bazı görevliler mesul tutulmuştur.[260] Nitekim; sermayeci veya mübayaacılar, herhangi bir müdahale ile düşük ayarlı sikke basılmasına sebep olabilmiştir.[261] Mısır'da basılacak altınların İstanbul'da basılanlara uygun olması gerektiği ve halk arasında dolaşan düşük ayarlı altının revacının yasaklanması devletin çıkardığı pek çok emirle sabittir. Bu mesele tetkik edildiğinde altının ayarının noksan ve bozuk olma sebebi, sermayeci/mübayaacı olan Yahudilerin darphane işlerine müdahalesi olarak

---

Şehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2015; Onnik Jamgoçyan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sarraflık, Rumlar, Museviler, Frenkler, Ermeniler (1650-1850)*, Çev. Erol Üyepazarcı, YKY, İstanbul 2017; Yavuz Cezar, "18. ve 19. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Sarraflar", *Gülten Kazgan'a Armağan Türkiye Ekonomisi,* Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul 2004, 179-207; Ömerül Faruk Bölükbaşı, "İstanbul Sarrafları (1691-1835)", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, Sayı: 30, İstanbul 2014, 19-96; Metin Ziya Köse, "Galata'da Ermeni Sarraflar ve Kredi İlişkileri (1700-1720)", *Tarih Dergisi*, Sayı: 64, İstanbul 2016, 73-79; Köse, Halil, *140 Numaralı Darphane Defterine Göre (h. 1251–1260/ m. 1836–1845) Osmanlı Devleti'nde Sarraflar*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2010; Ertan Ünlü, "18. Yüzyılda Osmanlı Eliti Bir Darphane Sarrafının Muhallefatı: Bedros Nam-ı Diğer Petraki", *OTAM*, Sayı: 43, 2018, 281-317.

[259] Bölükbaşı, *Darphâne-i Âmire*, s. 60.

[260] Darphanede mübayaacı olarak görev yapan Yahudilerin dönem dönem hizmetlerinde suistimal ettikleri tespit edilmiş, onların görevden uzaklaştırılmalarının uygun olacağına karar verilmiştir. Fakat, altın ve gümüş tedarik etmede, söz konusu gayrimüslim taifesi dışında başka bir milletten kimsenin mahareti olmadığı da kabul edilmiştir. BOA, C.DRB. 40 1968-2; BOA, AE.SMST.III 365/29090; (1180/1767) BOA, DVNSMSR.MHM.d 8/475.

[261] Bu husus şu şekilde ifade bulmuştur: *"...Darbhâne-i Mısırda darb olunan altının ayar ve vezni asitâne-i saâdetimde darb olunan altının ayar ve veznine muvâfık ve mutâbık olması ez kadîm kavâid-i mer'iyyeden olduğuna binâen husûs-ı mezbûrun bu vecihle nizâmı erbâb-ı vukûf ile müzâkere olundukda Mısırda darb olunan altının ayarı nâkıs ve mağşûş olmasının münşea ve sebebi sermayeci ve mübayaacı namıyla Yahudi taifesinin umûr-ı darbhâneye müdahaleleri ve sahib-i ayarın dahi mesfûrlara ittibaı ile hıyanet ve melanet ve valiler dahi keşûfiyyesini ziyadece ihtilas ile hakk-ı nezareti ifaya adem-i mübalatı ve hususen umera ve mütekellimîn-i Mısırın hademe-i darbhâneye tegallub ve istilası olduğu gereği gibi tefahhus olunmakdan naşi evvel emirde sikke-i hümâyunumun ğışşına badi olan esbabın defi lazım olmağla fi ma-b'ad sermayeci ve mübayaacı namıyla umur-ı darphaneye müdahale eden Yahudiler daire-i darbhâneden tard ve teb'id..."* (Safer 1179/ Temmuz 1765) BOA, DVNSMSR.MHM.d 8/343.

görülmüştür.[262] Bu nedenle; gerek darphane hademesi gerekse tüccar taifesi türlü sebep ve bahanelerle bozuk ayarda altın kesmek isteseler de, merkezde basılanlarla eşit ağırlık ve ayarda altın kesilmesi hususunda emirler yazılmıştır. Fakat çarşı ve pazarda alınıp satılan gerek mamul gerekse gayrımamul altınlardan tutulan çaşniden bazargân ve tüccarın zarar iddialarıyla buna karşı gelmeleri söz konusu olabilmektedir. Bunun üzerine İstanbul'dan gönderilen damgalı altın çaşniye göre altın kesilmesine dair kararlar çıkarılmıştır.[263]

Madenlerin çeşitli ocaklardan veya halk arasında dolaşan sikkelerden temin edilmesi için darphaneye sermaye olarak verilen para kullanılmaktadır.[264] Sermayecilerin darphaneye altın, gümüş ve teber mübayaa etmesi için ihtiyaç duyulan sermaye, cizye irsâliyesinden 100 Rumî kese ayrılıp darphane nâzırına teslim edilmektedir. Sermaye akçesi, Enderun-ı Hümâyun hazinesine gelecek cizye malından tahsis olunmuştur.[265] Darphaneye altın ve gümüş tedarik eden Yahudiler; söz konusu 100 kese akçe ziyan edilmeden, çarşı ve pazarda edindikleri çeşitli madeni eşya ve madenleri satın alıp darphane nâzırının hanesine götürürek satış yapmaktadır.[266]

1.3.2.2. Kalcı ve İfrazcılar

Darphaneye alınan madenin ayrıştırılması işini görürlerdi. Kalcılar; karışık hâldeki madenleri ayırır, ifrazcılar ise altın ve gümüş madenlerini ayrıştırırdı. Kahire Darphanesi'nde net sayılarına ulaşamamakla birlikte, darphaneye alınan özellikle teber altın ve diğer mahlut ve meskuk durumdaki madenlerin ayrıştırılması işinde kalcı ve ifrazcıların olduğu görülmektedir.[267] 1193/1779'da Zilkade ayında çaşnide 12 kalcı ustasının[268],

[262] Meselenin anlaşılması üzere bahsi geçen Yahudiler ve onlara ortaklık eden sahib-i ayar Mustafa görevden alınmış, sahib-i ayar olarak daha önce de bu hizmette bulunan Mehmed tayin edilmiştir. Ümera, ocakların zabitan ve ihtiyarları ve diğer Mısırlılara; darphane işlerine müdahale etmemeleri, çeşitli hıyanet içinde olan Yahudi ve diğer hademeye taraftar olmamaları, aksi yönde hareket eden olursa hakkından gelinmesi emredilmiştir (Şevval 1180/Mart 1767). BOA, DVNSMSR.MHM.d 8/475.

[263] (1179/1766) BOA, C.DRB. 24/1158; BOA, DVNSMSR.MHM.d 8/380. Mısır'da basılan altınların İstanbul'da basılanlara nazaran rayicinde fark olması bazargânların zarar iddiasında bulunmasına neden olabilmektedir. Benzer hadiseler padişah deişimlerinde alınan kararlara bağlı olarak ortaya çıkabildiği gibi özellikle nizam-ı cedid döneminde para hususunun düzenlemeye tabi tutulması ile de gündeme gelebilmiştir. İddialar üzerine gerekli incelemeler yapıldıktan sonra; gerek Mısır Darphanesi'nin gerek bazargânların fayda sağladığı tespit edilerek altınların İstanbul'dan gönderilen emirlere uygun olarak revacı kararlaştırılmıştır. Tüccarın da muhalefet etmemesi hususunda tembihi sağlanmıştır. BOA, C.DRB. 46/2263.

[264] BOA, DVNSMSR.MHM.d 8/475.

[265] (Safer 1179/ Temmuz 1765) BOA, DVNSMSR.MHM.d 8/343. Ayrıca bkz.: (1180/1767) BOA, DVNSMSR.MHM.d 8/475; (Şevval 1181/ Mart 1768) BOA, DVNSMSR.MHM.d 8/554.

[266] (1182/1768) BOA, C.DRB. 35/1733; (1182/ 1769) BOA, C.DRB. 40/1968-2; (1180/1767) BOA, DVNSMSR.MHM.d 8/475.

[267] (Safer 1129/ Şubat 1717) BOA, DVNSMSR.MHM.d 1/477.

[268] TS.MA.e 109/26.

Cemaziyelevvel ayında 22 kalcının[269] olduğu tespit edilmiştir. Gümüş kalcısının her çaşnide 30 pâre ücretlendirmesi var ve bunun dışında bir de bazargandan gelen sebikeleri karan demirciler olduğu görülmektedir.[270]

1.3.3. Hademe Sınıfı

Amele olarak da ifade edilen, darphanenin teknik hizmetlerinde bulunan, sikke basımının çeşitli aşamalarında görev yapan usta[271] ve işçiler hademe olarak vasıflandırılmıştır. Bu başlık için isimlendirme, belgelerde yaygın olarak kullanılan tabire bağlı kalınarak tercih edilmiştir. Sahillioğlu, hademe ifadesini darphanenin idareci sınıfı için kullanıp onları müstahdem olarak, diğer darphane içi çalışanları ise işçiler olarak tabir etmiştir.[272] Bu ayrım Kahire Darphanesi için söylenemiyor. Daha doğru bir ifadeyle; darphane idarecileri için kullanılan hademe tabiri, ücretlendirme belgelerinden anlaşıldığı üzere, ameleler için de kullanılmakta; fakat idareciler için yalnız hademe denilmektedir.

Darphane ve sikke hizmetlilerinin yer aldığı hademe/amele sınıfı çalışanları; sahib-i ayarlar gibi, asker ocaklarından değildir. Dolayısıyla iş alanlarına, Yedi Bölük'ten kimsenin müdahale etmemesi gerekirdi.[273] Bunun dışında, daha ziyade gayrimüslimlerin ve özellikle Yahudilerin amele sınıfı içinde istihdam edildikleri görülmektedir. Onlar yalnız maden temini ve teknik meselelerin kontrolünde değil, aynı zamanda sikkelerin standardının belirlenmesinde etkin olmuştur. Usta olarak darphanede bulunan Yahudilerin, Memlükler döneminden beri darphanede önemli bir role sahip oldukları görülmektedir.[274]

Darphane çalışanları teknik hizmet görmelerinin yanında, bazı hususlar tetkik edilirken konuyla ilgili soruların da muhatabı olmuştur. Dolayısıyla herhangi bir görevlendirme, cezalandırma veya görevden almada darphane çalışanlarının da bilgisine

[269] TS.MA.e 109/27.
[270] TS.MA.e 109/25; TSMA No: 169/4.
[271] Sikke basımının her aşamasında usta bulunduğunu söylemek yanlış olmaz. Saatçiden cilaya, ciladan hateme, çarh ve kalcıya kadar her atölyenin içinde usta bulunmaktadır. (1193/1780) TS.MA.e 109/24; TSMA No: 169/1.
[272] Sahillioğlu, *Para Tarihi Üzerinde Bir Deneme*, ss. 249-251. Arapça'da işçilerin başındaki kişi için şeyhü'l-ummal denilmektedir. Bu ortaçağda sanat, meslek vs. erbabının başındaki kişiler için kullanılan bir tabirdir. Bunların, maharetli ve mesleğinde yetkin olmaları beklenirdi. Darphanede kullanımı ise; reis veya işçilerin büyüğünü ifade etmek içindi. Bkz.: es-Sawy, *a.g.e.,* s. 245, dipnot 3.
[273] BOA, DVNSMSR.MHM.d 1/74.
[274] es-Sawy, *a.g.e.,* ss. 250-251. Yahudi ustalardan, Hayır Bey zamanında paranın standardizasyonunu bozacak şekilde hareket eden bir grup hapsedilerek cezalandırılmıştır. Ustalık vazifesini Yahudiler dışında Kıptilerden de yürütenler olmuştur. *a.g.e.,* ss. 251-252.

başvurması, devletin meseleye hassasiyet gösterdiğini ve doğru karar verme kaygısını ifade etmesi bakımından önemlidir.[275]

Herhangi bir ihmal ile darphaneye, darphane işlerine ve dolayısıyla sikke nizamına zarar verenler tespit edildiği zaman görevden uzaklaştırılmak ve korkutularak uyarılmak (tehdit edilmek) gibi yöntemlerle cezalandırılmıştır.[276] Bozuk ve noksan sikke basmakta sorumlu olanların tespitini darphane nâzırı yapar, Mısır valisine bildirir, bu suretle gerekli cezanın tertibi sağlanır, bununla ilgili kayıtların da İstanbul'a gönderilmesi beklenirdi.[277] Darphane nizamına aykırı hareket edenler cezalandırılırken, emirlere mugayir hareket etmemeleri hususunda, ilgili görülenler tembihlenir, bir yandan da darphaneye alınacak olanların hizmetlerinde ehil olmaları beklenirken şefaatin istihdamda etkili olmaması vurgulanırdı.[278]

Darphane işlerinin, görevlilerin azl ve tayini işlerinin sorumlusu nâzırdır. Dolayısıyla sahib-i ayar, bazı devlet adamları veya amele tarafından yetki alanına müdahale edilmesi de suç teşkil eder.[279] Bunun dışında görevlilerin kendilerine takdir edilen ücretlerle yetinmesi, fazla ücret talep etmemesi gerektiği gibi, dışarıdan ehil olmayan veya vazifeye müstehak görülmeyen kimsenin darphane hizmetine alınmaması, özellikle darphane hademesinden hile veya hıyanet olarak vasıflandırılan herhangi bir fiil gelmediği müddetçe hiç kimsenin darphaneye dâhil edilmemesi veya istihdam olunmaması kararlaştırılmıştır. Görevlilerin kendilerine tahsis edilmiş işleri yapması karşılığında ödenecek ücretler takdim olunur, nâzır tarafından mühürlenmiş tezkireler yazılırdı. Mısır baş muhasebesine kayd edilerek hademeye verilen bu tahrirler dışında, herhangi bir sebeple cezalandırma söz konusu olduğu

[275] BOA, DVNSMSR.MHM.d 5/602.
[276] BOA, C.DRB. 40/1968-2; BOA, C.DRB. 35/1733; (1180/1767) BOA, DVNSMSR.MHM.d 8/475.
[277] 1179/1765 senesinde, altının takdir edilen ayar ve vezn dışında basılmasında sorumlu olanların tespiti için darphane nâzırı tayin edilen Ahmed Efendi; gerek Müslim, gerek Yahudi ve gerekse Kıptilerden her kim sorumlu ise tahkik ve tespit edip Vali Vezir Mehmed Paşa'ya bildirmekle görevlendirilmiştir. Mısır Valisi'ne yazılan hükümde ise; tespiti yapılan şahısların eman gösterilmeden ve tereddüt edilmeden cezalandırılması, bununla ilgili tutulan defterlerin ise İstanbul'a gönderilmesi istenmiştir. (Gurre-i Safer 1179/ 20 Temmuz 1765) BOA, DVNSMSR.MHM.d 8/342. Ayrıca bkz.: (Safer 1179/ Temmuz 1765) BOA, DVNSMSR.MHM.d 8/345. Ahmed Efendi marifetiyle Mısır Darphanesi'ne nizam verilip, altının mağşuş olmasına sebep olan ustabaşı ve doğramacı Yahudilerin vekili ve Kayserili Hacı Mustafa, Kâtip İsmail, furuncu ve Yahudi Kâtip Avram'ın da düzenlemenin ihtilaline sebep görülmeleri hususundaki madde için bkz.: (Muharrem 1180/ Haziran 1766) BOA, DVNSMSR.MHM.d 8/409.
[278] (Rebiülahir 1177/ Ekim 1763) BOA, DVNSMSR.MHM.d 8/164.
[279] BOA, C.DRB. 40/1968-1. Herhangi bir müdahale ile karşılaşması durumunda nâzırın, muhatabı kim olursa olsun te'kid etmesi salık verilmiştir. BOA, C.DRB. 40/1968-2. Sahib-i ayar, küttab veya diğer herhangi bir kimseden emirlerin hilafında hareket eden, buna cesaret gösteren olursa görevden almaktan kaçınılmaması emredilmiştir. BOA, C.DRB. 35/1733.

zaman gerekli yerlere ifade edilip açıklanması usûlü takip edilmiştir. Ayrıca buyruldu ile kimse için vazife veya avâid olarak bir şey tahsis edilmemesi emredilmiştir.[280]

Darphane amelesi daha ziyade İstanbul tarafından Mısır'a gönderilirdi.[281] İstanbul'dan gönderilen ustaların, görev yerine intikallerinden sonra hizmetlerine karşı gelinmemesi icap ederdi. Ustaların kendilerine verilen muayyen ücrete kanaat etmeleri, hizmetlerinden sonra ücretlerinin hesap edilerek eda edilmesi uygun görülmüştür. Şayet bir usta vefat ederse, dışarıdan sanatında mahareti bulunmayan bir kimsenin, şefaat ile yerine, darphaneye alınmaması, içlerinden mahir bir usta tayin olunması emredilmiştir.[282] Ayrıca usta ve ameleler, İstanbul'dan gönderilen ustabaşının işine karışmamaları hususunda, Darphane-i Amire nâzırları tarafından yapılan ilam ile tembih edilmiştir.[283]

Ameleye sikke basımı için ücretler ödenmekte, basım aşamasında kullanılmak üzere çeşitli mal ve teçhizat alınmaktadır. Darphane faizi ise; amele ücreti, avâid olarak hademeye verilen miktar, diğer masraflar çıkarıldıktan sonra, her yıl nâzırlar tarafından defteriyle birlikte İstanbul'a gönderilmiştir. Darphane faizinden vazife ifraz edilmemesi gerekmektedir.[284]

1.3.3.1. Ustabaşı

Ustabaşı; sikke basımının teknik kısmında yer alan hizmetlilerin başında yer alırdı. Sikke basımının teknik işlerinde lider konumundaydı ve aynı anda birden fazla işle görevlendirilebilmişti. Gayrimüslim (daha ziyade Yahudi) olduğu görülen ustabaşıların daha önce darphanede görev almış, ustalık vazifesi yapmış olmaları tecrübeye önem verildiğini göstermektedir.[285]

Mısır'da basılacak altın ve gümüşün devlet tarafından tayin edilen ayar ve ağırlıkta olması gerekirdi. Bu sebeple ayar veya ağırlıklarında herhangi bir noksanlık tespit edilirse,

[280] BOA, C.DRB. 40/1968-2; BOA, AE.SMST.III 365/29090; BOA, C.DRB. 35/1733; BOA, DVNSMSR.MHM.d 8/475.
[281] (Şaban 1141/ Mart 1729) TS.MA.e 719/28; TSMA No: 5212/21.
[282] (1182/1768) BOA, C.DRB. 35/1733. Ayrıca bkz: BOA, C.DRB. 40/1968-2; BOA, AE.SMST.III 365/29090; BOA, DVNSMSR.MHM.d 8/455; BOA, DVNSMSR.MHM.d 8/475.
[283] (1154/1742) BOA, DVNSMSR.MHM.d 5/602.
[284] Fakat buna aykırı hareket eden veya bir sebeple eksik ayarlı altın kesilecek olursa, darphanenin altın kesmekten külliyen menedileceği, ayrıca halkın elinde bulunan Mısır altınlarının gereken ayar üzere bahası hesap edilerek revecı için emirler yazılacağı ifade edilmiştir. Bu hıyanete cesaret eden darphane hademesinin bila-eman cezalandırılması şartı konulmuştur. BOA, DVNSMSR.MHM.d 8/475.
[285] BOA, C.DRB. 64/3161; BOA, DVNSMSR.MHM.d 5/602; BOA, DVNSMSR.MHM.d 5/763.

yazılacak yeni emirlerle, sahib-i ayar, ustabaşı vb. teknik hizmetlerde bulunanların bilgilendirilmesi ve bu hususun tetkik edilmesi gerekirdi. Mısır'da kesilip tedavüle çıkan veya (hazineyle birlikte) İstanbul'a gönderilen sikkelerin düşük ayarda olmasında etkisi bulunan ustabaşılar, sahib-i ayarların da bu yönde müdahalesi veya bazı darphane hizmetlilerinin de ifadeleri ile görevden alınmayla cezalandırılmıştır. Nitekim, darphaneye halel getirdiği, zarar verdiği bildirilen ustabaşılar vazifeden azledilip yerine tecrübeli ve hizmete talip olan kimseler tayin edilebilmiştir.[286] Kimi zaman söz konusu cezalandırmaların iftiralar veya aslı olmayan haberler nedeniyle yapıldığı anlaşılmış, yapılan soruşturma sonrasında, iftiraya uğradığını ifade eden görevlinin beyanı ve savunmasıyla da cezası kaldırılmıştır.[287]

Sikkelerin düşük ayarda olmalarından veya herhangi bir hileden; ustabaşılık ve doğramacılık hizmetinde bulunan Yahudiler sorumlu olduğu kadar vekilleri, kâtipler ve çeşitli görevliler de sorumlu tutulmuştur.[288] Söz konusu hataları daha önce de yapanlar, hatayı sürdürmekte ısrarcı olmaları dayanak gösterilmek suretiyle görevden uzaklaştırılarak cezalandırılmıştır.[289] Dikkat çekici husus ise; söz konusu bu ihmal veya suçun, ihanet ve lanet edilesi kötü bir davranış olarak vasıflandırılmasıdır. Bu ise devletin para basma işine

[286] Ustabaşı olarak görev yapan İsan isimli Yahudi'nin azli bu misaldedir. Darphaneye zarar verdiği bildirilen İsan, sahib-i ayarların da bu yönde müdahalesi veya bazı darphane hizmetlilerinin de ifadeleri ile görevinde suistimali bulunduğu sebebiyle görevden uzaklaştırılmıştır. 1172/1759 tarihinde yerine doğramacılık, sıhhatçilik ve ustabaşılık hizmetinde bulunurken haksız yere görevden alınmış olan İvaz, sahib-i ayar tarafından iftiraya uğradığını beyan edip suçsuzluğu kanıtlanınca yeniden tayin edilmiştir. BOA, DVNSMSR.MHM.d 8/395; BOA, C.DRB. 64/3161. İvaz'ın yeniden tayin edilmesi üzerine Recep 1160/ Temmuz 1747 tarihli görevden alınma kararı üzeri çizilmek suretiyle ve 24 Şevval 1179/ 5 Nisan 1766 tarihinde kayıt düşülerek iptal edilmiştir. BOA, DVNSMSR.MHM.d 6/405.

[287] BOA, C.DRB. 59/2926. Daha önce Darphane-i Amire'de ustalık görevinde bulunan ve 1153 senesinde Msıır Darphanesi'ne ustabaşı olarak tayin edilen İvaz, pâre doğramacılık ve sahihlik hizmetlerini de yürütmüştür. Mısır'da kesilen pârenin bozuk ayar ve veznde olması, İstanbul Darphanesi ayarı ile kesilmediği müddetçe her Rumî kesede 73 kuruş noksan ortaya çıkacağından Ustabaşı İvaz ihmali bulunduğu ve ibret olması için padişah tarafından cezalandırılmış, yerine mutemed birinin vazifelendirilmesi uygun bulunmuştur (1160/1747). Fakat İvaz'ın yaptığı savunmadan anlaşıldığı üzere; sahib-i ayar Mehmed Ağa "pâre doğramacılık ve sahihlik hizmetleri Yahudilerin eline geçmiş, Yahudilerin de kendi işleri ile meşgul olmaları dolayısıyla söz konusu görevler atıl kalmıştır." diyerek bu görevleri iki oğluyla birlikte kendisinin yürütmesini istemiştir. 1168 senesinde iki oğluna, bu suretle vazife ve avâid sağlamıştır. Ustabaşı İvaz görevinde herhangi bir ihtimali bulunmadığı hâlde, görevden alındığını; dolayısıyla mazlum ve mağdur olduğunu ifade ederek yeniden göreve getirilmeyi talep etmiştir. Darphane emini Hüseyin tarafından bu hususun bildirildiği ve gereği üzere Recep 1169/Nisan 1756 tarihinde berat verildiği kaydedilmiştir (Şaban 1172/Nisan 1759). BOA, C.DRB. 64/3161.

[288] Kayserili Mustafa, Kâtip İsmail, Yahudi kâtip Avram'ın azilleri bu sebepledir. BOA, DVNSMSR.MHM.d 8/409. Ayrıca bkz.: BOA, C.DRB. 35/1733; BOA, AE.SMST.III 365/29090; BOA, DVNSMSR.MHM.d 8/455; BOA, C.DRB. 40/1968-2; (1180/1767) BOA, DVNSMSR.MHM.d 8/475.

[289] BOA, DVNSMSR.MHM.d 8/409. Yahudilerin "ihanet" olarak olarak vasıflandırılan davranışları sonrası vazifelerinin kaldırılması kararı alındığı ifade edilmelidir. BOA, C.DRB. 40/1968-2; BOA, C.DRB. 35/1733; BOA, AE.SMST.III 365/29090; BOA, DVNSMSR.MHM.d 8/455.

verdiği değeri, mühim bir devlet meselesi olarak gördüğü bu işin herhangi bir sebeple yolunda gitmemesinden duyduğu kaygıyı ifade etmektedir.

1.3.3.2. Sebbak

Madenin eritilerek kalıba dökülmesi ve külçe hâlini almasına sebike, bu işi yapanlara ise sebbak adı verilmiştir.[290] Kal ve ifraz işlemi yapıldıktan sonra potada eritilen maden, külçe denilen kalıplara dönüştürülürdü. Bölükbaşı bu aşamada dökmeci/ocakçı ve kalcı/körükçü olmak üzere iki ayrı atölyede iş yapıldığını, burada ayar katılan madenin kalıplara dökülerek sebikeye dönüştüğünü belirtir.[291]

Kahire Darphanesi'nde de, kalıplara dökme işinden evvel, körük kullanmak suretiyle eritilen altın madeni, ayar verilerek kalıplaşmaya hazır hâle getirilirdi. Alaşım hazırlama işiyle "muayyerci" meşgul oluyor, hazırladığı alaşımın karşılığında da ondan küçük bir pay alıyordu.[292] Körükcüyan denilen amelenin altının her sebikesi için 2 pâre ücret aldığı görülmektedir.[293] Ayrıca, sebikede çalışanların başlarında usta bulunduğunu ifade etmek gerekir.[294] Vasfu Mısır'da eritme fırınının ateşini harlamak için körük işini üstlenen körlerden bir grubun da sebbâklarla birlikte çalıştığı, her birinin fırın ateşinin önünde meşakkatli işlerine ve gün boyu çalışmalarına karşılık cüz'i bir miktar ücret aldıkları ifade edilir.[295]

1.3.3.3. Haddad

Sebike hâline getirilmiş maden, sebbaktan haddada teslim olunurdu. Haddad, sebikeleri belli bir kızarıklığa (kiraz rengine) ulaşana kadar ısıtır, daire şeklinde

---

[290] Şemseddin Sami; sebki, madeni eritip kalıba dökme işi olarak tarif eder, buna bağlı olarak da sebikeye (çoğulu sebaik) külçe, eritilip parça suretinde dökülmüş maden tanımı yapar. Şemseddin Sami, *a.g.e.,* s. 706; el-Bâşa, *el-Fünûnü'l-İslâmiyyeti*, Kısım 2, s. 588. Ayrıca bkz.: Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi Yay., Ankara 2007, s. 925.

[291] Bölükbaşı, *Darphâne-i Âmire,* s. 63.

[292] Komisyon, *Vasfü Mısr*, Cilt: 6, Fransızcadan Çev. Züheyr eş-Şuayb, Mektebetü Medbûlî, Kahire, s. 239. Muayyercilerin aldıkları ücretler diğer bazı çalışanlar için de olduğu üzere yaptıkları işe göre değişen oranda olmaktadır. Muayyerci altın ustasının, 1.000'de 60, muayyerci nısfiye altın ustasının ise 1.000'de 80 pâre ücret aldığı görülmektedir. TS.MA.e 109/26; TSMA No: 169/5-6. Ahmed es-Sawy, gümüşün ayarını veren veya kontrol edeni "ayyar" olarak ifade etmektedir. es-Sawy, *a.g.e.,* s. 254.

[293] (1181/1767) TS.MA.e 109/25.

[294] TS.MA.e 109/24; TSMA No: 169/1. dökümcü veya kalıpçı ustalarının emri altında çalışıyorlardı. Komisyon, *a.g.e.,* s. 216.

[295] *a.g.e.,* s. 219.

kesilebilmeleri için, belli bir inceliğe (8 mm) getirmek üzere bir çekiç yardımıyla döverdi. Zira, bu sayede sebikenin "sehab" denilen çekme makinesinden kolay geçmesi planlanırdı.[296] Haddadın, bu aşamada elindeki malzemeyi istenilen kalınlığa getirmesi, bir sonraki adımın da seyrini etkilemekte, sebikenin düzenekte kolaylıkla işlenmesi için önem arz etmektedir. Haddadların yaptığı çekiçleme, yassılama ve inceltme işinin ilk ayağını oluşturmaktadır. Dolayısıyla haddad; Bölükbaşı'nın, İstanbul Darphanesi'nde 'sebikeleri yassılaştıranlar' olarak tarif ettiği personelin, Kahire Darphanesi'ndeki karşılıklarındandır.[297]

Haddadlardan bazıları alet-edevatları yapmak ve tamir etmekle de meşgul olur, tamir işiyle uğraşan bu işçilere de haddad denilirdi. Altın ve gümüş para basımında çalışan haddadların ücretlerini de ayırt etmek mümkündür. Bunlardan altın haddad ustasının ücreti her 1.000 dirhemde[298] 50 pâre, gümüş haddad ustasının ücreti ise her 1.000 dirhemde 8 pâredir.[299]

1.3.3.4. Meddad

Meddadlar, "sehab (çekme)" denilen düzeneği kullanırdı.[300] Bu düzenek, haddaddan gelen madenin daha da (5-6 mm kalınlığında olacak şekilde) inceltilmesini ve uzatılmasını sağlardı ve bu aşamada yapılan işlem, bir keski (makas vs.) ile yapılacak kat' işini ve rakkasta madenin işlenmesini kolaylaştırırdı.[301] Haddadlar gibi meddadları da İstanbul Darphanesi'nde sebikeleri yassılaştıranlar olarak ifade edilen çalışanların, Kahire Darphanesi'ndeki karşılığı olarak değerlendirmek gerekir.[302]

Meddad üstadiyesi altın ve gümüş sikke basımında farklılık göstermektedir. Buna göre; altının her 1.000 dirheminde 50 pâre ücret alırken, gümüşün 1.000 dirheminde 20 pâre almaktadır.[303]

---

[296] *a.g.e.,* s. 246.
[297] İstanbul Darphanesi'nde sebikeleri yassılaştıranlar hakkında bkz.: Bölükbaşı, *Darphâne-i Âmire,* ss. 64-65.
[298] Okkanın dört yüzde birlik kısmı. Şemseddin Sami, *a.g.e.,* s. 608.
[299] TS.MA.e 109/26.
[300] Komisyon, *a.g.e.,* s. 222.
[301] *a.g.e.,* s. 246.
[302] Bölükbaşı, dolabcı, tahtacı, yaslama, altın doğraması ve yaslaması kârhanesi, silindir kârhanesi gibi atölyelerde çalışanların, çarh kullanılarak yapılan yassılaştırma işiyle meşgul olduğunu ifade eder. Bkz.: Bölükbaşı, *Darphâne-i Âmire,* aynı yer.
[303] (1193/1780) TS.MA.e 109/24; TSMA No: 169/1; TS.MA.e 109/26; TSMA No: 169/5-6.

1.3.3.5. Rakkak/Münekkis

Rakkak, meddaddan gelen parçaları, 25-30 cm uzunluğunda küçük parçalar hâline getirirdi.[304] Bu aşamada; parçaların eşit kalınlıkta ve uzunlukta olmasına dikkat edilir, bu sert bir zemin üzerinde küçükbaşlı bir çekiç vasıtasıyla, vurmak/dövmek suretiyle sağlanırdı.[305] Terkik olarak adlandırılan bu inceltme ve küçültme işlemini altın sikke kesiminde yapan çalışanlara münekkis denilmektedir.[306] Gümüş para kesiminde aldığı ücret, meddada verilene yakındır.[307]

1.3.3.6. Doğramacılar/Kıta‘

Doğrama denilen odada, zabit denilen ve fiyatlardan mesul olan üstada bağlı, sanna‘ adıyla birkaç görevli bulunurdu.[308] Burada, herhangi bir noksanlıktan arınmış gümüş, tüm çalışanların tezgâhından geçirilerek yazısız para şeklinde sikke formunda çıkarılır, pul denilen siyah para çıkartılırdı. Her bir tezgâhta darphane emini tarafından görevlendirilmiş nâzırlar bulunmaktadır.[309] Burada uzunlukları eşit olan parçalardan 5-6 mm’i aşmayan daireler kesilirdi.[310] Bu aşamaya kadar çeşitli işlemlerden geçerek uygun inceliğe getirilmiş çubuk parçalardan, kesme veya doğrama denilen alet yardımıyla pullar elde edilirdi.[311]

Doğramacılık daha ziyade gayrimüslimlerin yaptığı ve ustabaşılıkla birlikte yürütülebilen bir vazifedir.[312] Doğramacı, sikkenin takdir edilen ayar ve vezni dışında

---

[304] Komisyon, *a.g.e.,* s. 225.
[305] es-Sawy, *a.g.e.,* s. 245; Komisyon, *a.g.e.,* s. 248.
[306] Bu ayrım belgelerden yola çıkılarak yapılmış, rakkak ifadesi gümüş para basımında, münekkis ifadesi ise altın para basımında verildiği için bu şekilde ifade edilmiştir. Ayrıca Vasfu Mısır’da altın para basımındaki terkik aşaması anlatılırken, bu işi yapanlar dipnotta “منكيس” olarak belirtilmiştir. Okunuşla ilgili olarak tereddüt taşıdığımız ifade edilmelidir. (1181/1767) TS.MA.e 109/25; (1181/1767) TSMA No: 169/4; (1194/1780) TS.MA.e 109/35; Komisyon, *a.g.e.,* aynı yer.
[307] (1193/1780) TS.MA.e 109/24; TSMA No: 169/1; TS.MA.e 109/26; TSMA No: 169/5-6.
[308] Doğramada çalışanların, 1194/1780 senesinde 1 üstad ve 10 sanna‘ (11 tezgâh) ile toplam sayıları 11dir. TS.MA.e 109/35; TSMA No: 169/19-25. Safer 1193/ Mart 1779 tarihinde sayıları 11 olan doğramacıların, yanında 2 tane de şakird bulunmaktadır. TS.MA.e 109/26; TSMA No: 169/5-6. Aynı yılın sonlarında yeniden 10 doğramacı için günlük ücret tayini hesaplara yansımıştır. (Zilhicce 1194/ Aralık 1780) TS.MA.e 109/31; TSMA No: 169/11.
[309] (1194/1780) TS.MA.e 109/35.
[310] Komisyon, *a.g.e.,* s. 247.
[311] Bölükbaşı, *Darphâne-i Âmire,* s. 65.
[312] BOA, C.DRB. 64/3161; BOA, DVNSMSR.MHM.d 5/602. Hile yaptıkları zaman doğramacılara mutemed üstad ataması da yapılmaktadır. Saatçi Ali’nin doğramacı üstadı olarak tayin edilmesi bu suretledir. Üstadın darphane işinden anlaması, her bir detayı gereği gibi bilmesi, hile ve yalandan uzak bir kişilik göstermesi atanmasında etkindir. Ali’nin görevden alınması ise İzzet Paşa’ya başkâtip İsmail’in yalan ve hilesi ile olmuştur. Buna göre İsmail bu atölyenin üstadlığını başka bir kimseye vermiştir. Bu fiil ise, İsmail’in muhtedi olmasına bağlanmıştır. Çünkü, tezgâhlarda olan her türlü hırsızlıktan haberdardır ve her hırsızlıktan yarım hisse

kesilmesine sebebiyet verdiği veya darphane işlerine zarar verdiği takdirde görevi ilga edilirdi.[313] Ayrıca bu iş için uygun olan kimse nâzır tarafından önerilirdi.[314]

1.3.3.7. Zincirci

Zencirekli, zencirli gibi adlar verilen altın paraların etrafına kırılmamaları için zincire benzer şekiller yapan görevlilerdir.[315] 1193/1780'de 25 kişi oldukları kaydedilmiştir.[316]

1.3.3.8. Furuncu/Cilacı

Matbah-ı altın[317] olarak tabir edilen furun-ı mâlikâne-i Enderun, 'Darphane-i Mısır'da altın *tabh* olunması için vaki furun' diye tarif edilmektedir.[318] Pul hâline getirilen paranın doğramadan çıktıktan sonra cilalanması işlemi yapılmakta, bu işlem paranın ocakta beyazlatılması anlamı taşımaktadır.[319] Bölükbaşı; renk, ağartma ve cila işlemlerinin yapıldığı kârhanelere ayar-ı altun ve perdaht, ağartma, altun rengi verilen kârhane veya sikke-i hümâyun cilacıları gibi isimler verildiğini tespit etmiştir.[320]

Mısır Darphanesi'nde atölyenin dönem dönem rekabete sahne olduğu ifade edilebilir. Nitekim; Mustafa Efendi'nin nâzırlığı döneminden beri el-Hac Abdi furun ve cila vazifesini yürütürken Hacı Mustafa müdahale etmiş, yolsuzluklar yapmıştır. Furunları günlük 60'ar pâre Mısır Dîvânı'na mal bağlayıp mâlikâne yaptırmıştır. Mısır Darphanesi'ne giren altının her dirheminden 2 altın ve cila olunan pârenin de her dirheminden 27,5 pâre alınmasını ihdas etmiştir. Darphaneden ihraç edilerek yerine yeniden Abdi vazifelendirilse de, Mısır ulemasından birinin firari Ali Bey'e iltimasıyla yeniden Abdi görevden uzaklaştırılıp tekrar

kendisine verilmektedir. Bu sebeple İsmail, dürüst insanlara iftira etmek suretiyle görevlerinden uzaklaştırmaktadır. TS.MA.e 109/35; TSMA No: 169/19-25.

[313] Nitekim Mısır Darphanesi'nde doğramacılık yapan Yasef isimli Yahudinin görevden alınması, darphane işlerine zararı olduğu gerekçesiyledir (1179/1766). BOA, DVNSMSR.MHM.d 8/395. Ayrıca bkz.: BOA, C.DRB. 40/1968-2; BOA, C.DRB. 35/1733; BOA, AE.SMST.III 365/29090; BOA, DVNSMSR.MHM.d 8/455; BOA, DVNSMSR.MHM.d 8/409.

[314] BOA, DVNSMSR.MHM.d 8/395.

[315] Bölükbaşı, *Darphâne-i Âmire,* aynı yer. Ayrıca bkz.: Komisyon, *a.g.e.,* s. 249.

[316] (1194/1780) TS.MA.e 109/31; TSMA No: 169/10; TS.MA.e 109/30; TSMA No: 169/11.

[317] (1182/1768) BOA, C.DRB. 35/1733; (1180/1767) BOA, DVNSMSR.MHM.d 8/475.

[318] (Muharrem 1180/Haziran 1766) BOA, DVNSMSR.MHM.d 8/405.

[319] (1194/1780) TS.MA.e 109/35; TSMA No: 169/19-25. Cila aşaması Bölüm II'de detaylandırılacaktır. Fakat burada ifade edilmesi gereken bir görevli grup daha vardır. Bunlar altınların yıkanması işiyle meşgul olan gassallardır. Cila aşamasından evvel cila için kesilmiş parçaları yıkayarak hazırladıkları düşünülmektedir. TS.MA.e 109/25.

[320] Bölükbaşı, *Darphâne-i Âmire,* s. 66.

el-Hac Mustafa'nın cebren tayini sağlanmıştır. Fakat, müdahaleyle Hacı Mustafa üzerindeki mâlikâne kaldırılıp o da vilâyetine sürgünle cezalandırılmış, furunculuk ve cila işi yeniden beratla Hacı Abdi üzerine kaydedilmiştir. Darphane nâzırı Ahmed, söz konusu hizmete dair mâlikâne kaydının Hazine-i Amire defterlerinde bulunmadığını bildirmiş, kayıt oluşturulmasını istemiştir. Hacı Abdi'nin beratla görevlendirilmesi yapılmıştır.[321]

1.3.3.9. Sikkezenler

Pul hâline getirilmiş parçanın, en son aşamada darp işlemiyle sikke/para hâline dönüşmesini sağlayan görevlilerdir. Diğer darphane hizmetlileri ve sahib-i ayarlar gibi asker ocaklarından olmadıkları ifade edilerek Yedi Bölük tarafından müdahale edilmemesi gerektiği kabul edilmiştir.[322] Pulları sikkeleme işi, rakkas denilen alet kullanılarak yapılırdı.[323] Sikkezenden beklenen, kesilen sikkelerin üzerini gereği gibi ve hoşça darp etmesidir.[324] Altın ve gümüş sikkezenlerinin kesin sayılarına ulaşılamamakla birlikte, 1193/1780 yılındaki verilere göre 2.400 pâre ücret aldığı görülmektedir.[325]

İrsâliye hazinesi ile İstanbul'a gelen sikkelerde gerekli nakış ve şekillerin istenilen düzgünlükte olmadığının tespiti, dikkatleri sikkezen ve ustalara çevirmektedir. Ayar ve vezn olarak sikkeler İstanbul'da basılanlara denk olsa dahi, üzerilerine işlenen nakış ve şekillerin de belirli düzgünlükte olması icap etmektedir. Şayet düzgün olmaz ise, sikkeler ayıplı ve kusurlu sayılmakta, bunu gidermek üzere de numune sikkeler gönderilmesinin yanı sıra dönem dönem usta ve sikkezen tayini de yapılmaktadır.[326]

Tıpkı sikke kalıpları gibi; yalnız sikke basımında değil çeşitli alet ve edevatın damgalanmasında da kullanılan damgalar (tamgay-ı hümâyun) İstanbul'dan gönderilirdi.[327]

---

[321] (Muharrem 1180/ Haziran 1766) BOA, DVNSMSR.MHM.d 8/405. Ayrıca bkz.: BOA, DVNSMSR.MHM.d 8/409; BOA, DVNSMSR.MHM.d 8/475; (1182/1768) BOA, C.DRB. 35/1733.
[322] (Evasıt-ı Rebiülevvel 1121/ Mayıs 1709) BOA, DVNSMSR.MHM.d 1/74.
[323] (Zilhicce 1138/ Ağustos 1726) BOA, DVNSMSR.MHM.d 3/683; (Safer 1140/ Ekim 1727) BOA, DVNSMSR.MHM.d 4/64; (Cemaziyelahir 1144/ Kasım 1731) BOA, DVNSMSR.MHM.d 4/433; Komisyon, *a.g.e.*, s. 251.
[324] (Ramazan 1135/ Haziran 1723) BOA, DVNSMSR.MHM.d 3/376.
[325] (1193/1780) TS.MA.e 109/24; TSMA No: 169/1.
[326] 1122/1710 senesinde basılan altının ayar ve vezni İstanbul'da kesilen altına muvafık olsa da etrafındaki zincir ve noktalar hoş değildir, dolayısıyla bu hususun nizamı gerekli görülmüştür. Sikkelerin, ayıp ve kusurdan arınması mühim işlerden sayılarak İstanbul'dan aralarında *fenninde mahir bir usta ve bir sikkezenin* olduğu 3 görevli ve 20 çift de sikke gönderilmiştir. (Safer 1122/ Nisan 1710) BOA, DVNSMSR.MHM.d 1/112. Nakışların kazınıp işlenmesi görevinin nakkaş veya hifar olarak ifade edilen görevliler tarafından yapıldığına dair malumat hakkında bkz.: es-Sawy, *a.g.e.*, s. 257.
[327] TS.MA.e 805/65; TSMA No: 7028/301.

Damga, değerli madenden yapılmış ve darphaneye alınacak çeşitli eşyaların damgalanmasında da kullanılırdı. Çarşı ve pazarlarda bu işle ilgisi olmadığı hâlde, bozuk ayarlı bazı eşyaları damgalayanların bu tutumlarına karşılık, dönem dönem İstanbul'dan Mısır Darphanesi'ne yeniden damga gönderme gereği duyulmuştur. Devlet sikke meselesi gibi önemli bir mesele olduğu vurgusuyla gümüş eşyaların damgalanmasında kullanılacak damganın, Kahire Darphanesi hademeleri tarafından gereği gibi tahkik edilen gümüş eşyalarda kullanılmasını uygun bulmuştur.[328]

1.3.3.10. Sahihçiler

Bu kişileri ifade etmek üzere sahihçi, saatçi veya sıhhatçi tabiri kullanılmıştır.[329] Sikke basmada ve doğramada kullanılacak demir aletlerini beyan edip onların sıhhati ile ilgilenirler, tamir ve yenileme işi ile meşgul olurlardı.[330] Sahihçi, aynı zamanda ustabaşılık ve doğramacılık vazifesi de yürütebilirdi. Sahib-i ayar başta olmak üzere, bazı darphane görevlilerinin haklarında itham ettikleri suçlara istinaden görevden uzaklaştırabilmektedirler. [331]

Sahihçi veya saatçi, diğer atölyelerde üstad olarak vazife alabilmektedir. Hile ve yalandan uzak olması, atölyenin işlerinden tüm detayları ile anlaması, mutemed bir insan olması tayininde önemlidir. Nitekim, doğramacı tezgâhında meydana gelen bir hırsızlık sonrası hile yapan doğramacı görevden alınmış, bu atölyede nizamı sağlaması üzere saatçi Ali üstad olarak tayin edilmiştir.[332]

1.3.4. Diğer Görevliler

Darphanede, çeşitli hizmetlerde bulunan, fakat onlarla ilgili detaylı bilgiler sunacak yeterli veri olmadığı için bazı görevliler bu başlık altında değerlendirilmiştir. Hammaliye[333]

[328] (12 Muharrem 1146/ 25 Haziran 1733) BOA, AE.SMHD.I 214/16921. Ayrıca bkz.: (Muharrem 1146/ Haziran 1733) BOA, DVNSMSR.MHM.d 4/630.
[329] BOA, DVNSMSR.MHM.d 8/395; BOA, C.DRB. 64/3161; BOA, DVNSMSR.MHM.d 5/602; TS.MA.e 109/35; TSMA No: 169/19-25.
[330] TSMA No: 169/4. Sahihçi hakkında ayrıca bkz.: Komisyon, *a.g.e.*, s. 262; Bölükbaşı, *Darphâne-i Âmire*, s. 67.
[331] BOA, C.DRB. 64/3161; BOA, DVNSMSR.MHM.d 8/395.
[332] TS.MA.e 109/35; TSMA No: 169/19-25.
[333] (29 Zilhicce 1180/ 28 Mayıs 1767) BOA, İE.ML. 129/12214.

ve eşya nakledenler[334], bekçi/gece bekçileri[335], kahveci[336], kapıcıbaşı[337] ve kapıcılar[338], kethüda[339], alet tamiri işini yapan haddadlar[340], saka-yı cila[341], saka-i sebil[342], vüzzan olarak ifade edilen vezncilер[343], kömür getirenler[344], imam (imam-ı zaviye)[345], kapani/kapancı[346], hallâl ve hallâl ustası[347], muhasebeci[348], kandil yakıcılar[349], bazargândan gelen demirin karılması işinde çalışan demirciler[350] burada zikredilebilir.

[334] TS.MA.e 109/26; TSMA No: 169/5-6.
[335] (1180/1767) BOA, İE.ML. 129/12214; (1193/1779) TS.MA.e 109/26; TSMA No: 169/5-6.
[336] (1180/1767) BOA, İE.ML. 129/12214; TSMA No: 169/4.
[337] TS.MA.e 109/26; TSMA No: 169/5-6.
[338] (1193/1780)'de bevvab baş çavuşu ve bevvab bulunmaktadır. Ayrıca sarayın 3 kapıcısı vardır, bevvab-ı mastaba bulunur. Darphanenin kapıcıları bevvab-ı derun-ı darphane olarak ayrıca ifade edilmiş ve ücretlendirilmiştir. Mastaba hademeleri de ayrıca ücretlendirilmiştir. TS.MA.e 109/24; TSMA No: 169/1. Ayrıca bkz.: TS.MA.e 109/26; TSMA No: 169/5-6. Taşra-i darphane kapıcıları olarak anılan bir bevvab grubu daha söz konusudur. TSMA No: 169/4.
[339] (1193/1780) TS.MA.e 109/24; TSMA No: 169/1.
[340] Bunları saatçilerle birlikte değerlendirmek de mümkündür. 1780'de 6 nefer haddad bulunmaktadır. (1193/1780) TS.MA.e 109/24; TSMA No: 169/1; (1193/1779) TS.MA.e 109/26; TSMA No: 169/5-6.
[340] (1193/1780) TS.MA.e 109/24; TSMA No: 169/1. Komisyon, *a.g.e.*, aynı yer.
[341] (1193/1780) TS.MA.e 109/24; TSMA No: 169/4.
[342] TS.MA.e 109/25.
[343] (1193/1780) TS.MA.e 109/24; TSMA No: 169/1. 1779'da 2 veznci bulunmaktadır. TS.MA.e 109/26; TSMA No: 169/5-6. Bunlar madenlerin teslim esnasında tartılması işini yapardı. Komisyon, *a.g.e.*, s. 248, 261.
[344] (1193/1780) TS.MA.e 109/24; TSMA No: 169/1.
[345] (1193/1780) TS.MA.e 109/24; TSMA No: 169/1.
[346] (1193/1780) TS.MA.e 109/24; TSMA No: 169/1; TSMA No: 169/4.
[347] Bunlar çaşnide çalışmaktadır. İsimlendirmelerine bakıldığında, madeni ayrıştırma işini yaptıkları anlaşılmaktadır. (1193/1779) TS.MA.e 109/26; TSMA No: 169/5-6. Kahire Darphanesi'nde 1767 senesinde, hallâl olarak çalışan 1 kişinin 1.200 pâre aylık aldığı tespit edilmiştir. TS.MA.e 109/25.
[348] TS.MA.e 109/26; TSMA No: 169/5-6.
[349] (1194/1780) TS.MA.e 109/31; TSMA No: 169/11.
[350] TSMA No: 169/4.

BÖLÜM II

SİKKE BASIMI VE KAHİRE DARPHANESİ

Osmanlı Devleti'nin ekonomi ve para politikası, madene dayalı bir sistemdir. Dolayısıyla sikke darbının temel ihtiyacı değerli madendir. Bu ihtiyaçtan hareketle devlet bir maden temin sistemi oluşturmuş, bunun için hammaddeye yakın yerlerde darphane teşkil ederek merkezden uzak bölgelerin para arzını karşılamayı hedeflemiştir. Diğer taraftan, tashih politikasının gereği ve Osmanlı Devleti'nde yaygın şekilde uygulama alanı bulan *tağşişin* sonucu olarak piyasadaki sikkelerin yenilenmesi gerekli hale gelmiştir. Bu durum ise devletin sikke basımı için gerekli olan madeni karşılamasına hizmet etmektedir.

Maden temin edilmesinden sonra darphanenin asıl işlevi olan sikke basımına geçilmektedir. Bu ise devletin çizdiği sınırlar ve kurallar dâhilinde olan, aksi hâlde devlet müdahalesini gerektiren bir uygulama alanı doğurmuştur. Bu bölümde, devletin sikke basılması üzere çıkardığı emirler, Mısır Darphanesi'nde kesilen sikkeler, düşük ağırlıkta ve bozuk ayarda sikke kesilmesinin sonuçları ve yaptırımları işlenecektir. Bu aşamada, devlet ve Kahire Darphanesi arasında farklılık olup olmadığı, varsa unsurları tespit edilecektir.

2.1. Maden ve Mühimmat Temini

Madenler, geçmişten günümüze çeşitli amaçlara hizmet etmek üzere işlenerek kullanılmakta, bu anlamda madencilik bazı toplumlar için önemli bir meslek ve hizmet dalı olmuştur. Madenlerden, başta silah ve mühimmat yapımı olmak üzere stratejik bazı malzemeler için hammadde olarak istifade edilmesi yanında, madenî para basımında da faydalanılmaktadır. Madenî paraların basıldığı Osmanlı darphanelerinde de sikke basımının gerçekleşmesi elbette gerekli madenin teminine bağlıydı. Bu sebeple gerek madenlerden gerekse piyasadan toplanan sikkelerle ihtiyaç duyulan maden arzı karşılanmıştır.

Devlet darphanelerin işlerliği ve imal süreci için sermaye adıyla belli bir miktarı darphane eminine teslim etmekteydi. Söz konusu sermaye darphaneye maden temini için

kullanılıyordu.[351] Eminler de tüccar vasıtasıyla maden teminini sağlıyordu. Mısır'da maden temini vazifesini tüccar sınıfına mensup Yahudi taifesi üstlenmiştir.[352] Ahmed es-Sawy; Mısır ve sair yerlerde altın, gümüş ve diğer değerli madenlerin ticaretini, para değişimini yapan ve özellikle de kalıba dökme işinde meşhur olan Yahudilerin, Kahire'nin kalbine uzanan bu ana yolu rehin alarak darphanenin altın ve gümüş ithalatını tekele almalarının öneminden bahseder.[353] Nitekim darphanenin işlerliği de maden teminine bağlıdır. Maden ticaretini yapanlar; madenler dışında, çarşı ve pazarda dolaşıp halk arasında tedavülde bulunan altın ve gümüşü, devletin para basmak ve yenilemek üzere çıkardığı emirlere dayanarak, toplamakla vazifelendirilmişlerdir. Onlardan beklenen, temin ettikleri altın ve gümüşü darphane nâzırına götürüp teslim etmek ve darphane sermayesini zayi etmeden satış yapmaktır.[354] Darphanelere getirilen maden ve yabancı sikkeler tartıyla alınır ve karşılık olarak da bunlardan basılan yeni paralardan verilirdi.[355] Başta Mısır valisi olmak üzere darphane hizmetlileri; sikke basımı, tayinler veya herhangi bir meselenin tahkiki ile ilgili gönderilen kararlarda, darphaneye gelen gümüş ve altını bekletmeden işletmek hususunda tembihlenmiş, ayar ve vezn hususuna dikkat ederek sikke basılmasını sağlamak üzere uyarılmıştır. Bunun açık bir örneğini de 1144/1731 yılında rakkas kullanılarak tuğralı cedid pâre kesilmesi için gönderilen emirde görmek mümkündür.[356]

Altın ve gümüş dışında, para kesmeye hizmet etmesinden başka çeşitli aletler için kullanılmak üzere bakır da tedarik edilmektedir.[357] Halk arasında tedavül etmek üzere mankur kesilip çıkarıldığı bilinmektedir. Mankur için gerekli olan bakır ise Kahire'de az bulunduğu için İstanbul'dan tedarik edilip gönderilmiştir. Nitekim Mısır valisinden gelen tahrirat gereğince 1148/1735'te, daha evvel gönderilen 500 kantar bakıra ilave olarak, 50 kantar bakırın kalyonlarla gönderilmesine karar verilmiştir.[358] İskenderiye limanına tüccar vasıtasıyla getirilen bakır burada darphane nâzırının teslim almak için görevlendirdiği

[351] (Safer 1179/ Temmuz 1765) BOA, DVNSMSR.MHM.d 8/343; (1180/1767) BOA, DVNSMSR.MHM.d 8/475. Altın, gümüş, teber alınması için cizye irsâliyesinden ifraz edilen 100 Rumî kese sermaye hakkında ayrıca bkz.: (Şevval 1181/ Mart 1768) BOA, DVNSMSR.MHM.d 8/554.
[352] Komisyon, *a.g.e.*, s. 239. Kanuni döneminde maden temininde yaşanan sıkıntının önüne geçmek gayesiyle; kanunname ile sarrafların maden toplamaları yasaklanmasına rağmen, Yahudiler muhtelif şehirlerde etkin olup darphanelere altın ve gümüş temin ederler, kendi hesaplarına altın alıp satarlardı. Sarraflarla da bu anlamda alış-veriş içerisinde idiler. Onların hedefinin piyasada diledikleri gibi alım-satım yaparak karaborsa oluşturmak olduğu belirtilir. Komisyon, *a.g.e.*, ss. 183-184.
[353] es-Sawy, *a.g.e.*, s. 237.
[354] (Cemaziyelevvel 1182/ Eylül 1768) BOA, C.DRB. 35/1733. Ayrıca bkz.: BOA, C.DRB. 40/1968-2.
[355] Tabakoğlu, *Türkiye İktisat Tarihi*, ss. 428-429.
[356] (Cemaziyelahir 1144/ Kasım 1731) BOA, DVNSMSR.MHM.d 4/433.
[357] (1194/1780) TS.MA.e 109/31.
[358] (Cemaziyelahir 1148/ Kasım 1735) BOA, DVNSMSR.MHM.d 5/272.

memura verilir, Mısır Darphanesi için bakır temininde bu suretle bir yol izlenirdi. 1181/1767'de 50 kantar bakır İstanbul gümrük emini marifetiyle tüccar vasıtasıyla İskenderiye'ye götürülmek üzere gemiye yüklenmiş, tüccarın İstanbul'da oturan kardeşi de kefil olmuştur. İskenderiye'de 89 külçe olarak tüccar tarafından haber verilen diğer vasıtacının gemisine yüklenip memura teslim olunmuştur. Her kantar için 60 akçe değer biçilmiş, toplam 3000 akçeye mal edilmiştir.[359]

Maden temini ve diğer mühimmatın karşılanması, gerek hammaddeye olan yakınlık gerekse tüccarların ticarî kaygıları ile yakından ilgilidir. Mısır'da kesilip piyasaya çıkan ve hazineyle İstanbul'a gelen sikkelerin bozuk ayarda ve eksik ağırlıkta olmaları meselenin müsebbibi olarak dikkatleri tüccarlara çevirmektedir. Nitekim; tüccarların İstanbul'da, altının miskalini[360] ziyade baha ile satın alıp Mısır'a götürdüklerinde fayda sağladıkları aşikardır. Bundan başka Darphane-i Amire'de kesilip sahih ve tam olan altın sikkeleri, Kahire'ye götürerek ayar zammıyla orada tekrar kestirmeleri, bir taraftan İstanbul Darphanesi'nde kesilen altınların azlığına neden olurken diğer taraftan piyasada noksan ayarlı Mısır sikkelerinin -zer-i mahbubunun- artışına sebep olmaktadır.[361] Dolayısıyla tedarikin zorluk derecesini etkilemenin yanında, temin edilen malın kâr sağlama amacıyla dışarıya akışı anlamı da taşıyan bu durumun engellenmesi de önem arz etmektedir. Bunun dışında altın ve gümüşün fiyatları belirlenip darphanelere teslimi konusunda gerekli emirler çıkarıldıktan sonra, güvenle toplanıp ulaştırılması meselesi de önem arz etmektedir. Bu sebeple devletin karşılaşılabilecek herhangi bir aksaklık veya zorluğa karşı önlem olarak bu işe bakmak üzere görevliler tayin ettiği görülmektedir.[362] II. Mustafa döneminde, Mısır'a altın akışını engellemek üzere; bozuk ve değişik sikkelerin geçerliliklerini sınırlayıp tedavülünü yasaklamak ve ayrıca altın çekmek için İstanbul Darphanesi'nde resimlerin indirilmesi çarelerine başvurulmuştur. Fakat bunlar, Mısır'ın ayar ve vezn kaidelerine uymasını sağlamadığı gibi, Mısır'a altın akışını da durduramamıştır.[363]

Tüccar olarak faaliyet gösteren Yahudilerin ellerinde olan değerli madeni ihtiyaç hâlinde devlete teslim etmesi hususunda emirler çıkarıldığını söylemek gerekmektedir. Bu sebeple kendilerine belirli süre verilir, temin ettikleri veya sahip oldukları madenleri o süre

[359] (Cemaziyelevvel 1181/ Kasım 1767) BOA, DVNSMSR.MHM.d 8/520.
[360] Yaklaşık 1,5 dirhem olarak kabul edilen vezn ölçüsü. Şemseddin Sami, *a.g.e.,* s. 1288.
[361] (Rebiülahir 1177/ Ekim 1763) BOA, DVNSMSR.MHM.d 8/164.
[362] (29 Zihicce 1204/ 9 Eylül 1790) BOA, AE.SSLM.III 73/4410.
[363] Sahillioğlu, *Para Tarihi Üzerinde Bir Deneme*, ss. 113-114.

zarfında darphaneye teslim etmeleri icap ederdi. Fakat kimi zaman Yahudilerin teslim etmede direndikleri, mühlet isteyerek hile yaptıkları ifade edilmiştir.[364]

2.1.1. Ocaklardan Maden Temin Etmek

Arap coğrafyacılarının "Tekrur" diye isimlendirdikleri, Sahra'nın güney kısmında, doğuda bugünkü Sudan'dan, batıda Senegal'e kadar uzanan bölgeden Mısır'a asırlar boyunca altın gelmiştir.[365] Mısır Darphanesi'nin husûsî bir madeni bulunmamaktadır, bu yüzden para kesmek için gerekli altın ve gümüş Sudan memleketinden getirilmekte ve "teber" tabir edilmektedir.[366] 1129/1717 senesinde Kahire Darphanesi'nde altın ve cedid pâre kesilmesi için bir emir çıkarılmıştır. Emir gereğince, 24 kırat[367] altın sikke kesilmek üzere, 135 dirhem teber alınmış, her 135 dirhemin fiyatının 210 riyal, yani 12.600 pâre olduğu ifade edilmiştir.[368]

Devlet sikke ile ilgili yaptığı düzenlemenin tesisi ve güvenliği için gerekli tedbirleri alıp uygulamak konusunda hassasiyet göstermiştir. Maden fiyat tespitlerini, güvenli şekilde toplama ve ulaştırma hususlarını bu açıdan ifade etmek gerekir. Mısır Darphanesi'nde kesilmek üzere tüccar tarafından taşradan getirilen gerek teber altını gerek Mısır içinde satılan mamul ve gayrımamul altınların; tüccarın verebileceği hasardan korunması istenmektedir. Bu amaçla; verilen nizama göre kesilmesi üzere, Darphane-i Amire'de satın alındığı üzere 24 ayarında altının her dirhemi 404,5 akçe hesabıyla alınması, icap eden bahanın Mısır Hazinesi ve cizyesi irsâliyesinden verilmesi kararlaştırılmıştır. Hazine

[364] Nitekim, ellerinde 180.000 dirhem hurda gümüş bulunmasına ve 12 gün içinde toplayıp teslim etmeleri gerekmesine rağmen, önce 13, daha sonra 20 gün boyunca vermekte direnmişler, 69 gün sonrasında dahi teslim etmemişlerdir. Darphane nâzırının görev mahalline ulaşması sonrası, 6'şar pâre fiyatı olduğu üzere 69.000 dirhem gümüş teslim olunmuştur. (1194/1780) TS.MA.e 109/35.

[365] Pamuk, *Paranın Tarihi*, s. 106; Ahmed Fuad, s. 92; Terence Walz, *The Trade Between Egypt and Bilad As-Sudan, 1700-1820*, Boston Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 1975, s. 236; Barkan, *a.g.e.*, aynı yer. Sudan'dan altın temini hakkında ayrıca bakılabilir: Muhammed el-Arabî, *Bidâyetü'l-Hükmi'l-Mağribî fi's-Sudâni'l-Ğarbî*, Müessesetü'l-Halîc, 1982, s. 117. Jomard, altının Mısır'a Darfur kafile yolundan geldiğini belirtmektedir. Jomard, *a.g.e.*, s. 240. Braudel, Osmanlı Devleti'nin Sudan ve Habeşistan'dan gelen altın trafiğine katılmasının, Mısır'dan itibaren örgütlendiğini ifade eder. Fernand Braudel, *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, Cilt: 2, Fransızcadan Çev.: Mehmet Ali Kılıçbay, Eren Yay., İstanbul 1990, s. 7. Firavun mezarlarında saklanan altın ve gümüşler de Fatımî ve Eyyubiler döneminde para basımı için kullanıldı. en-Necîdî, *a.g.e.*, s. 85. Osmanlılar döneminde para basımı için firavun mezarları kullanılmadı. es-Sawy, *a.g.e.*, ss. 233-234.

[366] (Zilhicce 1189/ Şubat 1776) BOA, HAT 16/716A/1/1. Mısır Kanunnamesi'nde; Sudan'dan gelen altının komisyonsuz şekilde alınması kararlaştırılmış, ayrıca bundan kesilecek altının 18,5 kırat olması ve çeşitli eşyadan kesilecek olanlardan her 100 miskalden 10 altın resim alınması hükme bağlanmıştır. Barkan, *a.g.e.*, aynı yer.

[367] Mücevherat vs. mahsus vezndir. Yirmidördü bir miskal eder. Dört adet keçiboynuzu çekirdeğine denktir. Şemseddin Sami, *a.g.e.*, s. 1124. Dört buğday ağırlığında olduğu ve bir buğdayın ağırlığının 48 miligram olduğu şeklindeki izah için bkz.: Sahillioğlu, "Akçe", s. 225.

[368] (Safer 1129/ Şubat 1717) BOA, DVNSMSR.MHM.d 1/477.

İstanbul'a geldiğinde, satın alınan ve mevcut olan teber ve sebike altının hesabıyla sandığa konulması ve teslim olunması buyrulmuştur. Emrin ulaşması hâlinde, ilgililerden; "Mısır Darphanesi'nin keyfiyeti Âsitâne Darphanesi'ne kıyas olunmaz diye tahrir ve fiyat değişimlerini bahane" ederek muhalefet etmekten kaçınmaları beklenmektedir. Ayrıca onlar, altın sikke kesmenin önemine vurgu yapılarak; vazifelerin erbabına verilmesi, altın ve gümüş ilmine vakıf kimselerin tayin edilerek teber altını ve mamul/gayrımamul altınların başkalarına sattırılmayıp İstanbul'a gönderilmesi hususlarında uyarılmıştır.[369]

Teber dışında, çarşı ve pazarda halkın sattığı mamul altın ve gümüş satın alınıp darphanede kal olunduktan sonra sikke darp ve akçe kat' olunmuştur. Ancak darphanenin işler hâlde olması teberin gelişine bağlanmıştır.[370] Fakat XVIII. yüzyılın sonlarına doğru, Mağrip ve Sudan tarafından Mısır'a eskisi gibi altın ve gümüş getiren olmadığı kayıtlara geçmiştir.[371] İdare tarafından her ne kadar güneyden altın akışı önemsenip gerekli görülse de, üretim boyutuna bakıldığında, gelen altın miktarı XVIII. yüzyılda azalmıştır.[372] Mısır'da darphanenin tek bir kaynağa bağlı olması dönem dönem işlemez hâle gelmesine ve kapatılmasına da sebep olmuştur.[373]

Altın dışında darphanede para basımında kullanılan ikinci önemli maden kuşkusuz gümüştür. Osmanlı pazarlarında, yani halk arasında dolaşan esas sikkeler gümüşten mamuldür, altın para daha ziyade büyük ticarî işlerde kullanılmıştır. Bu sebeple, sikke darbı için kullanılacak gümüşün fiyatlandırılması önem arz eder. 1159/1746 senesinde İstanbul Darphanesi'ne verilen halis gümüşün her dirhemi için 22 akçe uygun görülmüştür, bu esnada

[369] (29 Zilkade 1177/ 30 Mayıs 1764) BOA, C.DRB. 23/1116.
[370] Bunun dışında, daha önce de ifade edildiği üzere sermayenin varlığı darphanenin işler hâlde olmasının temel unsurlarındandır. Fakat Ali Bey'in birkaç sene boyunca sermayeye müdahalesi, Sudan'dan getirilecek teberin noksanlığına sebep olmuş, devlet malını da ziyan etmesinden dolayı darphane sermayesiz kalmıştır. Bu sebeple kimi zaman darphane idaresi muattal kalmış, İstanbul'dan gönderilen darphane nâzırlarının sermaye sağlayacak malları olmamasından dolayı, darphanenin muattal kalmaması için şeyhülbeled olanlar birkaç sene boyunca kendi keselerinden sermaye eklemişlerdir. Şeyhülbeled İbrahim Bey de mirî malını Mısır irsâliyesine peşin teslim edeceği şartıyla darphane emanetinin kendisine verilmesini talep etmiştir. (Zilhicce 1189/ Şubat 1776) BOA, HAT 16/716A/1/1. Maktul Ali Bey zamanından itibaren Mısır ümerası mirî mallara ve Dîvân işlerine müdahale etmiştir. Darphaneye altın ve gümüş satışından tüccarın menedilmesi ise zorlukla tedarik edilen altın ve gümüşten hâsıl olan faize zarar vermiş, darphane masraflarında da birkaç bin kuruşluk ziyana sebep olmuştur. (17 Cemaziyelahir 1197/20 Mayıs 1783) BOA, HAT 25/1230C/1/1. Ayrıca bkz.: (25 Zilhicce 1196/ 1 Aralık 1782) BOA, HAT 25/1230E/1/1.
[371] (29 Rebiülahir 1202/ 7 Şubat 1788) BOA, C.DRB. 46/2263.
[372] Terence Walz, "Gold and Silver Exchanges Between Egypt and Sudan, 16-18th Centuries", *Precious Metals in the Later Medieval and Early Modern Worlds*, Edt.: J.F. Richards, North Carolina, Carolina Academic Press, 1983, 305-328, ss. 311-325.
[373] es-Sawy, *a.g.e.*, s. 234. Coğrafi keşiflerin ve Portekizlerin etkisiyle Sudan ve Afrika altınlarının Avrupa'ya akması hakkında bkz.: *a.g.e.*, ss. 234-235.

Mısır Kahire'de ise 10 dirhem gümüş 105 pâre, 1 dirhem gümüş 31,5 akçedir.[374] XVIII. yüzyılın sonlarında; her 10 dirhem gümüş 114 pâredir. 3.500 dirhem gümüşün değeri; 997,5 Rumî kuruştur ve 2,5 kuruş zam ile 1.000 kuruşa tamamlanmıştır. 1.000 kuruşluk halis gümüşten, 289,5 kuruş ile 5 pâre hâsıl olmaktadır. 2,5 kuruşluk zamla 1.000 kuruşa tamamlanmış, aynı şekilde hâsıla da bu kadar zam yapılmış olup 292 kuruş 5 pâreye ulaşılmıştır.[375] Aşağıda Kahire Darphanesi'nin maden temin yöntemleri izah edilmeye çalışılmıştır.

2.1.2. Sikkelerden Maden Temin Etmek

Para politikasının kıymetli madene dayalı olması, maden teminini zorunlu kılmakta, fakat devlet maden arzını her zaman ocaklardan karşılamamaktadır. Piyasadaki bozulmuş ve yıpranmış sikkelerin yenilenmesi ihtiyacı bir tarafa; zamanla tağşiş politikasının para piyasasını etkilemesi; sikkenin içindeki kıymetli maden oranının azaltılması, dolayısıyla yüksek ayarlı sikkelerin piyasadan çekilmesi anlamını taşıyordu. Bu sebeple devlet, piyasaya yeni sikke sürmek üzere pek çok kez halkın elindeki sikkelerin toplanması ve yeniden sikke kesilmesi üzere karar almıştır, bunu uygulamak üzere yine kendisinin takdir ettiği miktarlar üzerinden halkın devlete sikke teslim etmesi için emirler çıkarmıştır. Bunun için yalnızca tedavülde olan sikkelerin toplanması değil, dönem dönem halkın elindeki kıymetli madenden mamul eşyaların da kullanımı yasaklanarak, takdir edilen fiyatlarla darphaneye alınması gerekmiştir. Zilhicce 1204/Eylül 1790 tarihli bir vesika; Darphane-i Amire'ye bu şekilde maden temini ile alakalı olup buna göre kal sonrası, her bir dirhem halis gümüşün 10 pâre ve her bir miskal halis altının 6,5 kuruş karşılığında Darphane-i Amire'ye teslim olunması kararlaştırılmıştır.[376]

Oldukça fazla miktarda olduğu belirtilen teber altınla birlikte, Osmanlı ülkesi içerisinden tüccarlar vasıtasıyla sebike olunmuş, yani eritilip külçe hâline getirilmiş halis altın da gelerek alınıp satılmıştır. Fakat özellikle garp vilâyetlerinin sikkelerinin bozuk ve

[374] (2 Şaban 1159/ 20 Ağustos 1746) BOA, C.DRB. 22/1069. Kabe örtüsü her yıl Kahire'de üretilip bunun için gerekli gümüş, altın, ipek ve Mısır'dan Haremeyn'e gönderilen bal mumu fiyatları da tespit edilmiştir. Gümüşün 10 dirhemi 105 pâreye revaç görürken bu kaydın tutulduğu 1158 senesinden bir yıl evvel, gümüşün kisve nâzırına 10 dirhemi 100 pâre olacak şekilde verileceği taahhüd edilmiş, bal mumunda da indirim yapılmıştır. (20 Cemaziyelevvel 1158/ 20 Haziran 1745) BOA, AE.SMHD.I 193/15105. 1204/1790 senesinde Darphane-i Amire'ye teslim edilecek halis gümüşün dirhemi için de 10 pâre takdir edildiği görülmektedir. BOA, AE.SSLM.III 73/4410.

[375] (1194/1780) TS.MA.e 109/35.

[376] BOA, AE.SSLM.III 73/4410.

düşük ayarda olması ve buna bağlı olarak teber altın ve sebike altının, garp vilâyetlerinde, satıldığı fiyatın çok üzerinde fiyatının olması, tüccarların ellerindeki altınları oraya götürüp satmasına neden olmuştur.[377] Piyasada dolaşan altınlar tüccar vasıtasıyla veya halkın eliyle gelmekte, gerek duyulduğu zamanlarda toplanıp darphanede sikke kesilmektedir.[378]

Darphanenin işler hâlde kalması ve tatil olmaması maden teminine bağlıdır. Bu sebeple darphaneye gelecek madenin tedarik edilmesi için fiyatların, elinde altın veya gümüş bulunan kişilerce tatmin edici olması icap eder. Çünkü taşrada/dışarıda darphaneden daha yüksek fiyata satılabileceği devletin de bildiği bir gerçektir. Maden azlığı ayrıca kesilen sikkelerin ayar ve ağırlığında da birtakım sıkıntılar gündeme getirebilmektedir. Tüccarların kâr sağlamak amacıyla ve menfaatleri için İstanbul'a gelecek altın ve gümüşü Mısır'a götürmeleri, ayrıca İstanbul'da kesilen sikkeleri de Mısır'a götürerek ayar ilavesiyle ve dirhem noksanıyla Mısır'da tekrar kestirmeleri para nizamını bozmaktadır. Darphanede ayar zammına ruhsat verilmesi de istikrarsızlığa neden olmuştur. Bu sebeple dönem dönem maden fiyatları ayarlanarak bu düzensizliğin önüne geçilmeye çalışılmıştır. Mısır'da altın ve gümüş paraların takdir edilen ayar ve dirhem dışında kesilmesi merkezde Darphane-i Amire çalışanlarının meseleyi tetkikini gerektirmiştir. Cemaziyelevvel 1128/ Mayıs 1716'da yapılan müzakere neticesinde; darphaneye altının miskali 438 akçeye alınırken, taşrada daha yüksek fiyata satılabildiği, dolayısıyla elinde altın bulunanların altını darphaneye getirip satmaya itibar etmediği ifade edilmiştir. Bu sebeple altına 5 pâre zam yapılarak 453 akçeye alınmasının darphaneye gelecek altın miktarını etkileyeceği düşünülmüş, bunun da darphanenin daima işlemesine vesile olacağına kanaat getirilmiştir. Gümüşün dirhemi 20 akçeden alındığı için tedarikinde zorluk yaşandığı ifade edilmiştir. Altın ve paraların İstanbul'da kesilip Mısır'a götürülerek -tüccarların kâr sağlama çabalarının neticesi olarak- yeniden kesilmeleri; İstanbul darphanesinin tatiline (iş yapmayıp kapanması), Hazine-i Amire ve piyasa muamelatının ihtilaline sebep olarak görülmektedir. Bu sebeple dirhemine 1 akçe zam yapılarak 21 akçeye alınırsa herkesin gümüşü darphaneye kendisinin getirip satacağı ve darphanenin işlemesine vesile olunacağı düşünülerek, gümüşün dirheminin 21 akçe olması kararlaştırılmıştır.[379] Tam ayar ve veznli altın ve gümüş sikkelerin İstanbul'dan

[377] (2 Şaban 1159/ 20 Ağustos 1746) BOA, C.DRB. 22/1069.
[378] (Safer 1179/ Temmuz 1765) BOA, DVNSMSR.MHM.d 8/343.
[379] BOA, DVNSMSR.MHM.d 1/448. Ayrıca bkz.: BOA, DVNSMSR.MHM.d 1/453; BOA, DVNSMSR.MHM.d 1/455. Bölükbaşı, İstanbul Darphanesi'nde kıymetli maden, ameleden ne kadara alınırsa alınsın, darphaneye ulaştığında gümüşün dirhemi için 22 akçe, altının miskali için ise 573 akçe verilmiş sayıldığını ifade eder. Gümüşün dirhemi 1740'ların başından XVIII. asrın sonlarına kadar, 22 akçe olarak kalmış, bu sebeple maden işletmelerinden gelen altın ve gümüşle para kesilmesi fazlasıyla kârlı olmuştur.

Mısır'a götürülüp yeniden kesilmesi, sikke tedavülünü sıkıntıya düşürmesi oldukça önemsenmiş, her vesileyle bunun önüne geçilmeye çalışılmıştır.[380]

Teber altınıyla çarşı ve pazarda alınıp satılan mamul/gayrımamul altınlara devletin dönem dönem tuttuğu çaşni sonucu yaptığı düzenlemeye bazargân ve tüccarlar zarar iddiasıyla karşı gelebilmektedir. Gerek tüccarlar gerekse darphane hademesinin, noksan ayarlı altın kesme sevdaları bu düzenlemelerle bertaraf edilmeye çalışılırdı. Bozuk ayarlı altınların revacı menedilerek darphanede yeniden tebdili ve Kahire'de ve Said'de, çeşitli altınlardan gümrük talep edilmemesi tembihlenirdi. Başta tüccarlık yapan Yahudilerin darphaneye müdahale etmeleri yasaklandığı gibi, düzenlemeye karşı hareket edenlerin de bundan alıkonulması sağlanırdı.[381]

Merkezden gönderilen numuneye göre kesilecek sikkelerin yine merkezde darp ve kat' edilen sikkelere uygun olması özellikle önemsenmiştir. Bunun için, bilhassa *tecdid-i sikke* uygulaması sırasında, yüklü miktarda meskuk akçe tedarikine ihtiyaç duyulmuştur. Bu sebeple; İstanbul, Edirne, Erzurum ve İzmir darphanelerinde; halk arasında tedavül eden, *atik şerifî* ile *frengi altınından* yeni sikkeler kesilmiş, bunların çoğalmasına imkân sağlanmıştır. Diğer taraftan eski sikkeyle meskuk olan sikkelerin ve yabancı nukudun da revaç görmesine müsaade edilmiştir. Kahire'de ise, yeni sikke yalnız halkın elinde olan altından kesilmeyip, o bölgede mamul olan teberden de kesilmiş, bunun dışında atik sikke ile mevcut olan eski şerifî ve frengi altının da revacı geçersiz sayılmamıştır.

Piyasadan temin edilen altın ve gümüşün ise darphaneye giriş fiyatı oldukça yükselmişti. Bölükbaşı, *Darphâne-i Âmire*, s. 114.

[380] (Zilhicce 1130/ Kasım 1718) BOA, DVNSMSR.MHM.d 1/579.

[381] (Ramazan 1179/ Mart 1766) BOA, C.DRB. 24/1158; BOA, DVNSMSR.MHM.d 8/380.

Bunun dayanağı se, kesilen yeni eşrefînin[382] yaygınlaşmasını beklemektir. Yeni sikkelerin bir sene içinde çoğalacağı öngörülmüştür.[383]

Mısır Darphanesi'nde, kesilecek sikkelerin, altın ve gümüş için meskuk paralara ihtiyaç duyduğu, temin ederken de piyasada tedavül eden yerli ve yabancı altın ve gümüş sikkelerin tayin edilen değerleri üzerinden alınması gerektiği devletin ısrarla üzerinde durduğu ve aslında bu açıdan onu en çok zorlayan hususlardan biri olmuştur. Bu sebeple dönem dönem İstanbul'da veya devlet genelinde tedavül eden sikkelerle ilgili fiyat düzenlemeleri yapılmıştır. Sahillioğlu, devletin 1618'den itibaren tedavüldeki yerli ve yabancı paraların, klişe hâline gelecek rayiç listesini yayınlamaya başladığını ifade eder.[384] XVIII. asrın başlarında bu rayiç bedellerine ilişkin olarak önemli sayılabilecek veriler bulunmaktadır. Buna göre; Galata'da yüksek fiyatlara çıktığı için tartılıp ayarlanarak; her bir cedid tuğralı İstanbul altınının 390, Mısır zincirlisinin 330, Mısır tuğralısının 315 akçeye tedavülü uygun görülmüştür. Darphane-i Amire'de kesilen cedid kuruşun her biri 120, yarımı 60 ve rub'u 30; cedid zolota[385] 90 akçe; sağ pârenin 40'ı 1 kuruşa ve cedid akçenin 120'si 1 kuruşa ve yaldız altının 375, Macar altınının 360 akçe değeri vardır. 8,5 dirhem gelen atik esedî kuruş 144 akçeye ve 8,5 dirhem 1 denk (dirhemin dörtte biri) gelen solye[386]

[382] Eşrefî, 1425'ten itibaren Memlükler tarafından basılan ve diğer İslam devletlerince de basılıp kullanılan altın sikkedir. Sultan Baybars tarafından basılmasına binaen ona atfen bu isim verildiği veya el-eşref ünvanına sahip sultanların ortak sikkesi olmasından dolayı bu şekilde anıldığı düşünülür. Osmanlı Devleti Mısır eşrefilerini II. Murad ve Fatih Sultan Mehmed zamanlarında kullanmıştır. Yavuz Sultan Selim'in "sultani"lerinin eşrefî olarak Mısır'da anılmaya başlamasıyla eşrefî Osmanlı parası niteliği kazanmıştır. DİA, 'Eşrefî', *DİA*, Cilt: 11, İstanbul 1995, 477. Ayrıca bkz.: Tabakoğlu, *Türkiye İktisat Tarihi,* ss. 435-438. İstanbul eşrefîleri ve Mısır eşrefîlerinin, aralarındaki dirhem ve ayar farkına rağmen, piyasada eşit rayiç değerine sahip olmaları, ayrıca İstanbul altınlarının Mısır'a veya başka bölgelere götürülmesi ile halis altınların piyasada azalması ve buna karşlık Mısır eşrefîlerinin çoğalması devleti bu olumsuz durumun önüne geçmek üzere harekete geçirmiştir. Bu sebeple II. Mustafa adına, 1695'te ilk defa olmak üzere tuğralı sikkeler basılmaya başlamış, buna da cedid eşrefî denilmiştir. Halk arasında eşrefî veya tuğralı altın olarak adlandırılan bu paralar çeşitli boyutlarda basılmıştır. Mısır'da bunlar zer-i mahbub ismiyle darp edilmiştir. İstanbul'da zer-i mahbub basılması ise III. Ahmed dönemine denk gelmektedir. İbrahim Artuk, "Cedid Eşrefî", *DİA*, Cilt: 7, İstanbul 1993, 210-211. Ayrıca bkz.: Remzi Kocaer, *Osmanlı Altınları*, İstanbul 1967, s. 30. Ayrıca bkz.: Ali Bâşa Mübarek, *el-Hıtatü'l-Tevfîkıyyeti'l-Cedideti li-Mısri'l-Kahire ve Müdünüha ve Bilâdihe'l-Kadîme ve'ş-Şehîre,* Kısım 20, en-Nukûd, Kahire 2008, s. 322.

[383] (13 Zilhicce 1108/ 3 Temmuz 1697) BOA, AE.SMST.II 1/11. Ayrıca bkz.: (Evahir-i Zilhicce 1108/ Temmuz 1697) BOA, A.DVNSMHM.d. 110/400.

[384] Sahillioğlu, *Bir Asırlık Osmanlı Para Tarihi*, s. 52.

[385] Zolota, Polonya asıllı gümüş bir para olup Osmanlı piyasalarında XVII. asırdan itibaren tedavül etmiştir. Osmanlı Devleti, bunlara benzer kendi zolotalarını da darphanelerde basmaya başlamış, zolota tabiri eski Osmanlı kuruşlarını karşılamak üzere kullanılmıştır. II. Mustafa zamanında eski zolotalar dolaşımdan kaldırılırken, yeni tuğralı kuruşlar ve zolotalar çıkarıldı. 1719'da gümüş fiyatlarının piyasada daphane alımından daha yüksek olması nedeniyle, İstanbul'da darphane gümüş tedarikinde zorluk çekti. Uzun bir müddet çil akçe ve pâre gibi zolota da kesilemedi. Ayar oynamaları ile bir süre daha basılıp piyasaya sürülse de I. Abdülhamid döneminde tedavülden kaldırıldı. İbrahim Artuk, "Zolota", *DİA*, Cilt: 44, İstanbul 2013, 500-501. Mısır'da zolota darbı hakkında bkz.: es-Sawy, *a.g.e.,* ss. 231-232; Ali Bâşa Mübarek, *a.g.e.,* s. 324.

[386] Fransız menşeli bir gümüş paradır. Sahillioğlu, *Bir Asırlık Osmanlı Para Tarihi*, aynı yer.

riyal kuruş 186 akçeye; 9 dirhem gelen kara kuruş[387] 181 akçeye ve atik zolota 88 akçeye; 7 dirhem 2,5 kırat gelen dokad kuruşun 137 akçeye rayicine karar verilmiştir. 8,5 dirhem 1 denk gelen polye kuruşa 173 akçe, 2 dirhem gelen lepur-ı kebire 24 ve 1 dirhem gelen lepur-ı sağire 10 akçe rayiç değeri tespit edilmiştir.[388]

Diğer taraftan Mısır'da gerek darphane çalışanları ve gerek tüccarlar fiyat meselesinin seyrini etkilemektedir. Nitekim; 1136/1724 senesi ayar ve vezn durumuna nizam vermek üzere yapılan sahib-i ayar ve nâzır görevlendirmelerinin temelinde de bu husus yatmaktadır. Kahire Darphanesi sahib-i ayarı; darphane iradını artırmak düşüncesiyle tüccara fayda sağlamak pahasına, halis sebike altının miskalini tayin edilen bahasından 30-40 akçe ziyadeye ve gümüşü de 24'er akçeye, 375 akçe bahası olan yaldız altınını 420 akçeye, 360 akçe bahası olan Macar altınını 20-30 akçe ziyadeye, İstanbul'da kesilip 400 akçe revacı olan cedid İstanbul altınını ise 406 akçeye ve diğer çeşitli nukudu da kıymetlerinden daha fazlaya satın almıştır.[389]

Osmanlı yönetimi, bir taraftan Mısır'daki bu suistimallere mâni olmak ve piyasa dengesini sağlamak üzere fiyat tespitleri ile uğraşırken, diğer taraftan İstanbul'da darphanenin maden tedarikini önemsemiş, ifraz-i tizab ve kal-ı sim mukâtaalarını zarara uğratacak her türlü girişimi önlemeye çalışmıştır. Bunun yollarından biri de taşrada, izinsiz olarak (gizlice) ifraz ve kal işi yapanların tespiti ve durdurulması olmuştur. Çünkü, devlet

[387] Avusturya ve Almanya'nın büyük boy gümüş sikkeleri "kara kuruş" denilerek Osmanlı piyasalarında dolaşımdaydı. Pamuk, "Kuruş", s. 458. Sahillioğlu, bunların riyal, tam veya kamil denen İspanyol kuruşları ile aynı fiyata tedavül ettiğini beyan eder. Ayrıca, kara kuruş isminin Belin'in ifade ettiği gibi renginden değil, Evliya Çelebi'nin söylediği üzere üstündeki çift kartal (kara kuş) figüründen hareketle verildiğini belirtir. Sahillioğlu, *Bir Asırlık Osmanlı Para Tarihi*, ss. 49-51. XVII. asrın sonlarından itibaren tedavülde riyale rastlanmadığı belirtilse de kara kuruşun, riyali de ifade eder şekilde kullanıldığı görülmektedir. Dolayısıyla XVIII. asır boyunca İspanyol riyalinin de piyasada dolaşımda olduğu söylenebilir. Ömerül Faruk Bölükbaşı, "Riyal", *DİA*, Cilt: Ek 2, İstanbul 2016, 430-432, s. 430. Kara kuruş tabirinin, riyali karşılamak üzere kullanımı hakkında bakılabilir: (7 Safer 1205/ 16 Ekim 1790) BOA, C.DRB. 12/596. Kara kuruş ve riyal hakkında ayrıca bakılabilir: M. Belin, *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Tarihi (Kaynak Yazarlara Göre Türkiye'nin Ekonomik Tarihi Üzerine Denemeler)*, Çev. Oğuz Ceylan, Gündoğan Yay., Ankara 1999, s. 120-123.

[388] (1131/ 1719) BOA, C.DRB. 46/2288.

[389] (Zilkade 1136/ Ağustos 1724) BOA, DVNSMSR.MHM.d 3/446. İstanbul'da çevresi zincirsiz, tuğralı cedid İstanbul altını tedavül etmesi; Fatih altını ile tedavülde olan Venedik altını normlarına dönülmesi anlamı taşımaktadır. Halk arasında fındık altın olarak tabir edilen bu altınların Mısır'da da basıldığı ifade edilmelidir. Sahillioğlu, *Bir Asırlık Osmanlı Para Tarihi*, s. 114. 1137/1724'te Mısır'dan Hicaz tarafına giden fındıklı altını 155 pâreye, Macar altınını 162 pâreye, yaldız altını ise 174 pâreye bazargânlar sûk-i sultanîde mübayaa etmiştir. (29 Zilkade 1177/ 30 Mayıs 1764) BOA, C.DRB. 23/1116. 1148/1736'da Mısır zincirlisi 330 ve tuğralısının 315, zolotanın 90, kuruşun 120 akçe olarak rayiç değeri tespit edilmiştir. (Zilhicce 1149/ Nisan 1737) TS.MA.d 2066. Ayrıca bkz.: TS.MA.d 2353/571. Paraların, devletin uygun gördüğü değer dışında tedavül etmesi sikke nizamının aksamasına neden olduğundan kesin bir dille yasaklanmıştır. (7 Safer 1205/ 16 Ekim 1790) BOA, C.DRB. 12/596. Öztürk, "Para Politikası", s. 1601. Ayrıca bkz.: (29 Recep 1209/ 19 Şubat 1795) BOA, C.DRB. 45/2244; (29 Zilhicce 1205/ 29 Ağustos 1791) BOA, HAT 177/7808; BOA, HAT 207/10883.

darphaneye altın ve gümüş teminin devamını sağlamak, bu vesileyle gelirin azalmasına engel olmak istiyordu. Nitekim, I. Abdülhamid döneminde gizlice bu tür faaliyetleri yürüttükleri için Darphane-i Amire'ye altın ve gümüş gelmemesine neden olanların, alet ve edevatları, altın, gümüş ve kezzaplarına el konulmuştur.[390] Gerek fiyat tespitleri gerekse bu tür faaliyetlerin önlenmesi, Osmanlı para piyasasını korumak ve para arzını karşılayan darphanelerin faal kalmalarını sağlamak açısından önemlidir. Halkın elindeki altın ve gümüşün darphaneye teslimine karar verildiği zaman, fiyat tespiti yapılarak bildirilir, toplanıp ulaştırılması ile ilgili gerekli tedbirler alınırdı. XVIII. yüzyılın sonlarına doğru, halkın elindeki altın ve gümüşü kal edildikten sonra halis altının her dirhemi için 6,5 kuruş fiyat tespiti yapılmış, Darphane-i Amire'ye teslimi hususunda emir çıkarılmıştır.[391]

1141/1729 senesinde bozuk olduğu (müdevver olmadığı) tespit edilen tuğralı pârenin yeniden kesilmesi kararlaştırılmış, fakat cedid müdevver pârenin bir türlü istenilen düzgünlükte kesilip yaygınlaşmadığı belirtilmiştir. Bunun sebebi ise; ihtiyaç duyulan yabancı paraların tüccar tarafından, tayin edilen bahalarından daha fazlaya alınması, bunun dışında bozuk ayarda olmasına rağmen damgalanmış çeşitli gümüş eşyanın kuyumcular tarafından halis olduğu iddiasıyla yüksek fiyatlara satılmasıdır. Ayrıca simkeş sayısında ortaya çıkan artış ve bunların her birinin gümüşe ihtiyaç duyması, Mısır Darphanesi'nde pâre kesilmesi için gümüş tedarikini zor ve zahmetli bir iş hâline getirmiştir. Bunlara önlem olarak damgacıların, kuyumcuların yanından Mısır Darphanesi'ne naklinin sağlanması, simkeşlerin -eskiden beri bu işle uğraşanlar dışında- sayısının azaltılması, yabancı paraların da takdir edilen baha dışında alınıp satılmaması kararlaştırılmıştır.[392] Solye tabir olunan nukud 186 akçe, kara kuruş 181 akçe olarak kabul edilmiştir.[393]

Osmanlı Devleti izni dışında; altın ve gümüş madeninin, merkezden dışarıya çıkarılmasını uygun bulmamıştır. Özellikle Darphane-i Amire'ye alınacak altın ve gümüşün bir sebeple tüccar tarafından İstanbul dışına götürülmesini yasaklamıştır. Nitekim; tedavül eden Frenk ve Macar altınları, eski esedî kuruş[394] ve kara kuruş, solye ve diğer yabancı devlet sikkeleriyle darp edilmiş çeşitli nukudun, külçe gümüşün ve altının İstanbul'da kalmasına

[390] BOA, AE.SABH.I 272/18327.
[391] (Zihicce 1204/ Eylül 1790) BOA, AE.SSLM.III 73/4410.
[392] (Şevval 1141/ Mayıs 1729) TS.MA.e 719/28. Ayrıca bkz.: BOA, DVNSMSR.MHM.d 4/190.
[393] (Şevval 1141/ Mayıs 1729) TS.MA.e 719/28.
[394] Sahillioğlu, genellikle Hollandalıların "rexdaller" denilen kuruşlarının, esedî kuruş olarak anıldığını, ancak diğer Avrupa memleketlerinde de üzerinde arslan figürü bulunan pekçok kuruş darp edildiğini belirtir. XVII. asrın ikinci yarısında; esedî, arslanlı veya ebû-kelb (köpekli) adlarıyla ifade edilen bu kuruşların en çok, Hollandalılar ve İngilizler tarafından Osmanlı piyasalarına getirildiğini ifade eder. Sahillioğlu, *Bir Asırlık Osmanlı Para Tarihi*, s. 50.

dair çıkardığı emre karşılık, Mısır tarafına gidecek kalyonda bir miktar solye ve kara kuruş bulunması devleti harekete geçirmiştir. Buna göre onların, rayiç olan bahalarıyla Darphane-i Amire'ye alınmasına karar vermiş, Mısır'a gidecek gemilere tüccarın Mısır'a götürmek üzere gümüş ve altın koymaya cesaret edemediği ifade edilmiştir. Fakat, Boğaz Hisarında gizlice altın ve gümüş yükleneceği duyulduğundan, her ihtimale karşı gemilerin gereği gibi yoklanıp herhangi bir altın ve gümüş bulunursa, İstanbul'a gönderilmek üzere Boğaz Hisarı dizdarına teslim edilmesi emredilmiştir.[395]

2.1.3. Maden Dışında Gereken Mühimmat

Madenin, sikkke hâline gelene kadar çeşitli aşamalardan geçmesi gerekirdi. Bu aşamalar teknik kısım anlatılırken işleneceğinden burada sadece kullanılan mühimmata değinilecektir.

Evvela madenin eritilip külçe hâline getirilmesi için bir düzeneğe ihtiyaç olduğunu belirtmek gerekir. Bu düzeneğin önemli bir parçası da potadır. Bu sebeple sikke kesileceği zaman, darphaneye pota tedarik edildiği görülmektedir.[396] Bunun dışında sebbak için körük temin edilmektedir.[397] Aşağıdaki tabloda Aralık 1779- Temmuz 1780 aralığında fiyat değişimi olmadan 60 pâreye Kahire Darphanesi'ne tedarik edilmiş pota miktarları gösterilmiştir.

Tablo 4. Pota miktarları[398]

Tarih	Miktar
Zilhicce 1193/ Aralık 1779	63
Zilhicce 1193/ Ocak 1780	100
Safer 1194/ Mart 1780	84
Rebiülevvel 1194/ Nisan 1780	90
Cemaziyelahir 1194/ Temmuz 1780	90

[395] (Zilkade 1132/Eylül 1720) BOA, DVNSMSR.MHM.d 3/111.
[396] (1193/1780) TS.MA.e 109/24; (1193/1779) TS.MA.e 109/26. Potanın diğer bir tabiri kefçe veya kepçedir. Sahillioğlu, *Para Tarihi Üzerinde Bir Deneme*, s. 251. İstanbul Darphanesi'nde, sikke basılmak için eritilecek madenin boşaltıldığı potayı ifade etmek üzere kullanılan kefçe tabiri, zamanla eritme işinin yapıldığı atölyeyi kast eder hâle gelmiştir. Halil Sahillioğlu, "Türk Para Tarihi Bakımından Eski Hesap Kitaplarının Değeri", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Sayı: 7, 1968, 71-75.
[397] TSMA No: 169/10.
[398] TSMA No: 169/10; TS.MA.e 109/24; TS.MA.e 109/31; TSMA No: 169/12; TSMA No: 169/13.

Çelik ve demir sikke kesmek için kullanılan doğrama aletleri, tezgâhlar gibi çeşitli aletlerin imâlatında ve tamirinde lazım olan iki mühim metaldir.[399] Yalnız Mısır Darphanesi'nde kesilecek sikkeler için değil, aynı zamanda İstanbul'dan *hakk edilip* gönderilecek sikkeler için de ihtiyaç duyulan çeşitli mühimmata dair bilgiler mevcuttur. Buna göre; Darphane-i Amire'de sikke hakki için demir ve çelik kullanıldığı, ücret ve bahaların masraf kayıtlarının yapılıp darphane faizinden karşılanacağı ifade edilmiştir.[400] Bal mumu, sandık, resen (urgan)[401] ve mısmara (çivi) da darphanede ihtiyaç duyulmaktadır.[402]

Darphanenin önemli mühimmatlarından biri de kuşkusuz kömürdür. Öyle ki fiyatı bakımından İstanbul ve Kahire darphaneleri arasında yapılacak kıyaslamanın unsurlarından olmuş, hatta *"Mısır Darbhânesi'nin keyfiyeti Darbhâne-i Âmire'ye kıyas olunmaz malzemesinden"* olarak tabir edilmiştir.[403] İki çeşit olarak tedarik edilmiştir.[404]

Ağırlık hesabıyla kurşun[405], barut[406], bal mumu[407]; top hesabıyla[408] kağıt temin edildiği; nişadır[409] ve tuz alındığı ifade edilmelidir.[410] Çömlek ve musluh gibi eşyalar için de baha kayıtları mevcuttur.[411] Odun ve odun yarması, cila ve su; darphanedeki çeşitli ocaklarda kullanılmak üzere kireç, toprak, ağaç alınmış[412], odunları parçalamak amacıyla keser tedarik edilmiştir.[413] Ocak ve furunların tamiri için içeriği hakkında bilgi sahibi olunamasa da çamur kullanılmıştır.[414]

Barutun hammaddelerinden biri olan güherçiletemin edilen diğer bir maddedir.[415] Güherçile, barutun bileşenlerinden biridir ve baruthanelerin önemli mühimmatından sayılır.

[399] TSMA No: 169/16; TS.MA.e 109/26.
[400] (Rebiülevvel 1154/ Mayıs 1741) BOA, C.DRB. 56/2757; (Rebiülevvel 1179/ Eylül 1765) BOA, C.DRB. 4/192. Ayrıca bkz.: (15 Recep 1174/ 20 Şubat 1761) BOA, C.DRB. 23/1118.
[401] Meddadda kullanılıyordu. TSMA No: 169/13; TS.MA.e 109/33.
[402] Rebiülevvel 1179/ Eylül 1765) BOA, C.DRB. 4/192.
[403] (29 Zilkade 1177/ 30 Mayıs 1764) BOA, C.DRB. 23/1116.
[404] Siyal (1193/1780) TS.MA.e 109/24; (1193/1779) TS.MA.e 109/26.
[405] Kefçede ve çaşni için gerekliydi. TS.MA.e 109/26. Altın kurşundan yapılmış potanın içinde eritiliyordu. Komisyon, *a.g.e.,* s. 239.
[406] Bekçiler için de temin ediliyordu. TSMA No: 169/13.
[407] Meddad için alınmaktadır. TSMA No: 169/10; TSMA No: 169/12; TSMA No: 169/13; TS.MA.e 109/24; (1193/1779) TS.MA.e 109/26; (1194/1780) TS.MA.e 109/31.
[408] Dürme olarak da ifade edilmiştir. TSMA No: 169/12.
[409] Amonyak tuzu da denilen tuzlu ve yakıcı beyaz bir maddedir. Şemseddin Sami, *a.g.e.,* s. 1459.
[410] (1193/1780) TS.MA.e 109/24; (1193/1779) TS.MA.e 109/26; (1194/1780) TS.MA.e 109/31.
[411] (29 Zilhicce 1180/ 28 Mayıs 1767) BOA, İE.ML. 129/12214.
[412] (1193/1779) TS.MA.e 109/26.
[413] TSMA No: 169/16; (1194/1780) TS.MA.e 109/31.
[414] TSMA No: 169/10.
[415] (1194/1780) TS.MA.e 109/31.

Özellikle savaş teknolojisi için barut imalatında önemli bir kullanım alanı bulmuştur. Osmanlı Devleti'nde başta İstanbul Baruthanesi olmak üzere, çeşitli bölgelerde bulunan baruthaneler güherçile ve diğer hammadelerin işlenmesi ve barut imalinde mühim bir işleve sahip olarak faaliyet göstermektedir. Kahire Baruthanesi'nin güherçile ihtiyacı da yaklaşık 70 köyden sağlanmıştır.[416] Güherçile, nişadır ve zengar ile birlikte altının cilalanması aşamasında kullanılmaktadır.[417] Darphaneye şab da alınmakta[418] ve bunların birlikte tizab üretiminde kullanıldığı bilinmektedir.[419] Önemli sayılabilecek maddelerden biri de tartar olarak tabir edilen tortudur ve rıtl veya batman denilen ağırlık ölçüsüyle tedarik edilmiştir.[420] Kandil, zımpara, zembil (torba) ihtiyaç duyulan ve giderleri kaydedilmiş mühimmattandır.[421] Doğrama esnasında silme işlemi yapılabilmesi için zeytinyağına gereksinim duyulduğu kayıtlara yansımış önemli bir detaydır.[422] Kahve tedarik edildiği de dile getirilmelidir.[423]

Bunlar dışında birtakım mühimmat da dönem dönem çeşitli kullanım alanları için temin edilmiştir. Tür ve işlevleri bakımından çeşitlilik arz eden yukarıdaki malzemelere bakıldığında; aletlerin imalatından tamirine, atölyelerin ihtiyaçlarından, çalışanların işlerini kolaylaştıracak her türlü malzemeye kadar, darphanenin tüm gereksinimlerine cevap verecek nitelikte alımlar yapıldığı görülmektedir.

---

[416] Semavi Eyice, "Baruthâne", *DİA*, Cilt: 5, 1992, 94-96, s. 95. Barut ve baruthanelerle ilgili bakılabilir: Zafer Gölen, *Osmanlı Devleti'nde Baruthane-i Amire (XVIII. Yüzyıl)*, TTK Yay., Ankara 2006; Muzaffer Erdoğan, "Arşiv Vesikalarına Göre İstanbul Baruthaneleri", *İstanbul Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 2, İstanbul 1956, 115-138; Gabor Agoston, *Barut, Top ve Tüfek: Osmanlı İmparatorluğu'nun Askeri Gücü ve Silah Sanayisi*, Çev. M. Tanju Akad, Kitap Yay., İstanbul 2006. Güherçile hakkında bakılabilir: Yunus İnce, *Karaman Eyaletinde Güherçile Üretimi ve Nizamı (18. ve 19. Yüzyıllar)*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2005; M. Metin Hülagü, "Osmanlı Devleti'nde Güherçile Üretimi ve Kayseri Güherçile Fabrikası", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 11, 2001, 73-93; Kerim İlker Bulunur, "Maraş Eyaletinde Güherçile Üretimi (1566-1577)", *OTAM*, Sayı: 37, 2015, 1-17.

[417] TSMA No: 169/16. Zengar, bakır pası manası taşımaktadır. Şemseddin Sami, *a.g.e.*, s. 689.

[418] (1193/1780) TS.MA.e 109/24; (1193/1779) TS.MA.e 109/26; (1194/1780) TS.MA.e 109/31.

[419] Bununla ilgili olarak bkz.: Bölükbaşı, *Darphâne-i Âmire*, ss. 74-75.

[420] (Rebiülevvel 1194/ Mart-Nisan 1780) TSMA No: 169/12; TSMA No: 169/13; (1193/1779) TS.MA.e 109/26; (1193/1780) TS.MA.e 109/24; TS.MA.e 109/32. Her 1.000 dirhem gümüşün cilalanması için, birer batman tortu ve şab, 2 urub tuz alınmaktadır. Ayrıca 100.000 (yüzbin) dirhem gümüş için sebbaka verilen kömür 6 kantar olup her bir kantar 100 batman üzere hesap edilmektedir. Bu durumda her 1.000 dirhem için 6 batman kömür tedarik edilmektedir. Her batman 4 akçeden alınmakta; haddada verilmek üzere 5, meddada verilmek üzere 2,5 batman kömürle birlikte toplam 13,5 batman kömür 1.000 dirhem gümüş için gerekmektedir. TSMA No: 169/16.

[421] (1194/1780) TS.MA.e 109/31.

[422] (1194/1780) TS.MA.e 109/35.

[423] (30 Cemaziyelevvel 1193/ 15 Haziran 1779) TS.MA.e 109/27; TSMA No: 169/7.

2.1.4. Madenle Uğraşan Esnaflar ve Darphane ile İlişkileri

Darphane dışında altın ve gümüşle uğraşan esnaflar maden temininin önemli bir etkileyicisi olmuştur. Onların da madene ihtiyaç duyması nedeniyle darphane maden tedarikinde dönem dönem sıkıntı yaşamıştır. Bu sebeple esnaf grupları sınırlandırma yapılarak denetim altına alınmaya çalışılmıştır.

2.1.4.1. Sarraflar

Sarraflarla ilgili olarak tespit edilen görev, onların darphaneye maden teminine etkiden öteye gidememektedir. Dolayısıyla Bölükbaşı'nın yaptığı darphane sarrafı ve İstanbul sarrafları ayrımının burada karşılık bulup bulmadığı tespit edilemiyor. Bölükbaşı; İstanbul Darphanesi'nde darphane ve darphane nâzırının ödeme ve tüm alışverişinin, nâzır tarafından darphane çalışanlarına verilen bazı ihsanların ve darphane ihtiyaçlarının giderilmesi için yapılan bazı harcamaların darphane sarrafı vasıtasıyla yapıldığını, bazı dönemlerde darphane sarrafının maden temininde rol oynadığını belirtmektedir.[424] Kahire'de tespit edilen sarrafların da maden temininde rol oynadıkları ve ayrıca piyasada para arzının tehlikeye girmesine sebep olacak nakıs sikkelerin tedavülüne sebebiyet verdikleri görülmektedir.

Mısır Kanunnamesi'nde sarrafların piyasadan altın toplamaları ile ilgili olarak bir yasağa maruz kaldıkları görülmektedir. Buna göre; şehrin sarrafları piyasaya çıkıp köy köy dolaşıp her kimde altın bulursa toplamaktadır. Mirî için altına ihtiyaç duyulduğunda kimsede altın bulunmaması, tüccarı sarraflara müracaat etmek durumunda bırakmıştır. Onlar da istedikleri bahada verdikleri için bu hususun yasaklanmasına, sarrafların altın toplamaktan menedilmelerine karar verilmiştir.[425] Fakat sarrafların sonraki süreçte maden temininde aktif oldukları ifade edilmelidir. Bunun önemli bir nedeni de sarraflarla alış-veriş içerisinde olan tüccar Yahudilerin bir tür karaborsa oluşturma çabasıdır.[426]

Sarrafların taşradan getirdikleri sikkeler tüccarlar arasında muamele gördükten sonra rayici hususunda karar alınıp daha sonra darphaneye götürülür ve kal işlemi yapıldıktan

[424] Darphane sarrafları ve İstanbul sarrafları hakkındaki ilgili başlıklar ve detaylı bilgi için bkz.: Bölükbaşı, *Darphâne-i Âmire*, ss. 61-62, 87-92. Sarraflarla ilgili olarak ayrıca bakılabilir: Ertan Ünlü, "18.Yüzyılda Sarraf Katlleri: "Devlet Malına Halel"in mi, Hizipleşmenin mi Kurbanları?", *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, Sayı: LII, 2018, 99-133.
[425] Barkan, *a.g.e.*, s. 386; Winter, *a.g.e.*, s. 196.
[426] Komisyon, *a.g.e.*, ss. 183-184.

sonra yeniden sikke kesilirdi.[427] Sarraflar taifesinin mühim bir etkisi, piyasaya bozuk para sürmek yoluyla verdiği zarardır. Darphanede kesilen veya dışarda tedavülde olan paranın düzgün, uygun vezn ve ayarda olması sarraflarla doğrudan ilişkilidir. *"Muhbir ve mürtekib"* olarak ifade edilen ve bozuk ve düşük ayarda pâre çıkmasına sebep olan bu sınıf, etrafı yuvarlak ve muntazam olması gereken tuğralı pârenin, etrafını kesmek suretiyle memleket içinde dolaşan zayıf paranın artmasına sebep olmuştur. Bu nedenle, devlet sürekli yeni emirler çıkararak ve amelesi de İstanbul'dan gönderilerek İstanbul pâresine uygun olacak şekilde, pâre basılmasını istemiştir.[428] Sarraflardan, ihtiyaç duyulan ve numuneye göre takdir edilen ayar dışında herhangi bir altın verilmesi teklif edilirse ret ile cevaplanması gereği ifade edilmiştir.[429]

2.1.4.2. Kuyumcular

Bunlar; İstanbul'dan gelmiş Ermeni ve Rum taifesinin oluşturduğu bir esnaf grubudur.[430] Darphane dışında, çeşitli mahallerde dükkânları ve amelesi bulunan kuyumcuların, eskiden beri Mısır'da kuyumculuk işledikleri ifade edilmiştir. *Damga* işinin kuyumcu esnafının mahalline yakın bir yerde yapılması, kuyumcuların bu durumdan nemalanması için fırsat olarak değerlendirilmiştir.[431]

Damgacılar üzerindeki etkileri nedeniyle kuyumcuların başka bir yönüyle de ifade edilmesi gerekir. Damgacılar, madenî eşyaların üzerine, ayarına işaret edecek ve tuğradan ibaret olan damgayı vururlardı. Damgacılar, bozuk olmasına rağmen, ellerindeki damgayla mamul gümüşe damga darp ederek nemalanmaya çalıştıklarından kuyumcular bunu fırsat bilmişlerdir. Onlar da eksik ayarda raht[432], rikab[433] gibi bazı eşyalar yaptırıp damga vurdurmuş ve daha sonra halis ayarda gibi satış yapmışlardır. Devletin bu vesile ile de dikkatini çeken kuyumcuların söz konusu suistimalleri nedeniyle, gümüş eşyaların sıhhat ve ayarını gösterecek damgalama işini yapan damgacıların bulunduğu mahalden amelesiyle

[427] (13 Zilhicce 1108/ 3 Temmuz 1697) BOA, AE.SMST.II 1/11. Ayrıca bkz.: BOA, A.DVNSMHM.d. 110/400.
[428] (Şaban 1141/ Mart 1729) TS.MA.e 719/28; TSMA No: 5212/21.
[429] (1194/1780) TS.MA.e 109/35; TSMA No: 169/19-25.
[430] (1194/1780) TS.MA.e 109/35; TSMA No: 169/19-25.
[431] (Şaban 1141/ Mart 1729) TS.MA.e 719/28; TSMA No: 5212/21; BOA, DVNSMSR.MHM.d 4/190.
[432] Raht binek atlarına vurulan takımı ifade etmek üzere kullanılan terimdir. Padişahın mücevherli eyer takımlarına ise raht-ı hümâyun denilir. Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri III*, s. 6. Ayrıca bkz.: James W. Redhouse, *Turkish and English Lexicon*, By A. H. Boyajian, Costantinople 1890, s. 969.
[433] Rikabın sözcük anlamı üzengidir. Şemseddin Sami, *a.g.e.,* s. 669. Ayrıca bkz.: Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri III*, s. 44.

birlikte kaldırılıp Mısır Darphanesi'ne nakline karar verilmiştir. Damgalanmaya gelen gümüş eşyanın ayarının tahkikinden sonra damgalanması, eskiden beri Mısır'da bulunan kuyumcuların bırakılıp diğerlerinin menedilmesi, eskiden beri Mısır'da oldukları hâlde sonradan meşrû olmayan herhangi bir yolla kâr sağlama niyetinde olanların görevlerinin sonlandırılması kararlaştırılmıştır.[434]

Bazı dönemlerde ehil olmayan kimselerin; malzemenin değerli madenden olduğunu ifade eden damgayı, bozuk ayarlı eşyalarda da kullanması üzerine, devletin merkezden yeniden damga göndermesi söz konusu olmaktadır. Dolayısıyla darphaneye alınacak gümüş eşyanın sıhhatini göstermesi hasebiyle, tıpkı sikke meselesi gibi önemli sayılan eşya damgalama işi devletin gözetim altında tuttuğu bir husus olmuştur. Mesela; eski arpa emini Abdurrahman'ın Mısır Darphanesi nâzırlığı yaptığı dönemde; damgalama işinden anlamayan kimselerin çarşı ve pazarlarda, uygun ayarda olmadığı hâlde gümüş eşyaları damgaladığı haber alınmıştır. Bu sebeple, İstanbul'da 10 kıta damga yaptırılıp Kahire Darphanesi nâzırına teslim edilmek üzere gönderilmiştir. Mübaşire teslim alındığına dair temessük[435] verilerek İstanbul'da Hazine-i Amire defterine kaydedilmesi gerekmektedir. Bundan sonra Kahire kapıcıları marifetiyle, yapılıp darphaneye gelen gümüş eşya hademe tarafından gerektiği gibi tahkik edilmelidir. Sıhhatinden emin olunduktan sonra damga vurulmalı, bozuk ayarlı olanları damgalanmaktan kaçınılmalıdır.[436]

2.1.4.3. Simkeşler

Simkeş, sırma çeken sanatkârı ifade etmek üzere kullanılan bir terim olup gümüş ve altın teller çeken esnafın bulunduğu kuruma ise simkeşhane denilmiştir.[437] Osmanlı Devleti'nde simkeşliğin ilk defa nerede başladığı tam olarak tespit edilemese de İstanbul, Bursa ve Selanik'te simkeşhane olduğu bilinmektedir. İstanbul'daki simkeşhanenin; önce Irgat Pazarı'nda Çorlulu Ali Paşa Külliyesi'nin yerinde bulunduğu söylenmekte, daha sonra

[434] (Şaban 1141/ Mart 1729) TS.MA.e 719/28; TSMA No: 5212/21. Ayrıca bkz.: (Şaban 1141/ Mart 1729) BOA, DVNSMSR.MHM.d 4/190.
[435] Diplomatik açıdan temessük; bir borcun ödenmesinin kabulü, bir şeyin teslim alındığının gösterilmesi gibi konularda karşı tarafa verilen bir çeşit senettir. Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul 1994, s. 281.
[436] (12 Muharrem 1146/ 25 Haziran 1733) BOA, AE.SMHD.I 214/16921. Ayrıca bkz.: (Muharrem 1146/ Haziran 1733) BOA, DVNSMSR.MHM.d 4/630.
[437] Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri III*, s. 227.

Beyazıt'taki mahalline taşındığı ifade edilmektedir.[438] Darphane emini, simkeşhanenin üst amiri konumundadır ve üretim standartlarının tespiti, esnafın teftiş edilmesi, esnaf arasında çıkan anlaşmazlıkların çözüme kavuşturulması gibi hususlarda yetki sahibidir.[439]

Kahire'de kuyumcular dışında, simkeşlik sanatında 12-20 kişi bulunurken 1729 tarihinde ifade edildiğine göre sayıları, bir-iki yıldan beri 40-50 kişiye ulaşmıştır. Bunlar, gümüşe ihtiyaç duyduğu için, kâr sağlamak üzere yabancı paraları değerinden fazlaya alıp kendince kıymet takdir etmişlerdir. Bu sebeple de Mısır Darphanesi'nde pâre kesilmesi için gümüş tedariki zor ve zahmetli bir iş hâline gelmiştir. Dolayısıyla; eskiden beri simkeşlik yapanlar yerlerinde bırakılıp bunlar dışında kalanların, eski olanlardan ise yolsuzlukla kâr sağlama peşinde olanlarının görevlerinin sonlandırılmasına, karar verilmiştir.[440]

2.2. Sikke Basım Süreci

Osmanlı Devleti'nde, sikke basmak bir hâkimiyet alâmeti olması hasebiyle önem arz etmekte bu sebeple, sikke darbı meselesinin büyük bir devlet işi olduğu vurgusu sürekli yinelenmektedir. Hâliyle bu hususa ehemmiyyet verilmesi ve dikkatli davranılması çeşitli tayinler vesilesiyle tembihlenmiş, sikkelerin ayar ve ağırlıkları ile alakalı çıkarılan emirlerde de her türlü özen ve dikkatin beklendiği ifade edilmiştir. Bu anlamda sikke maddesi ve nizamıyla ilgili olarak; "a'zâm-ı umûr-ı Devlet-i 'Aliyye", "a'zâm-ı şeâir-i saltanat", "ehemm-i mehâm", "tashih-i sikke-i hümâyunum umûr-ı Devlet-i 'Aliyye'nin ehem ve elzeminden olmağın", "sikke- hümâyun tashih ve temyizi Devlet-i 'Aliyye'nin ehemm-i mehâmından olmağla" "nâmus-ı saltanat-ı 'aliyye" gibi ifadeler kullanılıp önemi vurgulanmıştır.[441] Hatta bu mesele, Allah'ın kullarının refahiyetleri için en mühim mesele olarak değerlendirilmiştir.[442] Benzer şekilde Kahire Darphanesi'nde çıkarılan sikkelerin ayar ve veznlerinin İstanbul'da basılanlara denk ve uygun olması da *"sebeb-i tezâyüd-i refah-ı*

[438] DİA, "Simkeşhâne", *DİA*, Cilt: 37, İstanbul 2009, 211-213, s. 211. Ayrıca bakılabilir: Himmet Taşkömür, *Osmanlı İmparatorluğunda Simkeşlik ve Tel Çekme*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1990.
[439] Bölükbaşı, *Darphâne-i Âmire*, s. 95.
[440] (Şaban 1141/ Mart 1729) TS.MA.e 719/28; TSMA No: 5212/21; BOA, DVNSMSR.MHM.d 4/190.
[441] Bu ifadelerin yer aldığı bazı mühimme kayıtları için bkz.: BOA, DVNSMSR.MHM.d 1/2; BOA, DVNSMSR.MHM.d 1/9; BOA, DVNSMSR.MHM.d 1/14; BOA, DVNSMSR.MHM.d 1/67; BOA, DVNSMSR.MHM.d 1/73; BOA, DVNSMSR.MHM.d 1/453; BOA, DVNSMSR.MHM.d 1/579; BOA, DVNSMSR.MHM.d 2/9; BOA, DVNSMSR.MHM.d 3/394; BOA, DVNSMSR.MHM.d 3/446; BOA, DVNSMSR.MHM.d 3/453; BOA, DVNSMSR.MHM.d 3/454; BOA, DVNSMSR.MHM.d 4/64; BOA, DVNSMSR.MHM.d 4/168; BOA, DVNSMSR.MHM.d 4/603; BOA, DVNSMSR.MHM.d 5/158; BOA, DVNSMSR.MHM.d 5/529; BOA, DVNSMSR.MHM.d 5/597; BOA, DVNSMSR.MHM.d 6/186; BOA, DVNSMSR.MHM.d 6/352; BOA, DVNSMSR.MHM.d 6/391; BOA, DVNSMSR.MHM.d 6/611.
[442] BOA, DVNSMSR.MHM.d 1/2; BOA, DVNSMSR.MHM.d 1/9; BOA, DVNSMSR.MHM.d 1/453.

hâl ve mûceb-i istirahat-i bâl" olarak görülmüştür.[443] Ayar ve veznde ortaya çıkacak noksanlık veya fazlalık ve sikke meselesi, alelade bir iş olarak değerlendirilmeyip "*ırz ve nâmus-ı saltanat-ı seniyyenin vikâyesine müretteb olan hâlâtdan"* kabul edilmiştir.[444]

Osmanlı Devleti'nde finansman aracı olarak paradan üç şekilde istifade edilmiştir. İlk olarak; darphanelerde değerli madenlerden ve eski sikkelerden yeni sikkeler elde edilir ve bu sayede para arzı artırılıp harcamalar karşılanırdı. İkinci olarak; tecdid-i sikke denilen uygulama ile yeni padişah eski sultanın devrine ait sikkeleri yasaklayıp kendi adına sikke kestirirdi. Son olarak da; tashih-i sikke ile sikkelerin ayarlarında değişiklik yapılırdı bu da sikkelerin içeriğindeki bakır oranının artırılması ya da sikkelerin küçültülmesi yoluyla sağlanırdı.[445] Bu açıdan bakıldığında devletin sikke basmaktaki temel kaygısı ihtiyaçlara ve harcamalara karşılık verebilmektir.

Mısır'da sikke kesilmesine dair çıkarılan hükümlerde ya da herhangi bir atama yapıldığı zaman başta vali olmak üzere darphane idarecilerinin, ayar ve vezn hususuna ihtimam göstermek, tam ve takdir edilen ayar ve veznde sikke kesilmesine nezaret etmek üzere uyarıldıklarını ifade etmek gerekir. Bu, devletin sikke meselesini, büyük bir devlet işi olarak görmesi ve bu hususa önem vermesinden kaynaklanmaktadır. Sikke darbının önemine istinaden; başta vali olmak üzere, nâzır ve sahib-i ayarlardan şartlara riayet etmeleri, işlerinde dikkatli ve özenli olmaları istenmiştir. Sikkenin sahihliğini bozacak herhangi bir hata yapmaları, sikkelerin ayarlarında çıkacak herhangi bir kusurda, özür kabul edilmeyeceği vurgusuyla, mümkün mertebe ihtimam gösterilmesi beklenmektedir.[446] Nitekim sahib-i ayar Mehmed'in 1157/1745 tarihinde yeniden sahib-i ayar olarak atanması sonrası, Vali Ragıp Mehmed Paşa'ya hitaben, gönderilen sikkelere uygun olarak altın ve pâre kesilmesi, nezarete özen gösterilmesi gerektiği ifade edilmiştir.[447] Fakat Mısır'ın ayar ve veznle alakalı emirlere muhalefet etmekten kaçınmadığını belirtmek gerekir.[448] Bunun dışında, halk arasında dolaşan sikkelerin noksanlık ve bozukluktan uzak olması, devletin ve düzenin devamlılığının da gerekliliği olarak görülmüş, buna hizmet etmek üzere piyasada dolaşan bozuk ayarlı ve düşük veznli olan altın sikkelerin revacı yasaklanmıştır.[449] Piyasaya

[443] (Şevval 1180/ Mart 1767) BOA, C.DRB. 58/2873.
[444] BOA, DVNSMSR.MHM.d 1/579.
[445] Tabakoğlu, *Türkiye İktisat Tarihi*, s. 428.
[446] (Zilhicce 1138/ Ağustos 1726) BOA, DVNSMSR.MHM.d 3/685.
[447] (1157/1745) BOA, DVNSMSR.MHM.d 6/186.
[448] es-Sawy, *a.g.e.*, s. 231.
[449] (Safer 1179/ Temmuz 1765) BOA, DVNSMSR.MHM.d 8/343.

yeni ve uygun ölçülerde sikke sürmek üzere de, çeşitli sebeplerle (tağşiş, cülûs vs.) para basımı gerçekleştirilmiştir. Bunun da belli aşama ve kriterleri söz konusudur.

Altın ve gümüş para basılması için, öncelikle padişahın izin ve ruhsatı icap eder, bunun da çeşitli gerekçeleri bulunurdu. Buna göre; başta hazine ve Haremeyn surresinin tedarikinin altın kesilmediğinde zorlaşacağı kabul edilerek söz konusu tedariklerin kolaylıkla yapılabilmesi Mısır Darphanesi'nde altın kesilmesine bağlanmıştır. Tabi bunun ön koşulu da sikkelerin İstanbul Darphanesi'nde kesilen veya basılan sikkelere uygun olması ve gönderilen emirlerde belirtildiği üzere çıkarılmasıdır. Söz konusu şartların dışında hareket edilecek olursa cesaret edenler cezalandırılacak, Mısır Darphanesi'nde altın kesilmesi yasaklanacaktır. Ayrıca halkın elindeki Mısır altınlarının da gerekli ayar üzere bahası hesap edilerek revacının buna göre yapılması gerekmektedir.[450]

Tedavülde olan sikkelerin düzgün şekilli ve tam ayarlı olmaları için devlet, tayinler yoluyla birtakım tedbirler almıştır. Başta Mısır valileri olmak üzere, nâzır ve diğer hizmetliler de sikke nizamının bir parçası olarak görülmüş, bunu sağlamak üzere görevlendirilmişlerdir. Tabi aslında devletin, sikkeler için koyduğu ayar ve ağırlık ölçüleri, bu nizamın temelini oluştururken bunun devamı ise, sikke kat'ının sıhhatli ve dikkatle yürütülmesine bağlıdır. Tedavüldeki sikkelerin birbiriyle mütehaddid ve müsavi olması gereği, tedavülün istikrarını sağlama çabasından kaynaklanmaktadır. Devlet bu düzenin tertibi için nâzır tayinine de önem vermiştir.[451]

Sikkelerin görevlilerin de ihtimamıyla, istenilen şekilde darp edilmeleri belli bir süreci gerekli kılar. Aşağıda sikke kesmekte kullanılan teknik ve sikke basım süreci, basılan madenî paraların süreç içerisinde geçirdiği muhteviyat ve rayiç değerindeki değişim izah edilmiştir.

2.2.1. Kullanılan Teknik ve Sikke Basım Aşamaları

XVII. yüzyıl sonlarına gelene kadar darphanelerde sikke darbı oldukça basit bir sistemle yapılırdı. Eritilen ve sikke ayarına getirilen maden kalıplara dökülüp çubuk hâline getirilir, daha sonra sikke kalınlığında olmak üzere yassılaştırılırdı. Tekrar bir küçültme işlemi yapılarak pullar oluşturulur ve bunlar da sikke kalıpları arasına konarak çekiçle darp

[450] (Zilhicce 1138/ Ağustos 1726) BOA, DVNSMSR.MHM.d 3/683; BOA, DVNSMSR.MHM.d 3/684; (Safer 1179/ Temmuz 1765) BOA, DVNSMSR.MHM.d 8/343.
[451] (Şevval 1180/ Mart 1767) BOA, C.DRB. 58/2873.

edilirdi. Bu sayede sikke hâline dönüşen pulların her iki tarafına gerekli yazı ve şekiller işlenmiş olurdu.[452]

XVII. yüzyılın sonlarında yaşanan mâli ağırlıklar, Osmanlı devletini sikke basımında yeni bir düzenleme yapmaya itmiş, bunun sonucu olarak darphanelerde teknik bazı değişimlere gidilmiştir. Neticede, özellikle düzgün sikke yaparak daha mekanik şekilde para basılma yolu seçildiği, mihaniki darp usulüne geçildiği görülmektedir. Eski sistem seri hâlde ve ihtiyaçlara cevap verecek şekilde sikke darp edilmeyi önlüyor, ayrıca piyasada tedavülde olacak paralarda suistimallere de mahal veriyordu. Bu sebeple; IV. Mehmed'in saltanatının son yıllarında İstanbul Darphanesi'ni aktif hâle getirmek ve Avrupa gümüş sikkeleri ağırlığında büyük sikkeler basmak üzere darp tekniğinin geliştirilmesine teşebbüs edilmiştir. II. Süleyman zamanında da Cerrah Mustafa'ya gerekli aletler yaptırılmıştır. Cerrah Mustafa; çarh, doğrama ve rakkas denilen üç işlemli alet üretmiştir. Çarh ile külçenin yassılama işi yapılıyor, doğrama ile yassılaşan maden pul hâline getiriliyor, sikkeleme yani damga ve yazıların pul üzerine işlenmesi için ise rakkas kullanılıyordu.[453]

XVII. yüzyılın ikinci yarısı itibarıyla darp usulünde yapılan değişiklik Mısır Darphanesi'nde de kendisini göstermiştir. Bu sebeple merkezden sikke kalıpları ve darp aletleri gönderilmiştir. Emisyon hacmini artırma gayesinin yanında doğrama, suistimallerin önüne geçmek için de tercih edilmiş teknik bir yol olarak görünüyor. Paranın herhangi bir hile ile kırkılmasına mâni olmak üzere doğrama aletleri ile kesilmesi kararlaştırılmış, bu sebeple merkezden doğrama aletleri gönderilmiştir. 1138/1726'da 4 adet doğrama, 2 adet rakkas ve 2 adet çarh gönderilmiştir.[454] Bakırdan yapılan sarmal/helezon veya sandık içinde hareket eden vidalı rakkas kullanımı ile para darp edilmeye başlanmıştır. Bu mekanik sistemde; demirden kare bir düzenek ve onun içerisinde de yine demirden, sabitlenmiş sikke bulunur, daire hâline getirilmiş parçalar bu demir düzeneğe konularak sikke kalıplarının

[452] Sahillioğlu, "Darphâne", aynı yer. Ayrıca bkz.: Tabakoğlu, *Osmanlı Mâlî Tarihi*, s. 544. Darphanelere ocakalrdan temin edilen veya mübayaa yoluyla gelen madenin belli bir miktara ulaşması, darp faaliyetinin başlaması için gerekliydi. Zira darp işlemi masraflı bir işti ve bu sebeple gelirin masrafı karşılaması icap ederdi. Sahillioğlu, *Para Tarihi Üzerinde Bir Deneme*, aynı yer. Ayrıca bkz.: Selîm Arafât el-Mübeyyez, *en-Nukûdü'l-Arabiyyeti'l-Filistiniyyeti ve Sikketuhe'l-Medineti'l-Ecnebiyyeti*, Kahire 1989, s. 25; Abduh İbrahim Muhammed Abaza, "İzâfetü Cedîdetü li-Sanâ'ati Kavâlibi'd-Darb fi-Dav'i İhtâ'i's-Sikketi'l-İslâmiyye", *Mecelletü Külliyyeti Âsâr*, 2010, 499-539, ss. 505, 509-510; Tabakoğlu, *Türkiye İktisat Tarihi*, s. 429.

[453] Sahillioğlu, *Para Tarihi Üzerinde Bir Deneme*, s. 253; Bölükbaşı, *Darphâne-i Âmire*, ss. 107-108; Sahillioğlu, "Darphâne", aynı yer.

[454] (Zilhicce 1138/ Ağustos 1726) BOA, DVNSMSR.MHM.d 3/683. 1138/1726'da Kahire, Revan ve Tiflis darphanelerine gönderilmek üzere yapılan aletlerin masraf kayıtları için bkz.: (5 Zilkade 1139/ 24 Haziran 1727) BOA, D.BŞM.d. 1591.

bulunduğu rakkas indirilirdi. Bu sayede darp işlemi gerçekleştirilmiş olurdu.[455] Ahmed es-Sawy mekanik sistemin Osmanlı devrinde oldukça gelişmiş bir sistem hâline dönüştüğünü ifade eder. Fakat buna rağmen Samuel Bernard'ın da belirttiği gibi; rakkas düzeneğinin muntazam ve eşit sikkeler çıkaramadığını beyan etmektedir.[456]

Mısır Darphanesi'nde kullanılmak üzere dönem dönem tezgâhlar gönderilip yenilenmiştir. Nitekim 1750 senesinde 4 adet doğrama pâre tezgâhı, 4 adet sikke pâre tezgâhı ve 1 adet altın tezgâhı gönderilmiştir. Darphane-i Amire'de darphane nâzırı marifetiyle yapılan aletler, 30 çift tam ve 10 çift nısfiye zer-i mahbub sikkeleri ile birlikte, Mısır'a götürmesi üzere kapı kethüdası Mustafa'ya mühürlü temessük karşılığında teslim edilmiştir.[457]

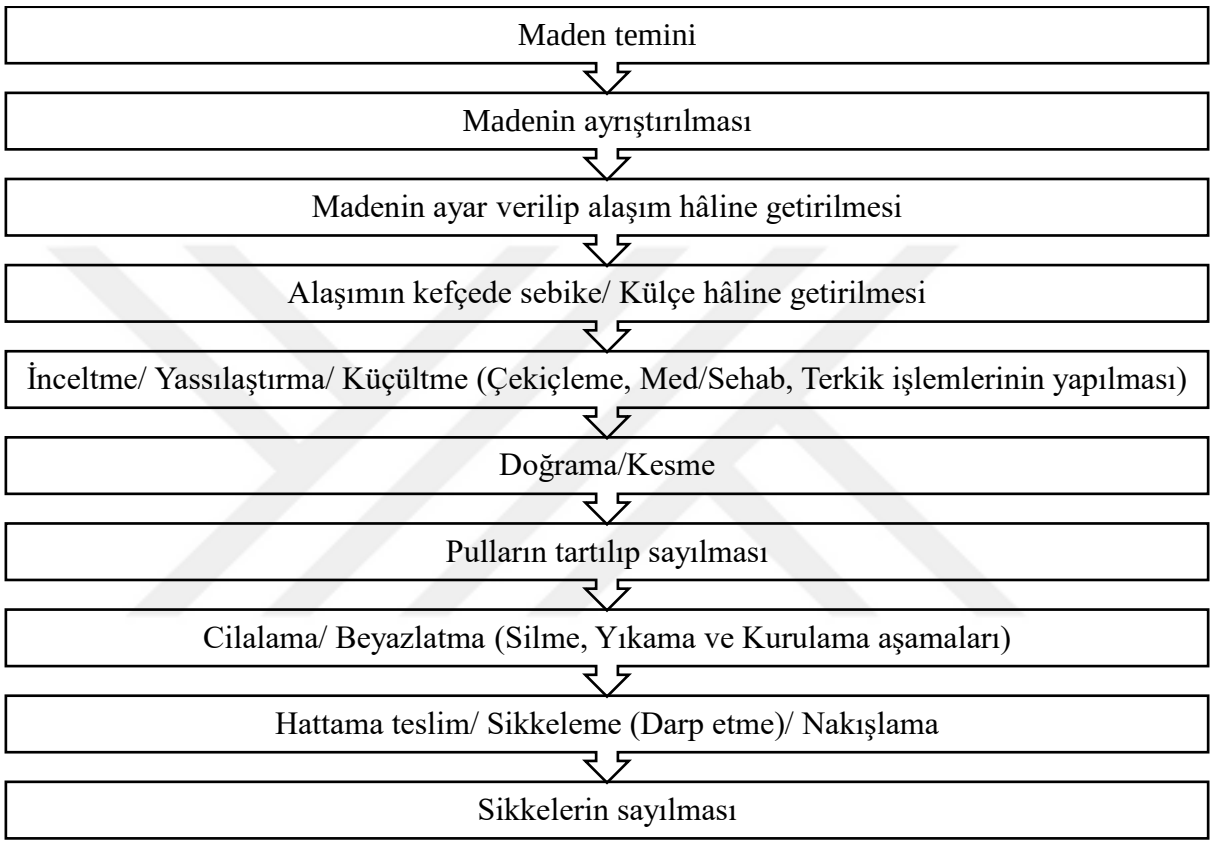
Sikke basımına geçilmeden önce; piyasada yaygınlaşması istenen sikkelerin çıkarılması veya mevcut sikkelerin yenilenmesi ile ilgili padişahın izni ve kararı beklenirdi. Karar gereğince; sikkelerin, öncelikle İstanbul Darphanesi'nde basılanlara uygun olması lüzumu dikkate alınırdı. Aksinin söz konusu olması çıkarılan sikkelerin yeniden darp işlemini gerektirdiği gibi, bunun dışında geçersiz sayılması anlamı da taşımaktaydı. Darphanenin aksi hâlde hareket etmesi, bir müddet sikke kesmekten alıkonması sonucunu da doğurabilmektedir. Şayet devletin takdir ettiği ayar ve veznin dışında olarak piyasada altın dolaşımı söz konusu olursa, dışarıya çıkarılması yasaklanır ve darphaneye götürülerek uygun görüldüğü şekilde yeniden kesilmesi/değiştirilmesi emredilirdi. Bu sebeple götürülmesi istenen bazı altın cinslerinden herhangi bir gümrük talep edilmemesi de ifade edilen hususlardandır. Tüccarlık yapan Yahudilerin de zarar vermekten alıkonulmak üzere, darphaneye müdahale etmesi yasaklanırdı. Yahudiler altına getirilen ayar zammından veya değişimden zarar iddiaları ile darphaneye müdahale eğilimi gösterir, sonuç itibarıyla gerekli araştırmalar yapıldıktan sonra düzenleme yapılarak uyulması emredilirdi.[458]

Sikke basımı için gerekli izin ve ruhsatın verilmesi sonrası, öncelikle emir gereğince darphaneye maden temini sağlanır, temin edilip ayrıştırılan maden çeşitli aşamalardan geçerek sikke vasfı kazandırılmak üzere darp edilir, piyasaya sürülürdü. Daha önce de ifade

[455] Komisyon, *a.g.e.,* ss. 227, 230-231.
[456] es-Sawy, *a.g.e.,* s. 247. Ayrıca bkz.: Sahillioğlu, "The Introduction of Machinery", 83-103.
[457] (Cemaziyelevvel 1163/ Mayıs 1750) BOA, DVNSMSR.MHM.d 6/600; (Cemaziyelahir 1163/ Haziran 1750) BOA, DVNSMSR.MHM.d 6/611.
[458] (Ramazan 1179/ Mart 1766) BOA, C.DRB. 24/1158. Ayrıca bkz.: BOA, DVNSMSR.MHM.d 8/380.

edildiği üzere, sikke basımında kullanılan değerli maden daha ziyade yabancı sikkeler ile eski paralardan karşılanıyordu. Gerek maden ocaklarından, gerekse eski sikkelerden maden ihtiyacının karşılanmasından sonra maden, ayrıştırma işlemine tabi tutuluyor ve sırasıyla belli aşamalardan geçerek sikke vasfı kazanıyordu.

Tablo 5. Sikke basımının aşamaları[459]

Darphaneye alınan madenin öncelikle "çaşni tutulmak" denilen işlemle kalitesi tespit edilir, numuneler alınmak suretiyle içeriği analiz edilirdi.[460] Çaşni ifadesi, İstanbul'dan Mısır'a gönderilen ayar ve vezni belirlenmiş, damga vurulmuş numune için de kullanılır, Mısır'da kesilecek altın sikkelerin İstanbul'dan gönderilen bu çaşniye göre kesilmesi istenirdi.[461] Kahire Darphanesi'nde çaşni işi için "hallâl" denilen hizmetliler mevcuttu.[462]

[459] Komisyon, *a.g.e.,* ss. 209-230, 246-250; Bölükbaşı, *Darphâne-i Âmire*, ss. 65-66, 111; (1194/1780) TS.MA.e 109/35; (1181/1767) TS.MA.e 109/25; TS.MA.e 109/34; TS.MA.e 109/28; TS.MA.e 109/27; TS.MA.e 109/26; TS.MA.e 109/31; TSMA No: 169/12.
[460] Bölükbaşı, *Darphâne-i Âmire*, s. 86.
[461] (Cemaziyelevvel 1182/ Eylül 1768) BOA, C.DRB. 35/1733; (Muharrem 1189/ Mart 1775) BOA, C.DRB. 40/1998.
[462] (1181/1767) TS.MA.e 109/25.

Genelde Ermenilerden oluşan bu görevliler çaşni esnasında, herhangi bir yolsuzluk yapacak olurlarsa sürgün ile cezalandırılırdı. Yerlerine kuyumcular içerisinden Ermeni veya Rumlardan münasip olanı tayin edilirdi.[463]

Madenden numune alınıp kal işlemi yapılırdı. Kal işlemi yapıldığı zaman madenin ayarı bilinmektedir.[464] İzabe denilen bu işlemin yapıldığı atölyeye kalhâne adı verilir, burada alaşımın içindeki bakır ayrıştırılırdı.[465] Alaşım hâlindeki madenin ayrıştırılması işini kalcılar yapmaktaydı. Tizabçılar; bu ayırma işini kral suyu denilen nitrik asit ve sülfirik asit karışımından oluşan tizab ile yapan esnaftır.[466] İzabe işlemi yapılırken madenin ocakta yeterince kalmaması ve tavını bulmadan çıkarılması, kesilen paranın sertlik ve kırılganlığına sebep olurdu.[467] Kaç kıratlık sikke kesilecekse, tespit edilip karar verildikten sonra içine ayar katılırdı. Ayar tabiri; paranın esas madeni dışında, standardı için katılan/karıştırılan diğer madenleri kast etmek üzere kullanılmaktadır. Ayrıca ayar verme işleminin madenî paraların; sertlik veya yumuşaklığı üzerinde de etkisi vardı. Ayar verebilmek için; ifraz ve kal işleminden sonra kefçeye teslim edilen madenin içine kesilecek paranın cinsine göre belli bir nispette bakır katılırdı. İlk kez işlenecek gümüş madeninin kırılgan olmasına engel olmak için, eski paraların eritilmesi suretiyle sağlanan gümüşten ilave edilirdi. Altına ise sertlik verilmesi için ayar katılması icap ederdi. Tağşiş zamanlarında bakır, paraların ayarlarını düşürmek üzere de katılırdı.[468] Ayarı tutturmak zor olabileceğinden darphane çalışanlarına aşılmaması şartıyla belli oranda ayar zammı ruhsatı verilmektedir. Ancak bu durum suistimallerin önünü açıp para nizamının bozulmasına sebebiyet verebilmektedir. Nitekim, Kahire Darphanesi'nde bu ruhsatın kötüye kullanılarak İstanbul'dan farklı ayarda sikkeler basılmıştır. Devlet bunun önüne geçebilmek için, maden fiyatlarını düzenlemek başta olmak üzere, çeşitli tedbirler almak durumunda kalmıştır.[469]

[463] (1194/1780) TS.MA.e 109/35.
[464] (1194/1780) TS.MA.e 109/35.
[465] Sahillioğlu, "Darphâne", aynı yer.
[466] Aynı yazar, *Bir Asırlık Osmanlı Para Tarihi*, s. 121.
[467] Bölükbaşı, *Darphâne-i Âmire*, s. 108. Ayrıca bkz.: aynı yazar, "XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul Darphanesi ve Para Darbı", *Tarih İçinde İstanbul Uluslararası Sempozyumu 14-17 Aralık 2010, Bildiriler*, Yayına Haz. Davut Hut/ Zekeriya Kurşun/ Ahmet Kavas, İstanbul 2011, 229-240, s. 233.
[468] Aynı yazar, *Darphâne-i Âmire*, ss. 108-109. Madenin renk ve ayarını alması için başka madenlerle karıştırılması hususunda ayrıca bkz.: es-Sawy, *a.g.e.*, ss. 243-244.
[469] (Cemaziyelevvel 1128/ Mayıs 1716) BOA, DVNSMSR.MHM.d 1/448; BOA, DVNSMSR.MHM.d 1/453; BOA, DVNSMSR.MHM.d 1/455.

Madenin eritilme işlemi kurşundan yapılmış bir potanın içinde körük kullanılarak yapılıyordu. Muayyerci altının eritilmesi ve ona ayar verilmesi işini görüyor, bunu yaparken de belli bir yol takip ediyordu. Buna göre; madenin içine boraks maddesi katılıyor, daha sonra yüksek ateşe tabi tutulup bu boraksın buharlaşması sağlanıyordu. Boraks; altının altınlığını bulabilmesi için katılıyor, bu sayede altının özüne ulaşması hedefleniyordu.[470] Sonraki adımda sebike denilen külçe hâline getirilirdi. Madenin bir kısmı eritilme esnasında kayba uğramakta buna da harknar veya ateş payı denilmektedir. Sahillioğlu harknarın 1.000'de 5 oranında olduğunu ifade eder.[471] Kahire Darphanesi kayıtlarında harknar, her 1.000 dirhem gümüşte 52 dirhem olarak hesap edilmiştir. Aşağıdaki tabloda da görüldüğü üzere; 1194/1780 yılındaki verilere göre 12 dirhem sebbak, 1 dirhem haddad, 5 dirhem meddad, 1 dirhem rakkak, 33 dirhem de cilada ateşin şiddetinden eksilen harknar olarak kaydedilmiştir.[472]

Tablo 6. 1.000 dirhem gümüşte harknar miktarı (dirhem) [473]

Sebbakta	12
Haddadda	1
Meddadda	5
Rakkakta	1
Cilada	33
Toplam harknar	**52**

Sikkelerin belirlenen vezn ve ayarda kesilmesi ve değerlerinin belirlenmesi de belli ölçütlere sahipti. Öncelikle alınan sikkelerin ayarları tespit edilerek üzerine kaç ayarlı ise onu ifade etmesi üzere işaret konulur, sonra yine söz konusu altından kaç kıratlık kesilecekse belirlenmiş kırat vezniyle bir kıta kesilir. Daha sonra içine halis gümüş eklenir ve eritilip sebk hâline getirilir. Tekrar koruma altına alınarak ayarı üzerine bu son şekliyle yeniden işaret olunurdu. Bu usulde kaç kırat kesilecekse ona ulaşana kadar her kıratın numunesi hıfz edilmektedir. Bunun dışında; "pakça hacer tedarik edilmesi" istenmektedir, "fena hacer götürüldüğü surette ayarı yukarı gösterir ve temyizi zordur, daha sonra altının imali her kaç

[470] Komisyon, *a.g.e.,* s. 239.
[471] Sahillioğlu, *Para Tarihi Üzerinde Bir Deneme*, s. 251.
[472] (1194/1780) TS.MA.e 109/35.
[473] (1194/1780) TS.MA.e 109/35. Cilada her 1.000 dirhem için 32 dirhem kayıpla, toplamda 51 dirhem kayıptan da söz edilmektedir. TSMA No: 169/14; TSMA No: 169/16; TS.MA.e 109/34. Bunun dışında cilada 35 dirheme kadar müsaade edilmiş, hatta noksan ve ziyadenin mümkün olabileceği de ifade edilmiştir. TS.MA.e 109/25; TSMA No: 169/4.

ayardan sipariş buyurulursa imal olunur" denilmiştir. Basılan sikkelerle ilgili olarak; bazı dönemler, güvenilir bir kimse gönderilir, altından 5-10 adet alarak sıhhatini tespit edebilirdi. Fakat bunun hızlı bir şekilde yapılması, hazırda olanlar üzerinde bu işlemin yapılması gerekmektedir. Çünkü; sandık emini, başkâtip veya sarraf tarafından başka bir altın veya pâre verilmek istenebilir ve bu durumda taleplerinin reddedilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Önce hacer daha sonra numune, mihenktaşına sürülüp mutabık gelirse ayarının doğru olduğu bu şekilde tespit edilmiş olurdu. Eğer sipariş olunandan noksan ise noksanın kıymeti her bir kıratı 10'ar pâreden hesap olunarak kaç bin sebk olunmuşsa, çaşniyi tutandan tahsil olunmalıdır. Bu suretle gerçekleşmiş bir hadisede Yakup isimli Ermeni sorumlu tutulmuş, katli affedilerek vali sarayında Dîvân kâtibi konağının karşısında bulunan mecliste oturulup 15-20 bin riyali alındıktan sonra sürgün edilmesi ve yerine Mısır'da sakin, İstanbul'dan gelmiş kuyumcu Ermeni ve Rum taifesinden uygun bir kimsenin getirilebileceği ifade edilmiştir. Eski gedik sahibi de gerekli miktarı verdiği surette gediğinde kalabilir, suçunun tekrarı hâlinde asılmak suretiyle cezalandırılacağını bilirdi. Bu durumda katl cezası tekrar affedilmemektedir.[474]

Külçe hâlindeki sebike, daha sonra çarh işleminden geçirilirdi. Burada yassılaştırma işlemi yapılmış olurdu. Haddad denilen görevli sebikeleri kızarıncaya (kiraz rengini alana) kadar ısıtır, daha sonra daire şeklinde kesilmeleri için çekiçlerdi. Bunun sehab tabir edilen çekme/doğrama makinesinden kolay geçebilmesi için belli bir incelikte (8 mm) olması icap ederdi. Bundan sonra sehab veya med olarak ifade edilen bir sonraki aşamaya geçilirdi. Meddad ism-i faili de buradan gelmektedir. Burada, sehabın kullanılması suretiyle daha küçük parçalar elde edilirdi. Keski yardımıyla haddaddan gelen çubuklar 5-6 mm olacak şekilde daha da inceltilip küçük, uzun parçalar hâline getirilmektedir.[475] Terkik aşamasında ise teslim alınan parçalar birbiriyle eşit kalınlıkta olana kadar küçük başlı bir çekiç vasıtasıyla dövülürdü.[476]

Daha sonra bu parçalar doğrama denilen odada işlem görürdü. Birkaç tezgâhtan oluştuğu bilinen doğrama odasında, para henüz yazısız, pul mahiyetinde ve siyah hâldedir.[477] Doğramada maden parçalarına belli kalınlıkta küçük daire şekli verilirdi.[478] Burada işlem gördükten sonra cilaya gider, cila ocağında beyaz olur ve "*silme*" denilen parlatılma işlemine

[474] (1194/1780) TS.MA.e 109/35.
[475] Komisyon, *a.g.e.*, ss. 246-247.
[476] *a.g.e.*, s. 248; es-Sawy, *a.g.e.*, s. 245.
[477] (1194/1780) TS.MA.e 109/35.
[478] Komisyon, *a.g.e.*, s. 227, 247.

tabi tutulurdu.[479] Ağartma işleminden evvel; ısıtılan pullar asite batırılırdı. Gümüş olanlar, şarap tortusu veya arap sabunu ile beraber konduğu bir dolapta çevrilirdi. Altınlar ise, bir tür kumla parlatılırdı. Nemden arındırılması için şimşir talaşı tozuyla silinir, bu tozdan arındırılması için de elekten geçirilirdi. Rutubetin kuruması için de mangal ve sac üzerinde bekletilirdi.[480] Cila aşamasında altın; oksitten ve yağdan arındırılmak için alüminyum ve tortunun içinde kaynatılır, daha sonra demirden bir küreğin üstüne alınarak fırın içinde ısıtılır ve kızarır. Bu alevli parça ekşi nişadır, barut tuzu, mavi kükürt ve deniz tuzundan oluşan bir karışıma atılır ve bu işlem iki kez tekrarlanırdı.[481]

En son aşamada rakkasa teslim olunan pullar gerekli yazı ve şekillerin işlenmesi suretiyle sikke vasfı kazanırdı. Makraz veya makasla kesme işlemi sırasında veznin korunması oldukça önemsenir, burada ancak 1.000'de 0,5'lik bir kayıp oranı belirlenir ve sikkeler kesim işlemi sonrası kenarını yapmakla görevli ustaya teslim edilirdi.[482] Vezni korunmak kaydıyla; makraz veya makasla daire şekline getirilmiş, damgasız hâlde teslim alınan her bir parçanın etrafında nakışlar oluşana kadar, rakkasla presleme/damgalama

[479] Doğrama ve cila aşamaları ile ilgili olarak şu açıklamalar tespit edilmiştir: *"Doğrama dedikleri odada ki 11 destgâhdır (tezgâh) biri üstâd yani zâbitleridir. Hüsn ve fiatdan mesûldür ve 10u tevabidir ki* sanna' *derler ol mahalde simin noksanına dair nesne tahrir olunmadığına sebep budur ki, anların ameli cümle destgâhlardan geçüb temiz tahta olmuş simi yazusuz pâre şeklinde sikke gibi darb idüb siyah pâre misillü çıkar ana pul tabir ederler. Bade doğramadan cilaya gidüb anda ocağda beyaz olur. Bade sikke darb olunub amma her bir destgâhda darbhâne emîni tarafından mu'temedün 'aleyh nâzırlar vardır. Gelen simi vezn ile kabz ve vezn ile teslim iderler. Bu suretde doğramada olunan amel daima zeyt yağına muhtacdır. Bade't-tamam silüb vezn ve teslim iderler, amma silmede hileleri vardır. Ol adam müstakîm ve müsta'îd olub ihtimam itmeğe muhtacdır zira her 1.000 (bin) dirhemde 15 (onbeş) dirhem ve dahi ziyade fazlası olub sereka eyleyib yağ bulaşığı ile itmam iderler."* (1194/1780) TS.MA.e 109/35; TSMA No: 169/19-25. Nitekim, Siyah Arap olarak tabir edilen Mısırlılardan biri, bu şekilde hile yaptığı tespit edildiği ve bir türlü ıslah edilemediği için kırbaç ile cezalandırılmış ve ihraç edilmiştir. (1194/1780) TS.MA.e 109/35. Her ay cila işlemine 40000 dirhemlik altının tabi tutulacağı öngörülürdü. TSMA No: 169/16.

[480] Hasan Ferid, *Nukud ve İtibar-ı Mâlî*, Cilt: 1, Hukuk Matbaası, İstanbul 1330, ss. 327-329; Musa Kâzım, "Darphane'nin Ahval-i Dâhiliyyesi", *Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası*, Sayı: 9, 1327, 551-557, ss. 554-555. Vasfu Mısır'da da benzer ifadeler yer almaktadır: Maden parçaları, bir karışım içinde kaynatılarak odundan yapılmış bir düzeneğe alınmaktadır. Bu karışım, bakır ve çinko karışımı (şebe), deniz tuzu, tortu ve diğer bazı kumlar katılarak elde edilmektedir. Parçalar, temizlenip silinir. Beyazlatma aşamasındaki son işlem parçanın çok defa yıkanması ve kurulanmasıdır. Kurulama işlemi bir elek üzerinde yapılırdı. Komisyon, *a.g.e.*, ss. 228-229.

[481] *a.g.e.*, s. 250.

[482] *a.g.e.*, s. 248.

işlemi yapılırdı.[483] Sikkelerin sayılması işlemi iki kez tekrarlanır; bunlardan ilki doğrama odasından çıktıktan sonra, diğeri ise sikke işleminden sonra yapılırdı.[484]

Cila ve *hattama* teslim olununcaya kadar her tezgâhta "hurda"[485] denen artık bir miktar kalmaktadır. Daha sonra bu hurda kısım da sebike hâline getirilerek tekrar kesilme işlemine tâbi tutulmaktadır.

Sikke basımının en son aşaması, sikkenin darp edilmesi işlemine dairdir. Yani para gerekli yazı ve şekiller işlenerek sikke hâline bu aşamada dönüştürülür. Özellikle XVIII. yüzyıl itibarıyla rakkas denilen aletin kullanılıp pulun tuğra ve çeşitli yazılarla sikke hâline dönüşmesi için bu aşamada sikkezenler tarafından darp işlemi yapılırdı.

2.2.1.1. Sikke Kalıpları/Numune Sikkeler

Mısır Darphanesi'nde altın veya gümüş para basılması için öncelikle İstanbul'dan bu hususta karar çıkarılması gerekmekte ve bu kararlarda; basılacak paraların mahiyeti belirtilmektedir. Tabi söz konusu sikkelerin uygun ayarda basılması numune sikkelerin varlığına ve sikke kalıplarına bağlıdır. Sikke ve kalıpların ise mümkün mertebe düzgün, kullanılır derecede eskimemiş olması icap ederdi. Basılacak herhangi bir sikke için kalıp veya sikkelere ihtiyaç duyulması hâlinde merkezden, bunları göndermesi talep edilirdi.[486] Bunun dışında, devlet tedavülde olan sikkeleri yenilemek ya da padişah değişimlerinde yeni padişahın adına sikke darp etmek üzere İstanbul'dan Mısır'a sikke hazırlayıp göndermiştir. Bu sebeple öncelikle piyasadaki paraların toplanması ve darphanede kullanılan sikke ve

[483] es-Sawy, *a.g.e.,* s. 244; Komisyon, *a.g.e.,* s. 247. Para basım sürecini altın ve gümüş tüm sikkeler için düşünmek yerinde olacaktır. Benzer işlemler gümüş para basımında da takip edilir. Nitekim gümüş para basımında da ilk işi darphaneye alınan gümüş sebikelerinin ayarının belirlenmesi oluşturmaktadır. Önce inceltme için çekiçleme, daha sonra sırayla sehab/çekme ve terkik aşamaları uygulanır, pullar gerekli uzunluk ve inceliğe ulaştıktan sonra da kesme/takti' (doğrama) işlemine geçilirdi. Sikke vurulmasından önceki, yani sondan önceki aşama ise beyazlatma/cila aşamasıdır. es-Sawy, *a.g.e.,* ss. 245-246. Ayrıca bkz.: el-Bankü'l-Arabîyyi'l-Mahdûd (Haz.), *el-Meskûkatü'l-İslâmiyyeti Mecmû'âtün Muhtârâtün min Sadri'l-İslâm hatte'l-Ahdi'l-Osmânî*, ss. 6-9. Gümüş para/ medini basımının ayar verilmesi, ve karışım elde edilmesi, sebk olunması, çekiçlenip inceltilmesi, doğranması/kesilmesi, cilalanması/beyazlatılması ve sikkelenmesi aşamalarının detayları için bkz.: Komisyon, *a.g.e.,* ss. 209-231.

[484] Bölükbaşı, *Darphâne-i Âmire*, ss. 65-66.

[485] Şemseddin Sami, hurdayı "ufak şey, ufak parça" olarak tanımlar. Şemseddin Sami, *a.g.e.,* s. 577. Ayrıca bkz.: Redhouse, *a.g.e.,* s. 839.

[486] (Muharrem 1180/ Haziran 1766) BOA, DVNSMSR.MHM.d 8/411.

kalıpların İstanbul'a gönderilmesi istenirdi.[487] Benzer şekilde kesilecek altınların ayarlarıyla ilgili yapılan düzenlemeler eski sikkelerin değişimini gerektirmiştir.[488]

Ahmed es-Sawy; İstanbul'dan sikke gönderilmesinin; Mısır'da basılan Osmanlı paralarının İstanbul'dan gönderilen bu kalıplarla basıldığı anlamına gelmediğini kaydeder. Merkezden gönderilen kalıpların darp işleminde kullanılacak yeni kalıpların üretilmesi için kullanıldığı ve "sultaniye kalıbı" olarak yeni sikke kalıpları gönderilinceye kadar veya yeni sultan tahta çıkıncaya kadar bunların korunduğu, akabinde ya İstanbul'a geri götürüldüğü ya da Yüce Dîvân'da muhafaza edilmesine devam edildiği bilinmektedir. İstanbul'dan sikke kalıplarının gönderilmesinde amaç, Osmanlı hükümranlığı altındaki bütün ülkelerde, basılan Osmanlı sikkelerinin biçimlerini korumaktır. Ancak bu durum çeşitli darphanelerin ana kalıp olarak gönderilen kalıplardan örnek kopyalamasına veya işleme hüneri ve kalıp yüzeyine göre harflerin tertibinde bazı küçük değişikliklerle birlikte tamamen taklit kalıplar yapılmasına engel değildi. Ayrıca kalıplar gönderilmesine rağmen; darphanelerde, harflerin tertibinde sikkeden sikkeye farklılıklar olduğu görülmektedir. Mısır'a gönderilen kalıplar numune teşkil etmiştir. Ahmed es-Sawy bunların örneklik amacı taşıdığını, daha ötesinin söylenemeyeceğini ifade eder, nakış ve süslemelerde esnek hareket edilebildiğini belirtir.[489]

[487] (Rebilülahir 1168/ Ocak 1755) BOA, DVNSMSR.MHM.d 7/189.

[488] Mısır'da kesilecek altınların ayarında yapılan düzenleme ile ilgili çıkarılan hüküm, eski ve yeni paraların ayarlarını ifade etmenin yanında Darphane-i Amire'den gönderilen 100 kıta mahlut sikkeye de işaret etmektedir. Söz konusu sikkeler Mısır'a gönderilip emin marifetiyle darphaneye konulacak, bundan sonra onlarla para kesilecektir. Ayrıca 140 kıtadan ne kadar eski sikke varsa, darphane emininin mührüyle mühürlenerek İstanbul'a gönderilecektir. (Muharrem 1189/ Mart 1775) BOA, DVNSMSR.MHM.d 8/683.

[489] es-Sawy, *a.g.e.,* ss. 240-242. Sikke kalıpları ile ilgili olarak XIX. yüzyılda tarihlenen bir kitaptan İstanbul Darphanesi'nde kullanılan sikke kalıpları hakkında malûmat edinilmektedir. Buna göre; "gerek *meskûkâtın gerek madalyaların olsun sikkelerinin bir erkeği bir dişisi vardır. Sikkelerin dişisi taneleri gayet ince ve iyi tav edilmiş, yumuşak çelik silindirler üzerinde hâkk edilip tezgâh-ı mahsûsuna teslim olunur ve orada çarh edildikten sonra, su verilip sertleştirilir. Ba'de, yumuşak çelik silindirde cism bir cendere vasıtasıyla basılıp, yine o sikkenin erkeği çıkarılır. İş bu erkek sikke de tesviye ve çarh olunduktan ve su verildikten sonra yumuşak çelik üzerinde su cenderesiyle ve ustası marifetiyle lüzumu kadar çıkarılacak dişi sikkelerin validî makamını hâiz olur. Bunlar ilk valideleri makamında olan sikkenin erkek ve kız olanlarıdır ki valide ve validîleri erkek sikke ile bi'l-izdivac dişi sikke peyda eyledilir ve bunlar vasıtasıyla da meskûkât ve madalyalar darp ve istihsâl olunur. Valid ve valide sikkelerden peyda olan evlad sikkelerin ben-i beşer misillü velâdet tarihi ile birer ismi olduğu misillü tarih-i velâdetiyle vefatını bir de sıra numarası yani amel-mande olduklarını nâtık bir de sicil-i ahvâli vardır. Bunlardan bazıları pek az müddet ömür sürüp cenderede birkaç defa basıldıkda kırılır ve bazısı dahi tavl-i müddet muammer olur. Yani bir aded sikke ile 150000 aded meskûkât basılabilir. Bunlar hâl-i hayatlarında müruriye tezkiresi almadıkça seyahet edemezler, yani tarihli ve numaralı işm u haber olmadıkça ve deftere kayd eylemedikçe demir kasalardan harice çıkamazlar, çünkü bunlar yalnız devlet-i aliyyede değil bütün cihanda pek büyük rical-i devletten ma'duddurlar."* Süleyman Sûdî, *Usûl-i Meskûkât-ı Osmaniyye ve Ecnebiyye*, Artin Asaduryan Şirket-i Mürettibiye Mat., İstanbul 1311, ss. 203-204.

Darphaneye idarecilerinin tayin edilmesi ve dolaşımda olan sikkelerin azlığı veya bozukluğu nedeniyle paraya ihtiyaç duyulması sikkelerin yenilenmesini gerekli kılmıştır. Devlet, İstanbul'da sikke kesilmesine dair yeni bir karar verdiği zaman, Kahire Darphanesi'ne de uygulamadan kaldırılan ve kesilmesine karar verilen sikkeler, bunların ayar ve ağırlıklarına dair bir emir göndermektedir. Bu sebeple gönderilen bazı emirlerde, kesilecek paralara numune teşkil etmek üzere yeniden sikke gönderildiği görülmektedir. Mesela 1707 senesinde cedid eşrefînin istenilen ayarda kesilmesi ve buna numune teşkil etmesi üzere 10 çift sikke gönderilmiştir.[490] Kesilmesine karar verilse de, revaç bulmayacağı nedeniyle bazı sikkelere ait numune sikkeler yerine, başka sikkelerin kesilmesi için onlara ait numuneler gönderilmesi söz konusu olmuştur. 1130/1718'de üçerlik altın kesmekte kullanılmak üzere küçük sikkeler gönderilmesi kararlaştırılsa da, Mısır'dan gönderilen arzlarla bunun İrsaliye hazinesinin tahsilini sıkıntıya düşüreceği görülmüş, onun yerine eskiden olduğu üzere tuğralı ve zincirli altın sikkeler kesilmesi için 20 çift sikke gönderilmiştir.[491] 1148/1736 tarihinde İstanbul'da müdevver zincirli altın kesilmesinin yasaklandığı ve aynı şekilde Mısır'da da zincirli İstanbul altını ve nısfiyesinin durdurulması gerektiği bildirilmiş, zer-i mahbub kesilmesi lazım olduğu ifade edilmiştir. Bu sebeple İstanbul'dan 5 çift zer-i mahbub sikkesiyle 5 çift nısfiye zer-i mahbub sikkesi gönderilmiştir.[492] Numune sikkelerin kimi zaman mekanik sistemle basılmasında kullanılacak yeni aletlerle birlikte gönderildiği olmuştur. Nitekim gümüş paranın tuğralı ve müdevver olması için, İstanbul'daki gibi doğrama aletleri kullanılarak kesilmesi gereği üzere ilgili aletlerle beraber 50 çift müdevver pâre sikkesi gönderilmiştir.[493]

Sikke gönderilmesi ile alakalı dikkat çeken bir husus da alâmetli sikkelerdir. Görevde olan Mısır valisine sikke üzerine işlenen bir harf ile işaret edilmektedir. Eğer önceki vali döneminde de alâmetli sikke kullanılmış ise; yeni alâmetli sikkeler kullanılacak olmasından dolayı, onlara gerek kalmayacağından yeni validen eski sikkeleri bir keseye koyarak mühürlemesi ve İstanbul'a göndermesi beklenmektedir.[494] Alâmetli sikke uygulaması, Kahire'de sikkelerin basımında fazlasıyla suistimal yapıldığına da işaret etmektedir. Çünkü devlet, valinin ismini sikke üzerine nakşetme ihtiyacı duyuyorsa piyasaya sürülmüş

[490] (Recep 1119/ Ekim 1707) BOA, DVNSMSR.MHM.d 1/2.
[491] (Şevval 1130/ Eylül 1718) BOA, A.DVNSMHM.d. 127/993.
[492] (Şaban 1148/ Ocak 1736) BOA, DVNSMSR.MHM.d 5/298.
[493] Sikkeler rikab-ı hümâyunda mirahur olan Abdullah ile gönderilmiştir. (Zilhicce 1138/ Ağustos 1726) BOA, DVNSMSR.MHM.d 3/683.
[494] (Evahir-i Şevval 1132/ Eylül 1720) BOA, DVNSMSR.MHM.d 3/115; (Evasıt-ı Zilkade 1132/ Eylül 1720) BOA, DVNSMSR.MHM.d 3/116.

paralarda herhangi bir noksanlık veya bozukluk ortaya çıkması hâlinde hangi vali devrinde yapıldığının tespitini hızlandırmak istemektedir. Böylelikle ilgili vali için işlem yapmak da hızlanacaktır. 1716'da Mısır valisine alâmet olmak üzere 10 çift altın ve 10 çift pâre sikkesi yapılarak üzerine "dal (د)" harfi kazınmıştır. Bu alâmetli sikkeler ile sikke kesilmesi, eski sikkelerin bir daha kullanılmayarak bir keseye konup vali ve Mısır kadısı tarafından mühürlendikten sonra İstanbul'a gönderilmesi istenmiştir. Alâmetli sikkelerden bir tanesi gerektiğinde tatbik ve temyiz için Hazine-i Mısır'da korunacak, bir tanesi de İstanbul'a gönderilecektir. Muhafızlar, tama'a düşüp numuneden farklı olarak altın veya pâre kesmeye cesaret edecek olursa "haberim yoktur, sahib-i ayar veya başka bir kimse işlemiştir" şeklindeki savunması dikkate alınmayarak valinin zamanında kesilen sikkeler İstanbul'da tartılıp kal olunacaktır. Şayet vezn ve ayarında herhangi bir farklılık tespit edilirse bundan doğan zarar hesap edilip kendisinden tahsil edilmesi kararlaştırılmıştır. Azli ile yetinilmeyip şiddetli bir ceza ile cezalandırılması tembihlenmiştir. Vali azledilmiş olsa da söz konusu sikkeler vali tarafından bir keseye konup vali, kadı ve mütesellim tarafından mühürlenecektir. Yeni vali için de isminin işaretli olduğu sikkeler gönderilecektir.[495] 1720 tarihinde Mısır Valisi Vezir Recep Paşa'ya gönderilen bir hükümde alâmetli sikkeler ile ilgili olarak şu ifadeler tespit edilmiştir:

> *"zikr olunan pâre ve altının vezn ve ayarında tayin ve tahsis kılınan mikdarın noksan kabul eylememesini vikâye içün Âsitâne-i Saadetim Darbhânesi nâzırı olanlardan her birinin zamanında kat' olunan ecnâs-ı nukûd sikkelerinde birer alâmet vaz' itdirilüb Mısır Darbhânesi'nde madrûb olan akçenin dahi noksanı zuhûr eyler ise kangı valinin zaman-ı tevliyetinde kat' olunduğu mâlûm olub hakkından gelinmek içün Mısır eyaleti vüzerâ-yı i'zâmımdan birine tevcih olundukda ismine işaret olmak üzere alâmet-i mahsûsa ile müceddeden sikke-i hümâyunum gönderilmek üzere ol vakitte şart kılınıb ve senki vezirsin avâtıf-ı aliyye-i mülükânemden eyalet-i merkûme sana ihsan-ı hümâyunum olmağla zamanında kat' olunan akçe mâlûm olmak içün müceddeden alâmetli 20 çift zencirekli altın sikkesi ve 30 çift pâre sikkesi hâkk itdiriliüb memhûren tarafına irsal olunmuşdur."*[496]

[495] (Cemaziyelevvel 1128/ Mayıs 1716) BOA, DVNSMSR.MHM.d 1/448. Ayrıca bkz.: (Zilhicce 1130/ Kasım 1718) BOA, DVNSMSR.MHM.d 1/579. Alâmetli sikke uygulaması hakkında bakılabilir: İbrahim Artuk, "Osmanlı Padişahı 3. Mustafa'nın Sikkelerine Genel Bir Bakış", *Birinci Millî Türkoloji Kongresi, Tebliğler*, Kervan Yay., İstanbul 1980, 359-373, s. 362.

[496] (Evahir-i Şevval 1132/ Eylül 1720) BOA, DVNSMSR.MHM.d 3/115. Söz konusu sikkelerin daha sonra gönderilmesi hakkında bkz.: (Evasıt-ı Zilkade 1132/ Eylül 1720) BOA, DVNSMSR.MHM.d 3/116. Recep Paşa'dan sonra Mısır Valisi olup daha önce sadrazamlık yapmış olan Mehmed Paşa'ya, aynı sayıda sikke kazdırılarak alâmetli olarak gönderilmiş, kendisinden selefi Recep Paşa'ya ait sikkeleri İstanbul'a göndermesi istenmiştir. (Zilkade 1133/ Eylül 1721) BOA, DVNSMSR.MHM.d 3/245.

Sikkelerin alâmetli olmaları seneleri için de ifade edilmelidir. Hazineye giren veya piyasaya sürülen sikkelerde, herhangi bir noksanlık veya bozukluk görülmesi hâlinde devlet, söz konusu sikkelerden çaşni tutup ayar ve vezn bakımından bunun tespitini sağlamaya çalışırdı. Bu sebeple, hazineye giren sikkelerden şüpheli olanların tespiti yıllarına göre yapılır, bu da nispetle kolaylık sağlardı. Sikke hangi yıl basılıp hazineye teslim edilmişse ona göre tedarik edilip Darphane-i Amire'de gerekli işlemler yapılırdı. Bu meselenin tespiti o kadar önemsenirdi ki emin olmak adına birden fazla kez çaşni tutulma işlemi yapıldığı da olurdu. İşlem tamamlandıktan sonra, gönderilen çaşniye göre sikke kesilmesi emredilirdi. Bozuk ayarlı ve eksik veznli sikke basılmasında sorumlu olanlar da darphaneden ihraç edilerek cezalandırılırdı.[497]

Pâre ve altınların nakıs olarak kesilmeleri ve devlet geneline yayılmaları, piyasada bozuk sikke tedavülünün artmasına neden olmaktadır. Bunların tespiti ve durdurulması için de devlet birtakım önlemler almak durumunda kalmaktadır. Aslında yer bilgisinin de sikkeler üzerine işlenmesi buna hizmet etmektedir. İstanbul Darphanesi'nde kesilenlerden ayırt edilmeleri için kesilecek altınların üzerine "duribe fî Mısır" ibaresinin darp edilmesi de buna işaret eder. Nitekim; 1136/1724'te nakıs altın ve pâre kesilmesi üzerine ayar ve ağırlıklarına dair bir düzenleme yapılmış, bu sebeple 30 çift pâre sikkesi ile birlikte, ayırt edilme alâmeti olmak üzere "duribe fî Mısır" kazılı 30 çift de altın sikkesi gönderilmiştir.[498]

Devlet; gerek talep üzerine, gerekse cülûs veya yeni sikke kesilmesi kararı dolayısıyla numune sikke göndermek istediğinde, Darphane-i Amire nâzırı bu işe nezaret ediyor, sikkelerin sikkegen tarafından hakki gerçekleştiriliyordu. Sikkeleri Mısır'a götürüp valiye veya darphaneye teslim etmek üzere bir memur görevlendiriliyor, mühürlü bir temessükle teslim ediliyor ve ondan da Mısır'a götürüp, vali tarafına teslim ettiğine dair bir makbuz alması isteniyordu. Sikke yapılıp gönderilmesine dair çıkan emirlerin baş muhasebeye haber verilmesi ve kaydı gerekiyordu.[499] Mısır valilerine hitaben yazılan hükümlerden anlaşıldığı üzere, sikkeleri kapı kethüdaları teslim almakla görevlendiriliyordu.[500] 1750 senesinde, çeşitli aletlerle birlikte 30 çift tam ve 10 çift nısfiye

[497] (Rebiülahir 1177/ Ekim 1763) BOA, DVNSMSR.MHM.d 8/164.
[498] (Zilkade 1136/ Ağustos 1724) BOA, DVNSMSR.MHM.d 3/446.
[499] (Cemaziyelahir 1167/ Eylül 1754) BOA, DVNSMSR.MHM.d 7/174; BOA, DVNSMSR.MHM.d 6/439. Ayrıca bkz.: es-Sawy, *a.g.e.*, s. 240.
[500] 1719'da Mısır Valisi Vezir Ali Paşa tarafından istenmesi üzere, İstanbul Darphanesi'nde Darphane Nâzırı Süleyman'ın mübaşeretiyle, 50 çift sikke yapılıp kapı kethüdası Ahmed'e teslim edilmiştir. Paraların emredilen vezn ve ayarda kesilmesine dikkat etmesi hususunda da Mısır valisi uyarılmıştır. (Cemaziyelevvel 1131/ Nisan 1719) BOA, DVNSMSR.MHM.d 1/612. Ayrıca bkz: (Zilhicce 1153/ Mart 1741) BOA, DVNSMSR.MHM.d 5/597; Şaban 1163/ Ağustos 1750) BOA, DVNSMSR.MHM.d 6/628; Rebiülevvel 1172/ Kasım 1758) BOA,

zer-i mahbub sikkesi de Darphane-i Amire nâzırı Mehmed Sadık tarafından yaptırılarak Kahire'ye götürülmek üzere Mısır valisi kapı kethüdası Mustafa'ya teslim edilmiştir.[501] Aynı yıl içerisinde Darphane-i Amire nâzırı el-Hac Abdullah marifetiyle yeniden 50 çift pâre sikkesi yaptırılıp Mısır Darphanesi'ne gönderilmesi için ferman çıkarılmış, buna binaen söz konusu sikkeler İstanbul Darphanesi'nde hazırlanmış ve götürmesi üzere kapı kethüdası Mustafa'ya teslim edilmiştir.[502] 1170/1757 yılında Kahire Darphanesi'nde kullanılmak üzere Darphane-i Amire nâzırı marifetiyle sikke yapılması kararlaştırılmış, bu sebeple 50 çift tam ve 20 çift nısfiye zer-i mahbub sikkesi ile 50 çift pâre sikkesi hazırlanıp haber verilmiştir. Bunun üzerine eski Mısır Valisi Ali Paşa'nın Kapı Kethüdası Hüseyin Ağa'ya verilen sikkelerin, Mısır Valisi Said Mehmed Paşa'ya teslim edilmek üzere gönderildiği, gerekli kayıtların yapılması hususunda Mısır valisine hitaben emir çıkarıldığı, ayrıca baş muhasebeye haber verilmesi için ferman yazıldığı görülmektedir.[503]

Yeni tayin edilen sahib-i ayarların da sikkeleri İstanbul'dan Mısır'a giderken yanlarında götürdükleri görülmektedir. Mesela sahib-i ayar Mahmud bu husus için de görevlendirilmişti. Onun vefatı üzerine de Mehmed sahib-i ayar tayin edilmiş, o da sikkeleri yanında götürmekle vazifelendirilmişti. Buna göre; Mısır valisinin yeniden sikke talebine karşılık, eski darp edilen sikkelerle ve yeni darp edilecek olanların birbirinden ayırt edilebilmesi amacıyla, üzerine alâmet konulan 15 çift zer-i mahbub-ı tam ve 5 çift zer-i mahbub-ı nısfiye, 30 çift cedid pâre sikkesi yapılmıştır. Sahib-i ayar Mehmed'in, sikkeleri Mısır'a götürerek Mısır kapı kethüdasına teslim etmesi ve memuriyetine dair, Darphane-i Amire emini Sadullah'ın arzı üzere emir çıkarılmıştır.[504]

DVNSMSR.MHM.d 7/500; (Recep 1174/ Mart 1761) BOA, DVNSMSR.MHM.d 7/747; (Şaban 1174/ Mart 1761) BOA, DVNSMSR.MHM.d 7/751.

[501] (Cemaziyelevvel 1163/ Mayıs 1750) BOA, DVNSMSR.MHM.d 6/600.

[502] (Şaban 1163/ Ağustos 1750) BOA, DVNSMSR.MHM.d 6/628. 30 çift zer-i mahbub, 10 çift nısfiye-i zer-i mahbub ve 50 çift cedid pâre sikkesinin yaptırılarak kapı kethüdası Mustafa'ya teslim edilmesi hakkında bkz.: (Zilkade 1164/ Eylül 1751) BOA, DVNSMSR.MHM.d 6/688. 20 çift zer-i mahbub-ı tam, 10 çift nısfiye zer-i mahbub, 50 çift pâre sikkesi gönderilmesi hakkında bkz.: (Zilhicce 1165/ Ekim 1752) BOA, DVNSMSR.MHM.d 7/45. Darphanede kullanılmak üzere Msıır valisinin tahrir ve iltimasına binaen yapılıp gönderilen 40 çift zer-i mahbub ve 20 çift nısfiye zer-i mahbub ve 40 çift pâre sikkesi hususunda bkz.: (Cemaziyelahir 1167/ Eylül 1754) BOA, DVNSMSR.MHM.d 7/174.

[503] (29 Zilhicce 1170/ 14 Eylül 1757) BOA, AE.SOSM.III 36/2552. Ayrıca bkz.: (Zilkade 1170/ Temmuz 1757) BOA, DVNSMSR.MHM.d 7/375. 1182/1769 yılında, daha önce talep üzerine fındık altını kesilmesi için merkezden 3 çift fındık altını sikkesi gönderildiği ifade edilmiş, altınların ayarının İstanbul'dakilere göre mi yoksa Mısır'da önceden kesilen damgalı altına göre mi olması gerektiği bildirilmiştir. Mısır valisine ve darphane nâzırına gönderilen hükümde, İstanbul'da kesilen fındık altının vezn ve ayarı belirtilerek Mısır'da da bu şekilde kesilmesi yazılmıştır. (Zilhicce 1182/ Nisan 1769) BOA, C.DRB. 14/658.

[504] (Zilhicce 1153/ Mart 1741) BOA, DVNSMSR.MHM.d 5/597. 1154/1741 tarihinde İstanbul Darphanesi'nde 20 çift altın sikkesi ve 40 çift pâre sikkesi yapılıp gönderilmesi hakkında bkz.: (22 Şevval 1154/ 31 Aralık 1741) BOA, C.DRB. 18/896; BOA, DVNSMSR.MHM.d 5/679. 1741 senesinde Mısır'a gönderilmek üzere

Mısır Kahire Darphanesi'ndeki para sikkeleri köhne (eski) ve yıpranmış ise Mısır valisi tarafından merkeze bildirilmekte ve bu vesile ile İstanbul'dan yeni sikke gönderilmesi istenmektedir. Köhne ve yıpranmış sikkeler, basılacak yeni sikkelerin üzerindeki tuğra ve hattın gereği gibi çıkmamasına neden olmaktadır. Aslına bakılırsa, sikkelerin yenilenmesi işiyle darphanede müstahdem sahib-i ayar ve sikkegenler meşgul olurdu. Fakat sikkegen zümresinden olmasına rağmen, henüz para sikkesi basmakta alışkanlığı bulunmayan görevliler mevcutsa veya bu işi yapacak görevli bulunmuyorsa, İstanbul'dan ihtiyaca göre yeniden sikke basılıp gönderilmesi talep ediliyordu. 1159/1746'da Mısır Valisi Ragıp Mehmed Paşa'nın sikkenin kıymetine dair verdiği tahriratta; devletin emrettiği şekilde pâre darp edilmesi için Mısır'da İstanbul sikkeleriyle mutabık sikke yapmanın mümkün olmadığı ifade edilmiş, bu sebeple merkezden pâre sikkesi gönderilmesi ya da sikke hakkine kâdir bir sahib-i ayar tayin olunması istenmiştir.[505] Mısır Valisi ilamında, sikkelerin eskimiş olmalarından ve sahib-i ayarın bu işle uğraşacak kadar alışkanlığı bulunmadığından dolayı, 70-80 çift pâre sikkesi yapılıp gönderilmesine ihtiyaç duyulduğunu bildirmiş, bunun üzerine 50 çift tuğralı pâre sikkesinin Darphane-i Amire nâzırı el-Hac Mehmed Sadık Ağa marifetiyle yapılıp Mısır Kahire Darphanesi'ne gönderilmesi kararlaştırılmıştır.[506]

Basılacak tuğralı sikkelerin etrafındaki zincir ve noktaların düzgün şekilde nakşedilmesi de önem arz etmektedir. Ayar ve vezni uygun olsa da kenarındaki bu nakışların düzgün şekilde işlenmemesi, sikkenin ayıp ve kusurlu olması anlamı taşımaktadır. Bunu önlemek üzere devlet Mısır Darphanesi'ne sikke ve bu işle meşgul olması için mahir görevliler göndermektedir.[507]

İstanbul'da yaptırılan 30 çift zer-i mahbub-ı tam ve nısfiye ile 30 çift cedid pâre sikkesi hakkında bkz.: (Rebiülevvel 1154/ Mayıs 1741) BOA, C.DRB. 56/2757. Kahire'ye yaklaşık 2 yıl sonra, 50 çift cedid pâre sikkesi, 20 çift zer-i mahbub-ı tam ve 10 çift nısfiye zer-i mahbub sikkesi basılıp gönderilmesi hakkında bkz.: (Rebiülevvel 1156/ Mayıs 1743) BOA, DVNSMSR.MHM.d 6/39. 30 adet tam ve 15 adet nısfiye "zer-i mahbub" sikkeleri gönderilmesi hakkında bkz.: (25 Zilhicce 1157/ 29 Ocak 1745) BOA, AE.SMHD.I 206/16307.

[505] (2 Şaban 1159/ 20 Ağustos 1746) BOA, C.DRB. 22/1069.

[506] (17 Ramazan 1159/ 3 Ekim 1746) BOA, C.DRB. 35/1726. Ayrıca bkz.: (Ramazan 1159/ Ekim 1746) BOA, DVNSMSR.MHM.d 6/352. Bunun dışında 50 çift zer-i mahbub-ı tam sikkesinin gönderildiğine dair bkz.: (Cemaziyelahir 1160/ 8 Temmuz 1747) BOA, DVNSMSR.MHM.d 6/404. Söz konusu sikkelerin kullanılması, kesinlikle eski ve yıpranmış sikkelerin kullanılmaması emri için bkz.: (Recep 1160/ Ağustos 1747) BOA, DVNSMSR.MHM.d 6/412. 1748 senesinde İstanbul Darphanesi'nde 150 çift tuğralı pâre sikkesi, 100 çift zer-i mahbub nısfiyesi nâzır marifetiyle hakk olunarak Mısır'a gönderilmek üzere kapı kethüdası Ali'ye mühürlü bir temessük karşılığında teslim edilmiştir. Ali teslim aldığı sikkeleri Kahire'ye götürüp valiye teslim edecektir. (Safer 1161/ Şubat 1748) BOA, DVNSMSR.MHM.d 6/439. Ayrıca bkz.: BOA, DVNSMSR.MHM.d 6/391.

[507] Nitekim, 1710'da tuğralı ve etrafı hoş bir şekilde noktalanıp zincirlenmiş, diğer nakışları da güzel bir biçimde darp edilmiş altınlar kesilmesi için 20 çift sikke ile birlikte bir usta ve bir sikkezenin de içinde olduğu 3 kişilik bir görevli grup gönderilmiştir. (Safer 1122/ Nisan 1710) BOA, DVNSMSR.MHM.d 1/112.

Sikke basımını gerekli kılan durumlardan birinin de padişah değişimleri olduğu ifade edilmişti. Yeni padişah kendi adının işlendiği sikkeleri piyasaya sürmek üzere yeniden para basılmasına karar verip piyasadaki eski sikkeleri toplatmakta ve İstanbul'dan cülûs sonrası yeni padişah adına basılacak sikkelere numune olmak üzere darphanelere sikkeler gönderilmektedir. Nitekim III. Osman tahta çıktıktan sonra Darphane-i Amire'de 3 çift tam zer-i mahbub ve 2 çift nısfiye zer-i mahbub ve 5 çift cedid pâre sikkelerinin gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Bu sebeple Mısır Valisi Mustafa Paşa'ya yazılan hükümde, sikkeleri Mısır'a götürmek üzere Osman Paşazade Mir Mustafa'nın tayin edildiği, sikkeleri götürüp temessük ile teslim etmesi, aldığı temessükü de İstanbul'a getirmesi gerektiği bildirilmiştir.[508] Mısır'a gönderilen hükümde; cülûs sebebi ile sikkelerin tebdili gerektiği ifade edilmiş ve ayrıca Mısır'da kesilecek zer-i mahbub ve nısfiye ve cedid pârenin darp olunacak sikkelerin yeni padişahın ismiyle yenilenmesi gereği bildirilmiştir. Bundan önce hazırlanıp gönderilen sikkelere atıf yapılarak birkaç çift sikkenin de en yakın zamanda gönderileceği haber verilmiştir. Ayrıca Sultan I. Mahmud adına olan eski sikkelerin İstanbul'a gönderilmesi ve Hazine-i Amire'ye teslim olunması istenmiştir. Bundan sonra I. Mahmud adına olan sikkelerin kullanılmaması, eski veya kullanılır durumda ne kadar kalıp varsa bir tane bile geride kalmadan, diğer görevlilerin de huzurlarında olmak üzere, bir zarfa konularak vali ve sahib-i ayar tarafından mühürlenmesi söylenmiştir. O sırada Kahire'de bazı hususlar için memur olan dergâh-ı muallâ kapıcıbaşılarından el-Hac Halil Bey'e teslim edilmesi, cins ve sayıları açıklanarak mühürlenip gönderilmesi istenmiştir.[509] III. Osman'ın sikkelerinin I. Mahmud sikkeleri tipinde olduğu bilinmekte, basılan altınların rayicinin yine I. Mahmud dönemindekiler gibi olduğu tahmin edilmektedir.[510]

Benzer şekilde III. Mustafa'nın da cülûsu dolayısıyla Mısır Darphanesi'ne gönderilmek üzere sikke yapılmasını emrettiği, söz konusu sikkelerin bir memur vasıtasıyla Mısır'a gönderilmesini buyurduğu görülmektedir. Mısır Valisi Said Mehmed Paşa'dan teslim aldığına dair memura temessük vermesi istenmiştir. Her sikke tesliminde alınması istenen bu belgelerin, memur tarafından İstanbul'a getirilmesi icap ediyordu.[511] III. Mustafa

[508] (10 Rebiülevvel 1168/ 25 Aralık 1754) BOA, DVNSMSR.MHM.d 7/182.
[509] (Rebilülahir 1168/ Ocak 1755) BOA, DVNSMSR.MHM.d 7/189. Aynı sıralarda Mısır'da çeşitli para kesilmek üzere padişahın adına merkez darphanede yapılıp gönderilenler dışında merkezden; 37 çift zer-i mahbub-ı tam, 28 çift nısfiye zer-i mahbub ile 45 çift cedid pâre sikkesi gönderildiği tespit edilmiştir. (Rebilülahir 1168/ Ocak 1755) BOA, DVNSMSR.MHM.d 7/194.
[510] Cevriye Artuk, "Osmanlı Padişahı 3. Osman'ın Sikkelerine Genel Bir Bakış", *Birinci Millî Türkoloji Kongresi, Tebliğler*, Kervan Yay., İstanbul 1980, 349-358, ss. 349-350.
[511] (22 Safer 1171/ 5 Kasım 1757) BOA, AE.SOSM.III 51/3661. Ayrıca bkz.: (Şaban 1174/ Mart 1761) BOA, DVNSMSR.MHM.d 7/751.

zamanında çıkarılan altınlar da I. Mahmud ve III. Osman döneminde basılanlarla aynı ayar ve şekildedir; zer-i mahbublar 360 akçe değerindedir.[512] Sikkelerde değişiklik yapılması kararı ve padişah değişimlerinde padişahın hattı gereğince Dîvân toplanır, eski sikkeler alınıp yenileri verilmek üzere darphane emini huzura çağrılırdı. Kaymakam kese içinde teslim aldığı eski sikkeler karşılığında, yenilerini verir, mühürleyip hazinedara teslim eder, o da hazineye koyardı.[513]

XVIII. yüzyılın ortlarında İstanbul'dan gönderilen sikkelerin sayısında artışlar olduğu dikkat çekmektedir. 1172/1758 tarihinde Darphane-i Amire nâzırı Hüseyin Ağa tarafından 120 çift sikke yaptırılıp Mısır Valisi Mustafa Paşa'nın kapı kethüdalarına, Mısır'a götürmeleri üzere teslim edilmiştir.[514] Ayrıca, sikkelerin masraflarının Darphane-i Amire faizinden karşılanacağı konusundaki vesikadan 1761 senesinde, 40 çift tam zer-i mahbub ve 30 çift nısfiye zer-i mahbub ve 50 çift cedid pâre olmak üzere 120 çift sikke gönderildiği anlaşılmaktadır.[515] 1762 tarihinde bu sikkelerin masraf kayıtları dışında yeniden aynı sayılarda olmak üzere gönderilen 120 çift sikkenin masraf defteri tutulmuştur.[516] 1765 tarihinde ise, bu 120 çift sikke masrafının Darphane-i Amire faizinden karşılandığı ve yeni sikkeler gönderildiği kaydedilmiştir. Buna göre 20 çift tam ve 10 çift nısfiye zer-i mahbub sikkesi basılıp Kahire'ye gönderilmiştir.[517]

[512] Artuk, "3. Mustafa'nın Sikkeleri", s. 359.
[513] Leyla Abdullatif Ahmed, *el-İdaretü fî Mısr fi'l-Asri'l-Osmânî*, Ayn Şems Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kahire 1978, s. 142'den naklen es-Sawy, *a.g.e.,* aynı yer.
[514] 40 çift zer-i mahbub-ı tam sikkesi, 30 çift nısfiye-i zer-i mahbub sikkesi ve 50 çift pâre-i cedid sikkesi gönderilmiştir. (9 Rebiülevvel 1172/ 10 Kasım 1758) BOA, C.DRB. 17/822. Ayrıca bkz.: Rebiülevvel 1172/ Kasım 1758) BOA, DVNSMSR.MHM.d 7/500.
[515] (15 Recep 1174/ 20 Şubat 1761) BOA, C.DRB. 23/1118. Bu tarihten iki gün öncesine tarihlenen vesikada, daha önce Kahire Darphanesi'ne gönderilen sikkelerin Mısır kapı kethüdası Mehmed'e teslim edildiği ifade edilmiştir. İrsali kararlaştırılan bu sikkeler ise; 30 çift tam zer-i mahbub sikkesi, 25 çift nısfiye zer-i mahbub sikkesi ve 35 çift cedid pâre sikkesidir. (13 Recep 1174/ 18 Şubat 1761) BOA, AE.SMST.III 124/9568. Toplamda 120 çift olan bu sikkelerin bir kısmı (10 çift tam zer-i mahbub, 5 çift nısfiye-i zer-i mahbub ve 15 çift pâre sikkeleri) daha önce gönderilmiş, geriye kalan 90 çift ise her sene Mekke emirine padişah tarafından gönderilen teşrifatı taşıyan tücccar kalyonuna yüklenerek Kahire'ye götürülmek üzere kapı kethüdası Mehmed'e teslim olunmuştur. (Şaban 1174/ Mart 1761) BOA, DVNSMSR.MHM.d 7/751. 10 çift zer-i mahbub-ı tam, 5 çift nısfiye ve 10 çift pâre sikkesi gönderilmesi hususunda ayrıca bkz.: (Recep 1174/ Mart 1761) BOA, DVNSMSR.MHM.d 7/747.
[516] (17 Muharrem 1176/ 8 Ağustos 1762) BOA, C.DRB. 23/1146.
[517] (1179/ 1765) BOA, C.DRB. 4/192. Mısır Kahire darphane nâzırının talebi üzere 1180/ 1766 senesinde 20 adet zer-i mahbub ve 10 adet nısfiye zer-i mahbub sikkeleri gönderilmiştir. (Muharrem 1180/ Haziran 1766) BOA, DVNSMSR.MHM.d 8/411. 1187/1774 tarihinde ise Mısır darphane nâzırının Kahire'de kesilen sikkelerin tuğralarının yenilenmesi için talebi üzere; birkaç çift sikke yapılıp gönderilmesi kararlaştırılmış, eski sikkelerin ise Darphane-i Amire'ye gönderilmesi istenmiştir. 3 çift tam zer-i mahbub sikkesi, 2 çift nısfiye zer-i mahbub sikkesi ve 10 çift pâre sikkesi yapılıp gönderildiği ve masrafının yine Darphane-i Amire faizinden karşılandığı görülmektedir (1187/ 1774) BOA, MAD.d 10391/263.

Devlet sınırları içerisinde yabancı paraların tedavül ettiği daha önce dile getirilmişti. Bunlar ayrıca para kesilmek üzere darphanelerde kullanıldığı dikkat çekmektedir. Frenk, Macar altınları, eski esedî kuruş, kara kuruş, solye ve diğer yabancı sikkelerle darp edilmiş paraların, külçe gümüş ve altınların İstanbul Darphanesi'nde kullanılacak olması nedeniyle, herhangi bir yolla Mısır'a götürülmesine engel olmak üzere, dönem dönem kontrollerin yapıldığı görülmektedir.[518]

Kahire'de para kesilip basılabilmesi için gerekli alet ve edevatın merkezden yani İstanbul'dan gönderilmesi gerekiyor, dolayısıyla gerek yeni bir para kesilmek üzere oluşturulan tezgâhlar gerekse yenilenmesi gereken tezgâhlar İstanbul Darphanesi'nde yapılıp Kahire'ye gönderiliyordu. Nitekim; 1108/1697 yılında; altın, esedî, zolota, nısf ve sülüs kuruş için gerekli sikke ve aletler Darphane-i Amire nâzırı gözetiminde yapılarak Kahire Darphanesi nâzırına teslim edilmiş ve nâzır tarafından Kahire'ye götürülmüştür.[519] Gerek tezgâhlar ve sikkelerin, gerekse birlikte kullanılacak bazı mühimmatın İstanbul'dan tedarik edilip gönderilmesi; devletin, merkezdekilere ve kendi belirlediği kalıplara uygun sikkeler çıkarmak konusundaki hassasiyetini göstermesi dışında, ayrıca gözetim ve denetim kaygısını da ifade etmektedir. Kaldı ki çoğu zaman bu işlerle meşgul olacak personelin de Kahire Darphanesi'nde istihdam edilmemiş olması bu hususu teyit eder niteliktedir.

Kahire Darphanesi'nde atik pâreler, *çubuk* diye ifade edilen *sikke* ile darp olunurdu. Bu sikkeler kolaylıkla kullanıldığından bir çubuk sikke ile pek çok pâre kesilmesi mümkündü. Fakat cedid tuğralı pârenin çubuk sikke ile değil, tuğralı altın sikke gibi rakkas aletleri ile darp olunmasına karar verilmiştir. Bunun için İstanbul Darphanesi'nde gerekli alet ve sikkeler yaptırılıp gönderilmiştir. Usulen, eskiyen ve tamiri gereken sikkeleri İstanbul'a göndermek ve orada tamir olunduktan sonra tekrar Mısır'a göndermek gerekirdi. Fakat bu gidip gelme durumu uzun zaman alacağından, 1727'de Mısır valisinin de ilamıyla,

[518] (Zilkade 1132/Eylül 1720) BOA, DVNSMSR.MHM.d 3/111.

[519] Kahire Darphanesi'ne nakli ferman buyrulan 3 adet burma, 3 rakkas, 6 çeki demiri, 3 örs, 3 na'lin, 1 altın halkasını havi ve demirden 3 adet mükemmel altın tezgâhından; 2 kebir burma, 2 kebir rakkas, 4 kebir kol demiri, 2 örs, 2 na'lin ve 2 adet mükemmel esedî, zolota, nısfiye ve sülüs tezgâhı ve 20 çift altın sikkesi, 5 çift esedî sikkesi, 2 çift zolota sikkesi, 2 çift nısf kuruş sikkesi, 2 çift sülüs sikkesi ve 2 çift rub' sikkesi Kahire'ye götürülmek üzere teslim alınmıştır. (1108/1697) BOA, D.BŞM.DRB. 3/224. 1750 senesinde ise; Mısır Darphanesi'nde kullanılmak için, 4 adet mükemmel doğrama pâre tezgâhı, 4 adet mükemmel pâre sikkesi tezgâhı, 1 adet mükemmel altın tezgâhı, Darphane-i Amire Nâzırı el-Hac Mehmed Sadık marifetiyle yaptırılıp Mısır Kahire'ye gönderilmek üzere Mısır valisi kapı kethüdası Mustafa'ya teslim edilmiştir. (Cemaziyelevvel 1163/ Mayıs 1750) BOA, DVNSMSR.MHM.d 6/600. Söz konusu aletlerin teslimine dair ayrıca bkz.: (Cemaziyelahir 1163/ Haziran 1750) BOA, DVNSMSR.MHM.d 6/611. 1754 senesinde bazı sikkeler ile birlikte 1 adet altın sikkesi burması ve 1 adet de altın yassılama burması gönderilmiştir. (Cemzaiyelahir 1167/ Eylül 1754) BOA, DVNSMSR.MHM.d 7/174.

Kahire Darphanesi'nde *meremmatçı* adıyla sikkegen bulunmadığı ifade edilerek tamir işine bakmak üzere sikkegen tayini istenmiştir. Bunun üzerine darphanede mukim olması ve başka bir yerde dükkânı bulunmaması şartıyla sikkegen tayinine karar verilmiş, Kahire'den Abdullah sikke tamiri hizmetine istihdam edilmiştir. Dışarıdan bir kimseye *mühür* ve *hatem* kazıtılmaması şartı da bildirilmiştir.[520]

Osmanlı Devleti müdevver olarak ifade edilen yuvarlak şekilli paraların etrafının muntazam olmasını önemsemiş, bazı kişilerce kırpılıp piyasada dolaştırılmasna müsaade etmemiştir. Bunun temel sebebi ise; paranın bu yolla kusurlu ve *zuyûf* hale gelmiş olmasıdır. XVIII. yüzyılın özellikle ikinci yarısında ise halk arasında bu türden paraların günden güne çoğaldığı görülmektedir. Mısır'da *müdevver* (yuvarlak) ve *hemvar* olması gereken pârenin etrafının kırkılması suretiyle züyuf ve kırkık pârenin yeniden çoğalması üzerine sikke düzenlemesi gerekli görülmüştür. Bu sebeple çıkarılan emirde, ayar ve nizamı korumak gerektiği ifade edilmiştir. Bunun için İstanbul Darphanesi'nden müdevver tuğralı pâre sikkeleriyle doğrama, rakkas ve çarh aletleri yaptırılıp gönderilmiş, Mısır Darphanesi'nde, İstanbul'da kesildiği gibi etrafı müdevver tuğralı pâre kesilmesi için emir çıkarılmıştı.[521]

Gerek teknik ekipmanın yetersiz olması gerek amele azlığından kaynaklı olarak istenilen şekilde sikke kesilmesinin zorluk teşkil ettiği de ifade edilmelidir. Nitekim, bu nedenle ancak 20-30 bin kadar pâre kesilebileceği belirtilmektedir. Bu gerekçe ile Mısır'da tedavül etmek üzere cedid tuğralı pâre için eski sikke ile meskuk 300 keselik pâre kesilmesine izin verilmesi, Mısır valisi tarafından gönderilen ilam ve Mısır kadısının sunduğu arz ile istenmiştir. Devlet bu konuyla ilgili olarak, pârenin etrafını kırkmaya yine cesaret edenler olacağı vurgusuyla, İstanbul'da ne vakit pâre kesiliyorsa Mısır'da o zaman pâre kesilmesini, darphanelerde farklı zamanlarda kesinlikle pâre çıkarılmamasını istemiştir. Bunun için daha önce İstanbul'dan gönderilen sikkeler ve bazı aletler ile doğrama ve çarhlar dışında, vali tarafından talep edildiği üzere, 1727 yılında cedid tuğralı pâre ve altın sikkeleri ile pâre kesilmesi için gerekli mühimmat ve aletler gönderilmiştir. Bunlarla birlikte bir saatçi, bir doğramacı, bir tahtacı, bir kara demirci de gönderilmiş; gelen ilamlar gereğince yakın zamanda doğrama ve çarh aletlerinin ve diğer bazı mühimmatın gönderileceği ifade edilmiştir. Mısır Darphanesi'nde, çarh ve doğrama aletleri kullanılarak aralıksız ve gece-

[520] (Safer 1140/ Ekim 1727) BOA, DVNSMSR.MHM.d 4/64.
[521] (Zilhicce 1138/Ağustos 1726) BOA, DVNSMSR.MHM.d 3/672. Altın ve gümüş fiyatlarının artması, sikkenin içindeki bakırın artırılmasına ya da kenarların kırkılarak tağşişe başvurulmasına neden oluyordu. Devlet müdahalesi olmadan, piyasa şartarında bu tür girişimlerin olmasına müsaade edilmiyor, kırkık ve kızıl akçelerin dolaşımı yasaklanıyordu. Tabakoğlu, *Osmanlı Mâlî Tarihi*, s. 546.

gündüz çalışmak koşuluyla cedid tuğralı pâre kesilmesine ehemmiyet verilmesi emredilmiştir.[522]

Sarraf taifesi olarak ifade edilen ve pârenin etrafını *makraz/makas* ile kesmek suretiyle pâreye ve dolayısıyla piyasaya zarar veren bazı hizmet erbabının bu girişimleri üzerine devlet, öteden beri *çubuk* tabir edilen sikke ile darp olunan pâre yerine, *rakkas* olarak ifade edilen aletler kullanarak cedid tuğralı pâre kesmek yolunu seçmiştir. İstanbul Darphanesi'nde bu usule geçilmesi bundan kaynaklanmıştır. Dolayısıyla rakkas kullanımının; bir taraftan tek seferde daha fazla sikke çıkarmak amacına hizmet etmesi bir yana, diğer taraftan piyasada oluşabilecek bozuk para yaygınlığını önleme çabasına da hizmet ettiği ifade edilmelidir. Bu tarihlerde Mısır Kahire Darphanesi'nde bir taraftan yine çubuk sikke ile darp olunup kesilmiş ve memleket geneline yayılmış pârelerin etrafının makraz ile kesilmesi kolaylık arz ettiğinden, sarraflar benzer şekilde burada da pârenin etrafını makraz kullanarak kesmişlerdir. Bu sebeple çoğalan bozuk para meselesine eğilmek icap etmiş, rakkas aletlerinin yeniden yaptırılıp cedid tuğralı pâre kesilmek üzere Mısır Darphanesi'ne gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Bundan sonra çubuk sikke yasaklanmış, rakkas aletleri kullanarak müdevver tuğralı pâre kesilmesi emredilmiştir.[523] Bu sebeple amelesi de İstanbul'dan tedarik edilip gönderilmiştir.[524] 1731 yılında Kahire Darphanesi'nde hala bazı çubuk sikke kaldığı ve yasaklanmış olmasına rağmen bazı vakitlerde kullanıldığı ihbar edilmiştir. Bunun üzerine, darphane emini, sahib-i ayar ve diğer bazı darphane çalışanlarının sorgulanarak meselenin açıklığı kavuşturulması beklenmiştir. Konunun tahkik edilerek eğer yasaklı atik çubuk sikkeleri bulunursa toplanması, gönderilen rakkas aletleri ile cedid tuğralı pâre kesilmesine mübaşeret edilmesi gerektiği söylenmiştir. Mısır valisi, bizzat nezaret etmek ve bu suretle sikkenin gereği gibi kesilmesine ihtimam göstermek konusunda uyarılmıştır.[525]

Sikke numunelerinin ve gerekli alet ve edevatın merkezden gönderilmesi, tıpkı görevlendirmelerin de yine merkezin eliyle yapılması gibi; Kahire Darphanesi'nin, her ne kadar esnek hareket etme çabası içinde olsa da, devletin merkezîleşme politikasının bir parçası olduğunu göstermektedir. Bunun dışında zamanla ve kullanıma bağlı olarak eskimiş

[522] (Zilkade 1139/ Haziran 1727) BOA, DVNSMSR.MHM.d 4/35.
[523] (Safer 1140/ Ekim 1727) BOA, DVNSMSR.MHM.d 4/64; (Cemaziyelahir 1144/ Kasım 1731) BOA, DVNSMSR.MHM.d 4/433.
[524] (10 Şaban 1141/ 11 Mart 1728) TS.MA.e 719/28. Ayrıca bkz.: (Zilkade 1139/ Haziran 1727) BOA, DVNSMSR.MHM.d 4/35.
[525] (Cemaziyelahir 1144/ Kasım 1731) BOA, DVNSMSR.MHM.d 4/433.

numune sikkelerin yerine yenilerinin gönderilmesi, devlet geneline yayılacak sikkelerin şekil ve içerik bakımından muntazam ve müsavi olması gereğinden kaynaklanmaktadır.

2.2.2. Kahire'de Basılan Sikkeler: Tağşiş ve Değişimler

Mısır'da basılan paraları, altın ve gümüş sikkeler olarak sınıflandırmak gerekir. Kahire Darphanesi'nde tuğralı, zincirli, fındık veya zer-i mahbub denilen altın sikkeler ve "pâre" olarak adlandırılan gümüş sikkeler kesilmekteydi. Mehmed Ali Paşa'nın 1834'teki para reformuna kadar basılmaya devam eden "pâre", XVIII. yüzyıl sonlarına kadar Mısır'da temel hesap birimi olmasının yanı sıra, aynı zamanda günlük işlemlerde en çok kullanılan sikke olma özelliğini korudu.[526] XVIII. yüzyıl sonlarında büyük gümüş kuruşlar Kahire'de de basıldı ve Kahire kuruşunun gümüş içeriği İstanbul'dakinin biraz altındaydı.[527] İstanbul'da kesilen kuruş ile Mısır parası arasındaki ağırlık ve ayar farkı, gümüşün İstanbul'dan Mısır tarafına akışına sebep olacağı için devlet, çıkardığı hükümlerle bunun önüne geçmeye çalışıyor, verdiği talimatlar ve merkezden görevlendirdiği kişiler vasıtasıyla denetim mekanizmasını ayakta tutuyordu.

Mısır Darphanesi'nde darp olunan altın ve pârenin bozuk ayarlı olmaması darphane hademesinin tertip edilen nizamlara uymaları şartına bağlanmıştır. Bunun dışında; nâzırlara verilen emirlerin ilamı ile çeşitli ulema ve sulehanın darphaneden yeni vazife taleplerinden vazgeçmeleri de bu hususta etkilidir.[528]

Tedavülde olan hem yerli hem yabancı sikkelerin ayar ve ağırlıkları ile birlikte, tedavül değerleri de devletin nizam verdiği bir husus olmuştur. Tedavülde ortaya çıkabilecek herhangi bir fiyat farkının, halkı zarara uğratacağını dayanak kabul ederek fiyat tayinleriyle ilgili kararlar almıştır. Altın ve gümüş paralarla, tedavülde olan diğer sikkelerin tayin edilen bahalardan fazlaya dolaşımı engellenmeye çalışılıyordu.[529]

---

[526] Pamuk, *Paranın Tarihi*, s. 103. Ayrıca bkz.: Tolga Akkaya, *Money and Its Use in Ottoman Empire During The Sixteenth and Seventeenth Centuries*, Bilkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2003, s. 110. Mısır pâresinin ayar ve ağırlığı ile ilgili olarak Pamuk, 1524-1688 ve 1690-1798 aralığını içeren tablolarda, kur değerlerini göstermiştir. Burada, akçe, pâre ve düka arasındaki kur değerleri tespit edilmiştir. Bkz.: Pamuk, *Paranın Tarihi,* s. 104, 191.

[527] *a.g.e.*, s. 190.

[528] (1182/1769) BOA, C.DRB. 40/1968-2. Ayrıca bkz.: BOA, DVNSMSR.MHM.d 8/455.

[529] Nitekim 1719'da Galata'da yüksek fiyatlara tedavül olunduğu işitildiğinde İstanbul'da kesilen diğer pek çok para ve yabancı sikkelerle birlikte Mısır zincirlisine ve Mısır tuğralısına da rayiç değeri tespit edilmiş, Mısır zincirlisinin 330, Mısır tuğralısının 315 akçeye tedavül etmesi gerektiği, Üsküdar'daki yetkililere yazılmıştır. (1131/1719) BOA, C.DRB. 46/2288. Mısır zincirlisinin 330 akçeye rayiç olması ile Enderun Hazinesi'ne giren miktar, masraflar sonrası, 1.646 kuruş (3 kese 146 kuruş) olarak kaydedilmiştir.

Özellikle tüccarların paraların alım-satımında menfaat temin edecek olmaları, merkezden Mısır'a doğru değerli maden akışına sebep olmuştur. Takdir olunan vezn ve ayar dışında kesiliyor olması altın ve gümüş paranın tetkikini gerektirmiştir. Nitekim zincirli altından ne zaman çaşni tutulsa ayarında eksiklik tespit edilmesi çeşitli uyarıları gündeme getirmiştir. Bu durumun valilerin ihtimamsızlığına bağlanması ve yeniden düzenlenmesi meselenin çözümünü sağlamamıştır. Bunun üzerine yapılan yeni tahkikatlar; darphane sahib-i ayarlarının darphane gelirini artırmak düşüncesiyle, hem gümüşü hem sebike halis altının miskalini hem de diğer nukudu belirli bahasından aldıklarını ve kestikten sonra daha ucuza sattıklarını göstermiştir. Sahib-i ayarların bu tutumları tüccarın hem mübayaada hem iştirada kâr elde etmelerine neden olmaktadır. Bu kâr durumu, tüccarın ellerindeki altın ve gümüşü Mısır'a götürüp orada kestirmelerinin başat sebebidir. Üstelik devlet istikrarı, Kahire'de basılan sikkelerin ayar ve vezn açısından İstanbul Darphanesi'nde basılanlarla denk olmasına, nâzır ve sahib-i ayarların devlet tarafından tayinine bağlamaktadır. Buna rağmen bu tür uygulamaların cereyan etmesi meselenin sürekli gündemde olmasına neden olmuştur. Gerek nâzır gerekse sahib-i ayar tayinleriyle sorunun çözülmesine çalışılmıştır. Bu noktada da darphane çalışanlarının tutumu önem arz etmektedir. Sahib-i ayarların; halis sebike altının miskalini 30-40 akçe ziyadeye, gümüşü 24'er akçeye alıp yaldız, Macar altınları ve çeşitli parayı fazla bahaya ve İstanbul Darphanesi'nde kesilip 400 akçeye rayiç olan cedid İstanbul altınını 450 akçeye alarak bozuk ayarda kesip 3'er pâre noksanıyla

(Cemaziyelevvel 1132/ Haziran 1720) TS.MA.d 2363/5. Yaklaşık yüzyıl öncesinde de benzer sorunlarla uğraşıldığı görülmektedir. Nitekim; Müfettiş-i emval Antalya kadısı ile Isparta kadısı mektup gönderip "zikr olunan sancaklardan umena-i emval ve taife-i tüccar ve ehl-i sukun meclis-i şer'e gelip Mısır, Haleb ve Trablusşam ve sair uzak beldelerde olan işlek ticaret vilâyetlerinde; altın ve kuruş ziyade bahaya çıkmakla bu diyarlarda altın ve kuruş kalmayıp hepsini bezirgân taifesinin etraftaki diğer yerlere alıp gittiği"ni yazmıştır. Bu bölgelerde altın ve kuruş kalmayıp ayrıca darphanelerde kesilecek akçe bulunmadığı, Kütahya, Karahisar-ı Sahib ve o civarda "*kalbzenler*"in kestiği 18'i ve 19'u 1 dirhem, sikkesi olmayan, yarısından fazlası safi bakır olan kalp ve zuyûf akçler olduğu ifade edilmiştir. Ehl-i tüccarın alım-satımdan, eminler ve nâzırların mal tahsilinden geri kaldığı haber verilmiş, önlem alınmadığı müddetçe altın ve gümüş bulunamayacağı ifade edilmiştir. Bunun üzerine belirlenen fiyatlar üzerinden alım-satım yapılması, daha fazlaya alıp satanların ellerinden akçelerinin alınması ve kendilerinin de hapisle cezalandırılması Hamid ve Teke Sancağı beylerine ve zikr olunan sancaklardaki kadılara hükümle bildirilmiştir. (14 Ramazan 1003/ 23 Mayıs 1595) BOA, A.DVNSMHM.d. 73/463. Benzer bir durum, taşrada gizlice kezzab ve kal ifraz edenlerle ilgilidir. Darphane-i Amire'nin gelirleri ifraz mukâtaası mutasarrıflarının satışlarına bağlandığından; taşrada ifraz ve kal olmayıp halk arasında tedavül eden altın ve gümüş Darphane-i Amire'ye gelip ifraz mukâtaası mutasarrıfları tarafından kal ve ifraz edilmektedir. Kal ve ifraz olunan altın ve gümüş ile yabancı sikkelerinin de kal edilmeye el verenlerinin mübayaasıyla senede 15 bin kuruş faiz hâsıl olmaktadır. Muayyen fiyatlarıyla gümüş vererek simkeşhaneyi tekmil, Darphane-i Amire'de kefçeye teslim olunup altının imali ile çeşitli nukud kesildikten sonra, darphaneye 75 bin dirhem gümüş verilmesi gerekirdi. Bu durum mirî faizin artışına vesile olarak görülmüştür. Fakat taşralı kalcı ve ifrazcıların ortaya çıkmasından dolayı ve kuyumcular arasında fiyat artışı söz konusu olduğundan Darphane-i Amire'ye taahhüd edilen altın ve gümüş gelememiş, dolayısıyla faiz-i mirinin azalması söz konusu olmuştur. Bu kişiler tespit edilerek alet ve edevatlarına el konulacak, altın, gümüş ve kezzapları ellerinden alınacaktır. (13 Rebiülevvel 1188/ 24 Mayıs 1774) BOA, AE.SABH.I 272/18327.

verdikleri 1728'de kayıtlara yansımıştır.[530] Dolayısıyla bu tarz suistimallerin varlığı, sahib-i ayar tayinlerini önemli kılmaktadır.

Devlet, Mısır'dan yapılan bazı arzlarla; Mısır'da paraların vezn olarak İstanbul'dakilerden daha yüksek olduğu beyanıyla, vezn olarak daha düşük paralar kesilmesine müsaade talebiyle karşılaşabilmiştir. Mısır'da kesilen/kesilecek olan paraların veznlerinin Mısır için fazla olduğu, çünkü bu hâliyle masrafların karşılanamayacağı, dolayısıyla zarar söz konusu olduğu dayanak gösterilmektedir. Bu taleplere karşılık olarak devlet meseleyi İstanbul'da kesilen altın ve gümüş paraların gelir-gider dengesiyle izah ederek vezn ve ayar hususunda mutabık hareket edilmesini beklemektedir.[531] Altın ve gümüş fiyatlarının Mısır'da yüksek olması dolayısıyla, İstanbul ayarında Mısır darphanelerinde sikke kesmek kârlı değildi. Burada düşük vezn ve ayarda sikkeler kesilmesi, İstanbul'dan Mısır'a altın ve gümüş akışına neden oluyordu. Sikke rayiçlerine sıklıkla müdahale edilmeyip rayiç değerleri yükseltilmediği için Mısır'a akan yüksek ayarlı altın ve gümüş sikkeler orada yeniden darp edilerek İstanbul piyasasına sürülüyordu. Diğer tarafta Mısır'a götürülmeyen sikkelerin kırkılması da ciddî bir sorun teşkil ediyor, devlet sürekli olarak Mısır'a ayarla ilgili fermanlar göndermek durumunda kalıyordu.[532]

Şerifî altının kalpazanlar tarafından kırkılıp piyasaya sürülmesi nedeniyle onun yerine fındık altın basılmaya başlanmıştı. Kenarlarındaki noktalar fındığa benzetildiği için bu isim verilmişti.[533] 1703'te İstanbul'da cedid zer-i İstanbul altınları, Mısır'da zincirli ve daha sonra fındık/fındıkî isimleriyle anılmıştı. İstanbul'da kesilenlere cedid eşrefî, Mısır'da kesilenlere ise zer-i mahbub denilmişti. Mısır zer-i mahbubları ise İstanbul'da Mısır tuğralısı olarak adlandırılmıştı. Mısır altınlarındaki ayar bozukluğu ve ağırlık düşüklüğünün önüne geçmek maksadıyla, zer-i mahbub/zincirli denilen altınlar basılmıştı. Mısır'da da basılamaya başlanan zer-i İstanbul altınları "sene" yazısı ile İstanbul'da basılanlardan ayırt edilmiş, çevresindeki süsler nedeniyle de fındık/fındıkî denilen altınlar Mısır'da Mısır zincirlisi olarak anılmıştır.[534] Fındık altın, İstanbul'da 1719'dan itibaren tedavül etmiş, 400 akçe rayiç belirlenmiştir. Mısır'da da bu emrin gereği olarak fındık altını darp edilmiştir.[535]

[530] (1141/1728) BOA, DVNSMSR.MHM.d 4/168.
[531] (Safer 1122/ Nisan 1710) BOA, DVNSMSR.MHM.d 1/112.
[532] Tabakoğlu, *Türkiye İktisat Tarihi*, s. 443.
[533] Fındık altın kesilmesine II. Mahmud'dan sonra son verildi. İbrahim Artuk, "Fındık Altını", *DİA*, Cilt: 13, İstanbul 1996, 27-28.
[534] Kocaer, *a.g.e.*, aynı yer. Ayrıca bkz.: Ali Bâşa Mübarek, *a.g.e.*, s. 322.
[535] Sahillioğlu, *Bir Asırlık Osmanlı Para Tarihi*, s. 114.

Yönetim, bazı sikkelerin kesilmesini durdurduğu veya yasakladığı zaman bu hususla ilgili olarak Mısır'a da emirler göndermiştir. İstanbul'da kesilmeyen sikkelerin aynı şekilde Mısır'da da kesilmesine izin verilmemiş, basılmasına karar verilen sikkeler için talimatlar gönderilmiştir. Zincirli İstanbul altını kesilmesi İstanbul'da durdurulup zer-i mahbub ve nısfiyesi kesilmesine karar verildiğinde aynı şekilde bu uygulamanın Mısır'da da hayata geçirilmesi için emir çıkarılmıştır.[536] Sahillioğlu zer-i mahbubun, fındık altın darbının yasaklandığı sıralarda, 1148 yılı Ramazan sonlarında tedavüle çıkarıldığını belirtmektedir.[537] Fakat Mısır'da, XVIII. asrın ilk yarısında fındık altın darbına tesadüf edilmesi, basılmaya devam ettiğini göstermektedir. Fındık altın, 1159/1746 yılında zer-i mahbubla birlikte Mısır'da kesilen iki altın sikkeden biridir.[538] Vezir Mehmed Paşa'nın valiliği zamanında fındık altının her 100 adedi 110 dirhem Rumîdir, tüccar tarafından 155 pâreye mübayaa olunmaktadır. Fakat bir müddet sonra Mısır'da, takdir edilen ayar ve veznden eksik kesilmesi kat'ının yasaklanmasına sebep olmuştur.[539] 1182/1769'da fındık altını kesilmesi talebi üzerine 3 çift fındık altını sikkesi hâkk ve kesilmesine de ruhsat verilmiştir. Fındık altının vezni İstanbul'da kesilenle müsavi olacaktır, fakat ayarı açıklanmamış olduğundan Mısır darphane nâzırı tarafından gönderilen tahriratta; çaşnisi Mısır'da önceden kesilen damgalı altınla mı yoksa İstanbul'da kesilen damgalı altınla mı müsavi olacaktır, diye sorulmuştur. Mısır valisi ve darphane nâzırı fındık altınlarının İstanbul'dan gönderilen damgalı çaşniye göre kesilmesi konularında uyarılmış, aksinin söz konusu olması hâlinde sahib-i ayar, kâtip ve altın işinde görevli diğer hademenin cezalandırılacağı bildirilmiştir.[540]

Sikkelerin tashih ve temyizi meselesine verilen önem dolayısıyla, piyasada dolaşan kızıl, kırkık pâreler, züyuf akçeler, eksik veznli ve bozuk ayarlı altınların rayici yasaklanmıştır. Fakat buna rağmen kimi zaman İstanbul ve civarında söz konusu sikkeler ile işlem yapıldığı tespit edilmiş, İstanbul kaymakamına hüküm gönderilmiş; tamamen yasaklandığı vurgulanarak kızıl, kırkık pâreler, zolota, züyuf akçe ve eksik altınların piyasadan çekilmesi, kimin elinde bulunursa toplanması istenmiştir.[541] Aşağıdaki başlıklar

[536] (Şaban 1148/ Ocak 1736) BOA, DVNSMSR.MHM.d 5/298.
[537] Sahillioğlu, *Bir Asırlık Osmanlı Para Tarihi*, s. 116. Ayrıca bkz.: ed-Demürdâşî, *a.g.e.,* s. 194.
[538] (2 Şaban 1159/ 20 Ağustos 1746) BOA, C.DRB. 22/1069.
[539] (29 Zilkade 1177/ 30 Mayıs 1764) BOA, C.DRB. 23/1116.
[540] (21 Zilhicce 1182/ 28 Nisan 1769) BOA, C.DRB. 14/658.
[541] (Recep 1129/ Haziran 1717) BOA, DVNSMSR.MHM.d 2/9.

altında Mısır Darphanesi'nde basılmış sikkelerin tedavül durumları, ayar ve vezn bakımından değişimleri irdelenmeye çalışılmıştır.

2.2.2.1. Altın sikkeler

Mısır'da kesilecek sikkelerin ayar ve ağırlıkları ile ilgili talimatlar, daha ziyade Mısır'da sikkelerin istenilen şekilde kesilmemesinden kaynaklanıyordu. Devletin Mısır ve İstanbul'da basılan sikkeler arasında denklik arayışı, Mısır Hazinesi ile gelen söz konusu sikkelerin tedavülde ve hazinede uğratacağı zararı engelleme çabasından kaynaklanmaktadır. Bu sebeple başta gerekli şekilde sikke basılmasına nezaret etmek üzere görevliler tayin edilir, numune sikkeler gönderilirdi. Bu başlık altında, Mısır'da kesilen altın sikkelerin vezn ve ayar durumları merkezin talepleriyle birlikte ifade edilmeye çalışılmıştır.

Kahire Darphanesi'nde basılan altınlardan biri de cedid eşrefîdir. 1108/1697 senesinde İstanbul'da cedid eşrefî adıyla basılan bu altın sikkelerin her 100 adedi, 115 Mısrî (110 Rumî) dirheme denk gelecek şekilde kesilmiştir. Tüccarın menfaat sağlamak üzere; İstanbul'da basılan sikkeleri yeniden kestirmek üzere başka yerlere götürmesi, tedavüldeki sikkenin çoğalmasına mâni olmuş, bu sebeple 100'ü 110 Mısrî dirhem gelecek şekilde tuğralı altın kesilmesi için 7'şer dirhemlik 10 adet tuğralı altın sebike Mısır'a gönderilmiştir. Fakat bu yeterli olmadığı, tecdid-i sikke için 6-7 bin keselik meskuk akçe tedarikine ihtiyaç duyulduğu bildirilmiştir. Oysa, teber ve sebike gelmediği hâlde 7-8 bin keselik mevcuda ihtiyaç duyulmayıp, bu ihtiyacı karşılamak için İstanbul, Erzurum ve İzmir darphanelerinde dahi, eski sikke ile darp olunmuş tedavüldeki atik şerifî ve Frengi altından pek çok kez 100.000 altın kesilmiştir. Bu dönemde Kahire'de ise, yalnız eski sikkeler değil, teberden de altın kesilmektedir. Cedid eşrefî altının bir senede çoğalması öngörülerek eski sikkeler, Frengi altın ve diğer nukudun daha çok revacının olacağı ifade edilmiş, külliyen revacı durdurulmadan, diğer bazı altınlarla sikke tashihine uyarlanarak kullanılmasına karar verilmiştir. Her bir yaldız altından 2'şer pâre ve toptan kestirenlerden başka 1'er 2'şer yaldız altın götürüp kestirmek isteyenlere darphane nâzırının 1'er yeni altın ve 2'şer adet pâre teslim etmesi ifade edilmiştir.[542] Kesilecek cedid eşrefîlerin yalnız irsâliye hazinesi ve Haremeyn sürreleri için değil, tedavül için de sahih ayarda olmalarına, İstanbul'da

[542] (13 Zilhicce 1108/ 3 Temmuz 1697) BOA, AE.SMST.II 1/11. Ayrıca bkz.: (Evahir-i Zilhicce 1108/ Temmuz 1697) BOA, A.DVNSMHM.d. 110/400; (1108/1697) BOA, A.DVNSMHM.d. 110/289.

kesilenlere denk olarak basılmalarına vurgu yapılmıştır.[543] Sahillioğlu Mısır'da tuğralı altın kesilmesinin gerekçesinin, Mısır'a altın kaçışını engellemek gayesi olduğunu belirtir. Bu akışa mâni olmak için ya tuğralı çaşniye göre altın kesilmeli ya da darphane altın kesmekten büsbütün alıkonmalı, yani tatil edilmeliydi. Devlet birinci yolu tercih edip bunun için numune sikkeler ve gerekli aletleri, Mısır Darphanesin'de görevli Yasef'i İstanbul'a çağırıp teslim etmiştir. Yasef'in bazı mukâtaaları iltizama alma talebinin duyulması ve daha sonra çıkan hadiseler nedeniyle ölümü tuğralı altın darbını bir müddet ertelemiştir.[544]

1108/1697 yılından itibaren her 100 adedi 106 dirhem olan altınlar, 4 dirhem ilave yapılarak 110 Rumî dirhem olmak üzere ve 23 kırat olacak şekilde kesilmeye başlanmıştır. Bu sebeple Mısır'da da bu şekilde basılması için numune gönderilmiştir. Ancak İstanbul'da halk arasında dolaşan ve Mısır'da kesilmiş cedid eşrefîler Darphane-i Amire'de *çaşni tutulmak* denilen ayar ve ağırlık tespitine tabi tutulduğunda görülmüştür ki, yukarıdaki emrin hilafına olarak her 100 tanesi 108,5 dirhem ve ayrıca 19,5 kırat gelmiştir. Bunun üzerine dergâh-ı muallâ kapıcıbaşılığı yapan Mustafa ile yeniden numune ve 10 çift sikke gönderilmiştir. Önceki Mısır Valisi Ali Paşa'nın altının 22'şer kırat kesilmesi talebini içeren arzı dikkate alınmamıştır. Emrin dışına çıkılması devlet için muamelatta ihtilale sebep olacağı şeklinde değerlendirildiğinden, Mısır'da cedid eşrefînin söylendiği üzere 23 kırat olarak kesilmesi gerektiği belirtilmiştir. Bu iş için o sırada Mısır'da bulunan mirahur Osman mübaşir tayin edilerek Mısır Valisi Hasan Paşa'dan aksine ruhsat göstermemesi istenmiştir.[545] 1706'da III. Ahmed, kendi adına basılan altının iki yüzünü zincirle çerçeveletmiş; bu suretle basılan altınlar, bundan sonra "zincirli altın" veya "zincirli ve tuğralı altın" olarak anılmıştır.[546] Söz konusu numunelerden kasıt, İstanbul'da basılıp etrafı zincirli 5 adet eşrefî altındır. Valiye yazılan emirde; emir gereğince kesilecek cedid eşrefîlerin bütün etrafının numunelerde olduğu gibi zincirli olması, tarzı, ayar ve vezninde hiçbir surette fark olmaması kaydedilmiştir.[547]

Mısır Darphanesi'nde cedid eşrefînin ne şekilde basılması gerektiği açıkça ifade edilse de daha sonra burada kesilen altınların istenilen nizamda olmadığı görülmektedir. Çok kısa bir süre sonra cereyan eden bu hadise, devletin içinde bulunduğu müşkili ifade etmesi

[543] (1108/1697) BOA, A.DVNSMHM.d. 110/289.
[544] Sahillioğlu, *Bir Asırlık Osmanlı Para Tarihi*, s. 110. Yasef'in linç edilmesi ile ilgili ayrıca bakılabilir; el-Cebertî, *a.g.e.,* ss. 46-47; Winter, *a.g.e.,* s. 198;. es-Sawy, *a.g.e.,* s. 239.
[545] (Recep 1119/ Ekim 1707) BOA, DVNSMSR.MHM.d 1/2.
[546] Sahillioğlu, *Bir Asırlık Osmanlı Para Tarihi*, s. 112.
[547] (Recep 1119/ Ekim 1707) BOA, DVNSMSR.MHM.d 1/14.

bakımından önemlidir. Çünkü her ne kadar emir ve görevlendirmelerle uyarı mekanizmasını canlı tutsa da, Kahire Darphanesi'ni aykırı hareket etmekten alıkoyamamıştır. Nitekim Mısır Darphanesi'nde belirtilen usulde cedid eşrefî kesilmesi istenirken irsâliye hazinesi ile İstanbul'a gelen zincirli altın ile İstanbul'da kesilen tuğralı altın suya vurulduğunda iki farklı darphanede kesilen tuğralı altınların arasında 2 dirhem ve 1 kıratlık bir fark tespit edilmiştir. Mısır Hazinesi ve Haremeyn surresi'nin etkilenmemesi için, Mısır'da zincirli ve tuğralı altınların İstanbul'dan gönderilen numuye göre kesilmesi emredilmiştir, herhangi bir kusur veya noksandan vali sorumlu olacaktır.[548] Bu farkın ortaya çıkma durumu bile tek başına darphanenin merkezden bağımsız hareket etme çabasını ifade eder. Dolayısıyla sürekli birtakım talimatlar çıkarılması gerekmiştir.

1712 senesinde benzer bir uygunsuzluk durumu söz konusudur. Gönderilen numunelere göre altın kesilmesi istenmiş ve Mirahur Osman mübaşir olarak tayin edilmiş olsa da, istenildiği şekilde hareket edilmediği görülmektedir. Gönderilen numune ve emrin dışında olarak Kahire'de kesilen tuğralı altından Hazine-i Hümâyun kethüdasında olanlar ve halkın elinde mütedavil olanlardan getirilip çaşni tutulmuş, Kahire'de basılan tuğralı altınların İstanbul'da basılanlardan farklı olduğu tespit edilmiştir. Bu durumda; Mısır Darphanesi'nde kesilen altının her 100 adedinde 3.600 akçe noksanlık olduğu değerlendirilmiştir. Bu ise Mısır Hazinesi'nde ve Haremeyne gönderilecek ihsanlarda eksikliğe sebep olmaktadır. Mübaşir tayin edilerek numuneye göre tuğralı ve zincirli altın kesilmesi hakkındaki emrin yerine getirilmesi hususunda vali uyarılırken kesilen altınlardan numune gönderilmesi de istenmiştir.[549]

Tüccarların İstanbul'a gelecek altını gümüşle birlikte Mısır'a götürmeleri, merkezde kesilen altınları Kahire'ye götürüp orada tekrar kestirmeleri, tedavülü sıkıntıya düşürmüştür. İstanbul'da ve Kahire'de kesilen gerek altın ve gerek gümüş paranın birbirine denk olmaması, sikke düzenlemesinin önünde ciddî bir engel olarak görülmüştür. Bu nedenle, Mısır'da ayar zammına ruhsat verilmesi, suistimale fırsat verdiği şeklinde değerlendirilerek 1716'da buna müsaade edilmemiştir. Ayrıca İstanbul Darphanesi'nde, Darphane-i Amire nâzırı, kapıcıbaşı, bazaristan kethüdası, sahib-i ayar, kalcıbaşı, sikkezenbaşı, ifrazcıbaşı ve diğer daphane hizmetlileri ile bu mesele müzakere edilmiştir. Altın fiyatlarıyla ilgili bir

[548] (Evahir-i Zilhicce 1120/ Mart 1709) BOA, DVNSMSR.MHM.d 1/67; (Evail-i Muharrem 1121/ Mart 1709) BOA, DVNSMSR.MHM.d 1/73.
[549] (Şevval 1124/ Kasım 1712) BOA, DVNSMSR.MHM.d 1/242. Zincirli altının miskalinde 1130/1718 tarihinde de 23 kırat olması gerekirken 19 kırat gelmesi üzerine altının 23 kırat olmak üzere kesilmesi emri için bkz.: (Zilhicce 1130/ Kasım 1718) BOA, DVNSMSR.MHM.d 1/579.

düzenleme yapılmış, darphane dışında yüksek fiyatlara satıldığı için elinde altın bulunanların altınlarını darphaneye getirmesini sağlamak üzere altının miskali 438 akçeden 453 akçeye çıkarılmıştır.[550] Kahire Darphanesi'nde 24 kırat altın basılabilmesi için 135 dirhem teber alınarak Mısır Darphane'sine verilmiş, kal işlemi ve hesaplamalar sonrası Mısır tarafından söz konusu miktarın bu şekilde sikke kesmek için yetersiz olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca hazineye sağlanacak meblağın tahsilinde zorluğa neden olacağı bildirilmiştir. Bu sebeple devlet, eskiden olduğu üzere miskalinde 23 kırat halis altın olmak üzere altın kesilmesine karar vermiştir.[551]

Kahire Darphanesi'nde 23 kırat altın kesilmesinin keşûfiyye teminini zorlaştırdığı, dolayısıyla eminlerin bundan zarar görmekte oldukları; bu yüzden kıratın 22'ye indirilmesi veya keşûfiyyenin affına dair 1719'da Mısır Muhafızı Ali tarafından imzalı bir tahrirat gönderilmiştir.[552] İnceleme ve değerlendirmeler yapılarak; 23 kırat kesildiği takdirde; 45 kese keşûfiyyenin edasını sağlayacak kadar darphane faizi çıkarılamayacağı düşünülmüştür. Bu suretle, Mısır'a mahsus olarak zincirli altının 22 kırat olarak kesilmesine müsaade edilmiş, ancak daha noksanına izin verilmemiştir.[553] Basılan sikkelerde noksan ortaya çıkması durumunda sorumluların cezalandırılması gerektiği belirtilmiştir.[554] Fakat bir müddet sonra Mısır'da kesilip tedavül eden sikkenin, İstanbul Darphanesi'nde kal edilip suya vurulmasıyla çaşnisi eksik çıkmış, sikkesinin düzgün olmadığı tespit edilmiştir. Bu durumun Mısır valilerinin dikkatsizliğinden kaynaklandığı ifade edilerek; validen bu işte sorumlu hademelerin cezalandırılması ve gerekli özeni göstermesi istenmiştir.[555] Fakat bir müddet sonra çaşnisi tutulan 5 adet zincirli altın tartıldığında 5,5 dirhem gelmiş, suya vurulduğunda 3 dirhem 15 kırat kalmıştır. Bu da her miskalde 17 kırat 1 buğday halis altın olduğunu göstermiştir. Gerek altın sikke gerek gümüş paranın düzenlemeye göre basılması, İstanbul'a götürülüp çaşniye tabi tutulacağı belirtilmiş, dolayısıyla noksanlık tespit edilmemesi için sikke basımının dikkatle gerçekleştirilmesi istenmiştir.[556] Sikke düzenlemesi ile ilgili emrin ulaşmasından kısa bir süre sonra cereyan eden bu hadise, Kahire Darphanesi'nde sikkelerin ayar ve vezni ile ilgili emirlere gereği gibi riayet edilmediğini

[550] (Cemaziyelevvel 1128/ Mayıs 1716) BOA, DVNSMSR.MHM.d 1/448. Ayrıca bkz.: BOA, DVNSMSR.MHM.d 1/453; BOA, DVNSMSR.MHM.d 1/455.
[551] (Safer 1129/ Şubat 1717) BOA, DVNSMSR.MHM.d 1/477.
[552] (Zilhicce 1131/ Kasım 1719) BOA, C.DRB. 46/2287.
[553] (Zilhicce 1131/ Kasım 1719) BOA, D.BŞM. 2085/064. Ayrıca bkz.: BOA, DVNSMSR.MHM.d 3/50.
[554] (Evahir-i Şevval 1132/ Eylül 1720) BOA, DVNSMSR.MHM.d 3/115; (Evasıt-ı Zilkade 1132/ Eylül 1720) BOA, DVNSMSR.MHM.d 3/116; (Zilkade 1133/ Eylül 1721) BOA, DVNSMSR.MHM.d 3/245.
[555] (Ramazan 1135/ Haziran 1723) BOA, DVNSMSR.MHM.d 3/376.
[556] (Evasıt-ı Muharrem 1136/ Ekim 1723) BOA, DVNSMSR.MHM.d 3/394.

göstermektedir. Bu durum valilerin; sikke basımının düzenlemelere göre gerçekleşmesi hususunda süreklilik arz eden bir şekilde uyarılmış olsalar da bu konuda yeterince özenli ve dikkatli davranmadıklarını göstermesi bakımından da önemlidir.

Zincirli altının 22 kırat kesilmesine karar verildikten bir müddet sonra, 1136/1724'te ne zaman çaşni tutulsa, altının Mısır'da, düzenlemede belitilenden noksan kesildiği ortaya çıkmıştır. İskenderiye limanından İstanbul ve İzmir taraflarına gelen gemilerde bulunup halk arasında yayılan altının sahib-i ayarın suistimali ile emirlere aykırı şekilde basıldığı anlaşılmıştır. Bunu sağlamak üzere yüksek fiyatlı altın temin edilmiş, bu suretle altının Mısır'a akışına sebep olunmuştur. Bu suretle; İstanbul Darphanesi işlerliğini yitirme ve dolaşımdaki düzgün sikkeler ise deforme olma tehlikesi ile karşı karşıya kalmıştır. Mısır'da noksan altın kesilmesinin yol açtığı bu durumun ortadan kaldırılması için; 110 pâreye rayiç olan zincirli altın kesilmemesi istenerek İstanbul'dan gönderilen numuneye göre 24 kırat zincirli altın kesilmesi ve 400 akçeye rayicine hükmedilmiştir. Bu suretle uzun müddettir tedavül eden şerifî altın kat'ı yasaklanıp yerine işlenmeye başlanmış zincirsiz tuğralı da yasaklanmıştır. Basılacak altınların şekil ve tarzının İstanbulda'kilere uygun olması, gönderilen sikke ile darp edilip 100 adedi 110 dirhem Rumî gelmek üzere kesilmesi istenmiştir. İstanbul'da kesilen altın suretinde olsa dahi İstanbul'da kesilenlerden ayırt edilebilmeleri için üzerilerinde "duribe fî Mısır" ibaresi olacaktır. 24 kırat altının bir adet çaşnisi ve alâmet olmak üzere "duribe fî Mısır" yazılı 30 çift altın sikkesi yaptırılıp gönderilmiştir.[557]

İstanbul'da zincirli altın fiyatlarının değişmesi, Mısır'da yeni düzenlemeye göre rayicini gerekli kılmıştır. Dolayısıyla İstanbul'daki değişimler dikkate alınmadan tek başına Mısır Darphanesi ayar ve veznini değerlendirmek yanlışa düşürecektir. Takdir edilen ayar ve vezn dışında sikke kesmek durumuyla, tashih sonrası değişen ayar ve vezn durumunu birbirine karıştırmamak gerekir. Fakat pratikte ikisinin de Mısır Darphanesi'nde dirençle karşılaştığı da bir gerçektir. Ayrıca yeni altın sikke kesilmesine karar verilmesi ve bunların yine ayar ve ağırlık bakımından tayin ve takdir edildiği şekilde basılması Kahire Darphanesi'nin de sürece dâhil olması anlamına gelir. Nitekim 1148/1736'da İstanbul'da

[557] (Zilkade 1136/ Ağustos 1724) BOA, DVNSMSR.MHM.d 3/446. Ayrıca bkz.: (Muharrem 1137/ Ekim 1724) BOA, DVNSMSR.MHM.d 3/453; (Muharrem 1137/ Ekim 1724) BOA, DVNSMSR.MHM.d 3/454. Ayrıca bkz.: (1141/ 1728) BOA, DVNSMSR.MHM.d 4/168; (Şevval 1145/ Nisan 1733) BOA, DVNSMSR.MHM.d 4/603; (Recep 1146/ Aralık 1733) BOA, DVNSMSR.MHM.d 5/54; (Evahir-i Rebiülevvel 1147/ Ağustos 1734) BOA, DVNSMSR.MHM.d 5/158. Valide sultanın Mekke'deki Daruşşifası görevlilerinin ve Medine'deki benam ağalarının ücretlerinin Mısır'da kesilen zincirli altının 110 pâreye hesap olunarak ödenmesi emri için bkz.: BOA, AE.SAMD.III 211/20426.

zincirli müdevver İstanbul altını ve nısfiyesinin kesilmeyip zer-i mahbub altın ve nısfiyesi kesilmesi ve o zamana dek kesilen zincirli müdevver İstanbul altınının her adedi 440, nısfiyesi 220 ve zer-i mahbubun her bir adedi 330, nısfiyesi 165 akçeye rayiç olmasına karar verilmiştir. Buna binaen Kahire'de de bunun uygulamaya geçirilmesi, zikr olunan altınların söylendiği şekilde rayici hükme bağlanmıştır. Mısır'da da zer-i mahbub ve nısfiyesi kesilmesi için 5 çift zer-i mahbub ve 5 çift nısfiye sikkesi gönderildiği bilinmektedir. Her 100 adedi 82,5 Rumî dirhem gelmek ve her birisi 330 akçe rayiç; nısfiyesi ise aynı hesap itibarıyla olacak şekilde, 24 kırat olmak üzere zer-i mahbub kesilmesine hükmedilmiştir. Daha önce zincirli müdevver İstanbul altını ve nısfiyesi için gönderilen sikkelerin ise bir keseye konup mühürlenerek İstanbul'a gönderilmesi validen istenmiştir.[558] Sahillioğlu; İstanbul'da zer-i mahbubun 1729'dan itibaren tedavül ettiğini ancak, neden ve hangi şartlar altında tedavüle çıkarıldığını gösteren bir belgeye rastlamadığını, Mısır'da kesilmesinin ise 1148 (1736) yılı Ramazan sonlarına tesadüf ettiğini belirtmektedir. Rayici 300 akçe olan bu sikkenin, 1734'te rayici 330 akçeye çıkarılmıştır.[559]

Devletin getirdiği düzenlemenin uygulama alanı bulması her zaman mümkün olmamıştır. Mısır darphane hizmetlilerinin kendilerince haklı bazı sebepler öne sürmeleri, emirlerin dışında hareket etmelerine dayanak oluşturduklarını göstermektedir. Zer-i mahbubun takdir edildiği şekilde kesilmemesi tam da bundan kaynaklanmaktadır. Nitekim; 1159/1746 tarihinde, Mısır Hazinesi'yle İstanbul'a gelen zer-i mahbubun (ve ayrıca tuğralı gümüş paranın) tayin edilen ayar ve ağırlıkta kesilmediği görülmüştür.[560]

Devlet, sikkelerle ilgili düzenlemelere uymak konusunda bütün sorumluları defaatle uyarmasına rağmen aykırı uygulamalarla karşılaşmaktadır. Bu durumda da darphane görevlileri ve hizmetlilerle görüşülerek tahkikat yapıldığı anlaşılmaktadır. Nitekim 1746'da da sahib-i ayar, baş usta ve darphane hademesiyle görüşülmesi ve meselenin tahkik edilmesi ile bazı mühim sonuçlara varılmıştır. Buna göre; Sudan beldelerinden teber altını o dönem fazlasıyla gelmekte ve devlet genelinden de bazargân vasıtasıyla sebike halis altın gelerek alınıp satılmaktadır. Aslında garp vilâyetlerinde mağşuş sikkenin varlığı nedeniyle söz konusu teber ve sebike altınların o tarafta, satıldığı fiyatın üzerinde satılıyor olması, bazargânların ellerindeki altınları garp vilâyetlerine götürüp satmalarına neden olmuştur.

[558] (Şaban 1148/ Ocak 1736) BOA, DVNSMSR.MHM.d 5/298. 1153/1740 senesinde Mısır Hazinesi'yle birlikte İstanbul'a gelen altınlardan bir miktar alınarak çaşnisi tutulmuştur. Çaşnide 23 kırat gelince, 24 kırat olmak üzere kesilmesi emri yinelenmiştir. (Rebiülahir 1153/ Temmuz 1740) BOA, DVNSMSR.MHM.d 5/529.
[559] Sahillioğlu, *Bir Asırlık Osmanlı Para Tarihi*, s. 116.
[560] (Cemaziyelahir 1159/ Temmuz 1746) BOA, DVNSMSR.MHM.d 6/333;

Dolayısıyla Mısır'dan uzaklaşmışlardır. Bu sırada Mısır'da fındık altını ve zer-i mahbub kesilmektedir ve darphaneye gelen meskuk altın iki sınıftır. Bir sınıfı, üzerilerinde mirî mal bulunan eminler ve mültezimlerin Dîvân'a teslim ettikleri altındır ve tedavül nedeniyle artık bozulmuş ve kirlenmiştir. Bu sebepten söz konusu bu altının İstanbul'a gönderilmeyerek darphanede tekrar kesilmesi uygun görülmüştür. Tabi mültezimler, borcunu ödemiş olduğundan, altın yeniden kesiliyor diye darphane harcı vermezlerdi. Diğer bir sınıf altın ise; tüccarın, dışarıdan edinip sikke kesilmesi üzere vezn ile darphaneye teslim ettikleri altındır. Tüccardan darphane harcı veya rüsum talep olunması, ellerindeki altını kestirmemelerine neden olmaktadır. Bu da darphaneden mirîye verilmesi gereken 35 Mısrî kesenin hâsıl olmayacağı anlamına gelmektedir. Meselenin çözümü için darphane harcı ve rüsum verilmediği müddetçe ayar ilavesi gerekli görülmüştür. Darphane hizmetlileri 21,5 kırat olarak kesilmesinin dahi mümkün olmadığını ifade etseler de, altının 22 kırat olarak kesilmesine karar verilmiştir. Aslında mirîye verilecek miktarın hâsıl olmaması devletin zarara uğraması demektir. Bu durumda devletin muhtemel şu kararları vermesi beklenmektedir; ya altın kat'ı durdurulacak ya da söz konusu bu keşûfiyye miktarının irsâliye hazinesine verilmemesi kararlaştırılacak, yani darphane bu ödemeyi yapmayacak veya yine resm konulacaktır.[561]

XVII. yüzyılın ortalarına kadar Sudan altınlarına dayanan Mısır; XVIII. asrın ilk yarısından itibaren Sudan altınlarının garp vilâyetlerine akmasına bağlı olarak, altın tedarikinde zorluk yaşadığını, bunun da sikke ayarında düşüşe neden olduğunu ifade etmektedir. Bu dönem Sudan altınlarının Akdeniz ticaretindeki rolü eski konumunda değildir, aksi hâlde Kuzey Afrika darphaneleri yanında İstanbul'u dahi besleyebilir, bunun dışında, Mısır irsâliyeleri tamamen altından oluşabilirdi. Fakat XVII. yüzyıl ortalarından itibaren irsâliyenin bir kısmı, Mısır'da İstanbul'dan mübayaa olunan altınların darp edilmesiyle, bir kısmı da gümüş olarak sağlanıyordu.[562] Sudan altın madenlerinin kapanmasına bağlı olarak sadece altından tedarik edilip gönderilmesi icap eden irsâliyenin bu özelliğini, 1740'a kadar önemli ölçüde yitirdiği görülüyor.[563]

Devlet, sikke istikrarını sağlamak gayesiyle piyasada tedavül eden altınların tam ayar ve veznde olmasını önemserken, piyasadan bozuk ayarlı olan sikkelerin çekilmesini bu

[561] (2 Şaban 1159/ 20 Ağustos 1746) BOA, C.DRB. 22/1069. Ayrıca bkz.: (Ramazan 1159/ Ekim 1746) BOA, DVNSMSR.MHM.d 6/352.
[562] Sahillioğlu, *Bir Asırlık Osmanlı Para Tarihi*, s. 117.
[563] Tabakoğlu, *Türkiye İktisat Tarihi*, aynı yer.

istikrarı sağlamanın bir yolu olarak görmüştür. Nitekim 1177/1763'te nakıs olan altınların revacı yasaklanırken zer-i mahbubun ayarına yeniden nizam verilmiştir. Gönderilen hükümde; daha evvel gönderilen hükme atıf yapılarak, İstanbul'da zer-i mahbub ne ölçüde kesiliyorsa aynı şekilde Mısır'da da kesilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Mısır Hazinesi'yle gelip Enderun-ı Hümâyun hazinesine giren sikkelerin çaşnisi tutulduğunda noksanlık tespit edilmiş, birkaç seneden beri Hazine-i Hümâyun'da mevcud sikkelerde ve halk arasında tedavül eden beyaz akçe ve zer-i mahbubların ayar ve veznlerinde fazlasıyla noksanlık olduğu belirtilmiştir. Darphane-i Amire nâzırı İsmail Raif tarafından 1174, 1175 ve 1176 senelerinde basılanlardan tedarik edilip çaşni tutulduğunda noksanlık görülmüş, hatta "ifraz fenninde mahir" olanlara ikinci bir defa çaşni tutturulmuş ve ilk çaşniye mutabık oldukları, bu farklılığın sebebi olarak da tüccarların faaliyetleri görülmüştür. Bunun yanında sorumlu olanların darphaneden ihracına karar verilmiştir. İstanbul'da 22,5 kırat ve yarım buğday olarak kesilen, 100 adedi 82,5 dirhem olan zer-i mahbubun Mısır'da bu şekilde kesilmesi hükme bağlanmış, noksan çıkması hâlinde tazmin edilmesi istenmiştir.[564]

Mısır Valisi ve diğer bazı sorumlulara hitaben, önceki vali Mehmed Paşa zamanında zer-i mahbubun ne şekilde emredilmişse işlendiği belirtilmiştir. Buna göre; 1137/1724 tarihinde, darphane nâzırı Mustafa zamanında aslında devletin, fındık altının 100 adedi 110 dirhem Rumî olmak ve 24 kırat halis altın kesilmesi emrine riayet edildiği, dolayısıyla sikkelerin değişimine ihtiyaç duyulmadığı ifade edilmiştir. 1144 tarihinde de altına yeniden düzenleme getirilmiş; İstanbul'da 110'ar pârelik zer-i mahbub 22,5 kırat yarım buğday ve 100'ü 82,5 dirhem olmak üzere kesilmişti. Fakat Mısır Darphanesi, pahalı mühimmat temini dolayısıyla giderlerinin İstanbul Darphanesi'nden fazla olması ve malî yükümlülükleri nedeniyle altının İstanbul'a denk olması mümkün değildir, iddiasında bulunmuştur. Aksi durum ise devlet tarafından kabul edilmemektedir. Çünkü eksik vezn ve bozuk ayarlı altın kesilmesine izin verilmemektedir. Bu durumda; Kahire Darphanesi'nin altın sikke kat'ı yasaklanarak tatili gerekmiş, altın kesmek yerine yeni düzenlemeye göre cedid pâre kesmesine karar verilmiştir.[565]

[564] (Rebiülahir 1177/ Ekim 1763) BOA, DVNSMSR.MHM.d 8/164.
[565] (29 Zilkade 1177/ 30 Mayıs 1764) BOA, C.DRB. 23/1116. 1137 tarihli düzenleme için bkz.: (Muharrem 1137/ Ekim 1724) BOA, DVNSMSR.MHM.d 3/453; (Muharrem 1137/ Ekim 1724) BOA, DVNSMSR.MHM.d 3/454.

Mısır'da altın sikke basılması, İstanbul'a gönderilecek hazineyi önemli ölçüde etkilediği gerekçesiyle talep edilmiştir. Gerek altın sikke basımının durdurulması gerekse yeniden basıma başlanması meselenin çok yönlü olarak değerlendirilmesini ve bunun sonucu oalrak da bazı suiistimallerin ortadan kaldırılmasını gerekli kılmıştır. 1179/1766 senesinde, Sabık Çavuşbaşı Ahmed Kahire Darphanesi'ne nâzır tayin edildiğinde; zer-i mahbubun İstanbul'daki gibi kesilebilmesi için çaşnisi olmak üzere 2 miskal altından 1 kıta çaşni sebikesi damga-i hümâyun ile darp edilerek kendisine teslim edilmesi hususu, Darphane-i Amire nâzırı İsmail Raif Bey tarafından arz olunmuştur. Mısır ricalinin Mısır Darphanesi'nde altın kesilmesine izin verilmesi talepleri değerlendirilmiş ve Mısır Darphanesi'nde damgalı çaşniye göre zer-i mahbub kesilmesine müsaade edilmiştir.[566] Darphane nâzırı Ahmed'e ve bazı devlet ricaline verilen hükümde ifade edildiği üzere; önceki nâzırın verdiği kaimede; altın kesilmediği zaman Haremeyn surresi ve Hazine-i Hümâyun'un irsalinin zorlaşacağı, dolayısıyla kolaylıkla temininin altın kesilmesine bağlı olduğu yazılmıştır. Bu durum müzakere edildiğinde; bozuk ve noksan altın sikkelere, sermayeci/mübayaacı Yahudilerin darphaneye müdahalesi, sahib-i ayarların buna uyması, valilerin gelir artırma çabalarının sebep olduğuna kanaat getirilmiş ve darphanenin, İstanbul'dakilerle müsavi olması şartıyla altın para kesmesine izin verilmiştir.[567] Ayrıca, altının takdir edilen ayar ve ağırlık dışında basılmasında Müslüman, Yahudi ve Kıptilerden sorumlu olanları darphane nâzırının tespit edip valiye bildirmesi beklenmektedir. Tespiti yapılan şahısların cezalandırılması, bununla ilgili tutulan defterlerin ise İstanbul'a gönderilmesi istenmiştir.[568]

Devlet; düzenlemenin istikrarını ve devamlılığını, halkın elinden gümüş ve altın toplamakla görevli şahısların suistimalleri hâlinde darphaneden uzaklaştırılmalarına bağlamaktadır. Bu sebeple 1765'te, suiistimali bulunanların altın alım-satımından menedilmesine ve altının, sahibinin elinden darphanede mübayaa olunmasına karar vermiştir. Mısır ve civarında kalp altın ve züyuf çeşitli paralar kesmeye kalkışanların cezalandırılması da bu açıdan önemli görülmektedir. Kem-ayar altın ve diğer züyuf nukudun rayicinin yasak olduğu bir kez daha vurgulanmıştır. Dolayısıyla piyasa dengesinin

[566] (Safer 1179/ Temmuz 1765) BOA, C.DRB. 57/2802; (Safer 1179/ Temmuz 1765) BOA, DVNSMSR.MHM.d 8/344.
[567] (Safer 1179/ Temmuz 1765) BOA, DVNSMSR.MHM.d 8/343.
[568] (Gurre-i Safer 1179/ 20 Temmuz 1765) BOA, DVNSMSR.MHM.d 8/342. Sikke basımında suistimali olanlar hakkında bkz.: (Muharrem 1180/ Haziran 1766) BOA, DVNSMSR.MHM.d 8/409.

korunması ve tedavüldeki sikkelerin düzgün olması gayesine hizmet etmek üzere, eksik veznli ve bozuk ayarlı sikke basımından uzak durulması gereği ifade edilmiştir.[569]

Devlet vezni eksik olan altınların tedavülünü yasakladığı durumlarda; bunların revacını durdurmak suretiyle başka bir yere götürülmesine mani olur, elinde bu tür altınlar bulunduranların ise bunları Mısır Darphanesi'ne götürmelerini isterdi. Söz konusu altınların değerleri hesap edilerek buna göre tebdil edilmesi tembihlenirdi. İstanbul altınına uygun olarak sikke kesilmesi konusunda tüccar zarar iddiasıyla muhalefet etse de Mısır Valisi Hamza Paşa zamanında, Mısır'da İstanbul'dan gönderilen damgalı altın çaşniye göre, İstanbul'a gönderilecek irsâliye hazinesi için altının uygun şekilde kesildiği bildirilmiştir. Ancak numune olarak, Mısır'dan gönderilen altın Darphane-i Amire'de çaşni tutulunca, ayarı İstanbul'da kesilen zer-i mahbub ayarına muvafık çıkmasına rağmen, veznde bir miktar noksan tespit edilmiştir. Bu durum amelenin ihtimam göstermeyişine bağlanarak bundan sonra müsamaha gösterilmemesi, altınların eskisi gibi 100 adedi 82,5 dirhem ve her tanesi 13 kırat 1 buğdaya yakın/denk olmak üzere basılması istenmiştir.[570] Piyasa arzının karşılanması ve dolaşımın sürekliliği için tedavülde yeterli miktarda sikkenin varlığı önemsenmiştir. Bunu sağlarken de özellikle bozuk ve eksik olanların piyasadan çekilmesi gerekli görülmüştür. Nitekim 1767'de nısfiye ve tam olarak kesilen zer-i mahbub revacı, halkın refah ve rahatı için vesile olarak görülmüş, bunun devamı için de noksan olanlarının tedavülü yasaklanmıştır.[571] Piyasada bozuk ayarlı zer-i mahbub dolaşımına engel olmak üzere, ayar düzenlemelerine göre hareket etmek önemsenmiştir. Bu sebeple sikkelerin İstanbul'da kesilenlere denk olması üzere çıkarılan emirlerin uygulanması ve sürecin usulüne uygun olarak işlemesi için nâzır tayini de yapılmıştır.[572]

Sikkelerin noksan ve bozuk olmasının bir sebebi de valilerin daha fazla keşûfiyyeyi zimmete geçirme çabasından dolayı, nezaret işine gerekli özeni göstermemeleridir. Bu sebeple vali, darphane hizmetlileri, bazı idareci ve ileri gelenlere gönderilen hükümde; sikkelerin İstanbul'dakilere denk olarak darbının, tayin edilen darphane nâzırı görevini yerine getirirken bu hususta ona yardımcı olunmasının önemi vurgulanmaktadır.[573] Temelde Mısır'da kesilen altınların İstanbul'dakilere uymaması, sermayeci ve mübayaacı olan

[569] (Safer 1179/ Temmuz 1765) BOA, DVNSMSR.MHM.d 8/345.
[570] (Ramazan 1179/ Mart 1766) BOA, C.DRB. 24/1158; BOA, DVNSMSR.MHM.d 8/380.
[571] (1180/1767) BOA, DVNSMSR.MHM.d 8/475.
[572] (Şevval 1180/ Mart 1767) BOA, C.DRB. 58/2873; (Şevval 1180/ Mart 1767) BOA, C.DRB. 58/2877; (Şevval 1181/ Mart 1768) BOA, DVNSMSR.MHM.d 8/554; (1182/ 1769) BOA, C.DRB. 40/1968-4.
[573] (Muharrem 1180/ Haziran 1766) BOA, DVNSMSR.MHM.d 8/408.

Yahudilerin darphane işlerine müdâhil olmalarından kaynaklanmaktadır. Bir taraftan sahib-i ayarların suistimalleri, diğer taraftan valilerin keşûfiyye hususundaki gayretleri bu duruma neden olmuştur. Darphane hademesi üzerindeki etkilerin gereği gibi araştırılıp söz konusu sebeplerin ortadan kaldırılması için nâzır tayini dışında; darphaneye müdahalesi olan Yahudilerin darphaneden ihracı, görevini kötüye kullanan sahib-i ayarın vazifesi elinden alınarak yerine yeni bir sahib-i ayar tayini ve ayar konusuna dışarıdan müdahaleye mâni olunması gibi önlemler alınmıştır. Tabi bunların tatbiki esnasında valinin de ihtimamla nezaret ve kontrolü gerekmektedir. Bölüm I'de ve yeri geldikçe de belirtildiği üzere; İstanbul'dan gönderilen ustaların da çaşniye uygun olarak sikke kesimine hizmet etmeleri, bir ustanın ölümü hâlinde, sikke konusunda bilgi ve becerisi olmayan birinin şefaat veya rica ile darphaneye dâhil edilmemesi, yine içlerinden mahir bir usta tayin edilmesi uygun görülmüştür. Darphane hademesinden hile yapan olmadığı müddetçe dışarıdan bir kimsenin darphaneye istihdam edilmemesi gerekmektedir. Bu tür hususlar da sikkelerin, yapılan düzenlemelere uygun olarak basılmasına ve suistimallerin önüne geçilmesine hizmet etmektedir.[574]

Daha önce de ifade edildiği gibi, altın sikkeler ve hâliyle zer-i mahbub da her zaman aynı ayar ve değerde olmamıştır. İstanbul'da kesilen zer-i mahbubun tam ayarlı olarak 120 pâreye rayiç edilmesine binaen Mısır'da zer-i mahbubun noksan ayarlı olmasından dolayı 110 pâreye rayici uygun bulunmuştu. Sabık Mısır kaymakamı Ebuzzeheb Mehmed Bey'in gönderdiği tahriratta; Mısır Hazinesi'nde mevcut Mısır zer-i mahbubunun her bir tanesi 3'er kuruşa hesap edilmiştir. İstanbul'da kesilen altın ile gönderilen Mısır zer-i mahbubu Darphane-i Amire'de çaşniye tutulduğunda, İstanbul'da kesilen zer-i mahbub 22,5 kırat, diğeri 18 kırat gelmiş ve aralarında 4,5 kıratlık fark olduğu tespit edilmiştir. Bu durumda İstanbul zer-i mahbubunun 120 pâreye revacı tam olmasındanken; Mısır zer-i mahbubunun 110 pâreye rayiç olması söz konusu bu noksanlıktan kaynaklanmaktadır. Buradan hareketle Mısır'da zer-i mahbubun ayar ve vezninin merkezdeki gibi olamsına ve ancak ondan sonra 3'er kuruşa rayicine müsaade olunacağı bildirilmiştir. Eski ve yeni sikkelerin birbirinden ayrılabilmesi ve yeni bir özür şaibesi oluşmaması için İstanbul zer-i mahbubunun çaşnisi ve sikke gönderilmesine karar verilmiştir.[575] Bu sebeple, 100 kıta mahlut sikke gönderilerek

[574] (1180/1767) BOA, DVNSMSR.MHM.d 8/475. 1181 yılında, darphane nâzırı olan Ahmed Efendi'ye cizye toplama vazifesi de verilip söz konusu bu kararların yinelenmesi hakkında bkz.: (Cemaziyelevvel 1182/ Eylül 1768) BOA, C.DRB. 35/1733. Ayrıca bkz.: BOA, C.DRB. 40/1968-2.

[575] (Muharrem 1189/ Mart 1775) BOA, C.DRB. 40/1998. Ayrıca bkz.: (Evail-i Muharrem 1189/ Mart 1775) BOA, DVNSMSR.MHM.d 8/679; BOA, DVNSMSR.MHM.d 8/681.

cedid altınların buna göre kesilmesi, daha önce eskisi için gönderilmiş 140 kıta sikkenin Mısır Darphanesi'nde ne kadar var ise, hepsinin İstanbul'a gönderilmesi istenmiştir.[576] Bozuk zer-i mahbubların da eskisi gibi 110 pâreye rayiç olması şartıyla yeni Mısır zer-i mahbublarının da 3'er kuruşa revacına müsaade edilmiştir.[577]

Mısır'ın merkezden uzak olması durumu, halkın tedavülde ihtiyaç duyacağı sikke arzını karşılamak üzere Kahire Darphanesi'nde sikke kesilmesini gerekli kılmaktadır. Fakat İstanbul'da kesilen zer-i mahbubların tüccar veya başkaları vasıtasıyla Mısır'a götürülüp yayılması Mısır'da altın sikke kesilmesi ihtiyacını ortadan kaldırmaktadır. O sebeple kimi zaman, Mısır Darphanesi altın sikke kesmekten alıkonulup tatil edilmekle karşılaşmaktadır. Tabi meselenin tahkiki ile buna karar verilmektedir. Yani, Mısır'da altın kat'ı gerekli midir, Mısır'a gelen teber ve diğer altınların mübayaası ve İstanbul'a nakli mümkün müdür, gibi konular etraflıca araştırılıp değerlendirilir, daha sonra bunlar İstanbul'a yazılarak gerekirse, düzenlemeye karar verilirdi.[578]

1202/1788 yılı başlarında zer-i mahbub ve nısfiyenin İstanbul'daki gibi 19 kırat ve 1 buğday olması ile ilgili bir ferman çıkarılmış, çaşni alınıp uygun görüldüğü şekliyle kesilmesi istenmiştir. Rayici de eskiden olduğu üzere 120 pâre olarak tespit edilmiştir. Fakat daha evvel 17 kırat altın kesilip çil altının 125 pâre, atik altının 123 veya 124 pâreye alındığı ve Seyyid Abdi Paşa'nın valiliği zamanında 1 kırat daha ilave edilerek 18 kırata tamamlandığı, 120 pâreye alındığı ifade edilmiştir. Bu durumda; noksan durumdayken ifade edilen bahalar üzerinden işlem görürken, yüksek kıratlı olduğu hâlde 120 pâreye işlem görecek olması darphane bazargânlarının zarar iddiaları ile arz sunmalarına sebep olmuştur. Mısır'a bu dönemde Mağrip ve Sudan taraflarından eskisi gibi altın ve gümüş gelmemektedir. Tüccar her ne kadar altın ve gümüşün söz konusu olduğu şekilde rayicine rıza göstermese de darphane hesabından zararlarının karşılanacağı taahhüt edilerek kara kuruş 100'er pâreden ve Mısır zer-i mahbubu 3'er kuruştan rayiç olmak üzere karar

[576] (Muharrem 1189/ Mart 1775) BOA, DVNSMSR.MHM.d 8/683.

[577] (Muharrem 1189/ Mart 1775) BOA, C.DRB. 40/1998; (Muharrem 1189/ Mart 1775) BOA, DVNSMSR.MHM.d 8/683; (Evail-i Muharrem 1189/ Mart 1775) BOA, DVNSMSR.MHM.d 8/679; BOA, DVNSMSR.MHM.d 8/681. Mısır Valisi Vezir İzzet Mehmed Paşa'ya 1191/1777'de gönderilen hükümde; Mısır'da zer-i mahbubun İstanbul'da zer-i mahbublardan farklı ayarda basıldığı, bu sebeple de İstanbul'da basılan altının tekrar kesilmek üzere Mısır'a gittiği ifade edilmiştir. Mısır zer-i mahbubun İstanbul'da basıldığı gibi olması hâlinde 3 kuruşa rayiç olacağı bildirilmiş, bu hususta 1182 Rebiülahir/ 1768 Eylül'ünde çıkarılmış emir yinelenmiştir. (Muharrem 1191/ Mart 1777) BOA, DVNSMSR.MHM.d 9/199.

[578] İstanbul'da mütedavil olduğu üzere kuruş, rub', yarım kuruş ve zolota kat'ı talep ediliyor ise tahrir edilecek, Darphane-i Amire'den sikkeleri gönderilecektir. (8 Zilkade 1187/ 21 Ocak 1774) TS.MA.e 707/97; TSMA No: 5001/151.

alınmıştır.[579] Bir müddet sonra Kahire'de kara kuruş 105'er pâreye ve yaldız altını 5'er kuruş 25'er pâreye ve Mısır zer-i mahbubu 3 kuruş 4 pâreye rayiç olduğu öğrenilmiştir. Bunun üzerine; "kefere sikkesiyle riyal tabir olunur" denilen kara kuruşun 100 pâre, Mısır zer-i mahbubunun 3 kuruş ve yaldız altınının 5 kuruş 10 pâreye rayiç olması yinelenmiştir. Fiyatların istikrarsızlığına, valilerin emirlere kayıtsız kalmaları neden olmuştur. Yabancı tüccarın bu sebeple daha fazla mal alıyor olması nedeniyle halk da zarara uğramıştır.[580]

Yukarıdaki verilere bakıldığında, Mısır Darphanesi'nin; hazine için ve piyasanın ihtiyaçlarına cevap vermek üzere, tedavüle hizmet edecek şekilde altın sikke basımında aktif kılınsa da dönem dönem altın sikke basmaktan alıkonduğu görülmektedir. Bunun temelinde ise altın madeninin temininde yaşanan zorluk bir yana, suistimale daha açık bir alan olması dolayısıyla altın sikke darbında usulsüzlükler yapılması yatmaktadır. Çünkü başta tüccarlar olmak üzere, bazı darphane çalışanlarının da Mısır'da bozuk ve eksik ağırlıklı altın sikke basımına hizmet etmesi, piyasada Mısır'dan çıkmış bozuk altınların çoğalmasına neden olmaktadır. Piyasa dengesinin sarsılması anlamı taşıyan bu durum, savaşların ağır etkisi altındaki XVIII. yüzyıl boyunca ciddî uğraşlar verilen bir sorun hâline dönüşmüştür. Gerek ilk kez piyasaya sürülen, gerekse tedavülde olan ancak zamanla hem basım aşamasındaki hem tedavüldeki suiistimaller nedeniyle tahribata uğramış altın sikkelerle ilgili Mısır sürekli uyarılmış ve bu sebeple ayar ve ağırlık konusu mühim bir mesele olarak devletin önemli bir madde olarak gündeminde yer almıştır.

---

[579] (29 Rebiülahir 1202/ 7 Şubat 1788) BOA, C.DRB. 46/2263. Ayrıca bakılabilir: Erbuğ Erçelebi, *190 Numaralı Mühimme Defteri'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi, 98-198*, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep 2012, ss. 117-119, Hkm No: 269.

[580] (7 Safer 1205/ 16 Ekim 1790) BOA, C.DRB. 12/596; Erçelebi, a.g.t., ss. 128-130, Hkm No: 273. Mısır zer-i mahbubunun nısfiyesi 60 pâreden, İstanbul zer-i mahbubunun 3,5 kuruştan ve nısfiyesinin 70 pâreden, fındık ve Macar altınlarının 5'er kuruştan, rub'iyyenin 50 pâreden fazlaya alınıp verilmemesi de hükme bağlanmıştır. (17 Zilhicce 1205/ 17 Ağustos 1791) BOA, C.DRB. 50/2497. Zer-i mahbubun bazen 16,5 bazen 17 ayarında gelmesi nedeniyle, ayar ve dirheminin İstanbul'da basılanlara denk olması emri tekrarlanmıştır. (25 Muharrem 1206/ 24 Eylül 1791) BOA, C.DRB. 34/1651. Mısır'da kalp fındık altının revacının yasaklanması hakkında bkz.: (1205/1791) BOA, HAT 207/10897. 1209/1795'te İstanbul zer-i mahbubuna 5, fındık altınına 7, Mısır zer-i mahbubuna 4 ve fındık altınına 6 ve herkesin elinde bulunan yaldız ve Macar altınlarına da 7'şer kuruş değer biçilmiştir. (Recep 1209/ Şubat 1795) BOA, C.DRB. 45/2244. Aslında revaçta olan altın sikkelerin ziyade baha ile tedarik ediliyor olması devleti başka hususlarda da sıkıntıya düşürmüştür. Çünkü Mısır tüccarı Kahire'den İstanbul'a pirinç ve kahve vs. nakl etmekte, bunları da kara kuruş, fındık, yaldız ve Mısır mahbubu ile satın almaktadır. Fakat altın sikkelerin ve kara kuruşun revacından ziyade baha ile tedarik ediliyor olması ve Kahire'deki bazargânların "ecnas-ı akçe olmadıkça satış yapmayız" demeleri, alım ve satıma zarar vermiş, bu suretle İstanbul'dan Mısır tarafına gidecek gemilerin uzun müddet beklemelerine ve yola çıkamamalarına sebep olmuştur. Tüccarın arzuhalleri neticesinde; sikke ile darp olunmuş beyaz kuruş ve 60'lık ile emtia alınmasına muhalefet edilmemesi ve beyaz akçelerin Mısır'da da İstanbul rayiciyle olması şartıyla alınıp verilmesine karar verilmiştir. (1193/1779) BOA, DVNSMSR.MHM.d 9/373.

2.2.2.2. Gümüş sikkeler

Gümüş para kesilmesi de en az altın sikke basımı kadar önem arz etmektedir. Çünkü, devlet genelinde olduğu gibi Mısır'da da halk arasında ve insanların elinde daha ziyade gümüş paralar tedavül aracı olarak kullanılmaktadır. Bunun dışında her yıl Mısır'dan İstanbul'a Mısır irsâliye hazinesinin, XVII. yüzyıldan itibaren gümüş paralar içererek gönderilmesi, gümüş paraları ayrıca önemli hâle getirmiştir. İrsaliye hazinesi ile düşük ayarlı, sikkeleri de bozuk para gelmesi yeniden bir emir tanzimi ve ayrıca, bu işe sebebiyet veren kişilerin cezalandırılması anlamı taşıyordu. Cezalar gecikmeden uygulanıyor, sorumlu olanlar darphanedeki vazifesinden alınarak uzaklaştırılıyordu.

Devlet, altın sikke basımında olduğu gibi gümüş içerikli paralarla ilgili düzenlemeyi, herhangi bir sikke ihtilaline engel olmak ve halkın refahiyeti için mühim bir vazife olarak değerlendirmiştir. Nitekim, kırkık yani deforme hâldeki paraların dolaşımda bulunması, sikke verilmiş nizamı bozacağı ve dolaşımda istikrarsızlık yaratacağı endişesiyle ayar, vezn ve şekil ile ilgili yeni talimatları gündeme getirmiştir. Bu sebeple devlet, getirdiği düzenlemeye uygun paraların çıkarılması konusunda gerekli hassasiyeti gösteriyor, emirler çıkarıp görevlendirmeler vasıtasıyla da tedbir alıyordu. Örneğin; akçe kesilmesi ile ilgili olarak ayar tayini de bu minvaldedir. Buna göre; çil akçenin 19 tanesi 1 dirhem olmak üzere ve 90 dirhemine de 10 dirhem ayar ilavesiyle 90 ayarı üzere olması gerekirken tedavülde kırkık bulunması devleti harekete geçirmiştir. Bu sebeple, söz konusu ayarda kesilmek şartıyla ve müdevver olacak şekilde akçe çıkarılması istenmiştir. Bunun için, merkezden 100 çift sikke ve numune olmak üzere de birer akçe gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Hiçbir özür ve bahanenin kabul edilmemesi şartı ve İstanbul'da kesilenlerden farkı olmamak üzere kesilecek yeni akçelerden İstanbul'a numune gönderilmesi de emredilmiştir.[581]

Mısır'da hakkında daha fazla talimat ve uyarıya rastlanan gümüş içerikli sikke "pâre/para"dır. Çünkü piyasada bolca tedavül ediyor ve gümüş içeriğinin korunması için de sürekli kontrol mekanizmasını gerekli kılıyordu. İçindeki ayar zaman zaman değişlik arz etse de esas olan, diğer sikkelerde olduğu gibi, bunun da İstanbul'daki idarenin istediği şekilde basılıp basılmadığıdır.

[581] (Recep 1119/ Ekim 1707) BOA, DVNSMSR.MHM.d 1/9. Ayrıca bkz.: (Rebilevvel 1120/ Mayıs 1708) BOA, DVNSMSR.MHM.d 1/23. Yaklaşık çeyrek asır evvel, Mısır'da 11,5 çil akçe 1 dirhem hesabı üzere kesilip her kesesi 71.000 akçe olması gerekiyordu. (1086/1676) BOA, C.ML. 512/20873.

Osmanlı Devleti, Mısır'ı aldıktan sonra, kökenleri XV. yüzyılın başlarına giden ve "medin" adı verilen küçük gümüş sikkenin devamına karar verdi. Bu para birimi, Osmanlı bölgelerinde parça anlamına gelen "pâre" ya da "para" olarak anılmakta ve akçeden biraz büyük bir sikke özelliği taşımaktadır.[582] Pâre, 1685 senesi sonlarından itibaren İstanbul'da Osmanlı sikkesi olarak darp edilmeye başlandı. Akçeye nazaran daha büyük olan bu gümüş sikkelerin 1.000 adedi 240 dirhem ağırlığındadır ve yüzde 30 oranında bakır içerir. I. Mahmud döneminde ayarları yüzde 60 olacak şekilde; 1733'te 1.000 adedi 181 dirhem ağırlıkta, 1740'ta da 1.000 adedi 175 dirhem ağırlıkta basılmıştır.[583] 1687 senesinde, Darphane- Amire'de kesilmesi kararlşatırılan Mısır pâresinin 161 dirhem gümüş ve 69 dirhem ayar olmak üzere, her 1.000 adedi 230 dirhem olması kararıyla, eski pâre Darphane-i Amire'de kal edilmiştir. Buna göre; bir defada 156 dirhem, bir defada 156,5 ve üçüncü defada ise 157 dirhem gümüş tespit edilmiş, daha fazla çıkmayacağı düşünülerek bu haliyle çaşni tutulmuştur. Kal işleminde, Darphane Nâzırı Ali Efendi, Arpa Emini Mehmed Efendi, Simkeşbaşı Hacı Mustafa, Simkeş Nâzırı Ali Ağa ve diğer bazı görevliler yer almıştır.[584]

Mısır'da pâre basımı, irsâliye hazinesinin temini başta olmak üzere, devlet genelinde tedavül unsuru olacak yeterli miktarda sikkenin varlığından söz etmek için de oldukça önemlidir. Çünkü devlet piyasayı canlı tutmak ve sikke arzını karşılamak gayesi taşımaktadır. Bu sebeple darphanelerde para kesmeye zorluk teşkil eden sebepler üzerine eğilmekte, buna bağlı olarak da gerekli adımları atmaktadır. Bunun gündeme gelmesinde, arz ve mahzarların da önemini ifade etmek gerekir. Çünkü; çıkarılan emirler kimi zaman dirayetle karşılaşabiliyor, devlet maruz kaldığı bu direncin para politikası açısından sebep ve sonuçlarını değerlendirip gerekli tedbirleri alma gayretini gösteriyordu. 1109/1698'de Mısır'dan İstanbul'a gönderilen mahzarlarda; Kahire'de halk arasında para tedavülünde ve gümüş tedarikinde güçlük çekildiğinden, 65 dirhem gümüş, 35 dirhem ayar içeren ve her 1.000 adedi 220 Mısrî dirhem gelmek üzere pâre kesip 1109 tarihli irsâliye hazinesinin bu suretle gönderilmesini rica etmişlerdir. Fakat; padişah muamelede herhangi bir sıkıntı yaşanmaması için birlik olmasını gerekli görmüş, rıza göstermemiştir. İstanbul Darphanesi'nde o sırada 70 Rumî dirhem gümüş 30 Rumî dirhem ayar ilavesiyle, 1.000

[582] Şevket Pamuk, "Geniş İmparatorlukta Para Politikası: Devlet Ne Kadar Müdahaleciydi, Ne Kadar Güçlüydü?", *Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları-Seçme Eserleri I*, 7. Basım, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2018, 43-54, s. 53; Damalı, *a.g.e.,* s. 70. Medini hakkında bkz.: es-Sawy, *a.g.e.,* s. 246.
[583] Ş. Nezihi Aykut, "Para Tarihi Bakımından Osmanlı Gümüş Sikkeleri", *V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi*, İstanbul 21-25 Ağustos 1989, TTK Yay., Ankara 1990, 727-731, s.729. Ayrıca bkz.: Sahillioğlu, *Bir Asırlık Osmanlı Para Tarihi*, s. 70.
[584] (14 Rebiülevvel 1098 / 28 Ocak 1687) BOA, AE.SMMD.IV 34/3873.

adedi 220 Rumî dirhem olmak üzere pâre kesildiğinden ve Mısır'da pârenin 65 ayarı üzere kesilmesi hâlinde teamülde kararacağından bahisle, sikke mağşuşiyetinin halk arasında karışıklığa neden olacağı endişesi dile getirilmiştir. Gerek İstanbul, Edirne ve gerek diğer darphanelerde kesilen paraların Kahire'ye götürülmesi suretiyle, sikke hususunda karışıklığa neden olunacağı kesin görülüp Mısır valisine İstanbul Darphanesi'nde basıldığı şekilde pâre basılması gereği ifade edilmiştir. Bunun için de numuneler gönderilip buna göre pâre kesilmesi emredilmiştir. Bu aşamada, tedavülde sıkıntı yaşanmaması için de irsâliye hazinesinin tamamı değil 200 Mısrî kesesinin pâre olarak gönderilmesi talep edilmiştir.[585]

Mısır'dan vezn düzenlemesine ilişkin olarak yapılan talepler neticesinde devlet, İstanbul'da kesilen paraların ayar ve ağırlıklarına dair bir bildirimle buna göre hareket edilmesi yönünde karşılık verebilmiştir. Nitekim, 1710'da İstanbul'da kesilen pârenin vezn ve ayarına dair; pârenin bir kesesinde 2.850 dirhem saf gümüş bulunduğu, her 68 dirhem gümüşe 32 dirhem ayar ilave edilerek ayarının 1.342,5 dirhem olduğu ve toplamda da 4.194,5 dirhem ayar olduğu ifade edilmiştir. Darphane harcı da alındığında; her 1.000 pâre 200 dirhem olmak üzere kesilmekte ve Mısır'da da buna riayet edilmesi beklenmektedir.[586] Çünkü pârenin ağırlık farkı, piyasadaki tedavül şartlarını olumsuz etkilemektedir. Bu farklılık; pârenin hazineye alınıp mevacipler çıkarıldığında, tartılarak alınıp verilmesinden dolayı ağır ve hafif olanlarının tespiti mümkün olduğundan, her ne kadar sorun olmasa da piyasa için aynı şeyi söylemek mümkün değildir. Ayar ve veznde, hile karıştırılarak farklılık oluşmasına neden olunursa bu durum, halk arasında ağır olanların elde tutulup fazla baha ile satılmasına sebep olacak, bu ise istikrarsızlığa yol açacaktır. Dolayısıyla devlet, meseleye mümkün mertebe ehemmiyet gösterilmesini beklemektedir.[587]

III. Ahmed devrinde 1714-1716 aralığında, pârenin Mısır'da 0,17 dirhem ağırlığında basılması, İstanbul'dan Mısır'a doğru gümüş kaçırılmasına sebep olmuştur, darphanenin vali sarayına taşınması da mağşuş sikke darbına engel olamamıştır.[588] 1716'da çıkarılan hükümde; *tuğralı cedid müdevver pâre* ile ilgili her 1.000 pârenin 200 dirhem olması, her 100 dirhemde de 68 oranında halis gümüş içermesi gerektiği ifade edilmiştir. İstanbul'da kesilenlerle eşit olması için merkezden numune gönderilmiş ve İstanbul'da da bu minval üzere kesilmiştir. Ancak Kahire'de her 1.000 pârenin 170 dirhem gelebilecek kadar kesildiği

[585] (Evail-i Şevval 1109/ Nisan 1698) BOA, A.DVNSMHM.d. 110/1543.
[586] (Safer 1122/ Nisan 1710) BOA, DVNSMSR.MHM.d 1/112.
[587] (Safer 1122/ Nisan 1710) BOA, DVNSMSR.MHM.d 1/112.
[588] Sahillioğlu, *Bir Asırlık Osmanlı Para Tarihi*, s. 102.

görülmüştür. Bunun mühim bir sebebi, tüccar taifesinin kâr sağlamak amacıyla ve menfaatleri için İstanbul'a ait gümüşü Mısır'a götürmeleridir. Bununla kalmayıp İstanbul'da kesilen pâreleri de Mısır'a götürerek ziyade ayar ilavesiyle ve dirhem noksanıyla Mısır'da tekrar kestirmeleridir. Ayrıca, Mısır'da muhafızların, belirnenen miktara kanaat etmeyerek farklı ayar ve dirhemde pâre kesmeleridir. Bunun önemli bir nedeni ayar zammına ruhsat verilmesi olarak değerlendirilmektedir. Gerek İstanbul'da gerekse Kahire'de ayar zammına müsaade edilmemesine karar verilmiştir. Darphane-i Amire'de çeşitli görevliler meseleyi altın sikke konusuyla birlikte müzakere edip tıpkı altın fiyatları ve temininde olduğu gibi, gümüş fiyatlarını değerlendirmişlerdir. Müzakere neticesinde, fiyatların darphaneye girecek gümüş miktarını etkilediği ve bir düzenleme yapılması gerektiği sonucuna varılmıştır. Kesilecek pâreye ayar zammı yapılmayıp ve ayrıca 1.000 adet pâre 131 dirhem gelmek üzere kesilirse bir keselik pârede mirîye 1.113 akçe darphane faizi kalacağı ifade edilmiştir. Gümüşün dirhemi 20 akçeden alındığı için tedarikinde zorluk yaşandığı, darphanenin tatiline, işlemez hâle gelmesine sebep olduğu belirtilmiştir. Bu sebeple elinde gümüş olanların, gümüşlerini darphaneye getirip satmasını sağlamak ve darphanenin işlemesine vesile olmak amacıyla gümüşün dirheminin 21 akçe olması kararlaştırılmıştır.[589]

Mısır irsaliyesinin temini için gümüş para basımı oldukça önemli bir unsurdur. Özellikle altın madenindeki azalma ve altın sikke basımında yaşanan zorlukla birlikte, hazinenin bir kısmının gümüş para olarak gönderilmesi gerekliliği, pâre basımını daha önemli hâle getirmiş, bu sebeple pâre ile ilgili ayar ve vezn düzenlemelerini gündemde tutmuştur. Kahire Darphanesi'nde 1129/1717 senesinde, 24 kırat altın ve 1.000 adedi 131 dirhem gelmek üzere cedid pâre kesilmesi için emir çıkarılmış fakat; Mısır uleması, mollası, ümerası, Yedi Ocak Ağası ve diğer bazı Mısırlı meseleyi müzakere ederek bu şekilde kesilecek sikkelerin rayiç olamayacağı ve irsâliye için tahsilin zorlaşacağını bildirmişlerdir. Bunun üzerine; pârenin 1.000 adedinin 200 dirhem olması, her 100 dirhemin de 68 dirhem gümüş ve 32 dirhem ayar içermesi kararlaştırılmıştır.[590]

İstanbul'da basılan tam ayarlı pârenin Mısır'a götürülerek ayar ilavesiyle ile yeniden kesilmesi gerçeği, Mısır'ın daha fazla ayar ilavesiyle pâre basma eğilimini anlamayı gerektirmiştir. Bu durumdan fayda sağlama çabasında olanlara mani olmak üzere, pârenin ayarında yapılacak yeni düzenlemeleri gündeme getirmiştir. Sonuç itibarıyla ise, 65 dirhem

[589] (Cemaziyelevvel 1128/ Mayıs 1716) BOA, DVNSMSR.MHM.d 1/448. Ayrıca bkz.: BOA, DVNSMSR.MHM.d 1/453; BOA, DVNSMSR.MHM.d 1/455.
[590] (Safer 1129/ Şubat 1717) BOA, DVNSMSR.MHM.d 1/477.

gümüş ve 35 dirhem ayar ilavesiyle kesilmesi hususu değerlendirilmiş ve kararlaştırılmıştır.[591] Pârenin ağırlık ve ayarında herhangi bir aykırılığa mahal vermemek üzere takip edilen önemli bir usul ise, alâmetli sikkeler gönderilmesidir. Çünkü, sikkelerin İstanbul'dan gönderilen emirlerin dışında basılmaları, valilerin herhangi bir menfaat sağlama niyetleri veya ihmal ve müsamaha göstermelerine bağlandığından, alâmetli sikkeler ile bunun önüne geçilmeye, kontrolün ve bozuk sikkeler söz konusu olduğunda kolaylıkla tespitinin sağlanmasına çalışılırdı. Nitekim, 1720 senesinde pârenin 1.000 adedinin 200 dirhem olması gerektiğine vurgu yapılarak gerek zincirli altın gerek pâre basımında kullanılmak üzere alâmetli sikkeler gönderilmiştir. İstanbul Darphanesi nâzırlarının herbirinin zamanında basılan sikkelerinden birer alâmet koyulup ayrıca, Mısır'da basılacak sikkelerde noksanlık bulunması durumunda hangi valinin zamanında basılmışsa tespitinin kolaylıkla sağlanabilmesi için, vali adına işaret etmek üzere bir alâmet konularak yeni sikkeler yapılıp gönderilmiştir. Ayrıca Mısır Valisi Vezir Recep Paşa'dan, darphane çalışanlarını uyarması, ayrıca kesilen akçelerin her seferinde çaşni tutulup bunlarda fermana aykırı bir noksanlık tespit edilerse, her kim yapmış ise cezalandırılması istenmiştir.[592]

Darphanede basılarak piyasaya çıkan pârelerin etrafı müdevver ve hemvar olmayıp sarraflar, bu pârelerin etrafını kesmek suretiyle onların züyuf ve kırkık pâre hâline dönüşmesine neden olmuşlardır. Bu suretle piyasada tedavül eden pâreler züyuf ve eksik veznli hâle gelmiştir. Meselenin çözümü için 1117 senesinde piyasada dolaşan züyuf pârelerin alınıp verilmesi yasaklanmış, onun yerine *"doğrama tabir olunur aletten çıkar ve çarh tabir olunur sikke ile sikkelenir*" şeklinde açıklanan cedid pârelerin kesilmesi emredilmiştir. Bu suretle cedid tuğralı altın gibi bu pârelerin de sarraflar tarafından etrafının kırkılmasına engel olunmuştur.[593] Mısır Kahire Darphanesi'nde de pâre doğramadan çıkmadığı ve rakkas ile sikkelenmediği için şekli istenilen formda ve düzgün değildi ve makraz ile kesilmeye müsait olduğundan kolaylıkla kırkılırdı. İstanbul'da, Rumeli ve Anadolu taraflarında kırkık pâreler dolaşır olmuştu. Bu nedenle pâreleri kırkan sarrafların tespit edilerek defedilmeleri, Mısır Darphanesi'nde cedid tuğralı altın gibi etrafı düzgün

[591] (Zilhicce 1130/ Kasım 1718) BOA, DVNSMSR.MHM.d 1/579.
[592] (Evahir-i Şevval 1132/ Eylül 1720) BOA, DVNSMSR.MHM.d 3/115; (Evasıt-ı Zilkade 1132/ Eylül 1720) BOA, DVNSMSR.MHM.d 3/116. Recep Paşa'dan sonra Mısır Valisi olan Mehmed Paşa'ya da, zincirli altının ve pârenin ayar ve vezni ile ilgili bir emir gönderilmiştir. (Zilkade 1133/ Eylül 1721) BOA, DVNSMSR.MHM.d 3/245.
[593] (Zilhicce 1138/Ağustos 1726) BOA, DVNSMSR.MHM.d 3/672. Çarh aslında paranın sikkelendiği değil, yassılaşma işleminin yapıldığı alet olarak bilinmektedir. Ayrıca bununla ilgili olarak aynı tarihli bir hükümde; *"Âsitâne-i Saadetim Darbhânesi'nde kat' olunduğu üzere Mısır Darbhânesi'nde kat' olunan pâre dahi doğramadan çıkarılub ve rakkas ile sikkelenüb"* ibaresi mevcuttur. (Zilhicce 1138/ Ağustos 1726) BOA, DVNSMSR.MHM.d 3/683.

tuğralı pâre kesilmesi istenmiştir. Pârenin ayar ve dirhemine, rayicine dikkat edilmeli, gerekli olan şeylerin tedariki için haber verilmelidir.[594]

Yukarıda da belirtildiği üzere eski pâre, çubuk sikke ile darp edilirken tuğralı pârenin bu şekilde darp edilmesi daha müşkil görülmüştür. Dolayısıyla onun da tuğralı cedid altın gibi mekanik aletlerle darp edilmesi icap etmiş, bu sebeple gereken aletler İstanbul'da yapılıp gönderilmiştir. Piyasada İstanbul tuğralısı ve daha ziyade Mısır pâresi dolaşmaktadır. Mısır'da kesilen pârenin İstanbul'daki gibi tuğralı olmayıp tuğrasız yassı ve na-hemvar olduğu için (etrafı düzgün olmadığından), sarraflar va bazı kimseler, etrafını kesebilmiştir. Oysa İstanbul tuğralı pâresine bunu yapamazlardı. Tuğrasız pârenin bu şekilde kesilip bozulması, piyasada züyuf pârenin çoğalmasına neden olmuştur. Bunun önüne geçmek için de Mısır Darphanesi'nde de düzgün ve yuvarlak pâre kesilmesi, bu sebeple de İstanbul'dan amele gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Fakat beklenen sürede çoğalıp yaygınlaşamış, buna sebep olarak da tüccarların diğer bazı sikkeleri fazla bahaya alması gösterilmiştir. Kuyumcular ve damgacıların bazı muameleleri de darphaneye gümüş tedarikini zorlaştırdığından bir düzenleme yapılması icap etmiş, cedid tuğralı pârenin kesilip çoğalması için gerekenin yapılması hususunda emir yazılmıştır.[595] Tuğralı pâre kesilmek üzere İstanbul'dan rakkas denilen alet gönderilmesi kararlaştırılmış, bununla birlikte bir müddet daha çubuk sikke ile pâre kesilmeye devam etmiş, ancak züyuf pârenin piyasadan çekilebilmesi için çubuk sikke kullanımı daha sonra tamamen yasaklanmıştır.[596]

Mısır darphanesinin iradını artırmak düşüncesiyle; tüccara fayda sağlamak pahasına halis sebike altının miskali tayin edilen bahasından 30-40 akçe ziyadeye ve gümüş de 24'er akçeye, bazı nukud da yine değerinden fazlaya satın alınmıştır. 65 ayarında olması kararlaştırılan Mısır pâresinin, 40 ayarında olarak kesildiği ortaya çıkmıştır. Darphane çalışanlarının daha bozuk ayarda sikke çıkarmak gayesiyle, yüksek fiyata da olsa sikke satın aldıkları görülmektedir. Altın ve gümüşün Mısır'da daha fazla fiyata darphaneye alınıyor olmasından dolayı, pek çok bölgeden altın ve gümüş Mısır tarafına girmiştir. Tedavülün sıkıntıya düşmemesi ve İstanbul Darphanesi'nin de altın ve gümüş temin sıkıntısından dolayı

[594] (Zilhicce 1138/Ağustos 1726) BOA, DVNSMSR.MHM.d 3/672.
[595] (Şevval 1141/ Mayıs 1729) TS.MA.e 719/28. Ayrıca bkz.: BOA, DVNSMSR.MHM.d 4/190.
[596] (Cemaziyelahir 1144/ Kasım 1731) BOA, DVNSMSR.MHM.d 4/433. Abdurrahman'ın darphane nâzırı tayin edildiği ve Abdi'nin sahib-i ayarlıkta bırakılmasına karar verildiği dönemde de pârenin 1.000 adedinin 200 Rumî dirhem olmasına, rakkas ve çarh aletleri ile 60 ayarlı tuğralı pâre kesilmesine hükmedilmiştir. (Şevval 1145/ Nisan 1733) BOA, DVNSMSR.MHM.d 4/603. Ayrıca bkz.: (Evahir-i Rebiülevvel 1147/ Ağustos 1734) BOA, DVNSMSR.MHM.d 5/158; (Rebiülahir 1153/Temmuz 1740) BOA, DVNSMSR.MHM.d 5/529.

işlerliğinin tehlikeye girmemesi için bir düzenleme yapılmıştır. Pârenin sikke nakşı ve eski tarzına uygun olarak eskiden olduğu üzere 60 ayarında kesilmesinin, sikkenin tashihini sağlayacağına kanaat getirilmiştir. Her 1.000 adedi de 200 dirhem Rumî olmak üzere kesilmelidir. Sikkelerin sıhhatli bir şekilde kesilmesi için, Bali Mustafa nâzır ve Darphane-i Amire'nin eski nâzırı Abdi sahib-i ayar tayin edilmiş, eski tarzı üzere 30 çift pâre sikkesi, özel alâmetleri ile kazınıp ve nâzıra teslim edilerek gönderilmiştir. Daha önce kullanılanların ise mühürlenip bir tane bile geride kalmadan hangi mahalde ise buldurulup gönderilmesi istenmiştir.[597]

Sikke basılırken darphane görevlilerinin susitimalleri yeni görevlendirmeleri gündeme getirmiş, sikke hakkındaki düzenlemeler ve uygulama için özellikle nâzır atamalarına büyük bir önem gösterilmiştir. Nitekim; 1724'te pârenin ayarı çaşnide noksan gelince tashih edilmek üzere karar verilmiş; her 1.000 adedi 200 Rumî dirhem ve İstanbul'daki gibi 60 ayarlı olması gereği ifade edilerek emri uygulamak üzere Mustafa, darphane nâzırı tayin edilmiştir.[598] Pârenin noksan gelmesine sebep, sahib-i ayar Davud'un ayar düzenlemesine aykırı hareket etmesidir. Bu sebeple görevden alınmasına ve Mustafa'nın meseleye nizam vermek üzere darphane nâzırı olmasına karar verilmiştir.[599]

Pârenin ayarıyla ilgili bu sorun piyasadaki diğer sikkelerin revacıyla da doğrudan alakalıdır. Nitekim yukarıdaki hadisede solye kuruşunun Mısır'da tedavül değeri etkili olmuştur. Pârenin 60 ayarında olması ile ilgili gerek darphane nâzırı, gerek valiye hüküm gönderilmiştir. Konuyla alakalı olarak yeni sahib-i ayar Abdi'nin yazdığı kaimede ise Mısır'da solyenin 70 pâreye rayiç olması nedeniyle; 60 ayarında pâre kesilmesinden zarar edileceğinin görüşüldüğü, solye 66 pâreye rayiç olsa bile bu zararın söz konusu olduğu bildirilmiş, dolayısıyla pârenin 56,5 ayarlı olarak basılması için müsaade istenmiştir. Fakat bu İstanbul'la tefavüt demektir. O sebeple izin verilmeyerek 60 ayarlı olarak kesilmesi, solye kuruşunun ise 60 pâreye rayici uygun bulunmuştur. Aslında solye kuruşu Mısır'da 60 pâreye rayiç olunurken eski sahib-i ayar menfaat sağlamak üzere pâreleri darphanede noksan ayarda kesmiştir. Bu da noksan pârelerle, solye kuruşunun asli değeri olan 60 pâreden ziyadeye

[597] (Zilkade 1136/ Ağustos 1724) BOA, DVNSMSR.MHM.d 3/446.
[598] (Muharrem 1137/ Ekim 1724) BOA, DVNSMSR.MHM.d 3/453; (Muharrem 1137/ Ekim 1724) BOA, DVNSMSR.MHM.d 3/454. Ayrıca bkz.: (1141/1728) BOA, DVNSMSR.MHM.d 4/168. III. Ahmed dönemindeki düzenleme hakkında bkz.: Sahillioğlu, *Bir Asırlık Osmanlı Para Tarihi*, ss. 103-104.
[599] Davud yerine Abdi sahib-i ayar olarak tayin edilmiştir. BOA, DVNSMSR.MHM.d 3/606; (Zilhicce 1138/ Ağustos 1726) BOA, DVNSMSR.MHM.d 3/683. Ahmed es-Sawy; tüccar Yahudiler ile darphanede çalışan Yahudilerin eş zamanlı olarak darphanede basılan paranın kıymetinde kimi zaman askerlerin ve ümeranın hırslarını istismar ederek açıkça tehlikeli bir rol oynadıklarına bu hadise ile de dikkat çeker. es-Sawy, *a.g.e.*, *s.* 237.

alınması anlamına gelmektedir. Solye kuruşunun asli değerinden ziyadeye rayiç oluyor denilmesi, pârenin ayarında noksanlık yapmaya bahane aramak demektir. Dolayısıyla devlet tarafından, buna müsaade edilmeyerek pârenin İstanbul'daki gibi basılması istenmiştir.[600]

Sikke meselesi, uzun müddet nizam verilmek için uğraşılan bir alan olmuştur. Sultan İbrahim, IV. Mehmed, II. Mustafa ve III. Ahmed dönemlerinde yaşanan hadiseler de bunu körüklemiştir. Bu padişahlardan sonra göreve başlayanların da ilk icraatları sikkelerin ıslahıyla ilgili tedbirler almak olmuştur. Nitekim, I. Mahmud 1730'da tahta çıktığında, kesik akçe ve pâreleri toplatarak sağ pâre ve akçenin piyasaya sürülmesine karar vermiştir. Fakat 1148/1735'te hâlen kesik pâre ve akçelerin tedavülde olduğu görülmektedir.[601]

1746 tarihinde anlaşıldığı üzere; Mısır Hazinesi'yle İstanbul'a gelen altın ve pârelerin etrafının düzgün olmadığı, bu durumda vezn ve ayarlarında uygunsuzluk tespit edilmiştir. Mısır valisine gönderilen hükümde; 60 ayarlı, 40 adedi 7 dirhem olmak üzere kesilmesi istenen tuğralı pârelerin (ve 24 kırat olması istenen zer-i mahbubların); etrafının hemvar ve müdevver olması, sikkelerinin ihtimamla darp edilmesi, ayar ve veznine ihtimam gösterilmesi gereği vurgulanmıştır.[602] Mısır, 60 ayarında pâre kesmek hususunda da direnmiştir. Buna dayanak olarak da gümüş fiyatlarının pahalılığını göstermiştir. Gümüşün dirhemi 22 akçe iken kisve-i şerife masrafı arz olunarak bunun için gereken gümüşün dirheminin 31,5 akçe olduğu ifade edilmiştir. 60 ayarında olmak üzere pâre kesildiği, fakat bu durumda hem 60 ayarında olup hem 40 adedi 7 dirhem gelmesinin mümkün olmadığı, yarım dirhem ve yahud noksan farkı var ise bunun gümüş fiyatının pahalılığından kaynaklandığı bildirilmiştir. İstanbul'dan, Darphane-i Amire'ye verildiği gibi senede 100 keselik halis gümüş gönderilirse kesildikten sonra 110 kese irsâliye hazinesiyle gönderilebileceği ifade edilmiştir. Pâre sikkelerinin de düzenlemeye ihtiyaç duyması nedeniyle sikke talep edilmiş ya da sikke hâkkinden anlayan bir sahib-i ayar tayin edilmesi istenmiştir.[603] Bunun üzerine; daha önce birkaç defa sahib-i ayarlık yapmış Darphane-i Amire görevlilerinden Mustafa sahib-i ayar tayin edilerek 50 çift pâre sikkesiyle birlikte gönderilmiştir.[604]

[600] (Zilhicce 1138/ Ağustos 1726) BOA, DVNSMSR.MHM.d 3/683.
[601] Sahillioğlu, *Bir Asırlık Osmanlı Para Tarihi*, ss. 104-105.
[602] (Cemaziyelahir 1159/ Temmuz 1746) BOA, DVNSMSR.MHM.d 6/333.
[603] (2 Şaban 1159/ 20 Ağustos 1746) BOA, C.DRB. 22/1069.
[604] (Ramazan 1159/ Ekim 1746) BOA, DVNSMSR.MHM.d 6/352. Ayrıca bkz.: BOA, DVNSMSR.MHM.d 6/391.

Mısır'da pâre basımıyla ilgili emirlere her zaman riayet edilmediği görülmektedir. Nitekim; irsâliye hazinesi ile merkeze gönderilen sikkeler üzerinde yapılan incelemeler ve bununla ilgili kayıtlar, pârenin ayar ve vezni hakkındaki düzenlemelere aykırı hareket edildiğini ifade etmesi bakımından önemlidir. 1747'de, Mısır irsâliye hazinesi ile gelen 40 Mısrî keselik tuğralı pârenin düzgün olmadığı, üstelik vezn ve ayarlarının da noksan ve bozuk olduğu anlaşılmıştır. Pârenin 20.291,5 kuruşluğu Hazine-i Hümâyun'dan çıkarılıp Darphane-i Amire'de kal edilmiştir. Söz konusu miktarın yeniden kesilmesi ise 3202,5 kuruşluk bir zarar gündeme getirmektedir. Bundan sonra hazineye bozuk ve noksan pâre gönderilmesi durumunda yeniden kal olunup kesilmesi ve doğacak zarar miktarının validen tahsil edilmek üzere karar alınmıştır. Pârenin formunun istenildiği şekilde (müdevver-hemvar) olması, cedid sikkeler ile darp olunması pâre basımının önemli bir gereğidir. Yukarıdaki karara uygun olarak tuğralı pârenin 40 adedinin 7 dirhem ve ayarının da 60 olması icap etmektedir.[605]

Pârenin düzgün şekilde kesilmesi konusunda darphanedeki görevlilere önemli sorumluluk yüklenmiş, bu hususta ihmali bulunanların görevden alınarak cezalandırılması kaçınılmaz olmuştur. Bozuk sikkelerin tespiti ise İstanbul'a gönderilen Mısır hazinesi içinde yer alan sikkelerin tetkik edilmesi ile sağlanmaktadır. Bu tespit sonrası ise, ihmali olanların cezalandırıldığı görülmektedir. Nitekim, bu yolla İstanbul'a gelen pâre İstanbul'da kesilen pâre ayarına uymayınca Mısır Darphanesi'ndeki ustabaşı görevden alınmıştır.[606]

Pârenin ayarında meydana gelen değişimler, darphanede kullanılan maden ve mühimmatın teminiyle de doğrudan alakalı görülmüştür. Diğer taraftan darphanenin malî yükümlülükleri meselenin gidişatını etkilemiştir. Mesela; 1764'te Mısır Darphanesi'nde mühimmat pahalılığı bahanesi ile İstanbul ayarında altın sikke basılamayacağı yönündeki tahrirata binaen, darphane altın kesmekten alıkonarak bildirilen ayarda cedid pâre basmaya yetkili kılınmıştır.[607]

Yüzyılın sonlarına doğru, pârenin içeriğindeki gümüş miktarı ciddî bir tağşişe uğramıştır. Başlarda her 1.000 pârede 230 dirhem oranı varken, 1780'de bu oran yarı yarıya düşürülmüş, her 1.000 pârede 115 dirhem olması kararı alınmıştır. Bu ise her 20.000 pâre

[605] (Recep 1160/ Ağustos 1747) BOA, DVNSMSR.MHM.d 6/412. Cedid pârenin 60 ayarlı ve 1 kuruşluğu 5,5 dirhem ve 2 kırat olmak üzere kesilmesi hükmü için bkz.: (Rebiülahir 1177/ Ekim 1763) BOA, DVNSMSR.MHM.d 8/164.
[606] (Recep 1160/ Temmuz 1747) BOA, DVNSMSR.MHM.d 6/405. Ayrıca bkz.: BOA, DVNSMSR.MHM.d 8/395.
[607] (29 Zilkade 1177/ 30 Mayıs 1764) BOA, C.DRB. 23/1116.

için 2.300 dirhem manasına gelmektedir. "Pul"un her 40 dirhemi için 105 dirhem gümüşün kefçeye teslim olunması icap eder. Her 500 kuruşluk pâre için 6.000 dirhem gümüş kefçeye teslim olunup her tezgâhta hurdası kalıp kalan hurda da daha sonra başka bir devr işlemi ile pâre kesilmektedir.[608] Kısa bir süre sonra, pârenin 25 kuruşluğu 100 dirhem olmak iktiza ederken tutulan çaşnide 5 dirhem noksanla 7 ayar fark gelmiştir. Mısır'da basılan sikkelerin İstanbul'da basılanlara uygun olması yönünde gerekli uyarı yapılarak aksi hâlde, Mısır'da sikke kesilmesine izin verilmeyip darphanenin kapatılacağı ifade edilmiştir.[609]

Osmanlı Devleti piyasa şartlarında gümüş içerikli paraların daha çok tedavül ediyor olması ve gümüş sikkelerin halkın ihtiyaçlarını karşılamak hususunda daha çok imkân sağlaması nedeniyle, ayar ve ağırlık kaidelerine uygun olarak basımı noktasında oldukça hassas davrandığı anlaşılmaktadır. Bu sebeple, tedavül ihtiyaçları ve piyasanın arzını karşılamak üzere, Mısır'da gümüş sikke basarken gümüş tedarik şartları başta olmak üzere, pek çok unsuru göz önünde bulundurduğunu ifade etmek gerekir. İrsâliyenin gümüş sikkeler içermesi nedeniyle de bu konu oldukça önemsenmiştir. Nitekim, hazine ile merkeze gelen ve dolaşıma çıkan sikkelerin ayar ve ağırlıklarnın darphanede yapılan işlemle tespitine de önemli bir çaba harcandığı görülmektedir. Tüccar ve darphane görevlilerinin ihmalleri de yeni usulde darp işlemini geçilmesi için uyarıcı bir etki yapmıştır. Özellikle XVIII. yüzyılın başında, piyasada kırkık pârelerin çoğalması, çarh aletleri kullanılarak pâre basılmasına vesile olmuştur. Bu sebeple, düzgün sikke darbının sağlanması için gerekli alet ve edevat gönderilmiş, yeni emirlerle kontrol mekanizması canlı tutulmaya çalışılmıştır. Çıkarılan emirlere uygun olarak Kahire Darphanesi'nde sikke darbının gerçekleşmesi için, görevlilerin takibi ve bu anlamda suistimallerin önüne geçme gayreti başta olmak üzere, valilerin de sikke basımında özenli davranmaları için gerekli tüm uyarılar yapılmıştır. Kahire'nin gümüş sikke basımında da pek çok kez yeni birtakım talimatlarla karşılaşması sikke darbında aykırı şekilde hareket edilmesinden kaynaklanmaktadır.

2.2.2.3. Bakır sikkeler

Piyasada daha ziyade gümüş paraların dolaşımda olması ulaşılabilirlik düzeyi ile yakından alakalıdır. Çünkü halkın alım gücü paranın gerçek değeri ile de ilişkilidir. Dolayısıyla hem bozuk para hüviyeti göstermesi hem de gümüş paraya dahi erişimin zorluk

[608] (1194/1780) TS.MA.e 109/35.
[609] (25 Muharrem 1206/ 24 Eylül 1791) BOA, C.DRB. 34/1651.

gösterdiği bir durumda alternatif olması nedeniyle, Osmanlı topraklarında mankur denilen bakır sikkeler de tedavül etmiştir.

Osmanlıların ilk bakır sikkeyi ne zaman bastığı bilinmemekle birlikte, günümüze intikal eden ilk bakır sikkenin I. Murad zamanına ait olduğu kabul edilir. Tuğralı ilk mankur Emir Süleyman Çelebi zamanında darp edilmiş ve II. Murad devrinden II. Süleyman devrine kadar da bir, yarım ve çeyrek dirhem olarak mankurlar basılmıştır. Mankur basımı, Amerika'dan bolca gümüş gelmesine bağlı olarak III. Murad zamanından itibaren azalmış, hatta XVII. ortalarında durdurulmuştu.[610] Osmanlı Devleti'nde gerek gelir kaynaklarının azalması gerekse sefer hazırlıkları içinde olunması, dolayısıyla masrafların artması devlet açısından bazı tedbirleri gündeme getirmiştir. 1688 tarihi itibarıyla mankur basımına başlanmış, 2 mankur 1 akçeye tedavül edecek şekilde rayiç tespiti yapılmıştır. Bunun rağbet görmesi ile devlet, mâli sıkıntıyı hızla gidermek adına, mankurun akçe karşısında değerini artırıp 1 mankurun 1 akçeye tedavül etmesi kararını almıştır. Diğer taraftan; sikke darbının çekiçle darp usulüne dayanmasından dolayı, darphanenin darp kapasitesinin geniş olması beklenemezdi.[611] Hazine borçlarının önemli bir kısmı mekanik darp usulü ile basılan mankur ile tasfiye edilmişti. Emisyon hacminin genişletilmesi yolu ile kaynak oluşturulması ve enflasyonun finansman unsuru olarak kullanılması, madenî para sistemini kullanan bir ekonomi için oldukça riskliydi ve nitekim kalpazanlık eğilimlerine ve İstanbul civarında birtakım bunalımlara neden olması sebebiyle mankur tedavülü 1691'de durdurulmuştur.[612] 1839'da Tanzimat döneminde alınan karar neticesinde; 1, 5, 10, 20 ve 40 pârelik bakır sikkeler basılmıştır. Son olarak II. Abdülhamid zamanında mankur basılmış ve tedavülden kaldırılması 1879 yılında olmuştur.[613]

"Çil akçe"nin kesilmesi ile ilgili devletin gönderdiği bir talimat, Mısır'da mankur tedavülünün gereklerini anlamak bakımından da önemlidir. Devlet, belirlenen ayarda çil akçe kesilmesi üzere Mısır valisine gönderdiği hükümde, eskiden beri rayiç olan mankur ve nukrenin menedilmesini istemiştir. Bu emrin Mısır Dîvânı'nda okunması sonrası, Mısır devlet adamları ittifakla bir durumu izah edip söz konusu sikkelerin basılmaya devam etmesini istediler. Buna göre; gerek Mısır halkı gerekse Haremeyn ahâlisi ekonomik açıdan

[610] Tekin, "Mangır", s. 568.
[611] Halil Sahillioğlu, "Süleyman II ve Ahmed II Dönemi- Bakır Paraya Dayanan Enflasyon Devresi 1687-1691 (1099-1103 h.)", *Türk Nümismatik Derneği Bülteni*, Sayı: 10, 1982, 7-40, ss. 9-11. Mankur darbıyla alakalı ayrıca bkz.: aynı yazar, *Bir Asırlık Osmanlı Para Tarihi*, ss. 76-78.
[612] Tabakoğlu, *Türkiye İktisat Tarihi*, s. 445.
[613] Tekin, "Mangır", aynı yer.

genellikle zor durumda oldukları ve onlarla muamele olunduğu için bu durumun göz önünde bulundurulması yönünde ricada bulundular. Sonuç olarak; devlet tarafından Sultan Mehmed zamanından beri her sene olduğu gibi Ceyb-i Hümâyun için 100 kese kadar çil akçenin müdevver olarak ve uygun ayarda kesilip Mısır Hazinesi'yle birlikte gönderilmesi istenmiş, mankur ve nukrenin de Mısır şehirlerinde revacı yasaklanmayıp emrin ulaşmasıyla birlikte rayicinin devamına karar verilmiştir.[614] Mankur için gerekli olan bakır ise Kahire'de az bulunduğu için İstanbul'dan tedarik edilip gönderilmiştir.[615]

Mankur kesilmesi ile ilgili bilgilere rastlanamadığından sürecin seyrini izlemek mümkün görünmemektedir. Bunun yanında mankurun tedavülden kalkmasına kadar piyasada, en azından maddî olarak imkânları kısıtlı olan halkın nezdinde önemli bir tedavül değeri olduğu da ifade edilmelidir.

Gerek altın ve gerek gümüş sikkelerle ilgili olarak yukarıda ifade edilen tüm uygulama ve tedbirlere süreğen şekilde ihtiyaç duyulması, aslında Mısır Darphanesi'nin talimatların dışında hareket ettiğini göstermektedir. Aksi hâlde, devlet sürekli bir nizam verme veya yeniden tesis etme kaygısı içinde olmazdı. Her ne kadar Kahire Darphanesi'nin aykırı hareket etme çabası söz konusu olsa da sonuç itibarıyla devlet, otoritesini emirler çıkarmak, merkezden görevlendirmeler yapmak suretiyle göstermeye çalışmıştır. Çünkü devlet genelinde, darphanelerde basılan ve piyasada tedavül eden sikkelerin birbirine denk olması, bu sayede piyasanın korunması hedefleniyordu.

[614] (Rebilevvel 1120/ Mayıs 1708) BOA, DVNSMSR.MHM.d 1/23.
[615] (Cemaziyelahir 1148/ Kasım 1735) BOA, DVNSMSR.MHM.d 5/272.

BÖLÜM III

GELİR VE GİDERLERİ BAKIMINDAN KAHİRE DARPHANESİ

Bu bölümde darphanenin gelir ve giderleri, merkezle bağlantı noktası işlenecektir. Kahire Darphanesi'nin merkez hazineyle ilişkisi, irsâliye hazinesiyle bağlantısı üzerinden İstanbul'daki hazinelere (Hazine-i Hümâyun, Ceyb-i Hümâyun vs) etkisi değerlendirilecektir. Bunlar dışında, sikke basımı dışındaki çeşitli gelir ve giderleri ile görevleri izah edilecektir.

Darphanelere ocaklardan temin edilen veya mübayaa yoluyla gelen madenin belli bir miktara ulaşması, darp faaliyetinin başlaması için gerekliydi. Zira darp işlemi masraflı bir işti ve bu sebeple gelirin masrafı karşılaması icap ederdi.[616]

3.1. Darphanenin Sikke Basım Giderleri

Sikke basımının önemli bir boyutunu da hizmetli ve çalışanlara yapılan ödemeler oluşturmaktadır. Personel ücretlerinin yapılan işin miktarına göre değişen ve sabit olup değişmeyen iki yönü vardır. Ayrıca çeşitli malzeme ve mühimmata dair fiyatlar da ücretler gibi, darphanenin masraf kalemlerindendir.

Devlet, Kahire Darphanesi'nde ücretler ve masrafların standardını İstanbul Darphanesi'ne uygun olarak belirlemek yolunu tercih etmiş, bu sebeple tertip edilen defter darphane nâzırına teslim olunarak idarecilerden buna göre hareket etmeleri beklenmiştir. Tayin edilen ücret ve resimlerden fazlasının talep edilmemesi, talep eden olur ise Mısır valileri tarafından menedilmesi istenmiştir.[617]

Personelin aldığı ücret basılan paranın cinsine göre değişir, sikke basımının farklı aşamalarında da ücretlendirmeler söz konusu olurdu. Bölükbaşı; gümüş para basılırken ayar katılarak temin edilen alaşımın içinden amele harcı, kefçe zayiatı ve ağartma olmak üzere belli bir miktarın ayrıldığını belirtir. Bu ilk aşamada, amele ücretlendirilir, bununla birlikte

[616] Sahillioğlu, *Para Tarihi Üzerinde Bir Deneme*, aynı yer. Ayrıca bkz.: Tabakoğlu, *Türkiye İktisat Tarihi*, s. 428.
[617] (Muharrem 1137/ Ekim 1724) BOA, DVNSMSR.MHM.d 3/454.

kâtiplere de ödeme yapılabilirdi. İkinci aşamada, basılan paradan darphane nâzırı ve kâtiplere pay verilirdi. Son aşamada ise bazı çalışanlara darphane faizinden vazife olarak ifade edilen ödemeler yapılırdı. Vazife, işe (basılan paranın azlık ya da çokluğuna) veya performansa bağlı değildi. Altın sikke basımında da ücret ve avâidler basılan sikkenin türüne göre değişiklik gösterirdi.[618]

3.1.1. Darphane Sermayesi

Vali tayininden sonra devir işleminin kesin olarak yapılabilmesi darphane hesaplarının görülmesini gerektirir. Bu sebeple, vali atanmasından sonra idareciler ve çeşitli meslek erbabının toplanarak, hesapların dökümünü çıkarıp ne miktar darphane sermayesi mevcut ise tespit etmeleri istenmiştir.[619] Nitekim darphane nezaretine atama yapıldığı zaman da sermaye tespiti için çeşitli görevliler bir araya gelerek halef-selef arasında devir işlemini yapar ve hesapları görürlerdi. Buna göre başta sabık görevli olmak üzere; sahib-i ayar, şeyhülbeled, başkâtip, kadı ve diğer ileri gelenler cem‘ olunarak teslim muamelesini gerçekleştirirdi. Darphane sermayesinin tespiti devletin ehemmiyet gösterdiği bir husustur. Çünkü darphane işlerinin idaresi ve yürütülmesi sermayenin mevcudiyetine bağlanmıştır. Darphaneye alınacak maden harcamaları için söz konusu sermaye miktarı kullanılır, 100 Rumî kese olarak belirlenen bu miktar ise Mısır cizye irsâliyesinden tahsis edilirdi.[620]

Nâzır tayin edildiğinde darphane sermayesinin mevcut olup olmadığı sorgulanan bir mesele olmuştur. 1766-1767 tarihlerinde Sadrazam Kethüdası İzzet Ahmed Efendi ile selefi dergâh-ı muallâ Kapıcıbaşılarından Ahmed arasında ve darphane hademesi hazır oldukları hâlde görülen hesaba göre mezkur tarihte; 185 Mısrî kese ve 8.706 pâre cizye malı ve darphane sermayesi olmak üzere 2.000 kuruş tespit edilmiştir. Fakat darphaneyi Ahmed İzzet Efendi’den müdahale ile zabt eden Ali Bey zamanında sermayenin ne kadar olduğu bilinmediğinden, 1186/1772 senesinde atanarak görev yapan Abdurrahim’den, çıkarılan emir ile darphane sermayesini tespiti istenmiş, kimin zimmetinde olduğu bilinmediğinden ve darphane işlerinin yürütülebilmesi için sermaye gerekli olduğu ifade edilmiştir. Buna bağlı olarak da kendisine sermaye malı olmak üzere 1.000 kuruş teslim edilmiştir.

[618] Ücret ve oranlar hakkında bkz.: Bölükbaşı, *Darphâne-i Âmire*, ss. 110-113.
[619] BOA, C.DRB. 62/3065. Ayrıca bkz.: BOA, A.DVNSMHM.d. 106/821; BOA, DVNSMSR.MHM.d 9/475; BOA, DVNSMSR.MHM.d 9/476.
[620] (Safer 1179/ Temmuz 1765) BOA, DVNSMSR.MHM.d 8/343; (1180/1767) BOA, DVNSMSR.MHM.d 8/475; Cemaziyelevvel 1182/ Eylül 1768) BOA, C.DRB. 35/1733; BOA, C.MTZ. 11/502; BOA, DVNSMSR.MHM.d 8/481.

Dolayısıyla bu tarihte bir kayıp söz konusudur. İbrahim Ziver Efendi 1188/1774'te darphane nezaretine tayin edilip görev yerine ulaştığında; sahib-i ayar, başkâtip, diğer darphane görevlilerinin huzurunda hesapların görülüp söz konusu sermaye miktarının kendisine tamamen teslim edilmesi istenmiştir.[621] İzzet Mehmed Paşa'nın Mısır valiliğine tayiniyle darphane idaresinin de kendisine verilmesi benzer şekilde sermaye meselesinin tespitini gerektirmiş, İbrahim Ziver Efendi'nin ve diğer görevlilerin hazır bulundukları toplantıyla hesapların görülmesi istenmiştir. Bu vesileyle hâsılat temyiz edilecek, elindeki sermaye, nukud ve eşyayı teslim edecek, gerek selefi Abdurrahim'den ve gerek İzzet Ahmed Paşa zamanında Ali Bey'in zimmetinde kalan meblağdan alıp almadığı, mevcud olan miktar teftiş edilecektir. Bu suretle, sermaye ve darphane işlerine Ramazan 1189/ Kasım 1775 tarihinde tayin edilen İzzet Mehmed Paşa dışında kimsenin müdahale etmemesi hususu da yinelenmiştir.[622]

Darphanenin işletilmesi üzere; sermaye olarak verilen miktarın görev süresinin bitiminde iadesi gereklidir ve yeni atanan görevliye aktarımı söz konusu olmaktadır. Hatibzâde Ahmed'in darphane nâzırlığı sırasında darphaneye sermaye olmak üzere havale olunan 100 kese akçenin, ikiye ayrılarak tahsil edildiği görülmektedir. 74,5 kesesi 1179/1766 senesi Mısır cizye malından ve kalan 25,5 kesesi ise 1180/1767 senesi cizye malından alınmıştır.[623] Cizye irsâliyesinden altın ve gümüş mübayaası için verilen 100 Rumî kesenin darphane sermayesi olarak kullanılması, nâzıra bu amaçla teslimi ve nâzırın bu miktarı zayi etmeden mübayaa işlerinin devamını sağlaması emredilmiştir. Bu ve bunun dışındaki bazı şartlarla da Hatibzade Ahmed Efendi, Mısır Darphanesi'ne 1178 senesinde nâzır tayin edilmiştir.[624]

Kimi zaman sermaye olarak tahsis edilen meblağın aktarılmasında sorunlar ortaya çıkmış, darphaneye nezaret edenler başka yollarla sermaye edinmişlerdir. Ali Bey'in, darphane sermayesi zimmetinde kalarak ölmesi, tetkik edilmeyi gerektiren bir mesele gündeme getirmiştir. Buna göre kendinden sonra darphane idaresiyle görevlendirilenlerden,

[621] Toplantıda hazır bulunanlara; Ali Bey'in Ahmed İzzet Efendi'den aldığı sermaye, cizye malı ve diğer mevcud nukud ve eşyanın tahsil edilip edilmediği sorulmuştur. Ayrıca, toplantıdakiler irsâliyeden havale edilen 1.000 kuruşun sabık nâzır Abdurrahim'e verilip verilmediği, o zamana kadar darphaneyi nasıl idare ettiği, hâsılatın ne kadar olduğu ve bahsi geçen sermaye ve nukudun kimlere kaldığı gibi soruların da muhatabıdır. Onlardan beklenen; meseleyi tahkik ve temyiz edip aydınlatmalarıdır. (Recep 1188/ Eylül 1774) BOA, C.DRB. 46/2256. Ayrıca bkz.: (Recep 1188/ Eylül 1774) BOA, DVNSMSR.MHM.d 8/647.

[622] (Ramazan 1190/ Kasım 1776) C. DRB. 59/2924. Bu hususta ayrıca bkz: BOA, DVNSMSR.MHM.d 9/134; (Ramazan 1190/ Ekim 1776) BOA, DVNSMSR.MHM.d 9/161; BOA, DVNSMSR.MHM.d 9/258.

[623] (1182/ 1769) BOA, C.DRB. 40/1968-2; BOA, AE.SMST.III 365/29090.

[624] (1180/1767) BOA, DVNSMSR.MHM.d 8/475. Ayrıca bkz.: BOA, DVNSMSR.MHM.d 8/343.

söz konusu bu sermayeyi tespit etmeleri beklenmiştir. Raif İsmail Paşa, Şaban 1192/ Eylül 1778'de çıkarılan emirle Mısır valiliğine tayin edilip darphane idaresiyle görevlendirildiğinde; selefi İzzet Mehmed Paşa zamanından kendisine intikal eden sermayeyi tahsil için emir çıkarılmıştır.[625] Buna binaen bir araya gelip hesapları gören Raif İsmail Paşa ve diğer görevliler, sermaye adıyla, mevcut meblağın Ali Bey'in zimmetinde kaldığından bahisle darphaneyi sermayesiz olarak teslim aldığını ifade edip kendisinin ve bazı tüccarın mallarıyla idare ettiklerini beyan etmiştir.[626] Sikke darbı ve nukud kesilmesine izin ve ruhsat verilmediği hâlde ümera ve sairlerle birlikte kalkıştığı tespit edilen Raif İsmail Paşa görevden alınmış, sikke muhafazası ile görevli olan şeyhülbeled İbrahim Bey'in bu hususta bir gafleti olmadığı düşünülerek affedilmiştir. Sorumlu olanlar azledilip İbrahim Paşa Mısır valiliğine tayin edilmiştir. Bu aralıkta, darphane Hasan Bey'in idaresine bırakılmıştır.[627] Raif İsmail Paşa'nın darphaneyi zabt eylediği günden iktiza eden keşûfiyye-i mirîsini eda eylemek üzere Dîvân-ı Hümâyun'dan gereğine göre emir yazılması ve baş muhasebeye bildirilmesi hususu da ifade edilmiştir.[628]

Sermayenin varlığı ve muhafazası darp işleminin devamlılığı için önem arz etmektedir. Zira sermaye, maden teminine kaynaklık etmektedir. Bu sebeple idareye mensup görevlilerin tayinleri sonrası yapılan toplantılarda, tespiti ve devri önemsenir, hesaplar görülerek mevcud miktar belirlenirdi. Sikke basımı, sermaye tespiti ve maden fiyatlarının yanında, belirli ölçütlere göre tespit edilen darp mühimmatının masraflarının ve görevli ücretlerinin kalem kalem kaydını gündeme getirirdi.

[625] BOA, C.DRB. 18/868-1; BOA, DVNSMSR.MHM.d 9/351. İsmail Paşa'nın 1206 senesinde gönderdiği tahrirata binanen yazılan hatt-ı hümâyunla; İzzet Mehmed Paşa ile aralarında görülen hesapta 500 kese akçelik bir anlaşmazlık çıktığı ve bunu gidermek üzere 1205 senesi hâsılatının darphaneye alınması kararı verilmiştir. BOA, HAT 189/9013/1.

[626] BOA, C.DRB. 18/868-3; BOA, C.DRB. 23/1122-4.

[627] BOA, C.DRB. 23/1122-4.

[628] BOA, C.DRB. 18/868-2, 3. Ayrıca bkz.: BOA, C.DRB. 62/3065. BOA, DVNSMSR.MHM.d 9/351. Şevval 1193/ Kasım 1779 tarihinde Raif İsmail ve İbrahim Paşaların valilikleri arasında geçen sürede Mısır Hazinesi'nin İstanbul'dan gönderilen Hasan Bey tarafından idare edilmesiyle ilgili bir kayıttan anlaşıldığı üzere; Hasan Bey'e, İsmail Paşa'dan sonra Cidde valiliğinden Mısır valiliğine getirilen İbrahim Paşa'nın gelişine kadar darphaneyi idaresi için, daha sonra teslim etmek üzere, Mısır irsâliye malından sermaye olarak 100 Rumî kese verilmiştir. Hasan Bey İbrahim Paşa gelir gelmez darphaneyi kendisine teslim etmesi, onun gelişine kadar hâsıl olan faizi tam olarak İstanbul'a göndermesi gerekmektedir. BOA, C.DRB. 53/2629.

3.1.2. Darphane Harcı

Darphanede altın ve gümüş para kesilmesinde darphane harcı söz konusu olmaktadır. Sahillioğlu'nun tespitine göre; pâre darbının masrafı 1697'de % 5'e kadar inmiş, 1715'te % 6,87'ye ve 1740'ta % 7,5'e kadar yükselmiştir. [629]

Mültezimler teslim ettikleri altınların yeniden kesilmesi işlemine gerek duyulması hâlinde, borcunu ödemiş sayıldığından tekrar darphane harcı ödemezlerdi. Aynı şekilde tüccarın da dışarıdan temin edip darphaneye teslim etttiği altınlar için darphane harcı veya rüsum ödemedikleri bilinmektedir. Bu sebeple darphane görevlileri, darphane harcına ve rüsuma zam yapılmadığı takdirde, ayar zammına ihtiyaç duyulduğunu ifade ederek darphanenin yükünü hafifletmeye çalışmaktadırlar. Aksi hâlde darphane yıllık muayyen keşûfiyyesini ödemede sıkıntıya düşmektedir.[630]

1119/1707'de tedavülde olan çil akçenin bozuk ve kırkık olması nedeniyle yenilenmesi için emir çıkarılmış, müdevver akçe kesilmesi için 1.000 dirhem mahlût ve meskuk akçeden 60 dirhem harc-ı darphane alınması kararlaştırılmıştır.[631] Pâre kesilmesi için mahlût gümüşün her 1.000 dirheminde 40 dirhem darphane harcı alınmasına karar verilmesi ise, İstanbul'da basılanların vezn ve ayarında kesilmesi için çıkarılan emirde ifade edilmiştir.[632] Buna göre; 167,5 dirhem ve zam olunan ayar bahası için 27 dirhem çıkarıldığında 4.000 dirhem kalıp her 1.000 dirhemde 200 dirhem olmak üzere kesilince 20.000 pâre hâsıl olur, hesap edilen kuruş karşılığı ise 500 kuruştur. Mısır'da da bu şekilde kesilmesi istenmiştir.[633] Darphane nezaretine yapılan tayinler hesapların görülmesini ve halef-selef arasında bir teslimat yapılmasını gerektirmektedir. Nitekim; Ahmed İzzet Efendi ile selefi Ahmed, hesapları görerek 1179/1766 senesinden 1180/1767 senesi Zilhiccesi sonuna gelince hâsıl olan keşûfiyye malından, daha önce 5.000 altın İstanbul'a gönderildiğini bildirmişlerdir.[634]

---

[629] Sahillioğlu, *Bir Asırlık Osmanlı Para Tarihi*, s. 107.
[630] (2 Şaban 1159/ 20 Ağustos 1746) BOA, C.DRB. 22/1069.
[631] (Recep 1119/ Ekim 1707) BOA, DVNSMSR.MHM.d 1/9. Sultan Mehmed zamamından beri Mısır Hazinesi ile Ceyb-i Hümâyun'a gönderilen 100 kese çil akçenin de bu usûlde kesilerek âdet olduğu üzere gönderilmesi ifade edilmiştir. (Rebilevvel 1120/ Mayıs 1708) BOA, DVNSMSR.MHM.d 1/23.
[632] (Safer 1122/ Nisan 1710) BOA, DVNSMSR.MHM.d 1/112.
[633] (Safer 1122/ Nisan 1710) BOA, DVNSMSR.MHM.d 1/112.
[634] (Recep 1188/ Eylül 1774) BOA, C.DRB. 46/2256. Ayrıca bkz.: (Recep 1188/ Eylül 1774) BOA, DVNSMSR.MHM.d 8/647. Ramazan 1189/ Kasım 1775'te Mısır Valiliği'ne eski Aydın Valisi Vezir İzzet

3.1.3. Görevli Ücretleri ve Fiyatlar

Bölüm I'de de ifade edildiği üzere; darphanede çeşitli gruplar altında yer alan görevliler bulunurdu. Bunlar vazifelerine göre ücretlendirilir, bazı ödemeleri basılan sikkenin türüne göre değişiklik arz ederdi. Bunun dışında performansa veya iş yüküne bağlı olmayan, sabit olan birtakım ücretlendirmeler de söz konusuydu. Ayrıca görevli ve amelelerin darphanede istihdamı belirli usullerde ve şartlarda sağlanırdı.

Darphane hademelerinin merkezin izni dışında yalnız buyruldu ile darphaneye alınmasına ruhsat verilmediği görülmektedir. Darphane keşûfiyyesinden buyruldu ile, fermansız ve beratsız verilen vazifeler çıkarılan emirlerle devlete zarar verdiği gerekçesiyle hükümsüz kılınmıştır. Nitekim 1167 senesinden beri valilerin taraflarına ait darphane keşûfiyyesinden şefaatle bazı vazifeler tayin ettikleri görülmüş, vazifeler keşûfiyye miktarı kadar olmasına rağmen, valilerin yine keşûfiyyelerini tam almaya devam ettikleri anlaşılmıştır. Çıkarılan hükümlerle; buyruldu ile verilen vazifelerin ilgası, şayet bu şekilde davranan vali olursa kendi keşûfiyyelerinden mahsup olmak üzere vazife tahsis edebilecekleri söylenmiştir.[635] Hatibzade Ahmed darphane nâzırı tayin edilince emir yinelenerek bu hususun yeniden tetkik edilmesi, emrin dışında hareket edenler varsa gereğinin yapılması ve dolayısıyla darphane gelirinin korunması istenmiştir.[636] Yasak olmasına rağmen; bazı görevlilerin toplamda 13.500 pâreyi avâid olarak zorla aldıkları tespit edilmiştir. Fakat söz konusu miktarın ne avâid adıyla bir kayıtları, ne de alınması üzere bir vade veya senetleri mevcuttur. Gönderilen emirde bundan sonra bu şekilde para verilmemesi istenmiştir.[637]

Mehmed Paşa tayin edildiğinde, Mısır Darphane idaresinin de kendisine verilmesi hasebiyle meselenin tetkik edilmesi hususu yinelenmiş, darphanenin vezirin emanetine verilmesinden dolayı gerek sermaye gerek darphane işlerine kimsenin müdahale etmemesi istenmiştir. (14 Ramazan 1190/ 27 Ekim 1776) BOA, C.DRB. 59/2924. İzzet Mehmed Paşa daha önce darphane idaresiyle görevlendirilmiş, vali olarak tayin edildiğinde de darphane görevinin devamına karar verilmiştir. Kendisine daha önce verilen sermaye ve mevcud paralarla darphaneyi çalıştırması beklenmiştir. (Ramazan 1190/ Ekim 1776) BOA, DVNSMSR.MHM.d 9/161. İzzet Mehmed Paşa'ya darphane idaresinin verilmesi hususunda ayrıca bkz.: (Recep 1191/ Ağustos 1777) BOA, DVNSMSR.MHM.d 9/258.

635 (Ramazan 1174/ Nisan 1761) BOA, DVNSMSR.MHM.d 7/725.

636 (Safer 1179/ Temmuz 1765) BOA, DVNSMSR.MHM.d 8/346.

637 (Ramazan 1179/ Şubat 1766) BOA, C.DRB. 16/752. Ayrıca bkz.: BOA, DVNSMSR.MHM.d 8/382.

Darphanenin hizmetliler kısmında yer alan; nâzır, kâtip gibi idareci zümre ücretlerini hâsıl üzerinden alırken yalnız sahib-i ayar darp ettiği maden üzerinden almaktadır.[638] Sahib-i ayarlar vazife adıyla ve para basımı sırasında verilen avâid olmak üzere ücretlendirilirdi.[639]

Aşağıdaki iki tablonun ilkinde, 1780 senesi kayıtlarına göre 1.000 dirhem gümüş için gümüş para basımında çalışan ustalara verilen ücretler ve ikincisinde ise 1767 ve 1780 senelerinde 1.000 adet altın için verilen avâidât gösterilmiştir. İlk tablo incelendiğinde, en yüksek ücretin hattama, ikinci olarak da rakkaka verildiği görülmektedir. Zam yapılmadan önce ustalara, 106,5 pâre verilmesine rağmen saatçi ücretine 3 ve meddad ücretine 4,5 pâre olmak üzere ilave yapıldığı, dolayısıyla toplam miktarın 114 pâreye ulaştığı anlaşılmaktadır. Rakkakın, inceltme işinin son aşaması olması nedeniyle oldukça meşakkatli ve dikkat gerektiren bir iş yapıyor olması açısından ücretinin yüksek olduğunu düşündürmektedir. 1.000 adet altın için verilen avâidata bakıldığında ise; altın basımında çalışanlardan en yüksek ücretin zincirciye ait olduğu görülmektedir. Bu durum da, sikkenin formuna verilen önem dolayısıyla zincircinin işinin oldukça mühim görüldüğünü ifade etmektedir. Ayar ve doğrama işine de yaklaşık ücretler veriliyor olması, sikkenin ağırlık ve kalitesine aynı oranda dikkat edildiğini ve bu işlerin takribî olarak aynı zahmeti taşıdıklarını göstermektedir.

Tablo 7. 1.000 dirhem gümüş için verilen pâre miktarı[640]

Sebbak	12
Haddad	8
Meddad	15,5 (zam 4,5)
Rakkak	21
Cilacı	10
Saatçi[641]	2 (zam 3)
Hattam	30
Muaddid-i pâre[642]	1 (zam 7)
Toplam (pâre)	106,5+4,5+3: 114

[638] Sahillioğlu, *Para Tarihi Üzerinde Bir Deneme*, s. 250.
[639] Bölükbaşı, *Darphâne-i Âmire*, s. 45.
[640] (1194/1780) TS.MA.e 109/35. Bu tabloda yer almayan doğrama üstadına 1.000 dirhem mamul gümüş için 5 pâre verilmesi uygun görülmüştür. Bu hâliyle; muaddid-i pâre haricinde ve doğrama dâhil olarak hesap edildiğinde ise 1.000 dirhem gümüş için ustalara verilmek üzere 111 pâre söz konusu olmaktadır. (1194/1780) TSMA No: 169/16.
[641] 1767 tarihinde, bu ücretlendirmenin cilaya teslim olunan her 1.000 dirhem pâre için yapıldığı ifade edilmiş, ayrıca saatçi yevmiyesi 20 pâre olarak belirtilmiştir. 1181/1767) TS.MA.e 109/25
[642] Bunlar; "her 1.000 aded pâreden ta'dad edip 1.000 pâre kağıda vaz' edenlerdir", şeklinde tarif edilir. Para sayıcıları olarak ifade edilebilir. (1194/1780) TS.MA.e 109/35.

Tablo 8. 1.000 adet altın için verilen avâidât (pâre)[643]

Görevli	1767 senesi	1780 senesi
Zincirci yevmiyesi	65	65
Muayyerci yevmiyesi	20	25
Münekkis yevmiyesi	20	20
Kıta‘-ı altın avâidi	10	-
Saatçi yevmiyesi	-	20
Hattam yevmiyesi	10	15
Darphane çalışanlarının günlük yemek ihtiyacı için	-	15
Doğrama üstadı (1 kişi)	-	27
Doğrama çalışanları (üstad dışında 10 kişi)	-	17
Sebbak-ı nühas[644]	-	170
Toplam	125 pâre	357 pâre[645]

Darphaneden bir ustanın vefatıyla bu işe ehil birinin alınması, herhangi bir kayırma ile kimseye vazife verilmemesi vurgulanan bir husus olmuştur. Darphaneden ihraç edilmiş hademelerin yeniden darphaneye alınmaması ve avâid adıyla herhangi bir şeye cevaz verilmemesi de ehemmiyet verilen diğer bir konudur. Ustaların hizmetleri sonunda muayyen ücretleri ile yetinmeleri, ödemelerin hizmetlere göre yapılması, ziyade ücret taleplerinin karşılanmaması gibi hususlar esas teşkil etmektedir.[646] Amele ücretleri, hademe avâidi ve diğer mu‘tad masraflar darphane faizinden karşılandıktan sonra kalan meblağ İstanbul’a gönderilmektedir.[647] Bölükbaşı’nın tespitine göre; çalışanların ücretleri, ağartma ve kefçe zayiatı olmak üzere yapılan kesintinin oranı, XVIII. yüzyılın ilk çeyreği itibarıyla uzun süre sabit kalmak üzere; kuruş basılırken genellikle %2,3, pâre basılırken ise %7’dir. Kesilen madende her 10 dirhemi için 2 akçe kâtiplere verilmektedir.[648] Görevliler için bayramlarda

[643] (1181/1767) TS.MA.e 109/25; (1194/1780) TS.MA.e 109/35. 1767’de zincirciye altın basımında verilen aylık 1.500 pâredir. (Zilhicce 1180/ Mayıs 1767) BOA, İE.ML. 129/12214.
[644] Gümüşe katılan bakırın her kantarı için sebbaka verilen ücret ve üstadiye burada kalemlendirilmiştir.
[645] 17 pâre toplama dâhil edilmemiştir.
[646] (Cemaziyelevvel 1182/ Eylül 1768) BOA, C.DRB. 35/1733; (1180/1767) BOA, DVNSMSR.MHM.d 8/475; BOA, DVNSMSR.MHM.d 8/455; BOA, AE.SMST.III 365/29090.
[647] (Safer 1179/ Temmuz 1765) BOA, DVNSMSR.MHM.d 8/343.
[648] Bölükbaşı, *Darphâne-i Âmire*, s. 47.

veya Cuma günleri de bazı ödemeler/bahşişler söz konusudur.[649] Bunlar dışında aynî ödemelere de rastlanmaktadır.[650]

Darphane giderlerinin önemli bir ayağını, maden temini sırasında yapılan harcamalar oluşturmaktadır. Bu sebeple, başta teber olmak üzere darphaneye dışarıdan altın ve gümüş alınmaktadır. Kahire Darphane'sinde 24 kırat altın kesilmek üzere 135 dirhem "teber" satın alındığı 1717 senesinde, söz konusu bu 135 dirhemin bahası 210 riyal, yani 12.600 pâre etmiştir. Darphaneye verilip kal edildikten sonra; 104 cedid altın ve 6 kırat fazla kalmıştır. Bu surette asıl sermaye ve darphane harcı çıkarıldığında her 104 altından 601 pâre küsur söz konusu olmaktadır. Teber olmadığından halk arasında alınıp satılan altından karşılanıp kesilmiştir. Bu altının da miskali 156'şar pâredir. Mısır ileri gelenleri; hem tedavülde revaç bulmayacağı bahanesiyle hem de gerek mirî mallar ve askerî ihtiyaçlar ile gerek irsâliye hazinesinin tahsilinde oluşacak zorluk dolayısıyla altın ve pârenin eski düzenlemeye göre kesilmesini istemiştir.[651]

Mısır'da gerek darphane çalışanları ve gerek tüccarlar, piyasadaki sikkelerin değerleri üzerinden değil de, daha fazla fiyatla Mısır Darphanesi'ne girmesi konusundaki suistimalleri nedeniyle, fiyat meselesinin ve sikke basımının seyrini etkilemektedir. 1136/1724'te Kahire Darphanesi sahib-i ayarının; darphane iradını artırmak düşüncesiyle darphaneye yüksek fiyatlı alım gerçekleştirdiği tespit edilmiştir. Tüccara fayda sağlamak pahasına; halis sebike altının miskalini tayin edilen bahasından 30-40 akçe ziyadeye ve gümüşü de 24'er akçeye almıştır. 375 akçe bahası olan yaldız altınını 420 akçeye, 360 akçe kıymeti olan Macar altını 20-30 akçe ziyadeye ve diğer çeşitli nukudu da değerlerinden fazlaya satın almaya rağbet etmiştir. İstanbul'da kesilip 400 akçe revacı olan cedid İstanbul altınını ise bozuk ayarlı zincirli kesmek için 406 akçeye satın almıştır. 110 pâreye olmak üzere kestiği altını ise 3 pâre eksik olarak 107 pâreye vermiştir. Böylelikle altın ve gümüşün hem alımında hem satımında kazançlı olduklarından dolayı tüccarlar, edindikleri veya sahip oldukları altın ve gümüşü toplayıp Mısır'a götürmek, daha fazla baha ile satarak kâr elde etmek istemişlerdir. Bu hâlde de pek çok bölgeden altın ve gümüş Mısır tarafına girmiş, bu da İstanbul Darphanesi'nin muattal olması dışında, tedavüldeki nukudun uzun zamandan

[649] Safer 1194 (Mart 1780) tarihli kayıtta Cuma gününden ücret ve bahşiş olarak 3.000 pâre verildiği görülmektedir. TS.MA.e 109/31. 1194 senesi Şevval ayı (Ekim 1780) masraf kayıtlarında, bayram ve Cuma günü bahşişi olarak 9.040 pâre verildiği görülmektedir. Aynı tarihte darphane hademesinin toplam mahiyyesi (aylığı) 27.000 pâredir. TSMA No: 169/15.
[650] Bazı görevlilere kürk vs verilmekte ve bunların bahaları hesap edilerek kayda geçilmektedir. TSMA No: 169/15.
[651] (Safer 1129/ Şubat 1717) BOA, DVNSMSR.MHM.d 1/477.

beri dolaşıyor olmasına bağlı olarak günden güne bozulmasına sebep teşkil etmiştir. Sikke nizamının istikrarı konusu devlet idarecileri ile istişare ve Darphane-i Amire hademesiyle müzakere olunduğunda, onlar tedavüldeki nukudun çok uzun zaman dolaşımda kalmasına dayalı olarak günden güne incelip bozulduğu ve gümüş ve altın sebikenin miskal ve dirheminin de yine günden güne bahasının artacağını bildirmişlerdir. 24 kırat ve 400 akçe rayiç olmak üzere altın kesilmesi, 60 ayarında pâre kesilmesi düzenlenerek nakıs sikkelerin piyasaya verdiği bu zararın önüne geçilmeye çalışılmıştır.[652]

1193/1780'de İbrahim Paşa ve Raif İsmail Paşa'nın Mısır valilikleri arasında geçen müddette darphane idaresinden Mir Hasan sorumlu olmuş, bu süre zarfında hâsıl olan gelirden adet olduğu darphane masrafları ve görevli ücretleri karşılanmıştır. Bu süreçte Raif İsmail Paşa ve Şeyhülbeledin darphane faizinden aldıkları miktarlar da çıkarılan emirle tahsil edilmek üzere istenmiştir. Buradan edinilen verilere göre; Şevval ayı hâsılatı 35.000 kuruş iken masrafları, aylık ve vazife bedelleri 7.500 kuruştur. Ramazan ayının gümüş hurda masrafı 1.250 kuruştur, Ramazan ayının 4 günlük hâsılı yeterli olmadığı için diğer masraf ve aylıkları için de Şevval ayı faizinden 3.750 kuruş verilmiştir.[653]

Aşağıdaki tabloda 1779-1780 senesinde görevlilere yapılan ödemeler ve malzeme giderleri toplamları gösterilmiştir. Tablo incelendiğinde; en yüksek meblağın Nisan 1780'e ait olduğu, burada da en büyük payın malzemelere ayrıldığı görülmektedir. Bu ay içerisinde, gümüş ustalarına yapılan ödeme diğer aylarda yapılanlardan fazladır. Temin edilen gümüş miktarına bakıldığında da, yine en yüksek miktarın Nisan 1780'de olduğu görülür.[654] Altın ustalarının en az ücret aldığı Temmuz 1780'de de diğer aylara göre daha az miktarda altın temin edilmiştir.[655]

[652] (Zilkade 1136/ Ağustos 1724) BOA, DVNSMSR.MHM.d 3/446.
[653] (Cemaziyelahir 1194/ Haziran 1780) BOA, DVNSMSR.MHM.d 9/434. Darphane idaresi Mısır Valisi Raif İsmail Paşa'ya verildiğinde sermayenin de tarafına verilmesi ve bu sebeple tespiti gerekmiş; Şeyhülbeled İbrahim Bey marifetiyle darphane hesabı görülmüştür. Söz konusu sermayenin Ali Bey'in zimmetine geçtiği ve öldükten sonra da zimmetinde kaldığı ifade edilmiştir. Darphanenin sermayesiz olarak teslim alındığı beyan edilmiştir. (8 Cemaziyelevvel 1193/ 9 Eylül 1769) BOA, C.DRB. 18/868-3. Bu sebeple, darphane bazen tüccar malı bazen de idarecilerin kendi malları ile idare olunmuştur. BOA, C.DRB. 62/3065.
[654] (Rebiülevvel 1194/ Nisan 1780) TSMA No: 169/12.
[655] (Cemaziyelahir 1194/ Temmuz 1780) TSMA No: 169/13.

Tablo 9. Görevli ücretleri ve malzeme giderleri (pâre)[656]

Tarih	Altın üstadiyesi	Gümüş üstadiyesi	Malzeme masrafları	Hademe aylığı	Avâidat eklendiğinde toplam
Cemaziyelevvel 1193/ Haziran 1779	27.010	95.724	81.590	24.700	232.710
Zilkade 1193/ Aralık 1779	28.252	84.607	87.625	26.320	231.829
Zilhicce 1193/ Ocak 1780	25.940	86.152	90.810	24.563	231.318
Zilhicce 1193/ Ocak 1780	14.755	55.553	57.332	22.635	153.625
Safer 1194/ Mart 1780	20.540	96.521	94.387	23.875	239.332
Rebiülevvel 1194/ Nisan 1780	24.258	102.682	103.501	23.875	258.861
Cemaziyelahir 1194/ Temmuz 1780	13.662	75.902	89.919	24.100	207.208

Mısır'dan kimi zaman yapılan arzlarla, Kahire'de levazımat fiyatlarının İstanbul'a kıyas olunmaz derecede yüksek olduğu bildirilerek Kahire Darphanesi'nde kesilecek sikkelerin ayar ve vezn olarak İstanbul'dakilere denkliğinin mümkün olmadığı ifade edilmiş, bu suretle fiyat yüksekliği farklılığa bahane edilmiştir.[657] Nitekim Vezir Mehmed Paşa zamanında darphane memurları, kömürün her kantarının 37 vukıyye olup 80 pâreye, hatebin (ağacın) çekisinin ise 60 vukiyye olup 30 pâreye satın alındığını bildirmişler, ayrıca çeşitli ulema vs. görevlilere vazife ve keşûfiyye olarak 34 bin pâre verildiğini ifade etmişlerdir. Oysa 1144'te halef-selef valiler arasında yapılan hesaplama kayıtlarını içeren muhasebe defterleri ve bazı kimselerin takrirlerine göre; Darphane-i Mısır'da kesilen meskukun toplamından, müstehaklara verilen vazifelerin aylığı 24.480 pâreye ulaşmaktadır ve vazifelerin seneliği için gereken 7.344 kuruşa, kesilen cedid pârenin faizi yeterli olmakta,

[656] (Cemaziyelevvel 1193/ Haziran 1779) TS.MA.e 109/27; (Zilkade 1193/ Aralık 1779) TS.MA.e 109/26; (Zilhicce 1193/ Ocak 1780) TSMA No: 169/10; (Zilhicce 1193/ Ocak 1780) TS.MA.e 109/24; (Safer 1194/ Mart 1780) TS.MA.e 109/31; (Rebiülevvel 1194/ Nisan 1780) TSMA No: 169/12; (Cemaziyelahir 1194/ Temmuz 1780) TSMA No: 169/13.
[657] (Safer 1179/ Temmuz 1765) BOA, DVNSMSR.MHM.d 8/343.

hatta belki fazla gelmektedir. 1177/1764'te; bu meselenin gereği gibi araştırılıp kesilen cedid pârenin faizinden vazife sahiplerine aylıklarının ödenmesi istenmiştir.[658]

3.2. Sikke Basım Geliri/ Darphane Faizi

Para basım faaliyeti darphaneler için gelir sağlamaktadır. Söz konusu gelirler hesap edilip kayıtları da tutularak İstanbul'a gönderilmektedir. Ancak burada ifade etmek gerekir ki, darp faaliyetine dair düzenli kayıtlara ulaşılamadığından, sistemli bir izah yolu takip edilememiştir.

Darphane para basımından elde ettiği gelirden amele ücreti, avâid ve çeşitli masraflar karşılandıktan sonra darphane faizi olarak adlandırılan bir meblağ geriye kalmaktadır. Bu meblağ, nâzırlar tarafından defteriyle birlikte İstanbul'a gönderilir ve bundan sonra faizden karşılanacak herhangi bir vazife ihdas edilmemesi icap ederdi.[659] Devlet tarafından; Darphane, Mirî ve Haremeyn bakayalarının tahsili için, hem İstanbul hem taşrada bulunan sahiplerine emirler gönderilir, bakayaların mübaşirlerle irsali istenirdi.[660]

İltizam sahiplerinin iltizam yükümlüsü oldukları iltizam bedellerini darphaneye teslim ettikleri, valilerin de darphane masraflarını, kendi harç ve masraflarını karşıladıktan sonra daha fazla kâr elde etmek gayesiyle düşük ayarlı sikke kesilmesine neden oldukları görülmektedir. Bu sebeple darphane nâzırı tayin edilmesine ihtiyaç duyulup sikke basımına nizam vermek ve darphane faizinin durumunu düzenlemek gerekmiştir. 1724'te zincirli altının bir müddettir 22 kırat kesilmesi kararlaştırılmış olmasına rağmen, sahib-i ayarın suistimali nedeniyle ne zaman çaşni tutulsa noksan olduğu ortaya çıkmıştır. İşlenen altın hesap edildiğinde; darphane harcı ve resm-i mirî çıkarıldığında her altına 85 akçe faizi olmuştur. 65 ayarında kesilecek Mısır pâresi 40 ayarında kesilmiş, hâliyle kıymeti çok değişmiştir. Mısır darphanesinin iradını artırmak düşüncesiyle altın ve gümüş ise; değerlerinden çok daha fazlaya satın alınarak temin edilmiştir. Kesilen altın ve pârenin faizleri buna bağlanmıştır. Eksik veznli sikke kesilmesi, piyasadan daha yüksek fiyata altın ve gümüş temini dolayısıyla; altın ve gümüş fiyatlarının artacağı öngörülerek darphane nizamı için Bali Mustafa nâzır ve Abdi sahib-i ayar tayin edilmiştir.[661]

[658] (29 Zilkade 1177/ 30 Mayıs 1764) BOA, C.DRB. 23/1116.
[659] (Safer 1179/ Temmuz 1765) BOA, DVNSMSR.MHM.d 8/343.
[660] (11 Ramazan 1199/ 18 Temmuz 1785) BOA, AE.SABH.I 305/20471.
[661] (Zilkade 1136/ Ağustos 1724) BOA, DVNSMSR.MHM.d 3/446.

Mustafa Efendi'nin darphane nâzırı tayin edildiği 1137/1724 senesinde; bir taraftan altın ve pâre kesilmesi ile ilgili gerekli düzenlemeler yapılmış, diğer taraftan darphanede verilmekte olan avâidât tamamen kaldırılıp bu suretle avâid adıyla bir akçe istenmemesi şeklinde nizam verilmiştir. Mısır valilerinin iltizamlarına dâhil olan yıllık 45 Mısrî kese akçe mukabili olarak her sene olduğu üzere nâzırın bazı mukâtaatı zabt ve satışı, söz konusu miktarın bir kısmını mukâtaat malından verip bir kısmını ise darphane faizinden karşılaması gereklidir. Darphane faizi söz konusu kısmın ödenmesi için yeterli gelmezse valilerin muayyen iradlarında eksiklik gündeme getirmektedir. Bu ise yine sikke meselesine nizam verilmesini gerektirmekte, darphanede, belirlenen ağırlık ve ölçülerde sikke kesilmesini zorunlu kılmaktadır. Darphane faizinin yeterli olmadığı durumda, darphanenin asıl masrafları ve hademe ücretlerinin bir müddet ötelenmesine karar verilse de darphane nâzırı herhangi bir nizamsızlığa sebebiyet vermemek için ödemeleri zamanında yapmış, böylece mukâtaat mallarından başka keşûfiyye için gereken faiz miktarı tamamen hâsıl olmamıştır. Noksan kısmın ise tamamlanması zarureti nedeniyle Mısır câize akçesinden karşılanması karara bağlanmıştır. İrad ve masraf kayıtları İstanbul'a gönderilip incelendikten sonra, noksan tespit edildiği takdirde bu yol izlenmektedir.[662]

Sikkelerin ayar ve ağırlıklarına verilen nizam neticesinde, rayiç bedelleri de tespit edilip darphane harcı, nâzır resmi[663] ve sermaye dışında mirîye kalan meblağ hesaplanmaktadır. Darphane-i Amire'de 1128/1716'da altın 24 kırat kesilip, her 100 adet altın 110 dirhem olmak (miskal hesabı üzere ise 73 miskal ve 8 kırat gelmek) üzere kesilir ve 3 kuruşa rayiç olursa; mirîye kalan miktar her 100 altında 2.280 akçe faizdir. Ayar zam olunmadığı takdirde 1.000 adet pâre 131 dirhem gelecek şekilde kesildiğinde 1 keselik pârede; darphane harcı, gümüş sermayesi, resm-i nâzırıyye ve kâtibiyyesi çıkarıldıktan sonra mirîye 1.113 akçe darphane faizi kalacaktır.[664]

Pârenin ayar ve ağırlığının düzenlenmesi, darphane faizi hesap edilerek gerekli görülebilmektedir. Bunun değerlendirilmesinde ise; Mısır Darphanesi'nde kesilen pârelerin vezn durumları etkili olmuştur. Mesela; 1150/1738'de devlet pâre ve kuruşun vezninde bir düzenlemeye gitmiştir. Buna göre; 1148/1736'da çıkarılan emir gereğince, Mısır'da pâre 60 ayarında ve 5,5 adedi 1 dirhem olacak şekilde kesilmektedir. Oysa hâlihazırda İstanbul'da

[662] (Muharrem 1137/ Ekim 1724) BOA, DVNSMSR.MHM.d 3/453.
[663] 1767 senesinde 12.000 pâredir. (29 Zilhicce 1180/ 28 Mayıs 1767) BOA, İE.ML. 129/12214.
[664] (Cemaziyelevvel 1128/ Mayıs 1716) BOA, DVNSMSR.MHM.d 1/448. Ayrıca bkz.: BOA, DVNSMSR.MHM.d 1/453; BOA, DVNSMSR.MHM.d 1/455.

60 ayarında pârenin 5 adedi 1 dirhemdir. Bu durumda Mısır'da her kesede 50 kuruş ziyade faiz alınmış olmaktadır. Tabi bu hâlde İstanbul'da kesilen pâre Mısır'a götürülerek yeniden kestirilmekte, İstanbul ve diğer bölgelerde pârenin azlığına neden olunmaktadır. Bunu ortadan kaldırmak için İstanbul'da darphane ricali ile pârenin Mısır'daki gibi kesilmesi konusu müzakere edilmiştir. Bu durumda; İstanbul'da senede 1.000 keselik pâre kesilirse, 50 kuruş hesabı üzere 100 kese akçe faiz alınacağı sonucu çıkarılmıştır. Ancak elbette kesilen pâre bir miktar küçük ve yufka (ince) olacaktır. Ayrıca bu düzenleme pârenin Mısır'a götürülüp yine bir miktar noksan şekilde yeniden kestirilmesi ihtimalini ortadan kaldırmayacaktır. 1150 senesi Zilkade ayından itibaren pârenin 5,5 adedinin 1 dirhem olarak ve İstanbul'da adedi 8 dirhem 1 denk olarak kesilen kuruşun da 7 dirhem 3 denk (2 denk, yani yarım dirhem noksan şekilde) olarak kesilmesine karar verilmiştir.[665]

Darphane nâzırı tarafından bir memur aracılığı ile İstanbul'a gönderilen meblağ ilgililere teslim edilmektedir. Nitekim; 1179/1766 senesinde Mısır Darphanesi 6 ay kadar çalışmış, bu süre zarfında elde edilen faiz masraflar çıkarıldıktan sonra 5.000 adet zer-i mahbup irad kalmıştır. Eski Cebecibaşı Mehmed ile söz konusu sikkeler ve defter İstanbul'a gönderilmiştir.[666] Aynı sene çıkarılan hükümde, valinin 34 kese senelik keşûfiyyesinin Mısır cizyesinden verilmesi, darphane faizine valiler tarafından taarruz olunmaması belirtilmiştir.[667]

Mısır Darphanesi'ne nâzır tayin edildiğinde, yeni nâzırın Kahire'ye ulaşması zaman aldığından, darphanenin işler hâlde kalmasını sağlamak ve herhangi bir müdahale girişimini önlemek üzere nâzır gelene kadar yerine bir görevli bakmıştır. Mısır'da memur olan Mir Hasan'ın Cidde Valisi İbrahim Paşa'nın Mısır Valiliğine tayin edilmesi ile o gelene kadar darphanenin tatilden korunması amacıyla yerine bakmakla görevlendirilmesi bu sebepledir. Mısır Darphanesi'nin 1193 senesi Şevval ayında (Kasım 1779)[668] hâsılatı 35.000 kuruş olmuştur. Şevval ayı aylık ve vazife karşılıkları ile çeşitli masraflar ise 7.500 kuruştur. Şeyhülbeled İbrahim Bey'in darphane başkâtibi olan İsmail Efendi'den aldığı 7.500 kuruşluk tasfiye ile daha önce Ramazan ayında idare ettiği 4 günlük hâsıl, söz konusu ayın

[665] (11 Şevval 1150/ 1 Şubat 1738) BOA, AE.SMHD.I 184/14278.
[666] (1182/1769) BOA, C.DRB. 40/1968-2. Ayrıca bkz.: (1180/1767) BOA, DVNSMSR.MHM.d 8/475. Mısır Darphane nâzırı Hatibzâde Ahmed tarafından gönderilen 1180/1767 Ramazan ayı Mısır Darphane faizi 5000 adet Mısır zer-i mahbubu, kardeşi İbrahim Efendi tarafından darphane-i Amire'ye teslim edilmiştir. (14 Ramazan 1180/ 13 Şubat 1767) BOA, AE.SMST.III 314/25246.
[667] (Safer 1179/ Temmuz 1765) BOA, DVNSMSR.MHM.d 8/343.
[668] Şevval 1193 (Kasım 1779) tarihi için altından 531.240, gümüşten 644.738 pâre olmak üzere toplam 1.175.978 faiz olduğu, 298.645 pârelik masraflar çıktıktan sonra 877.333 pâre kalmıştır. TS.MA.e 24/9.

masraf ve aylıklarına yetmemiştir. Bu sebeple sonraki ayın yani, Şevval ayının gelirinden verilen 3.750 kuruş, Ramazan ayının gümüş hurdası masrafı olarak verdiği 1.250 kuruştan başka, Şevval faizi olmak üzere Vali İsmail Paşa'nın aldığı ve Dîvân borcu olarak mahsub ettiği 14.250 kuruş çıkarıldığında hâsılattan kusur kalan 750 kuruş Mir Hasan'ın zimmetidir. Darphane idaresinin İsmail Paşa'ya verildiğine dair çıkarılan emir 1194 senesi Muharrem'inin 12. günü (19 Ocak 1780'de) ulaşmıştır. Oysa İsmail Paşa bu emrin ulaşmasını beklemeyip Zilkade ayının 1. gününden emrin ulaştığı güne kadar geçen 72 günlük darphane faizi ve ayrıca Şevval ayı faizi olmak üzere alınıp Dîvân borcu olarak mahsup edilen 14.250 kuruş yani toplam 80.250 kuruşu, kendi zimmeti olarak tahrir etmiştir. Bu suretle, Mir'in memuriyetini içeren emre aykırı olarak İsmail Paşa'nın darphaneye taarruzu ve bahsi geçen meblağa müdahalesi söz konusu olmuştur. Darphanenin kendisine ihalesine dair çıkarılan emir henüz ulaşmadan cereyan eden bu müdahale padişahın rızası dışındadır. Dolayısıyla bu süre zarfında hâsıl olup gereksiz yere alınmış olan 80.250 kuruş darphane faizinin validen tahsili gerekmektedir. Bunun yanında, şeyhülbeledin darphane başkâtibi olan İsmail'den tasfiye olmak üzere almış olduğu 7.500 kuruşun şeyhülbeledden tahsili ve Hazine-i Amire'ye teslim edilmek üzere İstanbul'a gönderilmesi için emir çıkarılmış, başdefterdar el-Hac Mustafa tarafından ilam edilmiştir.[669]

3.3. Merkez ve Kahire Darphanesi

Kahire Darphanesi gerek sikke basımı ve malî hususlar ile ilgili gerek çeşitli tahsisatlar nedeniyle merkezden gönderilen pek çok emrin muhatabı olmuştur. İrsâliye ve dolayısıyla hazine ile bağlantısı bir tarafa, bazı ödemelerin de darphaneden yapılıyor olması işlevini anlamak bakımından önemlidir. Aşağıda irsâliye hazinesi, keşûfiyye ve diğer birtakım görevler izaha çalışılmıştır.

[669] (Cemaziyelahir 1194/ Haziran 1780) BOA, DVNSMSR.MHM.d 9/434. Ayrıca bkz.: TS.MA.e 24/31. 1194 senesinde Dîvân borcu olarak yaklaşık 800 Mısrî kese meblağın söz konusu olduğu bildirilmiştir. Bunun Rumî karşılığı 1.000 kesedir. Bahsi geçen miktarın edası Mısır valiliğinin toplam varidatıyla bir sene sonunda tevetten tevete zabt ve tasarruf şartına bağlıdır. Valiler tarafından idaresi gereken darphanenin ise 1194 senesinde Recep ayının ilk gününden o senenin tevet başlangıcı olan Ramazan ortasına kadar iki aylığı Şeyhülbeled İbrahim Bey tarafından zabt edilmiştir. Alındı temessükü Ocaklı ve ihtiyarlar tarafından daha önce verilmiş, fakat meblağ tahsil edilmemiştir. Bu sebeple Recep ayı için 25.000, Şaban Ayı için 25.000 olmak üzere toplam 50.000 hâsılın ödenmesi istenmiştir. (1194/1780) TS.MA.e 109/35. Hasan Bey'in zimmetinde kalan 10.300 kuruş faizin daha sonra tahsil edilmek üzere kaydı hakkında bkz.: (25 Rebilevvel 1197/ 28 Şubat 1783) BOA, DVNSMSR.MHM.d 9/759.

3.3.1 İrsâliye Hazinesi

Osmanlı Devleti, XVIII. yüzyılın son çeyreğine değin; biri devlet gelirlerin toplanıp masrafların karşılandığı esas hazine olan dış hazine (Hazine-i Amire) ve diğeri yedek hazine konumunda olan iç hazine (Hazine-i Hassa) olmak üzere iki hazineye sahipti. İç hazine yedek hazine olarak değerlendirildiği için bu dönem tek hazineli dönem olarak kabul edilir. XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Darphane-i Amire'nin, Haremeyn Mukâtaaları, Simkeşhane Mukâtaası, bazı mirî mukâtaalar, çiftlik ve tımar gelirleri, müsaderelerde alınan muhallefat bedeli gibi gelirlere de sahip olması nedeniyle ihtiyat hazinesi vasfı kazanmıştı. Daha sonra III. Selim döneminde çok da uzun ömürlü olamayacak İrad-ı Cedid Hazinesi tesis edilmiş, 1793'te ise İstanbul'a zahire teminini daha muntazam bir hâlde yürütmek adına Zahire Hazinesi kurulmuştur. Tersane-i Amire'nin kurulması (1805) ve bazı gelirleri idaresi verilen Mukâtaat Hazinesi'nin hesaplarının, 1827'de müstakil duruma getirilmesi de bu süreci devam ettirdi. Tanzimatla birlikte Maliye Hazinesi'nin oluşturulması ile tek hazineli döneme tekrar geçilmiş oldu.[670]

Dış hazine; maliye hazinesi veya birun hazinesi adını da almakta ve şer'i ve örfi olarak tahsil edilen vergilerden oluşmaktaydı. İç hazine ise, saray hazinesi veya Enderun hazinesi olarak da bilinmekte ve dış hazinenin, şayet gelirler fazla olursa, arta kalan parası yıl sonunda buraya aktarılmaktaydı.[671] Merkeze ulaşan devlet gelirlerinin toplandığı dış hazineden, gerekli harcamalar yapılır, gelir ve giderleri bütçe defterlerine kaydedilirdi.[672] Dış hazine kayıtları, ruznamçe kalemi tarafından tutulur, idaresinden sadrazam ve defterdar sorumlu olurdu. İç hazine bir taraftan padişahın gelir ve giderleri ile alakalı iken diğer taraftan dış hazineye destek bir hazine işlevi görmüştür.[673] XV. ve XVI. yüzyıllarda oldukça güçlendiği bilinen iç hazine, XVII. asırdaki savaş dönemlerinde merkez hazineye finansal destek sağlamıştır.[674] İç hazine çeşitli fonksiyonları olan bazı alt hazinelerden müteşekkildi.

---

[670] Mübahat S. Kütükoğlu, "Osmanlı İktisadî Yapısı", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, Cilt: I, Edt. Ekmeleddin İhsanoğlu, IRCICA, İstanbul 1994, 513-650, ss. 523-531. Ayrıca bkz.: Arzu Terzi, *Hazine-i Hassa Nezareti*, TTK Yay., Ankara 2000, ss. 1-13; aynı yazar, "Hazîne-i Hassâ", *DİA*, Cilt: 17, İstanbul 1998, 137-141; Kütükoğlu, *İktisâdî Yapı*, ss. 271-282. Maliye Hazinesi'nin tesisi ve Maliye Nezareti'nin bütün mali işleri kontrol eden bir hüviyet kazanması, birlik prensibine uygun bütçeler hazırlanmasına imkan vermiştir. Güran, Tevfik, *Tanzimat Döneminde Osmanlı Maliyesi: Bütçeler ve Hazine Hesapları, 1841-1861*, TTK Yay., Ankara 1988, s. 215. Tekli hazineye dönüşle ilgili ayrıca bkz.: Y. Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım*, ss. 290-291.
[671] Uzunçarşılı, *Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, ss. 362-364.
[672] Tabakoğlu, *Osmanlı Mâlî Tarihi*, s. 275.
[673] Aynı yazar, *Türkiye İktisat Tarihi*, ss. 281-282. Ayrıca bkz.: Sahillioğlu, *Bir Asırlık Osmanlı Para Tarihi*, ss. 60-61; Tabakoğlu, *Osmanlı Mâlî Tarihi*, ss. 278-279.
[674] Coşkun Çakır, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Maliyesi*, Küre Yay., İstanbul 2012, s. 19. Ayrıca bkz.: Tabakoğlu, *Osmanlı Mâlî Tarihi*, s. 280.

Bodrum, Hasoda, Çilhane, Hil'at, İfraz, Raht (Has Ahur) ve Ceyb-i Hümâyun hazineleri söz konusu bu hazinelerdir.[675]

Ceyb-i Hümâyun, tamamen padişahın şahsî harcamalarına ayrılan ve saltanatın kaldırılmasına kadar varlığını sürdüren bir hazine vasfı taşımaktaydı. Bunun yanında dış hazineden de harcamalar yapılırdı. XVIII. asırda, haremdekilerin Ceyb-i Hümâyun harçlıkları, Darphane-i Amire'nin hâsılından karşılanır, arta kalan meblağ Enderun Hazinesi'ne gelir kaydedilirdi. Yüzyıl boyunca padişahın Ceyb-i Hümâyunu'nun değişiklik arz ettiği de ifade edilmelidir. Zaman zaman sefer masraflarını karşılamak üzere Ceyb-i Hümâyun tahsis edilmiş, özellikle Mısır Hazinesi bu amaçla kullanılmıştır.[676]

Harem-i Hümâyun hazinesi olarak da ifade edilen Ceyb-i Hümâyun çeşitli gelirlere sahipti. Bunların başında malikâneler ve padişah hasları gelirdi. Bunlar dışında; İstanbul ve Edirne Bostancı başıları tarafından mahsulattan toplayarak sundukları hâsılat-ı safi, Istabl-ı Âmire-i Evvel'e bağlı havass-ı hümâyun gelirinden 10.000 (onbin) kuruşluk rikabiye, Voynuklardan alınan vergi ve Kapıkulu Ocakları beytü'l-malı, baltalık ve orman gelirleri Ceyb-i Hümâyun gelirleri arasında yer alırdı. Ayrıca; Ceyb-i Hümâyun hazinesince idare edilen mukâtaat, vali tayinlerinde alınan caizeler, Darphane faizleri, Mısır irsâliye hazinesi ve bununla birlikte gelen ve memuriyetlerden alınan keşûfiyye malı, Haremeyn evkafının fazlası, darphane nezaretindeki madenlerin gelirleri de cep harçlığı olarak alınırdı. Muhallefat ve müsadere varidatı, Yeni İl Türkman mukâtaası malından gelen para, babü's-saade ağası ve saray ağasının nezaretleri altındaki vakıfların rikabiyesi, tevliyeti padişaha ait olan 7 vakfın zevaid akçesi olarak gelen rikabiyesi de vardı. Bunların yanı sıra; Eflak-Boğdan voyvodalarından alınan vergiler ve bazı vilayet ve sancaklara ait el işi, mahsul ve meyveler de cep harçlığının bir kısmını oluştururdu.[677] Mısır valileri, XVII. asırdan itibaren irsâliye dışında Ceyb-i Hümâyun harçlığı ismiyle 5.000 altın sikke göndermeye başlamıştır.[678]

Mısır Eyaleti'ne ait başlıca gelirleri; toprak gelirleri ve urban[679] mukâtaalarına ait gelirler meydana getirmektedir. Ücret ödemeleri, Mısır'a dair yapılan harcamalar, Hac Emirleri'ne verilen paralar, Kudüs ve Haremeyn sürreleri ile saray harcamaları ise giderleri

[675] Kütükoğlu, "İktisadî Yapı", s. 524.
[676] Halil İnalcık, "Ceyb-i Hümâyun", *DİA*, Cilt: 7, İstanbul 1993, 465-467, ss. 466-467.
[677] Uzunçarşılı, "İç Hazine", ss. 79-82.
[678] İnalcık, "Ceyb-i Hümâyun", s. 466.
[679] Urban hakkında bkz.: Barkan, *a.g.e.,* ss. 363-365.

oluşturmaktadır. Eyalet gelir fazlası, Mısır Hazinesi, Mısır irsâliyesi veya irsâliye hazinesi olarak ifade edilmekte ve merkeze gönderilmektedir.[680]

Mısır Hazinesi; İstanbul için zahire ve barut tedariki, Tersâne malzemesi, Mısır'ın muhafazası için Akdeniz ve Kızıldeniz'de bulunan kadırgaların ihtiyaçlarını sağlamak, Yemen ve Habeşistan'da memur olan askerlerin mühimmatı, Haremeyn'e İstanbul'dan hac için giden vazife sahiplerinin masraflarının ödenmesi için kullanılırdı. Bir kısmı ile; Haremeyn'deki kutsal yerlerin tamiri, hac güzergâhındaki su tesisleri, kale yapım ve onarımı, beratla Mısır'a gelenlerin ulûfe ve ihtiyaçları, Mısır'daki köprülerin tamir ve muhafazası, beylerin cülûs terakkisi ve bazı kimselere terakki verilmesi, doğal afetlerin tahribatını giderme harcamaları karşılanırdı.[681] Haremeyn bölgesinin ihtiyaçları Mısır Hazinesi'nden ve Cidde gelirlerinden sağlanırdı. Yine Haremeyn'de yapılacak inşaat ve tamirat masrafları da Mısır Hazinesi'nden karşılanırdı. Ayrıca, ihtiyaç sahipleri için surre ve Haremeyn'deki kabe ve türbelerin örtüleri de Mısır'dan gönderilirdi.[682] Haremeyndeki çeşitli yerlerin tamirata ihtiyaç duyması, darphane ve haliyle devlet için yüklü miktarda para anlamına gelmektedir. Mekke ve Medine şehirlerini idare edenler, bu masraflar için hazineden para talep etmeyip tamirat için gerekli paranın gönderdikleri altın ve gümüş

[680] Tabakoğlu, *Osmanlı Mâlî Tarihi,* s. 227.

[681] Seyyid Muhammed es-Seyyid, *XVI. Asırda Mısır Eyâleti*, Marmara Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1990, s. 121. Mısır irsâliyesi hakkında ayrıca bakılabilir: Engin Aslan, *Mısır'dan Osmanlı Sarayı'na Zahire Sevkiyatı (1650-1700)*, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Denizli 2017, ss. 27-31. İstanbul ve Kahire'den Haremeyne gönderilen miktarlar hakkında bkz.: Suraiya Faroqhi, *Hacılar ve Sultanlar,* Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1995, ss. 158-168. Darphane binasının taşınması esnasında masrafın irsâliyeden karşılanması hakkında bkz.: BOA, DVNSMSR.MHM.d 1/76; BOA, DVNSMSR.MHM.d 1/77. 1173 senesinde vali sarayının bazı mahallerini tamir etmek üzere Mısır irsâliyesinden mahsub olunarak el konulan 11.536 kuruş, yazılan emir gereğince Sadrazam Mustafa Paşa tarafından Enderun Hazinesi'ne teslim edilip defterdar tarafından 1177 senesine irad kaydolunmuştur. (Muharrrem 1181/ Haziran 1767) TS.MA.d 77.

[682] Seyyid Muhammed es-Seyyid, *Mısır Eyâleti,* ss. 267-268. 1745'te Kabe örtüsü için kullanılacak malzemenin (gümüş, bal mumu vs) İstanbul ve Trablusşam'dan gönderildiği ve dönem dönem fiyat tespitleri yapıldığı görülmektedir. BOA, AE.SMHD.I 193/15105; (2 Şaban 1159/ 20 Ağustos 1746) BOA, C.DRB. 22/1069. Kabe örtüsü malzeme masraflarının (öncekilere nazaran 2.530 pâre daha fazla miktarda) 1156 senesi Mısır irsâliye malından tahsili hakkında bkz.: (1158/1745) BOA, AE.SMHD.I 233/18724. Mısır ve Haremeyn ilişkisi hakkında ayrıca bkz.: Özen Tok, "XVII. Yüzyılda Haremeyn'in İdaresi ve İaşesinde Mısır Beylerbeyliği'nin Rolü", *Türkler*, Cilt: 9, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, 1735-1750; Feridun Emecen, "Hicaz'da Osmanlı Hakimiyetinin Tesisi ve Ebu Numey", *İÜEF Tarih Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 14, İstanbul 1994, 87-120; Tuğba Aydeniz*, Osmanlı Devleti'nde Mekke'nin Yönetimi (1517-1617)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2010; Sabit Aydın, *Osmanlı Döneminde Medine'de Yapılan Tarihi Eserler*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 2007; Donald Edgar Pitcher, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarihsel Coğrafyası*, Çev. Bahar Tırnakcı, YKY, İstanbul 2013, ss. 155-156; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Mekke-i Mükerreme Emirleri*, TTK Yay., Ankara 1984; Zekeriya Kurşun, "Hac ve İktidar: Haremeyn'de Erken Dönem Osmanlı İmar Faaliyetleri", *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, Sayı: 9, 2017, 281-311; aynı yazar, "Hicaz (Osmanlı Dönemi)", *DİA*, Cilt: 17, İstanbul 1998, 437-439.

kandillerin Mısır Darphanesi'nde paraya tahvil olunması hâlinde, tamirat işiyle ilgileneceklerini ifade etmişlerdir.[683]

Seyyid Muhammed es-Seyyid; Mısır Eyaleti'ne ait gelir fazlasının, ilk dönemler daha ziyade, Mısır'ın ve Haremeyn bölgesinin ihtiyaçları için harcandığını, merkeze ise beylerbeyi tarafından çeşitli hediyeler gönderildiğini ifade eder. Ancak İbrahim Paşa'nın Mısır'ı tanzim etmesiyle; eyalet gelirinden masraflar karşılandıktan sonra, kalanın İstanbul'a gönderilmesi esası kabul edilmiş ve Süleyman Paşa'nın beylerbeyiliğinin üçüncü yılında (933/1526) bu uygulama teâmül hâline getirilmiştir.[684] Mısır Hazinesi'nin gelirlerinin Dîvân'da defterdar ve beylerbeyinin bulunduğu bir toplantıda alınarak mühürlenip hazineye konulması, mukâtaalar kimlere ihale edilmişse tahsilatların zamanında yapılması ve kaydı icap ederdi.[685] İrsaliye önce dış hazineye gelir, daha sonra iç hazineye aktarılarak muhasebenin gider bölümüne kaydı yapılırdı.[686] Bazı durumlarda valiler, ayrı olarak tertip edilip gönderilmesi icap eden muhallefât, keşûfiyye malı gibi gelirleri irsâliye hazinesini tamamlama amacıyla kullanmak isteseler de devlet bunu uygun bulmazdı.[687]

Kahire'de basılan altınların devletin diğer bölgelerine yayılmasında rolü bulunan söz konusu bu Mısır irsâliyesi, XVI. yüzyılda 400-500 bin altın kadar ödenmektedir ve bu da 16-20 milyon paraya tekabül etmektedir.[688] XVII. yüzyılda merkezî devletin Mısır'daki etkinliğinin azalması ve altın teminin zorlaşmasıyla yıllık ödemeler gümüş sikkeler hâlinde yapılmaya başlanmıştır.[689] Kahire Darphanesi'nin düşük ayarlı para çıkarması, Sudan altınlarının Afrika ve İstanbul Darphaneleri'ni ilk zamanki gibi besleyemeyerek Ortadoğu ve Akdeniz ticaretindeki rolünü yitirmesi ve kaçakçılık faaliyetleri; Mısır irsâliyesinin kısmen gümüş ve kısmen düşük ayarlı altınlarla ödenmesine neden olmuştur.[690] Kahire'de darp edilen altın sikkeler, ancak XVII. asrın sonları ile XVIII. asrın başlarında İstanbul'da

[683] (17 Ramazan 993/ 12 Eylül 1585) BOA, A.DVNSMHM.d. 58/708. Ayrıca bkz.: (29 Zilhicce 993/ 22 Aralık 1585) BOA, A.DVNSMHM.d. 60/39.
[684] Seyyid Muhammed es-Seyyid, *Mısır Eyâleti*, s. 115.
[685] Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri* (6. Kitap), ss. 179-180.
[686] İnalcık, "Ceyb-i Hümâyun", aynı yer.
[687] Özen Tok, "XVII. Yüzyılda Mısır Eyaleti'nin Mâlî Yükümlülükleri Bağlamında İrsâliye Hazinesi", *38. ICANAS*, Ankara 2009, 291-303, s. 300. Mısır beylerinden maktul olan ve yahud firar eden kimselerin zabt olunan emval ve Emlaklarına, tahsil edilen veya edilecek olan paraların gönderilmesine dair Mısır Valisi Rakım Mehmed Paşa'ya gönderilen emir için bkz: BOA, C.ML. 376/15462. Muhallefattan hâsıl olan akçenin altına tebdil edilerek hazine gönderildikten sonra gönderilmesi ve Hazineye karıştırılmaması hususu için bkz: (Zilhicce 996/ Kasım 1588) BOA, A.DVNSMHM.d. 64/313.
[688] Shaw, *a.g.e.*, ss. 283-284.
[689] Pamuk, *Paranın Tarihi*, s. 73.
[690] Tabakoğlu, *Gerileme Dönemine Girerken*, ss. 239-240. Kahire'den gönderilen ödemelerle ilgili detaylı veriler için bkz.: *a.g.e.*, ss. 59-63.

yeniden önem kazandı, bu da güneyden altın akışının yeniden güçlendiğini ifade etmektedir.[691]

İrsâliye hazinesi İstanbul'a ulaştığında defterleri teftiş edilerek miktarları kontrol edilir, eksik çıkarsa noksanın tamamlanması istenir ve sikke cinsleri de tek tek tespit edilirdi.[692] Paraların cinsleri dışında, kese miktarları da karşılıkları ile birlikte belirtilirdi.[693] Mısır'da kesilerek Mısır Hazinesi'yle İstanbul'a gelip Enderun-ı Hümâyun hazinesine giren ve piyasaya çıkan altın ve pârelerin sahih ve tam olma durumlarının tespiti, tutulan çaşni ile anlaşılırdı.[694] Sahillioğlu, valilerin hazine ile gelecek altınların sahih ayarda kesilmesine özen gösterirken piyasaya sürülecek olanlar için aynı ihtimamı göstermediklerini, bu durumda devletin tedavüldeki altınları yoklatarak ayar ve vezn durumlarını tespit ettiğini belirtir.[695] Tayin edilen ayar ve veznin aksine, bozuk ve noksan şekilde kesilen sikkeler hangi yıl veya yıllara ait ise ona göre tedarik edilip Darphane-i Amire'de çaşnileri tutulur, hatta gerek duyulursa emin olunmak üzere söz konusu işlem birkaç kez tekrarlanırdı.[696] Bozuk olan sikkelerin dolaşımda olması uygun bulunmayıp darphanede yeniden kesilmesine veya değiştirilmesine karar verilirdi. Bu aşamada şayet bir masraf veya kayıp söz konusu olacaksa, Mısır valisinden tahsili icap ederdi. Zira, irsâliyenin İstanbul'a hernagi bir zarara uğramdan ulaştırılmasından sorumlu olan vali, gönderilecek sikkelerin düzgün şekilli ve uygun ayarda olmasından da birinci derecede sorumluydu. Nitekim; 1157/1745 senesine ait Mısır irsâliye hazinesiyle gönderilen 40 Mısrî keselik tuğralı pârenin sikkelerinin düzgün olmadığı, vezn ve ayarlarında noksanlık tespit edildiğinden tedavülü uygun görülmeyip Darphane-i Amire'de tekrar kal edilip yeniden pâre kesilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Hazine-i Hümâyun'dan çıkarılıp kal işlemi yapıldıktan sonra yeniden kesilmesi ise zarar gündeme getirmektedir. Mısır Valisi Ragıp Mehmed Paşa'dan tahsil edilmesi gerekse de değişimine karar verilmiş, bundan sonra irsâliye ile gelecek tuğralı pârelerin Darphane-i Amire'de tekrar kal ve kat' edilmeleri için gereken fazlalığın, Mısır valisinden tahsil olunacağı bildirilmiştir.[697] 1159/1746 yılında Mısır Hazinesi'yle gönderilen zer-i mahbublar ve tuğralı pârelerin, uygun ölçü ve şekillerde olmadığı ifade edilerek ihtimam gösterilmesi

[691] Pamuk, *Paranın Tarihi*, s. 107; Tabakoğlu, *Türkiye İktisat Tarihi*, s. 438.
[692] Tok, "İrsâliye Hazinesi", ss. 300-301. Ayrıca bakılabilir: TS.MA.d 2363/6; TS.MA.d 2363/9; TS.MA.d 2364/6; TS.MA.d 2364/9; TS.MA.d 2364/12.
[693] TS.MA.e 802/8; TSMA No: 7026/38-56.
[694] (Rebiülahir 1153/Temmuz 1740) BOA, DVNSMSR.MHM.d 5/529; (Rebiülahir 1177/ Ekim 1763) BOA, DVNSMSR.MHM.d 8/164; (Evail-i Muharrem 1189/ Mart 1775) BOA, DVNSMSR.MHM.d 8/679.
[695] Sahillioğlu, *Bir Asırlık Osmanlı Para Tarihi*, ss. 114-115.
[696] (Rebiülahir 1177/ Ekim 1763) BOA, DVNSMSR.MHM.d 8/164.
[697] (Recep 1160/ Ağustos 1747) BOA, DVNSMSR.MHM.d 6/412.

hususunda valiye emir gönderilmiş, tüm sorumluların dikkat ve özenle çalışmaları, aksi hareket edenlerin cezalandırılması istenmiştir.[698] 1189/1775 senesinde gelen irsâliye hazinesi içindeki zer-i mahbublar da benzer şekilde İstanbul'da basılanlara göre 4,5 kırat eksik çıkmıştır. Bunun üzerine, İstanbul'dan yollanan çaşniye göre zer-i mahbub kesilmesi emredilmiş, tekrar noksan kesilmeleri hâlinde noksan olanların 110 pâre değerinde oldukları bildirilmiştir.[699]

Mısır'da basılan altının vezn ve ayarının İstanbul'dakilere uygun olmaması; irsâliye hazinesinin teminini zorlaştırmakta, ayrıca yüksek ayarlı paraların İstanbul'dan Mısır'a akışına neden olmaktadır.[700] Devlet bu durumu öngördüğü zaman ayar ve veznle alakalı talimatlarını yinelemekte, çeşitli tedbirler alarak engellemeye çalışmaktadır.[701] Pâre ve kuruşla ilgili 1150/1738 senesinde yapılan düzenlemenin temelinde de darphane faizini artırmanın yanında, İstanbul'dan para akışını önleme çabası yatmaktadır. Çünkü Mısır'da pâre daha düşük veznde çıkarılmakta, hâliyle daha fazla faiz elde edilmekte, bu da İstanbul'da kesilen pârelerin Mısır'a götürülerek yeniden kesilmelerine neden olmaktadır. Bu döngünün sonucu olarak da piyasada İstanbul Darphanesi'nden çıkmış yüksek veznli pâre kıtlığı yaşanmaktadır.[702] Böüm II'de ifade edilidği üzere; 1159/1746'da Kahire Darphanesi, 60 ayarlı pâre kesilmesi konusunda dirayet göstermiş, pârenin hem bu ayarda basılıp hem de 40 adedi 7 dirhem gelmesinin mümkün olmadığı, İstanbul'dan daha noksan basılıyor ise bunun gümüş fiyatlarının yüksekliğinden kaynaklandığını ifade etmiştir. Şayet İstanbul'dan, Darphane-i Amire'ye verildiği gibi yılda 100 keselik gümüş gönderilirse

[698] (Cemaziyelahir 1159/ Temmuz 1746) BOA, DVNSMSR.MHM.d 6/333. Nakıs sikke kesmek suretiyle irsâliyenin noksanlığına ve Hazine-i Hümâyun'un zararına sebep olduğu düşünülen nâzırların, malları da karşılık olarak müsadere edilebilmektedir. Bkz.: (Zilhicce 1108/ Temmuz 1697) BOA, A.DVNSMHM.d. 110/371; BOA, A.DVNSMHM.d. 110/372. Müsadere hakkında bkz.: Hüseyin Esen, "İslam Hukuku Açısından Müsâdere", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 15, İzmir 2002, 191-225; Cengiz Tomar/ Tuncay Öğün, "Müsadere", *DİA*, Cilt: 32, İstanbul 2006, 65-68; M. Cavid Baysun, "Müsadere", *MEB İA*, Cilt: 8, İstanbul 1979, 669-773; Mehmet Ali Ünal, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Müsadere", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 1987, 95-111; Cahit Telci, "Osmanlı Devleti'nde 18. Yüzyılda Muhallefat ve Müsâdere Süreci", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt: 22, Sayı: 2, 2007, 145-166; Sevgi Gül Akyılmaz, "Osmanlı Devleti'nde Yönetici Sınıf Açısından Müsâdere Uygulaması", *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 12, Sayı: 1, 2008, 389-420.

[699] (Evail-i Muharrem 1189/ Mart 1775) BOA, DVNSMSR.MHM.d 8/679.

[700] Halil Sahillioğlu, "Hareketü'n-Nakd Beyne'l-Kahire ve İstanbul", *Mecelletü'l-Külliyetü'l-Âdâb, Ebhasu Nedve Tarihi Mısr el-İktisadî ve'l-İctimaî fi'l-Asri'l-Osmanî 1517-1798*, 1- 3 Eylül 1992, Özel Sayı: 57, Kahire, 139-150, s. 149.

[701] (Evail-i Şevval 1109/ Nisan 1698) BOA, A.DVNSMHM.d. 110/1543; (Cemaziyelevvel 1128/ Mayıs 1716) BOA, DVNSMSR.MHM.d 1/448; (Zilhicce 1130/ Kasım 1718) BOA, DVNSMSR.MHM.d 1/579; (Rebiülahir 1177/ Ekim 1763) BOA, DVNSMSR.MHM.d 8/164.

[702] 1150 senesi Zilkade ayından itibaren İstanbul'da, 5 adedi 1 dirhem olarak kesilen pârenin 5,5 adedinin 1 dirhem olarak ve adedi 8 dirhem 1 denk olarak kesilen kuruşun da 7 dirhem 3 denk (2 denk, yani yarım dirhem noksan şekilde) olarak kesilmesi kararlaştırılmıştır. (11 Şevval 1150/ 1 Şubat 1738) BOA, AE.SMHD.I 184/14278.

kesildikten sonra irsâliye hazinesiyle 110 kese gönderilebileceği bildirilmiştir.[703] Mısır'da mühimmat fiyatlarının yüksek olması bahane edilerek de bozuk ayarlı altın kesilmesi talep edilmiş; fakat devlet bu uygulamanın düzensizliğe neden olacağı düşüncesiyle Kahire Darphanesi'ni bir müddet altın kesmekten alıkoymuştur, sadece cedid pâre kesilmesine müsaade etmiştir. Bunun dışında; tüccarın taşradan getirdiği altın madeni, Mısır içinde temin edilen mamul ve gayrımamul altınların İstanbul'da rayiç olduğu üzere mübayaa edilmesi, irsâliye hazinesi geldiğinde de hesaplanıp İstanbul'a gönderilmesi gerekmektedir. Darphane nâzırının Kahire'de de altın kat'ına müsaade istemesi üzerine, belirli şartlar altında altın kesilmesine izin verildiği görülmektedir.[704]

Yukarıdaki gibi paraların İstanbul'a uygun şekilde kesilmesi talebi, devletin piyasa arzını karşılama gayreti yanında, istikrarsızlığı ve nizamsızlığı önleme kaygısını, İstanbul'dan Mısır'a yüksek ayarlı para akışını engelleme çabasını göstermektedir. 1109/1698'de devlet, ayar veznle alakalı olarak Mısır'dan yapılan arzlarda pârenin içine daha fazla ayar katılma taleplerine, yukarıda ifade edilen gerekçelerle karşı çıkmıştır. Fakat bu süreçte piyasada tedavül sıkıntısı yaşanmaması gayesiyle de 1109 senesi irsâliyesinin, 200 Mısrî kesesinin pâre olarak gönderilmesini istemiştir.[705] Bununla birlikte devletin irsâliye hazinesinin eksiksiz sağlanması konusundaki tavrı, sikke basım meselesinin gidişatını etkilemektedir. Nitekim; başta basılacak altınların ayar ve şekli hükümlerle izah edilir, aksi yönde hareket edilmesinin hazine için gereken sikkenin teminini zorlaştıracağı ifade edilirdi. Devlet sikkelerin uygun ayarda basılmasına bu sebeple ehemmiyet verir, bunun için gerekli önlemleri alırdı. Mısır Valisi Ali Paşa zamanında, cedid eşrefînin İstanbul'dakilere denk olarak basılması için kapıcıbaşı Mustafa vasıtasıyla, İstanbul'dan numune ve sikkeler gönderilmiş; 1119/1707'de Mirahur Osman mübaşir tayin edilmiş ve birkaç zincirli tuğralı altın gönderilmişti. 1120/1709'da Kahire'den irsâliye hazinesi ile İstanbul'a gelen zincirli altınlar suya vurulduğunda ise; İstanbul'da kesilen tuğralı altınlarla arasında, her 100 altında 2 dirhem ve 1 kırat fark tespit edilmiştir. Bu durum, her 1 altında 6 akçe ve her 100 altında 1 kuruş fark anlamına gelmekte ve Mısır Hazinesi ile Haremeyn sürrelerinin noksanına sebep teşkil etmektedir. Valiye gönderilen hükümde, kesilecek zincirli ve tuğralı altının İstanbul'a müsavi olacak şekilde kesilmesine ihtimam göstermesi

[703] (2 Şaban 1159/ 20 Ağustos 1746) BOA, C.DRB. 22/1069.
[704] (Safer 1179/ Temmuz 1765) BOA, DVNSMSR.MHM.d 8/343.
[705] (Evail-i Şevval 1109/ Nisan 1698) BOA, A.DVNSMHM.d. 110/1543.

vurgulanıp aksinin söz konusu olmasından, valinin sorumlu tutulacağına işaret edilmektedir.[706]

Devlet genelinde; altın ve gümüş paraların ihtilafının, pek çok fenalık getireceği, Mısır Hazinesi'nin ve Haremeyn sürrelerinin eksikliğine, muamelatta fesad ve durgunluğa neden olacağı düşünülerek asla uygun bulunmamıştır.[707] Bu sebeple yalnız Haremeyn sürreleri ve irsâliye hazinesi için değil, tedavül için de halis ayarlı altın kesilmesinin önemle üzerinde durulmuştur.[708] İrsâliyenin sıhhatle temini konusunda devlet tarafından fazlasıyla hassasiyet gösterilmektedir. Hatta bir dönem bu kaygının bir sonucu olarak; kesilmesine karar verilen küçük üçerlik altınların revaç bulmayarak mirî mallar ve askerî ihtiyaçların karşılanması ile irsâliye hazinesinin tahsilinde ihtilâl oluşturacağı düşünülmüş, bu sebeple kesilmesinden vazgeçilerek tuğralı ve zincirli altın sikke kesilmesinin devamına karar verilmiştir.[709]

Devlet, ayar ve ağırlık içeren talimatlarıyla hem standardizasyonu sağlamaya çalışıyor hem de hazineye girecek miktarın korunması için çabalıyordu. Bu sebeple bir taraftan ayarlarla ilgili talimatlar verirken diğer taraftan da merkezden gönderdiği görevliler vasıtasıyla denetimi sağlıyordu. Ayar nizamıyla ilgili ve çeşitli paraların tedavülüne dair çıkardığı hükümlerde; irsâliyenin belirlenen ölçütlerde temini hususunu da vurgulamaktadır. Buna göre; ne kadar akçe, pâre ve altın olması gerekiyorsa belirtilir, gönderilecek sikkelerin doğru ayar ve tam veznde olması gerektiği hususuna dikkat çekilirdi.[710] Nitekim; Mısır'da darp olunan altının ayar ve vezninin bozuk olması üzerine darphane nâzırı tayin edilen eski Çavuşbaşı Ahmed Efendi'ye, Mısır Valisi Hamza Paşa ve diğer bazı görevlilere gönderilen hükümde, sikke basımına nizam verilmek gayesiyle sikke meselesine zarar veren görevlilerin müdahalelerine engel olunmasının yanı sıra Darphane-i Amire'de tutulan

[706] (Evahir-i Zilhicce 1120/ Mart 1709) BOA, DVNSMSR.MHM.d 1/67. Ayrıca bkz.: (Evail-i Muharrem 1121/ Mart 1709) BOA, DVNSMSR.MHM.d 1/73. Bir müddet sonra, İstanbul ve Kahire darphanelerinde basılan tuğralı ve zincirli altınların ayar farkı nedeniyle, Mısır'da altının her adedinde 36 akçe olmak üzere 100 altında 3.600 akçe noksan söz konusu olması Mısır Hazinesi ve Haremeyen gidecek ihsanlarda eksikliğe sebep olarak değerlendirilmiş, mübaşir tayin edilerek onunla gönderilen numunelere göre, tuğralı ve zincirli altınların kesilmesi istenmiştir. Vali ihtimam göstermek konusunda uyarılırken ondan, kesilen altının numunesini mübaşirle İstanbul'a göndermesi de talep edilmiştir. (Şevval 1124/ Kasım 1712) BOA, DVNSMSR.MHM.d 1/242.

[707] (Recep 1119/ Ekim 1707) BOA, DVNSMSR.MHM.d 1/2.

[708] (1108/1697) BOA, A.DVNSMHM.d. 110/289.

[709] (Şevval 1130/ Eylül 1718) BOA, A.DVNSMHM.d. 127/993.

[710] Nitekim, 1120/1708'de Ceyb-i Hümâyun için Sultan Mehmed döneminden beri Mısır Hazinesi'yle birlikte her sene gönderilen 100 kese çil akçenin, müdevver şekilde kesilip gönderilmesi istenmiştir. (Rebilevvel 1120/ Mayıs 1708) BOA, DVNSMSR.MHM.d 1/23. 1144/1731'de rakkas aletleri kullanılarak ayarı ve vezni tam tuğralı cedid pâre kesilmesi ve irsâliye hazinesiyle birlikte İstanbul'a gönderilecek nukudun ekseri tuğralı cedid pâreden oluşması istenmiştir. (Cemaziyelahir 1144/ Kasım 1731) BOA, DVNSMSR.MHM.d 4/433.

çaşniye göre altın kesilmesi gereği ifade edilmiştir. Buna bağlı olarak irsâliye hazinesi için 73 bin altın uygun şekilde kesilmiştir. Bozuk sikkelerin piyasada dolaşımı kesin bir dille yasaklanarak ayrıca, hâlihazırda tedavül eden eksik veznli altınların Mısır Darphanesi'ne götürülerek tebdil edilmeleri de istenmektedir.[711] Şekil ve nakışların da bozukluğu İstanbul'a gönderilen hazinenin kontrolü ile tespit edilir, sikkelerde herhangi bir şekilsel bozukluk görülürse tıpkı ayar ve vezn konusunun önemsenmesi gibi, sikkeleri ayıplı ve kusurlu kıldığı gerekçesiyle bu meselenin de çözümüne çalışılırdı. Bunun başat yollarından biri de kuşkusuz nakış ve şekillerin darbını düzgün ölçülerde yapacak, işinde mahir görevliler tayiniydi.[712]

Devlet herhangi bir sebeple ayar ve ağırlık kaidelerine uyulmadan kesilen altınların tedavülünü uygun bulmayıp Kahire'de altın kesilmesini durdurabilmiştir. Nitekim; 1177 senesinde böyle bir durumla karşılaşan Mısır ileri gelenleri sundukları arzlarda bir taraftan gerek tüccar vasıtasıyla gerek halkın eliyle (tedavülle) Mısır'a tam veznli altın geldiğini, halkın kesilen altın ve pâre ile tedavüle alışkın olduğunu, dolayısıyla altın kesilmesinin Mısır'da yasaklanmasının uygun olmadığını beyan etmişlerdir. Bunun yanında İrsâliye hazinesinin temini için mühim yollardan biri olarak Mısır'da altın kat'ının devamlılığı görülmüş, altın kesilmediği takdirde Hazine-i Hümâyun ve Haremeyn sürresinin irsalinde zorluk yaşanacağı, kolaylığının ise altın kesilmesine bağlı olduğuna kanaat getirilerek Mısır Darphanesi'nde altın kesilmesine müsaade edilmiştir.[713]

İrsâliye hazinesi padişahın Ceyb-i Hümâyunu'na girdiği için tahsili önemsenmektedir. Herhangi bir gecikme veya aksama durumunda, emir çıkarılıp İstanbul'a gönderilmesi istenmektedir.[714]

3.3.2. Keşûfiyye

Mısır valilerinin, Mısır'ın *sâlyâne*li bir eyalet olması hasebiyle görevleri karşılığında aldıkları çeşitli ücretler söz konusudur. Bunları gümrük vergileri ile karyelerden alınan ve mansıp erbabı tarafından verilen *keşûfiyyeler* gibi has gelirler; *salyâne* gibi hazineden gelen gelirler olmak üzere iki şekilde sınıflandırmak mümkündür.[715] Bunlardan konumuz itibarıyla kuşkusuz en önemlisi *keşûfiyye* denilen ve birtakım tayinler sebebiyle aldıkları

[711] (Ramazan 1179/ Mart 1766) BOA, C.DRB. 24/1158.
[712] (Safer 1122/ Nisan 1710) BOA, DVNSMSR.MHM.d 1/112.
[713] (Safer 1179/ Temmuz 1765) BOA, DVNSMSR.MHM.d 8/343.
[714] (4 Şevval 1205/ 6 Haziran 1791) BOA, C.DRB. 7/333. Mısır mukâtaalarından Ceyb-i Hümâyun'a tahsis kılınmış olan paranın gönderilmesi emri için bkz.: BOA, C/SM. 134/6725.
[715] Tok, *XVII. Yüzyılda Mısır*, s. 47.

gelirdir. Zira darphane ile karşılıklı ilişkisi söz konusudur. Nitekim; tayinatlardan sonra bu bahsin önemle üzerinde durulmuştur. Birçok vesileyle keşûfiyyenin ne usûl ve miktarda alınıp verilmesi gerektiği ifade edilmiştir.[716] Keşûfiyyenin; valilere mahsus köylerin gelirlerini ifade eden kısmına keşûfiyye-i kebir, her yıl mansıp ehlinden alınan kısmına ise keşûfiyye-i sağir denilmektedir.[717]

Mukâtaa sisteminin bir parçası olarak darphane; vali uhdesine ihale kılınıp valinin mukâtaa için ödemesi gereken muayyen miktarda bir tahvil bedeli söz konusudur. Bunun bir kısmı keşûfiyyeden sağlanmaktadır. Noksan kalırsa darphane faizinden karşılanması usulü takip edilmiştir. Darphaneden tahsil edilecek bu kısım, para basım nizamıyla doğrudan alakalıdır. Çünkü Mısır'da kesilip merkeze gönderilecek olan altının noksan ayar ve veznde olması, yeniden bir kat' işlemi için darphane harçları ve resimlerine zam olunmasını gerektirmekte, buna başvurulmaması hâlinde de hazinenin alması gereken miktarı gereği gibi alamayacağı ifade edilemektedir. Dolayısıyla keşûfiyyenin sağlanmaması, altın kesilmesinin durdurulması da dâhil olmak üzere başka tebdirleri gündeme getirmektedir.[718] Darphaneden karşılanma tedbirine rağmen, yine de eksik kalırsa Mısır *câize-i hümâyunundan*[719] karşılanması söz konusudur. Vali değişimlerinde hazineye zarar verilmemesi hususunun da önemle üzerinde durulması bu sebeptendir. Taahhüt edilen miktarın ödenmemesi veya eksik ödenmesi vali değişimlerini gündeme getirmektedir.[720]

---

716 BOA, C.DRB. 16/768; BOA, C.DRB. 40/1968-4; BOA, C.DRB. 18/868; BOA, C.DRB. 62/3065; (Cemaziyelevvel 1182/ Eylül 1768) BOA, DVNSMSR.MHM.d 8/603.

717 Tok, *XVII. Yüzyılda Mısır*, s. 31. Ayrıca bkz.: Shaw, *a.g.e.*, s. 100. Kanuni döneminde *hâss-ı vüzerâ-yı Mısır'ın 487 kese-i Mısrî keşûfiyyesi* vardır. Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri* (4. Kitap), s. 533. Uzunçarşılı, kaşif denilen kaza ve nahiye idarecilerinin Mısır Valisi'ne verdikleri keşûfiyye malı paranın 1156/1733'te 207.393 kuruş olduğunu belirtir. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Osmanlı Devleti Maliyesinin Kuruluşu ve Osmanlı Devleti İç Hazinesi", *Belleten*, Cilt: XLII, Sayı: 165, TTK Yay., Ankara 1978, 67-93, s. 81. Küşşafın idareleri altındaki vilayet ve köylerde gereken yerleri tamir etmeleri, Nil'in taşması sonucu oluşacak su baskınları ve zararları gidermeleri, görev ve sorumlulukları arasında yer almaktadır. Yine, idarelerindeki yerlerin taksitlerinin tamamıyla tahsil olunup Hazine-i Amire'ye ulaştırılması da onların sorumluluğudur. Daha detaylı bilgi için bkz.: Barkan, *a.g.e.*, ss. 360-363.

718 Bu husus, Mısır Valisinin gönderdiği tahriratta şu şekilde ifade edilmiştir: "*canib-i mirîye Darbhâne-i Mısır'dan virilmesi mu'tad olan 35 kese-i Mısrî hâsıl olmadığından gayrı bir o kadar dahi zarar ideceği muhakkak ve taraf-ı mirîye kesr ve hasâreti müstelzim idigü mütebeyyin olmağla ya külliyen altın kat'ı men' ve keşûfiyye-i merkûme dahi Hazine-i İrsâliyeden fürû-nihade ve tenzil evânına muhtac ve yahud bu ana dek câri olan resm ve nizam yine müstemir olmak üzere"* (Şevval 1159/ Ekim 1746). BOA, C.DRB. 22/1069.

719 Osmanlı idarî ve malî teşkilâtında, bilhassa yüksek mevkilere tayin edilen kişilerin verdiği aynî ve nakdî çeşitli hediyeler (gelirler) için câize tabiri kullanılmıştır. Ne zaman alınmaya başlandığı tam olarak bilinmese de XVI. yüzyılda bir kanun olarak düzenlendiği söylenmelidir. Dîvân'da görevlendirilenlerin yanı sıra, eyalet tevcihlerinde valilerden, tayin olunan eyaletin gelirine göre bir miktar alınmıştır Mustafa Uzun/ Salim Öğüt, "Câize", *DİA*, Cilt: 7, İstanbul 1993, 28-30, s. 28. Konuyla ilgili ayrıca bakılabilir: Muzaffer Doğan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Makam Vergisi: Caize", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, Sayı: 7, İstanbul 2002, 35-74.

720 Şeyhülbeled İsmail Bey, kaptan paşaya gönderdiği tahriratta kaptan paşanın emval tahsil edilmek üzere Mısır'da bıraktığı kethüdası İsmail Ağa'ya vezirlik rütbesiyle Mısır valiliğinin verilmesini, darphane (50.000 kuruş üzerine 75.000 kuruşluk zam ilave edilerek 125.000 kuruş olan meblağ ile) ve sadrazama (50.000 kuruş)

Ayrıca buyruldular ile herhangi bir vazife verilmesi ve bundan dolayı keşûfiyyede oluşacak herhangi bir noksanlıktan da valiler sorumlu tutulmuştur. Nitekim nâzır atamaları esnasında valilere hitaben yazılmış emirler; bu durumu yakından takip edebilme imkânı sunmaktadır. Buna göre, valiler fermansız ve beratsız (buyruldular ile) şefaat ve rica üzerine Mısır Darphanesi keşûfiyyesinden müstehak olmayan bazı kimselere 40'ar, 6'şar, 100'er ve 150'şer pâre vazife tayin ederek keşûfiyye miktarı vazife ihdas etmişlerdir. Buna rağmen valiler keşûfiyyelerini eksiksiz almaya devam etmiştir. Sahib-i ayarlar ve bazı darphane hademesi, kendilerinin de zarar uğradıklarını bildirerek bu durumun altın ve pârenin ayarının bozulmasına neden olduğunu ifade etmişlerdir. Valiye hitaben; darphaneye nizam verilmesi, buyruldu ile tayin edilen vazifelerin kaldırılması, eğer daha sonra yine buyruldu ile vazife verilecek olur ise, bunun valinin kendi zamanına ait keşûfiyyeden karşılanması, kendinden sonra olan valilere sirayet ve tecavüz etmemesi, azliyle halefi zamanında darphaneden bir akçe dahi verilmemesi emredilmiştir. Zira darphane faizi Mısır valilerinin zaruri masraflarına mahsustur. Şefaatle bazı kimselere vazife verilmesi mahzurlu ve kanundışı kabul edilmiştir. Ayrıca darphane gelirinin (arzına) telef olmaktan korunması ve eski nizama dönülmesi mühimdir. Nizamın daima gözetilip gereğince hareket edilmek üzere 1761'de Mısır ruznamçesine, baş muhasebe ve darphane defterlerine kaydedilerek hilafından kaçınılması buyrulmuştur.[721]

Yaklaşık 4 yıl sonra darphane nezaretine tayin yapılmış, 67 tarihinden beri buyruldu ile yapılan vazifelendirmelerin kaldırılması ve nizam verilmesi için 1174 yılında çıkarılan hatt-ı hümâyuna atıf yapılmıştır. Buna göre; "*valilerin darbhâne keşûfiyyesinden verdikleri vezâyif kendü zamanlarının keşûfiyyesine maksûr olub kendüden sonra olan valilere sirayet ve tecavüz etmeyüb bu mazarrat-i hadisenin men' ve def'i ve nizam-ı kadîmin vikâyesi levâzimât-ı ahvâlden idigü*" ifade edilerek Mısır Darphanesi'nin nizamının istikrarı için dergâh-ı mualla kapıcıbaşılarından sabık Çavuşbaşı Ahmed'in bir başka emirle Mısır Darphanesi'ne nâzır tayin edildiği bildirilmiştir. Söz konusu tarihte gönderilen emirden sonra, o ana gelinceye dek valilerin buyruldusu ile herhangi bir vazife verilmişse ilgası emredilmiş, emir yazılmadığı müddetçe keşûfiyyeden yeniden kimseye vazife verilmemesi buyrulmuştur. Nâzırla gönderilen bu yeni emrin ulaşması ile, Mısır Darphanesi'nden Mısır valilerine mahsus olan Mısır ceziresi keşûfiyyesinden verilmek üzere, taraf-ı hümâyuna ait

malum miktarda hizmet edeceğini bildirmiştir. Abdi Paşa'nın azliyle yerine İsmail Ağa'nın tayin edilmesi uygun görülmüştür. (1203/1789) BOA, HAT 1380/54445/1. Ayrıca bkz: BOA, AE.SABH.I 17/1489.

[721] (Ramazan 1174/ Nisan 1761). BOA, DVNSMSR.MHM.d 7/725.

olan darphane irad ve masrafının telefinden muhafazası gereği bildirilmiştir. Bunun padişah arzusu olduğu dile getirilerek ruznamçe ve darphane defterlerine kaydı emredilmiştir.[722]

Darphane eminleri, 1719'da darphane için iltizam bedeli olarak yıllık 45 kese keşûfiyye vermektedir.[723] Valilerin 45 kese olarak tayin edilen keşûfiyyelerinin[724] bir kısmı darphane mülhakatından olup ifraz olunan ve vali tarafından zabtı ferman buyurulan kalhane ve tamgay-ı sim, mankur faizi ve fildişi gümrüğü mukâtaalarına aittir. Darphane mukâtaasına ait keşûfiyye-i sağir malının[725]; Kalhane Mukâtaası, mankur faizi, tamgay-ı sim faizi ve Fildişi Gümrüğü mukâtaalarının senevi hâsıl olan mallarından sağlanan toplam, darphanenin asıl keşûfiyyesi olan 45 Mısrî kese akçenin ilk kısmıdır. Kalan kısım ise darphane faizinden karşılanmaktadır.[726] 1137/1724'te ödenmesi beklenen bu miktarın 21 kese akçe olduğu ve fakat söz konusu miktar hâsıl olmadığı için câize-i hümâyun akçesinden mahsup olunmasına karar verilmiştir.[727]

1144'te valilerin muayyen keşûfiyyeleri 34,5 Mısrî kesedir [728] ve altın kat'ının ayar ve vezne mugayir kesilmek istenmesi nedeniyle yasaklanması üzerine vazife sahiplerine verilecek senelik 7344 kuruş cedid pâre faizinden karşılanıp valilerin yıllık 34,5 kese keşûfiyyelerinin ise Mısır Hazinesi'nden gönderilen evrakı bahasından verilmesi kararlaştırılmıştır.[729] Altın kesilmesinin yasaklandığı 1177'de de bu hususa dikkat çekilerek cedid pâre faizinden vazifelilerin aylıklarının ödenmesi; 34,5 kesenin, altın kat'ının

[722] (Safer 1179/ Temmuz 1765). BOA, DVNSMSR.MHM.d 8/346.
[723] Sahillioğlu, *Bir Asırlık Osmanlı Para Tarihi*, s.114.
[724] Bu miktar dönem dönem vali itirazlarına neden olmuştur. Özellikle daha fazla ayar ilavesiyle ve düşük veznde para basılma talep ve uygulamaları valileri bu hususta merkezle irtibat kurmaya itmiştir. Kahire Darphanesi'nde altınların öteden beri 17-18 kırat olarak kestirilip bu suretle eminlerin 45 kese keşûfiyyeyi verdikten sonra taraflarına faiz de temin etmekte iken, kendisine Kahire valiliği verildikten sonra hatt-ı hümâyun gereğince tamamıyle 23 kırat altın kestirmekte ve eminlerin bundan zarar görmekte olduklarına; bu yüzden ya kıratın 22'ye indirilmesi yahut keşufiyyenin affına dair Mısır Muhafızı/Valisi Ali Paşa, imzalı bir tahrirat göndermiştir. (Zilhicce 1131/ Kasım 1719) BOA, C.DRB. 46/2287. İnceleme ve değerlendirmeler yapılarak; 23 kırat kesildiği takdirde; 45 kese keşûfiyyenin edasını sağlayacak kadar darphane faizi çıkarılamayacağı düşünülmüştür. Bu sebeple, Mısır'a mahsus olarak zincirli altının 22 kırat olarak kesilmesine müsaade edilmiş, ancak daha noksanına izin verilmemiştir. (Zilhicce 1131/ Kasım 1719) BOA, D.BŞM. 2085/064. Ayrıca bkz.: BOA, DVNSMSR.MHM.d 3/50. Valiler harç veya rüsum koymanın darphaneye girecek maden miktarını sıkıntıya düşüreceği için darphanede kesilecek altınların ayarına zam yapılması, aksi hâlde, keşûfiyyenin ödenmesinde zorluk yaşanacağı bahanesiyle, yüksek kıratlı altın kesmek istemediklerini dile getirirlerdi. (2 Şaban 1159/ 20 Ağustos 1746) BOA, C.DRB. 22/1069.
[725] Darphane mukâtaasının keşufiyye-i sağir malına 1128/1716'da iradının fazla olması nedeniyle 5 Mısrî kese zam yapılmıştır. (Ramazan 1129/ Eylül 1717) BOA, DVNSMSR.MHM.d 2/399; BOA, DVNSMSR.MHM.d 2/400.
[726] (Muharrem 1137/ Ekim 1724) BOA, DVNSMSR.MHM.d 3/453; (Zilhicce 1138/ Ağustos 1726) BOA, DVNSMSR.MHM.d 3/685.
[727] (Muharrem 1137/ Ekim 1724) BOA, DVNSMSR.MHM.d 3/453. Ayrıca bkz.: (Zilhicce 1138/ Ağustos 1726) BOA, DVNSMSR.MHM.d 3/685.
[728] 1159/1746 seneli kayıtta 35 Mısrî kese olarak ifade edilmiştir. BOA, C.DRB. 22/1069.
[729] (29 Zilkade 1177/ 30 Mayıs 1764) BOA, C.DRB. 23/1116.

yasaklanması mukabili irsâliye hazinesinden alınması kararlaştırılmıştır.[730] Hatibzade Ahmed Efendi darphane nâzırı tayin edilince, altın kesilmesi için izin talep etmiş ve bu suretle yapılan inceleme neticesinde; Mısır'da darp olunan altının ayarının bozuk olmasına önemli bir sebep de valilerin keşûfiyyesini daha fazla zimmete geçirme gayeleri ile nezaret işini yeterince korumamaları görülmüştür. Bu sebeple bozuk altın kesilmesine sebebiyet verenlerin görevden alınmaları ve valilerin 34 kese keşûfiyyesinin de Mısır cizyesinden verilmesi şartıyla altın kesilmesine müsaade edilmiştir. Bununla birlikte; darphane faizine valiler taarruz etmeyecek; nâzır tarafından idare olunup amele ücreti, hademe avâidi, mutad masraflar çıkarıldıktan sonra nâzır tarafından İstanbul'a gönderilecektir.[731]

Keşûfiyye için cizyeden tahsisat yapılması, aslında 4 mukâtaa gelirine ne olduğu sorusunu gündeme getirmektedir. 1180'de Ahmed İzzet Efendi yeni darphane nâzırı tayin edildiğinde; Hatibzade Ahmed zamanındaki kayıtlar ile valilerin mabeyn hesapları defterleri ve bazı takrirlerden valilerin yıllık keşûfiyyelerinin 34,5 akçe olduğu ve tashih edilip Hazine-i Amire'deki baş muhasebe defterleri yeterince araştırılmadan söz konusu miktar Mısır Hazinesi irsâliyesinden tahsis edilmiştir. Fakat o dönem Mısır Hazinesi'nin gelir-giderlerini tahrir ederek İstanbul'a gelen baş muhasebe kâtiplerinden Hafız Mehmed Mısır Darphanesi'nin valilerce zabt ve idaresi karşılığında Mısır Hazinesi'ne darphanenin keşûfiyye-i kebir malından diye 23 kese 5.247 pâre irad kayd olunmak üzere Mısır ruznamçesine kaydedildiğini bildirmiştir. Tahrir defterinde de bu şekilde yazıldığı görülmüştür. Mısır Valisi cizyeden tayin olunan 34,5 kese akçeyi mirîden, darphanenin zabt ve idaresi karşılığında kendisine tayin olunmuş zannederek, bu meblağdan iktiza eden 23 kese ve küsur pâre hazine keşûfiyyesini edada muhalefet göstermektedir. Bu sebeple 1137/1724 tarihinde; senede 6 Mısrî kese akçe malı olan Kalhane Mukâtaası ve 6 Mısrî kese malı olan mankur faizi ve 10 Mısrî kese akçe malı olan tamgay-ı sim faizi ve 2 Mısrî kese akçe malı olan Fildişi gümrüğü mukâtaalarının toplam yıllık hâsılı olan 24 kese akçe darphane mukâtaası dışında, kalan 21 kesenin darphane faizinden karşılanması, ancak yeterli olmadığı için câize-i hümâyundan mahsup olunması düzenlemesine bakılmıştır. Tahrir defterinde 23 kese ve küsur pâre darphane keşûfiyyesi, mirî irad olmak üzere yazılmış, tamga ve kalhane diye de 10.400 pâre kaydedilmiştir. 1137/1724'te 45 kese akçe karşılığı olarak her sene 4 adet mukâtaanın 24 kese malı keşûfiyyeye tahsis kılınmıştır. 1177 tarihinden beri ise vali keşûfiyyesi olarak cizyeden tayin edilen 34,5 kese akçeden, cedid tahrir defterinde

[730] (29 Zilkade 1177/ 30 Mayıs 1764) BOA, C.DRB. 23/1116.
[731] (Safer 1179/ Temmuz 1765) BOA, DVNSMSR.MHM.d 8/343. Ayrıca bkz.: (1180/1767) BOA, DVNSMSR.MHM.d 8/475.

mirî keşûfiyye olmak üzere dâhil olan 23 kese ve küsur pâre çıkarıldığında kalan 11 kese akçenin keşûfiyye-i sağir namıyla valilere verilmesi gerekmektedir. 1180'de 4 adet mukâtaanın kimler tarafından işletildiği ve iradını kimlerin aldığı, tahrir defterine neden dâhil edilmediği hususunu nâzırın araştırması istenmiştir. Bunun için muhasebe defterleri incelenecek, hâsılatlar beyan edilip yazılacaktır.[732] 34,5 kese akçeden 23 kese ve küsur pâre keşûfiyye-i darphane olmak üzere valiler tarafından Mısır Hazinesi'ne teslim olunup irsâliye hazinesine eklenmesi, 11 kesenin ise valiye ait faiz olmak üzere valilere verilmesine hükmedilmiştir.[733]

Önceden 16 kese malı olan kalhane ve tamgay-ı sim mukâtaalarının 1155 senesinde Yahya paşa zamanında 10,5 kese keşûfiyye-i sağire ve 10.400 pâre Mısır Hazinesi'ne verilmek üzere Yeniçeri Ocağı ihtiyarlarından Abdullah Kethüda'ya satılmış ve Mısır ruznamçesne kaydedilmiştir. Fakat mahlûl olunarak bir hissesi maktu Osman Bey'den mahlûl olarak padişaha ait ve diğer kısımlar ise 7 kişi üzerinde kalmıştır. Gerekli senetler İstanbul'a gönderilmiş ancak, Fildişi Gümrüğü'nün dâhil olmamasına binaen yapılan inceleme ile Fildişi'nden Gümrük olunduğu öğrenilmiştir. 45 kese asıl keşûfiyyeden iki mukâtaanın 10,5 kese akçe malı tayin ve ayrıca 34,5 kesesi cizye irsâliyesinden tahsis kılınmıştır. 1181/1767'de darphane tarafından zabt edilip 10,5 kesenin de cizye irsâliyesinden tayin ile keşûfiyyeye eklenmesi gerekmiştir. Padişaha ait (haslıca) mukâtaalar olmasından dolayı darphane tarafından zabtı oldukça önemsenmektedir. Yapılan toplantı neticesinde; Kalhane ve tamgay-ı sim mukâtaalarının 10,5 keseye satılmasından devlet için 5,5 keselik zarar söz konusu olduğuna kanaat getirilmiştir. Buna göre; mutasarrıfların üzerinden alınarak idare ettikleri tarihten (1155'ten) beri tenzil olan 5,5 kese toplamı tasarruf sürelerinde zimmetlerinde 150 keseye yakın bir meblağ kalmış olacağı hesap edilmiştir. Verdikleri muaccele ve vazifelerine takas ve mahsub olunup; Kalhane, tamgay-ı sim ve Fildişi Gümrüğü mukâtaalarının darphane tarafından zabtına karar verilmiştir. Kalhane ve

[732] (Şevval 1180/ Mart 1767) BOA, C.DRB. 58/2873. Ayrıca bkz.: BOA, DVNSMSR.MHM.d 8/471; BOA, C.ML. 180/7620.

[733] (Şevval 1180/ Mart 1767) BOA, C.DRB. 58/2877. Ayrıca bkz.: BOA, DVNSMSR.MHM.d 8/472; (1182/ 1769) BOA, C.DRB. 40/1968-4. 1178 senesine mahsuben Kahire'den Ceyb-i Hümâyun'a gönderilen Mısır Hazinesi'nde 24 kese 12.500 pâre Mısır valisinin keşûfiyyesi için Mısır Darphanesi tavizi; nâzır tayin edilip 23 kese dîvân-ı keşûfiyye ve 11 kese vali keşûfiyyesi irsâliye malından hatt-ı hümâyunla havale edilmiştir. 1179/1766 senesine mahsuben yine 24 kese 12.500 pâre gönderilmiş; bu defa 1178 senesi gibi havale olunmuş, ama hazine malından olan cizye malı başka mahalle havale olunduğu için irsâliye malından kendi buyruldusu ile Hamza Paşa almıştır. (5 Şaban 1181/ 27 Aralık 1767) TSMA No: 169/2-4. Darphane eminlerinin, Paşa'ya (vali) menasıbdan aldıkları gelirleri mukabilinde yıllık ödedikleri keşûfiyye miktarının 1796 senesinde 11 kese (tüm kese 25 bin pâre) ve 7.251 pâre olduğu belirtilmektedir. Leyla Abdullatif Ahmed, *el-İdaretü fî Mısr fi'l-Asri'l-Osmânî*, Ayn Şems Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kahire 1978, ss. 90-91'den naklen; es-Sawy, *a.g.e.*, s. 250.

tamgay-ı sim mukâtaalarının 10,5 kese keşûfiyyesi Mısır cizyesi irsâliyesinden tayin edilmiştir. Darphane keşûfiyyesinin de 45 kese akçeye tamamlanmasına karar verilmiştir.[734]

3.4. Sikke Basımı Dışında Kahire Darphanesi Giderleri

Darphanelerin temel vazifesi devletin belirlediği sınırlar çerçevesinde ve piyasanın ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde para arzını karşılamak, bu sebeple sikke basmaktır. Bunun yanında darphaneler çeşitli maaş ve ücretlerin verilmesi, bazı masrafların karşılanması hususunda da görevlendirilmiştir. Kahire Darphanesi'nin para basımı dışındaki etkinliği aşağıda ifade edilmiştir.

Kahire Darphanesi'nin faizinden olmak üzere bazı ulema ve kimselere vazife ve ücret adıyla ödemeler yapıldığı görülmektedir. Bunlar daha ziyade ulema ve suleha için yapılmaktadır. Darphaneden, cizyeden veya irsâliyeden verilecek bu paraların dönem dönem yasaklarla karşılaştığı görülmektedir.

Darphane çalışanı olmayan ve sikke basımından bağımsız olarak yapılan bu ödemelerin vali buyruldusu ile yapılanlarının iptali ve darphane faizine zarar verdiği gerekçesiyle irsâliyeden karşılanması kararları alınmaktadır. Nitekim; 1179/1766 senesindeki bir emirde darphanede altın imal oldukça bundan önce valiler tarafından, keşûfiyyelerinden verilmek üzere Kahire beldesinde sakin olan bazı şeyhler için vazife tayin edildiği görülmektedir. Çıkarılan hatla vazifeler kaldırılmış, ancak vazife verilenlerin Hanefi, Şafi ve Hanbeli müftüler olmaları, ihtiyar olmaları, ayrıca başka gelirleri olmamasından dolayı darphaneden kesilen vazifeler yerine ömürlerinin sonuna kadar olmak

[734] (Cemaziyelahir 1181/ Kasım 1767) BOA, DVNSMSR.MHM.d 8/517. Ayrıca bkz.: (Cemaziyelahir 1181/ Kasım 1767) BOA, C.ML. 180/7620; (Safer 1182/ Haziran 1768) BOA, DVNSMSR.MHM.d 8/575; (Cemaziyelevvel 1182/ Eylül 1768) BOA, C.DRB. 16/768; (Cemaziyelevvel 1182/ Eylül 1768) BOA, DVNSMSR.MHM.d 8/603. Mısır ruznamçesinden müretteb olan mevacibler ve diğer mirî masraflar için darphaneden yıllık 3 taksitle keşûfiyye olarak verilen 23 kese ve 131 kuruş 8 pârenin, bazı nafile vazifeler için vali tabilerine tahsis edilmiş avâidât ve masrafların ortadan kaldırılması için Hatibzade Ahmed Efendi'nin inhasıyla emir çıkarılmıştır. Ruznamçeye verilen keşûfiyye cizye malı fazlasından karşılanmak üzere nizama bağlanmıştır. Darphane Emini Ziver İbrahim; bunlara rağmen, maktul Ali Bey ve Ebuzzeheb Mehmed Bey'in nizama aykırı hareket ettiklerini tahririnde belirtmiştir. Buna göre; cizye malı fazla vermesine rağmen masrafları karşılamaya yetmediği gerekçesiyle, darphane keşûfiyyesinden ilk taksitini Ziver İbrahim'den talep etmişlerdir. Ziver İbrahim buna, düzenlemeye bağlı kalarak direnmiş olsa da keşûfiyye irsâliye hazinesinden havale ve tayin buyrulursa alacakları meblağı darphaneye devir-teslim etmek şartıyla bir kıt'a buyruldu ile 193.416 pâreyi almışlardır. (13 Safer 1190/ 3 Nisan 1776) BOA, C.ML. 180/7620. 1180'deki emrin gerekçeleri ve verilen nizam şayet 23 kese ve küsur pâre Mısır Hazinesi'ne teslim olunmayıp vali zimmetinde kalmışsa kaide üzerine tahsil edilmesi istenmiştir. Söz konusu miktarın ruznamçeye teslimi ve bu suretle irsâliye hazinesine noksan getirilmemesini içeren 1180 senesi Şevval'inde çıkarılan emrin, baş muhasebeden çıkarılarak gerektirdiği şekilde işlem yapılması emredilmiştir. (Rebiülevvel 1190/ Mayıs 1776) BOA, DVNSMSR.MHM.d 9/96.

üzere İrsaliye Hazinesi'nden veya cevali malından (cizyeden) para verilmesi için padişahtan berat istenmiştir. İrsaliyeden veya cizyeden tayin edilecek paraların hayatlarında kendilerine mahsus olması, vefatlarında mahlûllerine tevcih olunmaması şartıyla her birine başka başka berat verilmesi Darphane Emini Ahmed Ağa tarafından ilam edilmiş, cizyeden tevcihi telhis olunmak üzere ferman çıkarılmıştır. Cizye kaleminden hesap olunan vazife miktarları akçe hesabıyla günlük 424,5 akçe, senelik 1251 kuruş olmak üzere vazife tayinleri yapılmış, cizye kalemine kayd ile cizyeden tahsiline karar verilmiştir.[735] Aşağıdaki tablo, darphaneden buyruldu yoluyla tahsis edilmiş bazı vazifeleri göstermektedir.

Tablo 10. Vali buyruldusu ile verilmiş vazife miktarları (yevmiye)[736]

Beyyumî Şeyh Ali Efendi'ye	40 pâre
Şeyh Mehmed Efendi-i el-Hafnavi''ye	30 pâre
Şeyh Hasan Efendi-i Tunusi	25 pâre
Şeyh Ahmed Efendi bin Şeyh Ahmed Cevheri'ye	12 pâre
Veled Şeyh Ahmed Cevheri'ye	20 pâre
Diğer Şeyh Ahmed Cevheri oğlu Şeyh Abdülfettah Efendi'ye	8 pâre
Şeyh Hasan Müftü-i Hanefi'ye	6,5 pâre

Muhtelif zamanlarda Mısır valileri tarafından darphaneden, Mısır cevalisi olarak ifade edilen cizye malından ve Suveyş Gümrüğü malından vazife tayin ettirenlerin olduğu görülmektedir. Bunların vefatları sonrasında vereselerinin vazife talebinde bulunması nedeniyle; söz konusu bu üç mukâtaanın gelirlerinin mirî masraflarını karşılamadığı gerekçesiyle vüzerâ buyruldusu ile vazife tayin edilmemesi kararlaştırılmıştır.[737]

Kahire Darhanesi'nde tedris yapıldığı, buna bağlı olarak bazı ücretler talep edildiği görülmektedir. Eski Şeyhü'l Harem Şeyh Cevher Ağa vefat edince boşta kalan tedris yevmiyesini (60 pâre), Şeyh Salim bin Mesud Ezheri, Buhari tedrisi mukabilinde vazife olmak üzere kendisine tayin edilmesini talep etmiştir.[738] Mısır Darphanesi'nden tahsisatı

[735] (20 Ramazan 1179/ 2 Mart 1766) BOA, C.DRB. 32/1585. 1182 senesinde, ulemadan ile Seyyid Ali Efendi'ye cizyeden verilmek üzere yevmiye tahsis edilmesi talebi söz konusu olmuştur. Ancak daha önce cizyeden meşayihe verilen yevmieyelrin de tahkik edilmesi üzere yevmiye tahverilen BOA, DVNSMSR.MHM.d 8/617.
[736] BOA, C.DRB. 32/1585.
[737] (Rebiülahir 1205/ Ocak 1791) BOA, C.ML. 69/3185.
[738] (21 Rebiülevvel 1208/ 27 Ekim 1793) BOA, AE.SSLM.III 141/8555.

olan Şeyh Mustafa vefat ettiğinde de, mahlûlünden Cevher Abdullah Ağa'nın ittiba'larından dört kişiye (İbrahim, Mehmed, Hasan ve Mustafa) yevmiye tahsis edildiği anlaşılmaktadır. Buna göre 100 pâre, 4 kişi arasında 25'er pâre olmak üzere pay edilmiştir.[739]

Yemen sadatından olup Mısır'da ikamet eden, kamus şerh eden ve hadis okutmakla meşgul olan Murteza Efendi'ye de başka bir yere gitmemesi şartıyla ve vefatında hazineye kalmak üzere darphane faizinden yevmiye 150 pâre vazife tahsisi istenmiştir.[740] Murteza Şerif Efendi vefat ettiğinden 150 pâre yevmiyesi mahlul kalmış, tamamen ya da bir miktarının Maliki Müftüsü olan Ezheri Efendi'ye bağlanması talep edilmiştir. Ezheri Efendi'ye Mısır Darphanesi'nden 40 pâre yevmiye, kürk ve 500 kuruş harçlık verilmesine karar verilmiştir.[741]

Ulemadan Ahmed es-Settari Efendi'ye darphaneden tahsis edilmiş 10 pâre yevmiyenin Bulak Gümrüğü'ne nakledilmesi üzerine, darphane defterlerinde kaydı olduğunu belirterek yeniden kendisine senet verilmesini talep ettiği görülmektedir.[742] Hacı İbrahim bin Ahmed Bey de Darussaade Ağası Dairesi'nde Oda Lalalığı yapan Ali Ağa'ya gönderdiği mektupta Mısır'da Hasan Bey'in zulmüne maruz kaldığını ve emlak ve eşyasının yağma edildiğini dile getirmiştir. Buna göre; bazı ulema ile birlikte ilimle meşgul olurken Hasan Bey tarafından zulme uğradıklarını, mal ve emlakına el konulduğunu, yaklaşık 15 kişi kadar olduklarını belirtmiştir. Aile fertleri de olmak üzere zor durumda olduklarından bahsederek cevaliden ya da darphaneden 1.000 akçe verilmesini, eğer bu miktar fazla gelirse uygun görüldüğü kadar inam ve ihsan buyrulmasını istemiştir.[743]

[739] (Muharrem 1208/ Ağustos 1793) C.DRB 14/674.
[740] (11 Şevval 1192/ 2 Kasım 1778) BOA, C.MF. 74/3676. Benzer şekilde Mısır ulemasından es-Seyyid Hasan ibn Ali'ye Mısır Darphanesi'nden günlük 20 pâre tahsis edilmesi hakkında bkz.: (28 Şevval 1208/ 29 Mayıs 1794) BOA, C.MF. 19/906.
[741] (1205/1791) BOA, HAT 200/10226. Ezher ulemasından Ahmed Efendi'nin evladları Seyyid Mehmed, Seyyid Ahmed, Seyyid Mustafa ve Tilmizi Şeyh Bedevi Efendilere, Abdulvahab Efendi mahlûlünden ve darphaneden almak üzere 100 pâre yevmiye tahsis edilmiştir. (1206/1792) BOA, HAT 209/11213.
[742] (5 Şaban 1206/ 29 Mart 1792) BOA, C.MF. 2/86.
[743] (Rebiülahir 1212/ Eylül 1797) TS.MA.e 315/56.

SONUÇ

Osmanlı Devleti Mısır'ı ele geçirip hâkimiyet kurduktan sonra, birtakım idarî düzenlemelerle birlikte burada kendi idaresini tesis etmiştir. Bu süreçte, Kahire'de Osmanlı öncesinde de faaliyet gösteren Kahire Darphanesi, faal hâlde bırakılarak para piyasasında etkin bir rol üstlenmiştir.

Bu çalışmada; Kahire Darphanesi'nin para piyasasındaki etkinliği, kurumun idarî yapısı ve sikke basım süreci ele alınarak değerlendirilmiştir. Osmanlı Devleti'nin İstanbul'da ve egemen olduğu tüm coğrafyalarda olduğu gibi Kahire'de de para politikasına bağlı kalmaya çalıştığı görülmektedir. Ancak Mısır'ın merkezden uzak ve köklü bir geçmişe sahip olması, nedeniyle bunun tesisinde oldukça zorlandığı anlaşılmıştır. Mısır Afrika sınırları içerisinde olup Ortadoğu'nun önemli medeniyet merkezlerinden biridir. Dolayısıyla eski bir siyasî ve ekonomik tarihe sahiptir. Mısır'da, Osmanlı Devleti'nin merkezîleşme çabasının bazı güçlüklerle karşılaşması pek tabiidir. Mısır'ın ekonomi potansiyeli ve idarî zümrelerin güçlü duruşu; Osmanlı merkezî yönetimi ile Mısır yerel güçlerinin malî rekabetine sebep olmuş, bunun önemli bir yansıması da doğal olarak sikke basım sürecinde hissedilmiştir.

Kahire Darphanesi; İstanbul'da basılanların aksine, düşük ayar ve ağırlıkta sikke basarak esnek hareket edebilme çabasını, merkezden uzaklık ve maden arzına dayalı olarak meşrulaştırmaya çalışmıştır. Fakat devlet, pek çok evrakta da görüldüğü üzere darphaneyi, Darphane-i Amire olarak isimlendirip ayrıca görevlendirmeleri merkezden yaparak ve sikkenin kıymetini tayin ederek buna uygun hareket edilmesini istemiştir. Bu da onun, Kahire Darphanesi'ni merkezî bir politikanın parçası olarak konumlandırdığını ifade etmesi bakımından önemlidir. Bu açıdan yukarıda bahsedilen rekabet, devlet kontrolünü tetikleyici önemli bir unsur olmuştur. Bu kontrol; müessese olarak bakıldığında Kahire Darphanesi'ne merkezden yapılan tayinler ve bu suretle işleyişin denetimi ile kendisini daha çok göstermiştir.

İdarî yapılanma ve sikke basım sürecinde etkin olan görevliler; arşiv kaynaklarının sunduğu veriler ve çeşitli telif çalışmalarla izah edilmiştir. İstanbul Darphanesi'ndeki bazı görevlilerin karşılığı olan Kahire Darphanesi çalışanlarının coğrafyanın bir getirisi olarak

daha yoğun bir şekilde Arapça terimlerle isimlendirildiği görülmektedir. Darphane idaresinde ve pek çok görevlinin tayin ve azlinde etkili olan eminler merkezin kararıyla tayin ediliyor ve sikke basım sürecinin en önemli sorumlularından sahib-i ayarlar ve diğer nâzırların etkinliği ile sikke basımı kontrollü bir şekilde gerçekleşiyordu. Bu aşamada; görevli suistimallerinin sikkelerin ayar ve ağırlıklarında meydana gelecek herhangi bir fark veya bozukluğu etkilemesi, görevli tayinlerinin ve denetiminin ehemmiyetini göstermektedir. Bu sebeple herhangi bir ihmali bulunanlar görevden alınıyor, görevinde kusuru bulunmayanların ise yeniden tayini mümkün olabiliyordu. Merkezden görevlendirme yapılması ise kontrolün sağlanmasına hizmet ediyordu.

Sikke basım süreci; teknik kısımlarla birlikte merkezden gönderilen emirler çerçevesinde para tarihine de hizmet edecek şekilde ele alınmıştır. Sikke basım aşamaları teknik terimler de göz önünde bulundurularak değerlendirilmiştir. Burada konunun izahını zorlaştıran ve bazı karanlık noktalar kalmasına neden olan husus, darphanenin emisyon hacmini gösteren yeterli belgeye ulaşılamamış olmasıdır. Ancak bu; merkez ve Kahire Darphanesi arasındaki sikke anlaşmazlığını analiz etmeye engel teşkil etmemiştir. Mısır'ın sikkeleri, ayar ve vezn durumları bakımından merkezden gönderilen emirlere aykırı olarak çıkarıyor olması siyasî ve ekonomik geçmişinden güç aldığını göstermesi bakımından önemlidir.

Sikke basımının temel aşaması maden teminidir. Sikke kesmek üzere gerekli madenin bir kısmı Sudan'dan temin ediliyor, ancak önemli bir kısmı ise piyasadan toplanan sikkelerden karşılanıyordu. Bu aşamada madenin İstanbul'un tespit ettiğinden farklı olarak fiyatlandırıldığı, sikkelerin rayiç değerlerine çoğu zaman bağlı kalınmadığı anlaşılmaktadır. Gerekli ayrıştırma işleminden sonra külçe hâline getirilen maden kalıpları, içine belli ayarlar ilave edilerek sıralı bazı aşamalardan geçiyor, en son aşamada ise sikke vasfı kazandırılmak üzere yazı ve şekillerin işlendiği darp edilme sürecine ulaşıyordu. Burada kullanılan kalıp ve numuneler merkezden gönderilmekte, dolayısıyla devlet tarafından, sikkelerin Mısır'da da İstanbul'dakilere uygun olarak belirli ölçülerde basılması istenmektedir.

Para piyasasında dengeli bir politika takip etmeye çalışan, bunu yaparken de yerli sikkelerin ayar ve ağırlıklarında birlik çabasında olan Osmanlı Devleti, para arzının önemli bir kısmını karşılayan Kahire Darphanesi ile bu bağlamda ciddî bir anlaşmazlık içindedir. Bir taraftan Mısır'a doğru tüccarlar tarafından yapılan maden akışı, diğer taraftan darphanenin tutumu, devleti piyasa dengesini kurmak adına kimi zaman Mısır'ın isteklerine

uymak durumunda bırakmıştır. Ancak özelikle idarî görevlilerin merkezden gönderiliyor olması, Kahire Darphanesi'ni bir devlet kurumu olarak vasıflandırıp sınırlarını belirlemiştir. Her ne kadar görevlendirmeler İstanbul'dan yapılıyor olsa da merkezden uzakta bulunuyor olması Mısır'ın sikke basım sürecinde kontrolünü oldukça zorlaştırmaktadır. Bu ise devletin, bozuk sikkeler nedeniyle para politikasında birlik sağlamasına mâni olmaktadır. Pek çok kararda görüldüğü üzere; merkezde basılan sikkelerin Mısır'a doğru akışı ve burada bozuk ayarda sikke darp ediliyor olması, piyasada düşük veznli ve bozuk sikkelerin çoğalmasına neden olmuştur. Osmanlı coğrafyası, bir kısır döngüye bağlı olarak yüksek veznli ve tam ayarlı sikkelerin merkezden Mısır'a doğru tüccarlar yoluyla ulaşmasına sahne olmuştur. Devletin tüm çabasına rağmen süreklilik arz eden bu durum, Mısır valilerinin gelirleri artırma ve darphane çalışanlarının şahsî kazanç sağlama girişimlerinin bir neticesi görünmektedir.

Darphanenin malî açıdan izahına çalışılmış, hazine ile ilişkisi dolaylı da olsa anlatılmıştır. Bu amaçla; Darphane'nin gelir ve gider durumu, irsâliye hazinesi değerlendirilmiştir. Darphanedeki görevlilerin ücretlendirilmesine bakıldığında ise bir kısım sabit ücretler dışında, bazı ödemelerin basılan para türüne göre değişiklik arz ettiği tespit edilmiştir. Altın ve gümüş sikke darp edilirken verilen ücretler, sikke darbı için temin edilen bazı mühim malzemelerin fiyatları burada yer almaktadır. Darphane sermayesi adıyla kullanılan miktarın varlığı ve idareci değişimlerinde halef-selef arasında el değiştirmesi darphanenin darp işlerinin devamlılığı için önemli bir unsur olarak kabul edilmiş, bu suretle de devir-teslim esnasında tespitine ehemmiyet gösterilmiştir. İadesi yapılmayan veya aktarılmayan sermaye miktarının, yeni tayin edilen görevlilerce tespiti gerekmektedir. Çünkü maden temini dolayısıyla sikke basımı sermayenin varlığına bağlıdır. Darphanenin; ilişki ağının yanında, darp faaliyeti dışındaki bazı görevlerinin de bahsedildiği son bölümde darphane çalışanı olmayan bazı kimselere çeşitli ödemeler yapmakla da yükümlü kılındığı görülmektedir.

Sonuç itibarı ile; Kahire Darphanesi; kurumsal olarak İstanbul Darphanesi'ne benzer bir yapılanma ile bir devlet müessesesi olarak görünmekte, fakat sikke basım sürecinde çoğu zaman, merkezin kararlarına uygun hareket etmemesi yönüyle dikkat çekmektedir. Mısır'ın siyasî geçmişi ve malî durumu elbette bu durumun temelinde yatan önemli bir unsur olarak kabul edilebilir. Valilerin gelirleri artırma çabası, tüccarların ve darphane çalışanlarının çıkar kaygısını göz önünde bulundurmak meseleyi anlaşılır kılmaya yardımcı olmaktadır.

Devletin tüm bunlara rağmen kontrolü sağlama mücadelesi ise; merkezden uzak olunması ve sikke darbının coğrafî şartlardan etkileniyor olması gerçeği ile karşılaşmış, dolayısıyla bu mücadele devamlılık göstermek durumunda kalmıştır. Neticede Kahire Darphanesi'nin; gerek çalışanları gerek görev alanı itibarıyla ele alındığı bu çalışmada, malî açıdan Osmanlı-Mısır arasındaki rekabet alanlarından biri olduğu, ancak sonuç itibarıyla devlet kurumu vasfından uzaklaşamadığı anlaşılmıştır. Osmanlı para piyasasını çıkardığı bozuk sikkelerle bir hayli olumsuz etkileyen Kahire Darphanesi'nin bu tutumu, para politikasının uygulanma alanında önemli bir sorun teşkil etmiştir. Burada basılan sikkeler, özellikle XVIII. asır boyunca, sikkelerde denklik arayan bir sistem için tedavülde ciddî sıkıntılara yol açmıştır.

KAYNAKLAR

Arşiv Kaynakları

-BOA

Defterler

BÂB-I ASÂFÎ:
Mısır Mühimmesi Defterleri:

DVNSMSR.MHM.d 1/2; DVNSMSR.MHM.d 1/9; DVNSMSR.MHM.d 1/14; DVNSMSR.MHM.d 1/23; DVNSMSR.MHM.d 1/67; DVNSMSR.MHM.d 1/73; DVNSMSR.MHM.d 1/74; DVNSMSR.MHM.d 1/75; DVNSMSR.MHM.d 1/76; DVNSMSR.MHM.d 1/77; DVNSMSR.MHM.d 1/112; DVNSMSR.MHM.d 1/242; DVNSMSR.MHM.d 1/448; DVNSMSR.MHM.d 1/453; DVNSMSR.MHM.d 1/455; DVNSMSR.MHM.d 1/477; DVNSMSR.MHM.d 1/579; DVNSMSR.MHM.d 1/612; DVNSMSR.MHM.d 2/9; DVNSMSR.MHM.d 2/399; DVNSMSR.MHM.d 2/400; DVNSMSR.MHM.d 3/50; DVNSMSR.MHM.d 3/111; DVNSMSR.MHM.d 3/115; DVNSMSR.MHM.d 3/116; DVNSMSR.MHM.d 3/245; DVNSMSR.MHM.d 3/250; DVNSMSR.MHM.d 3/376; DVNSMSR.MHM.d 3/394; DVNSMSR.MHM.d 3/446; DVNSMSR.MHM.d 3/453; DVNSMSR.MHM.d 3/454; DVNSMSR.MHM.d 3/558; DVNSMSR.MHM.d 3/567; DVNSMSR.MHM.d 3/606; DVNSMSR.MHM.d 3/672; DVNSMSR.MHM.d 3/683; DVNSMSR.MHM.d 3/684; DVNSMSR.MHM.d 3/685; DVNSMSR.MHM.d 4/35; DVNSMSR.MHM.d 4/64; DVNSMSR.MHM.d 4/168; DVNSMSR.MHM.d 4/190; DVNSMSR.MHM.d 4/433; DVNSMSR.MHM.d 4/462; DVNSMSR.MHM.d 4/465; DVNSMSR.MHM.d 4/589; DVNSMSR.MHM.d 4/603; DVNSMSR.MHM.d 4/630; DVNSMSR.MHM.d 5/51; DVNSMSR.MHM.d 5/52; DVNSMSR.MHM.d 5/53; DVNSMSR.MHM.d 5/54; DVNSMSR.MHM.d 5/158; DVNSMSR.MHM.d 5/272; DVNSMSR.MHM.d 5/298; DVNSMSR.MHM.d 5/505; DVNSMSR.MHM.d 5/529; DVNSMSR.MHM.d 5/597; DVNSMSR.MHM.d 5/602; DVNSMSR.MHM.d 5/679; DVNSMSR.MHM.d 5/763; DVNSMSR.MHM.d 6/39; DVNSMSR.MHM.d 6/57; DVNSMSR.MHM.d 6/184; DVNSMSR.MHM.d 6/186; DVNSMSR.MHM.d 6/333; DVNSMSR.MHM.d 6/352; DVNSMSR.MHM.d 6/358; DVNSMSR.MHM.d 6/391; DVNSMSR.MHM.d 6/404; DVNSMSR.MHM.d 6/405; DVNSMSR.MHM.d 6/412; DVNSMSR.MHM.d 6/439; DVNSMSR.MHM.d 6/600; DVNSMSR.MHM.d 6/611; DVNSMSR.MHM.d 6/628; DVNSMSR.MHM.d 6/688; DVNSMSR.MHM.d 7/45; DVNSMSR.MHM.d 7/174; DVNSMSR.MHM.d 7/182; DVNSMSR.MHM.d 7/189; DVNSMSR.MHM.d 7/194; DVNSMSR.MHM.d 7/375; DVNSMSR.MHM.d 7/500; DVNSMSR.MHM.d 7/725; DVNSMSR.MHM.d 7/747; DVNSMSR.MHM.d 7/751; DVNSMSR.MHM.d 8/164; DVNSMSR.MHM.d 8/342; DVNSMSR.MHM.d 8/343; DVNSMSR.MHM.d 8/344; DVNSMSR.MHM.d 8/345; DVNSMSR.MHM.d 8/346; DVNSMSR.MHM.d 8/380; DVNSMSR.MHM.d 8/382; DVNSMSR.MHM.d 8/395; DVNSMSR.MHM.d 8/405; DVNSMSR.MHM.d 8/408; DVNSMSR.MHM.d 8/409; DVNSMSR.MHM.d 8/411; DVNSMSR.MHM.d 8/455; DVNSMSR.MHM.d 8/471; DVNSMSR.MHM.d 8/472; DVNSMSR.MHM.d 8/475; DVNSMSR.MHM.d 8/481; DVNSMSR.MHM.d 8/506; DVNSMSR.MHM.d 8/517; DVNSMSR.MHM.d 8/520; DVNSMSR.MHM.d 8/554; DVNSMSR.MHM.d 8/575; DVNSMSR.MHM.d 8/603; DVNSMSR.MHM.d 8/617; DVNSMSR.MHM.d 8/647; DVNSMSR.MHM.d 8/679; DVNSMSR.MHM.d 8/681; DVNSMSR.MHM.d 8/683;

DVNSMSR.MHM.d 9/19; DVNSMSR.MHM.d 9/83; DVNSMSR.MHM.d 9/96; DVNSMSR.MHM.d 9/134; DVNSMSR.MHM.d 9/161; DVNSMSR.MHM.d 9/199; DVNSMSR.MHM.d 9/258; DVNSMSR.MHM.d 9/351; DVNSMSR.MHM.d 9/373; DVNSMSR.MHM.d 9/434; DVNSMSR.MHM.d 9/446; DVNSMSR.MHM.d 9/452; DVNSMSR.MHM.d 9/475; DVNSMSR.MHM.d 9/476; DVNSMSR.MHM.d 9/510; DVNSMSR.MHM.d 9/597; DVNSMSR.MHM.d 9/642; DVNSMSR.MHM.d 9/691; DVNSMSR.MHM.d 9/759.

MALİYEDEN MÜDEVVER DEFTERLER:
MAD.d 10391/263.

Belgeler

ALİ EMİRİ:
AE.SABH.I 17/1489; AE.SABH.I 272/18327; AE.SABH.I 305/20471; AE.SABH.I 361/25162; AE.SAMD.III 211/20426; AE.SMHD.I 139/10292; AE.SMHD.I 52/3175; AE.SMHD.I 100/7006; AE.SMHD.I 184/14278; AE.SMHD.I 193/15105; AE.SMHD.I 206/16307; AE.SMHD.I 214/16921; AE.SMHD.I 233/18724; AE.SMMD.IV 34/3873; AE.SMST.II 1/11; AE.SMST.III 6/369; AE.SMST.III 124/9568; AE.SMST.III 312/25023; AE.SMST.III 314/25246; AE.SMST.III 365/29090; AE.SOSM.III 36/2552; AE.SOSM.III 51/3661; AE.SSLM.III 73/4410; AE.SSLM.III 141/8555.

BÂB-I ASÂFÎ:
A.DVNSMHM.d. 30/733; A.DVNSMHM.d. 58/708; A.DVNSMHM.d. 60/39; A.DVNSMHM.d. 64/313; A.DVNSMHM.d. 73/463; A.DVNSMHM.d. 100/462; A.DVNSMHM.d. 100/483; A.DVNSMHM.d. 101/129; A.DVNSMHM.d. 106/821; A.DVNSMHM.d. 110/289;) A.DVNSMHM.d. 110/371; A.DVNSMHM.d. 110/372; A.DVNSMHM.d. 110/400; A.DVNSMHM.d. 110/1543; A.DVNSMHM.d. 127/993.

BÂB-I DEFTERÎ:
Baş Muhasebe Kalemi:
D.BŞM. 2085/064.

Baş Muhasebe Defterleri:
D.BŞM.d. 1591.

Baş Muhasebe Kalemi Darphane-i Amire Eminliği:
D.BŞM.DRB. 3/224.

CEVDET:
Dahiliye:
C.DH. 10/498; C.DH. 156/7787; C.DH. 316/15774; C.DH. 324/16162.

Darphane:
C.DRB. 3/108; C.DRB. 4/192; C.DRB. 7/333; C.DRB. 9/402; C.DRB. 12/596; C.DRB. 14/658; C.DRB 14/674; C.DRB. 16/752; C.DRB. 16/768; C.DRB. 17/822; C.DRB. 18/868; C.DRB. 18/896; C.DRB. 19/922; C.DRB. 22/1069; C.DRB. 22/1076; C.DRB. 23/1116; C.DRB. 23/1118; C.DRB. 23/1122; C.DRB. 23/1140; C.DRB. 23/1146; C.DRB. 24/1158; C.DRB. 29/1436; C.DRB. 32/1585; C.DRB. 34/1651; C.DRB. 35/1726; C.DRB. 35/1733;

C.DRB. 40/1968; C.DRB. 40/1998; C.DRB. 45/2244; C.DRB. 46/2256; C.DRB. 46/2263; C.DRB. 46/2287; C.DRB. 46/2288; C.DRB. 49/2448; C.DRB. 50/2497; C.DRB. 53/2629; C.DRB. 55/2740; C.DRB. 56/2757; C.DRB. 57/2802; C.DRB. 58/2854; C.DRB. 58/2873; C.DRB. 58/2877; C.DRB. 59/2924; C.DRB. 59/2926; C.DRB. 62/3065; C.DRB. 64/3161.

Evkaf:
C.EV. 624/31477.

Eyalet-i Mümtaze:
C.MTZ. 11/502; C.MTZ. 14/692; C.MTZ. 15/720.

Maarif:
C.MF. 2/86; C.MF. 19/906; C.MF. 74/3676.

Maliye:
C.ML. 69/3185; C.ML. 180/7620; C.ML. 376/15462; C.ML. 447/18059; C.ML. 512/20873; C.ML. 534/21917; C.ML. 562/23061.

Saray:
C/SM. 134/6725.

HATT-I HÜMÂYUN:
HAT 16/716A/1/1; HAT 25/1230A/1/1; HAT 25/1230B/1/1; HAT 25/1230C/1/1; HAT 25/1230D/1/1; HAT 25/1230E/1; HAT 177/7808; HAT 181/8203/1/1; HAT 189/9013/1; HAT 200/10226; HAT 207/10883; HAT 207/10897; HAT 209/11213; HAT 1380/54445/1;

İBNÜLEMİN:
Maliye:
İE.ML. 129/12214.

-TSMA

Defterler

TS.MA.d 77; TS.MA.d 2066; TS.MA.d 2353/571; TS.MA.d 2363/5; TS.MA.d 2363/6; TS.MA.d 2363/9; TS.MA.d 2364/6; TS.MA.d 2364/9; TS.MA.d 2364/12.

Belgeler

TS.MA.e 24/9; TS.MA.e 24/31; TS.MA.e 109/24; TS.MA.e 109/25; TS.MA.e 109/26; TS.MA.e 109/27; TS.MA.e 109/28; TS.MA.e 109/30; TS.MA.e 109/31; TS.MA.e 109/32; TS.MA.e 109/33; TS.MA.e 109/34; TS.MA.e 109/35; TSMA No: 169/1; TSMA No: 169/2-4; TSMA No: 169/5-6; TSMA No: 169/7; TSMA No: 169/10; TSMA No: 169/11; TSMA No: 169/12; TSMA No: 169/13; TSMA No: 169/14; TSMA No: 169/15; TSMA No: 169/16; TSMA No: 169/19-25; TS.MA.e 315/56; TS.MA.e 456/19; TS.MA.e 544/12; TS.MA.e 707/97; TS.MA.e 708/37; TS.MA.e 719/28; TS.MA.e 758/41; TS.MA.e 802/8; TS.MA.e 805/65; TSMA No: 7028/301; TSMA. No: 1648/1; TSMA No: 2742/1; TSMA No: 5001/151; TSMA No: 5001/198; TSMA No: 5212/21; TSMA No: 6540/1; TSMA No: 7026/38-56.

Kaynak Eserler ve Tetkik Çalışmalar

Yazmalar

Abdülkerim bin Abdurrahman, *Tevârih-i Mısr Kahire*, Hacı Mahmud Efendi (Süleymaniye Ktp) No: 4877.

İbn Rıdvan Abdullah, *Tarih-i Mısr*, Esad Efendi (Süleymaniye Ktp) No: 2177.

Takıyyüddîn Ahmed b. Alî b. Abdilkâdir b. Muhammed el-Makrîzî, *Risâletü fi Esmâi'n-Nukûd*, Dârü'l-Kütübi'l-Kavmiyyeti, No: 565.

Tezler

Abdulgader, Khamis, *Everyday Life in Cairo in the Fatimid Era*, Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2019.

Aslan, Engin, *Mısır'dan Osmanlı Sarayı'na Zahire Sevkiyatı (1650-1700)*, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Denizli 2017.

Akkaya, Tolga, *Money and Its Use in Ottoman Empire During The Sixteenth and Seventeenth Centuries*, Bilkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2003.

Aydeniz, Tuğba, *Osmanlı Devleti'nde Mekke'nin Yönetimi (1517-1617)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2010.

Aydın, Özden, *Osmanlı Devleti'nde Bağdat Yolu Güzergâhında Madencilik*, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas 2011.

Aydın, Sabit, *Osmanlı Döneminde Medine'de Yapılan Tarihi Eserler*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 2007.

Emir, Canan Torlak, *An Analysıs of Sarrafs Credit Networks In Istanbul (1844-1863)*, İstanbul Şehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2015.

Erçelebi, Erbuğ, *190 Numaralı Mühimme Defteri'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, 98-198, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep 2012.

Erişti, Elmas Erdem Akgül, *Yavuz Sultan Selim'in Mısır Seferi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1998.

Gül, Şeyda Şerife, *18. Yüzyılda Mısır'da Şeyhü'l-beledlik*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2018.

İnce, Yunus, *Karaman Eyaletinde Güherçile Üretimi ve Nizamı (18. ve 19. Yüzyıllar)*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2005.

Karacan, Tuba Meryem, *101 No'lu Mühimme Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Antalya 2010.

Köse, Halil, *140 Numaralı Darphane Defterine Göre (h. 1251–1260/ m. 1836–1845) Osmanlı Devleti'nde Sarraflar*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2010.

Livingston, John W., *Ali Bey al-Kabir and The Mamluk Resurgence in Ottoman Egypt, 1760-1772*, Princeton University, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 1968.

Özer, Sevda Özkaya, *Osmanlı Devleti İdaresinde Mısır*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Elazığ 2007.

Sahillioğlu, Halil, *Kuruluştan XVII. Asrın Sonlarına Kadar Osmanlı Para Tarihi Üzerinde Bir Deneme*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1958.

Sahillioğlu, Halil, *Bir Asırlık Osmanlı Para Tarihi 1640-1740*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, Yayınlanmamış Doçentlik Tezi, İstanbul 1965.

Şafakcı, Hamit, *Bozkır'da Madencilik (1776-1839)*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 2013.

Şahiner, Araks, *The Sarrafs of Istanbul: Financiers of the Empire*, Boğaziçi Ünivesitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1995.

Şakar, Muzaffer Fehmi, *1101\1102 (1690\1691) Tarihli 100 Numaralı Mühimme Defteri, Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi, 1-145*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2007.

Taşkömür, Himmet, *Osmanlı İmparatorluğunda Simkeşlik ve Tel Çekme*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1990.

Tızlak, Fahrettin, *Keban-Ergani Yöresinde Madencilik*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Elazığ 1991.

Tok, Özen, *XVII. Yüzyılda Mısır Eyaleti*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kayseri 2002.

Walz, Terence, *The Trade Between Egypt and Bilad As-Sudan, 1700-1820*, Boston Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 1975.

Yiğit, Ridvan, *Muhammed b. Kalavun Dönemi'nde Mısır'da Sosyal, Kültürel ve İktisadi Hayat*, Nevşehir Hacı Beştaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Nevşehir 2018.

Ansiklopedi Maddeleri, Makaleler, Kitap Bölümleri

Abduh İbrahim Muhammed Abaza, "İzâfetü Cedîdetü li-Sanâ'ati Kavâlibi'd-Darb fi-Dav'i İhtâ'i's-Sikketi'l-İslâmiyye", *Mecelletü Külliyyeti Âsâr*, 2010, 499-539.

Ahmed Ramazan Ahmed, "en-Nukûd ve's-Sikke fi Bilâdi'ş-Şam, fi'l-'Asri'l-Eyyûbî ve'l-Memlûkî", *Külliyetü'l-Âsâr*, Sayı: 2, Kahire 1978, 87-98.

Akdağ, Mustafa, "Tımar Sisteminin Bozuluşu", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi***,** Cilt: 3, Sayı: 4, 1945, 419-431.

Akyılmaz, Sevgi Gül, "Osmanlı Devleti'nde Yönetici Sınıf Açısından Müsâdere Uygulaması", *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 12, Sayı: 1, 2008, 389-420.

Altunbay, Mustafa, "Klasik Dönemde Osmanlı'da Madencilik", *Türkler*, Cilt: 10, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, 1464-1484.

Artuk, Cevriye, "Osmanlı Padişahı 3. Osman'ın Sikkelerine Genel Bir Bakış", *Birinci Millî Türkoloji Kongresi, Tebliğler*, Kervan Yay., İstanbul 1980, 349-358.

Artuk, İbrahim, "Osmanlı Beyliği'nin Kurucusu Osman Gazi'ye Ait Sikke", *Birinci Uluslararası Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920) Kongresi Tebliğleri*, Edt. O. Okyar/ H. İnalcık, Ankara 1980, 27-31.

Artuk, İbrahim, "Osmanlı Padişahı 3. Mustafa'nın Sikkelerine Genel Bir Bakış", *Birinci Millî Türkoloji Kongresi, Tebliğler*, Kervan Yay., İstanbul 1980, 359-373.

Artuk, İbrahim, "Cedid Eşrefî", *DİA*, Cilt: 7, İstanbul 1993, 210-211.

Artuk, İbrahim, "Fındık Altını", *DİA*, Cilt: 13, İstanbul 1996, 27-28.

Artuk, İbrahim, "Zolota", *DİA*, Cilt: 44, İstanbul 2013, 500-501.

Aykut, Ş. Nezihi, "Para Tarihi Bakımından Osmanlı Gümüş Sikkeleri", *V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi*, İstanbul 21-25 Ağustos 1989, TTK Yay., Ankara 1990, 727-731.

Barkan, Ömer Lütfi, "Tımar", *MEB İA*, Cilt: 12/1, İstanbul 1979, 286-333.

Bayhan, Ahmet Ali, "Kahire Kalesi", *Erzurum Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 10, 2003, 7-41.

Baysun, M. Cavid, "Müsadere", *MEB İA*, Cilt: 8, İstanbul 1979, 669-773.

Becker, C. H., "Mısır (Fetihten Osmanlılar Devrine Kadar VII.-XVI. Asırlar)", *MEB İA*, Cilt: 8, İstanbul 1979, 219-242.

Bostan, İdris, "Salyâne", *DİA*, Cilt: 36, İstanbul 2009, 59-60.

Bölükbaşı, Ömerül Faruk, "XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul Darphanesi ve Para Darbı", *Tarih İçinde İstanbul Uluslararası Sempozyumu 14-17 Aralık 2010, Bildiriler*, Yayına Haz. Davut Hut/ Zekeriya Kurşun/ Ahmet Kavas, İstanbul 2011, 229-240.

Bölükbaşı, Ömerül Faruk, "Osmanlı Taşra Darphaneleri (1697-1758)", *Türk Kültürü ve İncelemeleri Dergisi*, Sayı: 29, İstanbul 2013, 27-76.

Bölükbaşı, Ömerül Faruk, "İstanbul Sarrafları (1691-1835)", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, Sayı: 30, İstanbul 2014, 19-96.

Bölükbaşı, Ömerül Faruk, "Riyal", *DİA*, Cilt: Ek 2, İstanbul 2016, 430-432.

Bölükbaşı, Ömerül Faruk, "Darphane", *The Encyclopaedia of Islam*, Three, Edt. Kate Fleet/ Gudrun Kramer/ Denis Matringe/ John Nawas/ Everett Rowson, Brill, 2019, 45-46.

Bölükbaşı, Ömerül Faruk, "İstanbul'da Doğan Bir Osmanlı Sikkesi: Kuruş Yeni Belge ve Tespitler Işığında Osmanlı Kuruşunun Ortaya Çıkış Hikayesi", *Osmanlı İstanbulu VI, VI. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu Bildirileri 11-13 Mayıs 2018, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi*, Edt. Feridun Emecen/ Ali Akyıldız/ Emrak Safa Gürkan, İstanbul 2019, 399-415.

Bölükbaşı, Ömerül Faruk, "Guruş", *The Encyclopaedia of Islam*, Three, Edt. Kate Fleet/ Gudrun Kramer/ Denis Matringe/ John Nawas/ Everett Rowson, Brill, 2019, 55-56.

Bulunur, Kerim İlker, "Maraş Eyaletinde Güherçile Üretimi (1566-1577)", *OTAM*, Sayı: 37, 2015, 1-17.

Cezar, Yavuz, "18. ve 19. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Sarraflar", *Gülten Kazgan'a Armağan Türkiye Ekonomisi,* Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul 2004, 179-207.

Demir, Mahmut, "Makbûl İbrahim Paşa'nın Veziriazamlığı ve Mısır'daki Faaliyetleri", *Mediterranean Journal of Humanities*, IV/1, 2014, 97-114.

DİA, 'Eşrefî', *DİA*, Cilt: 11, İstanbul 1995, 477.

DİA, "Simkeşhâne", *DİA*, Cilt: 37, İstanbul 2009, 211-213.

Doğan, Muzaffer, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Makam Vergisi: Caize", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, Sayı: 7, İstanbul 2002, 35-74.

Emecen, Feridun, "Ali Bey, Bulutkapan", *DİA*, Cilt: 2, İstanbul 1989, 383-384.

Emecen, Feridun, "Hicaz'da Osmanlı Hakimiyetinin Tesisi ve Ebu Numey", *İÜEF Tarih Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 14, İstanbul 1994, 87-120.

Emecen, Feridun, "Mercidâbık Muharebesi", *DİA*, Cilt: 29, Ankara 2004, 174-176.

Erdem, Ekrem, "Osmanlı Para Sistemi ve Tağşiş Politikası: Dönemsel Bir Analiz", *Bankacılar Dergisi*, Sayı: 56, 2006, 10-28.

Erdoğan, Muzaffer, "Arşiv Vesikalarına Göre İstanbul Baruthaneleri", *İstanbul Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 2, İstanbul 1956, 115-138.

Esen, Hüseyin, "İslam Hukuku Açısından Müsâdere", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 15, İzmir 2002, 191-225.

Eyice, Semavi, "Baruthâne", *DİA*, Cilt: 5, 1992, 94-96.

Eymen Fuad Seyyid, "Fatımîler (Siyasî Tarih)", *DİA*, Cilt: 12, 1995, 228-237.

Eymen Fuad Seyyid, "Kahire", *DİA*, Cilt: 24, İstanbul 2001, 173-175.

Faroqhi, Suraiya, "Krizler ve Değişim 1590-1699", *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1600-1914*, Cilt: 2: Editör: Halil İnalcık-Donald Quataert, Çev. Serdar Alper, Eren Yay., İstanbul 2006, 543-757.

Genç, Mehmet, "Esham", *DİA*, Cilt: 11, İstanbul 1995, 376-380.

Genç, Mehmet, "İltizam", *DİA*, Cilt: 22, İstanbul 2000, 154-158.

Genç, Mehmet, "Mâlikâne", *DİA*, Cilt: 27, Ankara 2003, 516-518.

Genç, Mehmet, "Mukâtaa", *DİA*, Cilt: 31, İstanbul 2006, 129-132.

Genç, Mehmet, "Nâzır", *DİA*, Cilt: 32, İstanbul 2006, 449-450.

Gerber, Haim, "The Monetary System of the Ottoman Empire", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, Volume: 25, No: 3, 1982, 308-324.

Güner, Selda, "Mısır'da Âsi Bir Memlük: Bulutkapan Ali Bey (El-Kebîr) (1768/69-1773)", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt: 53, Sayı: 1, 2013, 155-182.

Gürbüz, Adnan, "Osmanlı Klasik Döneminin Kale ve Mustahfızân Defterleri", *Osmanlı Coğrafyası Kültürel Arşiv Mirasının Yönetimi ve Tapu Arşivlerinin Rolü Uluslararası Kongresi – 21-23 Kasım 2012 İstanbul- Bildiriler*, Cilt: II, Ankara 2013, 379-391.

Hülagü, M. Metin, "Osmanlı Devleti'nde Güherçile Üretimi ve Kayseri Güherçile Fabrikası", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 11, 2001, 73-93.

İnalcık, Halil, "Ceyb-i Hümâyun", *DİA*, Cilt: 7, İstanbul 1993, 465-467.

İnalcık, Halil, "Eyalet", *DİA*, Cilt: 11, İstanbul 1995, 548-550.

İnalcık, Halil, "Köy, Köylü, İmparatorluk", *(V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi, Tebliğler, M.Ü. Türkiyat Araştırma ve Uygulama Merkezi, İstanbul 21-25 Ağustos 1989, TTK, Ankara, 1990, 1-11), Osmanlı ve Ekonomi*, Eren Yay., İstanbul 2009, 1-14.

İnalcık, Halil, "Tımar", *DİA*, Cilt: 41, İstanbul 2012, 168-173.

İnan, Huricihan, "Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Sistemi: Bir Değerlendirme", *Toplum ve Bilim*, Sayı: 23, 1983, 9-39.

İpşirli, Mehmet, "Beylerbeyi", *DİA*, Cilt: 6, İstanbul 1992, 69-74.

İpşirli, Mehmet, "Hâcegân", *DİA*, Cilt: 14, İstanbul 1996, 430-431.

Kallek, Cengiz, "Narh", *DİA*, Cilt: 32, İstanbul 2006, 387-389.

Karaömeroğlu, M. Asım, "Bağımlılık Kuramı, Dünya Sistemi Teorisi ve Osmanlı/Türkiye Çalışmaları", *Toplum ve Bilim*, Sayı: 91, 81-99.

Khoury, Dina Rizk, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Merkez ile Taşradaki Güç Sahipleri Arasındaki İlişkiler: Bir Tarihyazımı Çözümlemesi", *Türkiye Tarihi Geç Osmanlı İmparatorluğu 1603-1839*, Cilt: 3, Edt. Suraiya Faroqhi, Çev. Fethi Aytuna, Kitap Yayınevi, İstanbul 2011, 171-193.

Koenig, N. A., "Ali Bey", *MEB İA*, Cilt:1, İstanbul 1978, 316-318.

Köse, Metin Ziya, "Galata'da Ermeni Sarraflar ve Kredi İlişkileri (1700-1720)", *Tarih Dergisi*, Sayı: 64, İstanbul 2016, 73-79.

Kramers, J. H., "Mısır (Osmanlılar Devri XVI-XIX. Asırlar)", *MEB İA*, Cilt: 8; İstanbul 1979, 242-250.

Kurşun, Zekeriya, "Hicaz (Osmanlı Dönemi)", *DİA*, Cilt: 17, İstanbul 1998, 437-439.

Kurşun, Zekeriya, "Hac ve İktidar: Haremeyn'de Erken Dönem Osmanlı İmar Faaliyetleri", *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, Sayı: 9, 2017, 281-311.

Kuşoğlu, M. Zeki, "Hakkâklık", *DİA*, Cilt:15, İstanbul 1997, 204-205.

Küçükaşcı, Mustafa Sabri/ Afyoncu, Erhan/ Ahıskalı, Recep, "Kâtip", *DİA*, Cilt: 25, Ankara 2002, 49-55.

Kütükoğlu, Mübahat S., "Defterdar", *DİA*, Cilt: 9, İstanbul 1994, 94-96.

Kütükoğlu, Mübahat S., "Osmanlı İktisadî Yapısı", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, Cilt: I, Edt. Ekmeleddin İhsanoğlu, IRCICA, İstanbul 1994, 513-650.

Kütükoğlu, Mübahat S., "Narh (Osmanlılar'da)", *DİA*, Cilt: 32, İstanbul 2006, 390-391.

Lachman, Samuel, "The Coins Struck by Ali Bey in Egypt", *The Numismatic Circular 83*, No: 5, 198-201, 1975, 336-338.

Lane-Poole, Stanley, "On The Weights And Denominations of Turkish Coins", *The Numismatic Chronicle and Journal of the Numismatic Society*, Third Series, Volume: 2, 166-182.

Marufoğlu, Sinan, "Osmanlı Taşra Eyaletlerinde Para ve Finansman Sorunları: Musul, Bağdat ve Basra Eyaletleri Örneği", *Doğu-Batı Düşünce Dergisi*, Sayı: 53, Osmanlılar III, 2010, 196-212.

Masters, Bruce, "Arap Vilayetlerinde Yarı Özerk Güçler", *Türkiye Tarihi Geç Osmanlı İmparatorluğu 1603-1839*, Cilt: 3, Edt. Suraiya Faroqhi, Çev. Fethi Aytuna, Kitap Yayınevi, İstanbul 2011, 229-251.

Meloy, John L., "Copper Money in Late Mamluk Cairo: Chaos Or Control?", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, Volume: 44, No: 3, 2001, 293-321.

Muhammed Ebû'l-Ferec el-'İş, "Mısru'l-Kahire 'ale'n-Nukûd'il-'Arabiyyeti'l-İslâmiyyeti", *Ebhâsü Nedveti'd-Düveliye li-Tarîhi'l-Kahire*, Kahire.

Musa Kâzım, "Darphane'nin Ahval-i Dâhiliyyesi", *Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası*, Sayı: 9, 1327, 551-557.

Orhonlu, Cengiz, "Hazine", *DİA*, Cilt: 17, İstanbul 1998, 130-133.

Özcan, Abdülkadir, "Ahmed Paşa, Hain", *DİA*, Cilt: 2, İstanbul 1989, 113.

Öztürk, Mustafa, "Osmanlı Para Politikası", *XI. Türk Tarih Kongresi, Ankara, 5-9 Eylül 1990, Kongreye Sunulan Bildiriler*, Cilt: 3, TTK Yay., Ankara 1994, 1593-1604.

Öztürk, Mustafa, "Genel Hatlarıyla Osmanlı Para Tarihi", *Türkler*, Cilt: 10, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, 1485-1527.

Öztürk, Mustafa, "Arap Ülkelerinde Osmanlı İdaresi", *History Studies Ortadoğu Özel Sayısı*, 2010, 325-351.

Öztürk, Temel, "Osmanlılarda Narh Sistemi", *Türkler*, Cilt: 10, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, 1594-1615.

Pamuk, Şevket, "Kuruş", *DİA*, Cilt: 26, Ankara 2002, 458-459.

Pamuk, Şevket, "Prices in the Ottoman Empire, 1469-1914", *International Journal of Middle East Studies*, Volume: 36, No: 3, 2004, 451-468.

Pamuk, Şevket, "Tağşişlerden Dış Borçlanmaya Osmanlı İmparatorluğu'nda Bütçe Açıklarının Finansmanının Değişen Biçimleri, 1750-1914", *Osmanlıdan Cumhuriyete Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme-Seçme Eserleri II*, Çev. Gökhan Aksay, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2017, 97-115.

Pamuk, Şevket, "Geniş İmparatorlukta Para Politikası: Devlet Ne Kadar Müdahaleciydi, Ne Kadar Güçlüydü?", *Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları-Seçme Eserleri I*, 7. Basım, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2018, 43-54.

Pamuk, Şevket, "Osmanlılarda Gümüş Madenleri ve Darphaneler", *Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları-Seçme Eserleri I,* 7. Basım, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2018, 65-75.

Pamuk, Şevket, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Para 1326-1914", *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1600-1914*, Cilt: 2: Editör: Halil İnalcık-Donald Quataert, Çev. Serdar Alper, Eren Yay., İstanbul 2006, 1053-1088.

Refet Ganimi eş-Şeyh, "Şeyhülbeled", *DİA*, Cilt: 39, İstanbul 2010, 89-90.

Sahillioğlu, Halil, "Osmanlılar'da Narh Müessesesi ve 1525 Yılı Sonunda İstanbul'da Fiyatlar", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Sayı: 1, 1967, 36-40.

Sahillioğlu, Halil, "Fatih'in Son Yıllarında Bakır Para Basılması ve Dağıtılması ile İlgili Belgeler", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Sayı: 6, 1968, 72-75.

Sahillioğlu, Halil, "Akçe", *DİA*, Cilt: 2, İstanbul 1989, 224-227.

Sahillioğlu, Halil, "Türk Para Tarihi Bakımından Eski Hesap Kitaplarının Değeri", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Sayı: 7, 1968, 71-75.

Sahillioğlu, Halil, "Süleyman II ve Ahmed II Dönemi- Bakır Paraya Dayanan Enflasyon Devresi 1687-1691 (1099-1103 h.)", *Türk Nümismatik Derneği Bülteni*, Sayı: 10, 1982, 7-40.

Sahillioğlu, Halil, "Darphâne", *DİA*,Cilt: 8, İstanbul 1993, 501-505.

Sahillioğlu, Halil, "Hareketü'n-Nakd Beyne'l-Kahire ve İstanbul", *Mecelletü'l-Külliyetü'l-Âdâb, Ebhasu Nedve Tarihi Mısr el-İktisadî ve'l-İctimaî fi'l-Asri'l-Osmanî 1517-1798*, 1- 3 Eylül 1992, Özel Sayı: 57, Kahire, 139-150.

Sahillioğlu, Halil, "Dirhem", *DİA*, Cilt: 9, İstanbul 1994, 368-371.

Sahillioğlu, Halil, "The Introduction of Machinery in The Ottoman Mint", *Studies on Otoman Economic and Social History*, IRCICA, İstanbul 1999, 83-103.

Sahillioğlu, Halil, "The Role of International Monetary and Metal Movements in Ottoman Monetary History 1300-1750", *Studies on Otoman Economic and Social History*, IRCICA, İstanbul 1999, 27-64.

Seyyid Muhammed es-Seyyid, "Kâsımiyye", *DİA*, Cilt: 24, İstanbul 2001, 552-553.

Seyyid Muhammed es-Seyyid, "Mısır (Osmanlı Dönemi)", *DİA*, Cilt: 29, Ankara 2004, 563-569.

Schultz, Warren C., "Mahmûd ibn 'Alî And The "New Fulûs": Late Fourteenth Century Mamluk Egyptıan Copper Coinage Reconsidered", *American Journal of Numismatics*, Volume: 10, 1998, 127-148.

Schultz, Warren C., "Mamluk Monetary History: A Review Essay", *Mamluk Studies Review*, Volume: 3, 1999, 183-205.

Sihâm el-Mehdî, "el-Hutût ve'l-Kitabât 'ale'n-Nukûd Dâru Darbi'l-İskenderiyye", *Ebcediyyât*, Sayı: 2, 2007, 158-177.

Şahin, Harun, "Osmanlı İktisadi Görüşünün Ana İlkeleri Çerçevesinde Klasik Dönem Osmanlı İktisat Politikasına Bakış", *EKEV Akademi Dergisi*, Sayı: 61, 2015, 415-424.

Şeker, Mehmet/ Karaca, Filiz, "Hil'at", *DİA*, Cilt: 18, İstanbul 1998, 22-27.

Şeşen, Ramazan, "Eyyûbîler (Siyahî Tarih)", *DİA*, Cilt: 12, İstanbul 1995, 31-33.

Tekin, Oğuz, "Mangır", *DİA*, Cilt: 27, Ankara 2003, 568.

Tekin, Oğuz, "Sikke", *DİA*, Cilt: 37, İstanbul 2009, 179-184.

Tekindağ, Şehabeddin, "Fatih Devrinde Osmanlı-Memlüklü Münasebetleri", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Sayı: 30, 1976, 73-98.

Telci, Cahit, "Osmanlı Devleti'nde 18. Yüzyılda Muhallefat ve Müsâdere Süreci", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt: 22, Sayı: 2, 2007, 145-166.

Terzi, Arzu, "Hazîne-i Hassâ", *DİA*, Cilt: 17, İstanbul 1998, 137-141.

Tızlak, Fahrettin, "Osmanlı Devleti'nde Madencilik", *Osmanlı*, Cilt: 3, Edt. Güler Eren, Yeni Türkiye Yay., Ankara 1999, 312-321.

Tok, Özen, "XVII. Yüzyılda Haremeyn'in İdaresi ve İaşesinde Mısır Beylerbeyliği'nin Rolü", *Türkler*, Cilt: 9, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, 1735-1750.

Tok, Özen, "Osmanlılarda Kıptî Takviminin İdarî ve Malî Alanda Kullanımı", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 21, 2006, 365-379.

Tok, Özen, "XVII. Yüzyılda Mısır Eyaleti'nin Mâlî Yükümlülükleri Bağlamında İrsâliye Hazinesi", *38. ICANAS*, Ankara 2009, 291-303.

Tomar, Cengiz/ Öğün, Tuncay, "Müsadere", *DİA*, Cilt: 32, İstanbul 2006, 65-68.

Uzun, Mustafa/ Öğüt, Salim, "Câize", *DİA*, Cilt: 7, İstanbul 1993, 28-30.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, "Osmanlı Devleti Maliyesinin Kuruluşu ve Osmanlı Devleti İç Hazinesi", *Belleten*, Cilt: XLII, Sayı: 165, TTK Yay., Ankara 1978, 67-93.

Ünal, Mehmet Ali, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Müsadere", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 1987, 95-111.

Ünlü, Ertan, "18. Yüzyılda Osmanlı Eliti Bir Darphane Sarrafının Muhallefatı: Bedros Namı Diğer Petraki", *OTAM*, Sayı: 43, 2018, 281-317.

Ünlü, Ertan, "18.Yüzyılda Sarraf Katlleri: "Devlet Malına Halel"in mi, Hizipleşmenin mi Kurbanları?", *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, Sayı: LII, 2018, 99-133.

Wallerstein, Immanuel/ Decdeli, Hale/ Kasaba Reşat, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Dünya Ekonomisi ile Bütünleşme Süreci", *Toplum ve Bilim*, Sayı: 23, 1983, 41-54.

Walz, Terence, "Gold and Silver Exchanges Between Egypt and Sudan, 16-18th Centuries", *Precious Metals in the Later Medieval and Early Modern Worlds*, Edt.: J.F. Richards, North Carolina, Carolina Academic Press, 1983, 305-328.

Yılmaz, Hakan, "Osman Gâzî'nin Kayıp İkinci Sikkesi ve Osmanlı Kuruluş Tartışmalarına Etkisi", *Âb-ı Hayât'ı Aramak Gönül Tekin'e Armağan*, Yayıma Haz. Ozan Kolbaş/ Orçun Üçer, Yeditepe Yay., İstanbul 2018, 763-788.

Yiğit, İsmail, "Memlükler", *DİA*, Cilt: 29, Ankara 2004, 90-97.

Zeydan, Corci, "en-Nukud", *el-Hilal*, Sayı: 23, No: 8, Kahire 1915, 629-634.

Yayınlanmış Kaynaklar, Kitap ve Sözlükler

Abdurrahman el-Cebertî, *'Acâibü'l-Âsâr fi't-Terâcimi ve'l-Ahbâr*, Kahire 2012.

Abdurrahman Zekî, *Kal'atü Salahaddîn ve mâ Havlehâ mine'l-Âsâri*, Kahire 1971.

Agoston, Gabor, *Barut, Top ve Tüfek: Osmanlı İmparatorluğu'nun Askeri Gücü ve Silah Sanayisi*, Çev. M. Tanju Akad, Kitap Yay., İstanbul 2006.

Ahmed Abdullah, *Katalog: en-Nukûdü'l-Mısriyyeti'l-Mütedavileti ve Simâtihü'l-Muhtelifetü 'Abra'l-U'sûri*, 2001.

Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, I. Cilt, Haz. Mehmet İpşirli, TTK Yay., Ankara 2018.

Ahmed ibn Zünbül, *Âhiretü'l-Memâlik*, Tahkik: Abdülmün'im Âmir, Kahire 1998.

Ahmed Kethüdâ Azebân ed-Demürdâşî, *Kitâbü'd-Dürreti'l-Musâne fî Ahbâri'l-Kinâne*, Tahkik: Abdurrahim Abdurrahman, Kahire 1979.

Ahmed Fuad Mütevelli (Haz.), *Kânunnâme-i Mısr*, Kahire 1986.

Ahmed es-Seyyid Muhammed es-Sawy, *Nukûdu Mısri'l-Osmâniyyeti*, Merkezü'l-Hadârati'l-Arabiyyeti, Kahire 2001.

Ahmed ibn Şiblî ibn Aldulğâni el-Mısrî, *Evzahü'l-İşarât fî men Tevellâ Mısre'l-Kahire mine'l-Vüzerâi ve'l-Başâti*, Tahkik: Abdurrahim Abdurrahman, el-Hancî, Kahire 1978.

Akdağ, Mustafa, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası Celalî İsyanları*, YKY, İstanbul 2009.

Akdağ, Mustafa, *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi,* YKY, İstanbul 2010.

Akgündüz, Ahmet (Haz.), *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, 4. Kitap, I. Kısım, Fey Vakfı Yay., İstanbul 1992.

Akgündüz, Ahmet (Haz.), *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, 6. Kitap, II. Kısım, Fey Vakfı Yay., İstanbul 1993.

Akyıldız, Ali, *Osmanlı Finans Sisteminde Dönüm Noktası Kâğıt Para ve Sosyo-Ekonomik Etkileri*, Eren Yay., İstanbul 1996.

Akyıldız, Ali, *Para Pul Oldu Osmanlı'da Kağıt Para, Maliye ve Toplum*, İletişim Yay., İstanbul 2014.

Ali Bâşa Mübarek, *el-Hıtatü'l-Tevfîkıyyeti'l-Cedideti li-Mısri'l-Kahire ve Müdünüha ve Bilâdihe'l-Kadîme ve'ş-Şehîre*, Kısım 20, en-Nukûd, Kahire 2008.

Aşık Paşazade, *Tevârih-i Âl-i Osman*, Maarif-i Umumiye Nezareti, İstanbul 1332.

el-Bankü'l-Arabîyyi'l-Mahdûd (Haz.), *el-Meskûkatü'l-İslâmiyyeti Mecmû'âtün Muhtârâtün min Sadri'l-İslâm hatte'l-Ahdi'l-Osmânî*.

Barkan, Ömer Lütfi**,** *XV ve XVI'ıncı Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Ziraî Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları*, Birinci Cilt (Tıpkıbasım), Yayına Haz. Hüseyin Özdeğer, İstanbul 2001.

Belin, M., *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Tarihi (Kaynak Yazarlara Göre Türkiye'nin Ekonomik Tarihi Üzerine Denemeler)*, Çev. Oğuz Ceylan, Gündoğan Yay., Ankara 1999.

Berkes, Niyazi, *Türkiye İktisat Tarihi*, YKY, İstanbul 2018.

Benbassa, Esther/ Rodrigue, Aron, *Türkiye ve Balkan Yahudileri Tarihi (14.-20. Yüzyıllar)*, Çev. Ayşe Atasoy, İletişim Yay., İstanbul 2001.

Bölükbaşı, Ömerül Faruk, *18. Yüzyılın İkinci Yarısında Darphâne-i Âmire*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul 2013.

Braudel, Fernand, *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, Cilt: 2, Fransızcadan Çev.: Mehmet Ali Kılıçbay, Eren Yay., İstanbul 1990.

Celâleddîn Abdurrahman es-Suyûtî, *Hüsnü'l-Muhâdara fî Ahbârî Mısr ve'l-Kahire*, Kahire 1967.

Celâlzâde Mustafa Çelebi, *Tabakatü'l-Memalik ve Derecatü'l-Mesalik,* Haz. Ayhan Yılmaz, Kariyer Yay., İstanbul 2011.

Cezar, Mustafa, *Mufassal Osmanlı Tarihi Resimli-Haritalı*, II. Cilt, TTK Yay., Ankara 2011.

Cezar, Yavuz, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII. Yy'dan Tanzimat'a Mali Tarih),* Alan Yay., İstanbul 1986.

Cin, Halil, *Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması*, Berikan Yayınevi, Ankara 2016.

Çakır, Baki, *Osmanlı Mukataa Sistemi (XVI-XVIII. Yüzyıl)*, Kitabevi Yay., İstanbul 2003.

Çakır, Coşkun, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Maliyesi*, Küre Yay., İstanbul 2012.

Çakmak, Diren, *Osmanlı İktisat Düşüncesinin Evrimi Societas ve Universitas Gerilimi*, Libra Kitap, İstanbul 2011.

Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi Yay., Ankara 2007.

Damalı, Atom, *Osmanlı Sikkeleri Tarihi*, Cilt: 1, Nilüfer Damalı Eğitim, Kültür ve Çevre Vakfı, İstanbul 2014.

Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi Mısır-Sudan Habeş (1672-1680),* Cilt: 10, Devlet Basımevi, İstanbul 1938.

Faroqhi, Suraiya, *Hacılar ve Sultanlar,* Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1995.

Gelibolulu Mustafa Âli, *Hâlâtü'l-Kahire Mine'l-Âdâti'z-Zâhire*, Sad. Orhan Şaik Gökyay, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1984.

Gelibolulu Mustafa Âli, *Künhü'l-Ahbar*, 4. Rükn, Tıpkı Basım, TTK Yay., Ankara 2009.

Genç, Mehmet, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Yay., İstanbul 2013.

Gölen, Zafer, *Osmanlı Devleti'nde Baruthane-i Amire (XVIII. Yüzyıl)*, TTK Yay., Ankara 2006.

Günalan, Rıfat, *Osmanlı İmparatorluğunda Defterdarlık Teşkilatı ve Bürokrasisi (XVI. Yüzyıl Maliye Ahkâm Defterleri)*, Kayıhan Yay., İstanbul 2010.

Güran, Tevfik, *Tanzimat Döneminde Osmanlı Maliyesi: Bütçeler ve Hazine Hesapları, 1841-1861*, TTK Yay., Ankara 1988.

Hanna, Nelly, *Osmanlı Kahire'sinde Tüccar Olmak*, Tercüme: Deniz Öktem, Küre Yay., 2006.

Hasan el-Bâşa, *el-Fünûnü'l-İslâmiyyeti ve'l-Vezâyif 'ale'l-Âsâri'l-Arabiyyeti*, Kısım 1, Dârü'n-Nahdati'l-Arabiyyeti, Kahire 1965.

Hasan el-Bâşa, *el-Fünûnü'l-İslâmiyyeti ve'l-Vezâyif 'ale'l-Âsâri'l-Arabiyyeti*, Kısım 2, Dârü'n-Nahdati'l-Arabiyyeti, Kahire 1965.

Hasan Ferid, *Nukud ve İtibar-ı Mâlî*, Cilt: 1, Hukuk Matbaası, İstanbul 1330.

Hasan Mahmûd eş-Şâfiî, *en-Nukûd Beyne'l-Kadîm ve'l-Hadîs Dirâsetün Tahlîliyyetün Mukârene 'ani'l-Umle fi'l-'Âlemi'l-Arabiyyeti*, Dârü'l-Maârîf, Kahire.

Hathaway, Jane, *Osmanlı Mısır'ında Hane Politikaları- Kazdağlıların Yükselişi*, Çev. Nalan Özsoy, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2009.

Hathaway, Jane, *Osmanlı Hâkimiyetinde Arap Toprakları*, Çev. Gül Çağalı Güven, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2016.

Hinz, Walther, *İslam'da Ölçü Sistemleri*, Çev. Acar Sevim, İstanbul 1990.

Hoca Sadettin Efendi, *Tacü't-Tevârih II*, Tabhane-i Amire, İstanbul 1279.

Holt, P. M., *Egypt and the Fertile Crescent 1516-1922: A Political History*, Newyork 1966.

İnalcık, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, Cilt: 1, Editör: Halil İnalcık-Donald Quataert, Çev: Halil Berktay, Eren Yay., İstanbul 2000.

İnalcık, Halil, *Devlet-i 'Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I Klasik Dönem (1302-1606): Siyasal, Kurumsal ve Ekonomik Gelişim*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2009.

İnalcık, Halil, *Devlet-i 'Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-IV Âyânlar, Tanzimat, Meşrutiyet*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2015.

İnalcık, Halil, *Devlet-i 'Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-III Köprülüler Devri*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2019.

İpek, Nurdan, *Selanik ve İstanbul'da Yahudi Bankerler*, Yeditepe Yay., İstanbul 2011.

İzzeddin Necib (Edt.), *el-Meşgûlâte'l-Ma'deniyye*, 5. Kısım, Kahire.

Jamgoçyan, Onnik, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sarraflık, Rumlar, Museviler, Frenkler, Ermeniler (1650-1850)*, Çev. Erol Üyepazarcı, YKY, İstanbul 2017.

Jomard, Edme François, *Vasfu Medinetü'l-Kahire ve Kal'atü'l-Cebel*, Fransızcadan Çev. Eymen Fuad Seyyid, Mektebete'l-Hancı, Kahire 1988.

Jorga, Nicolae, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (1451-1538)*, Cilt: 2, Çev. Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yay., İstanbul 2012.

Kılıç, Orhan, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdarî Taksimatı- Eyalet ve Sancak Tevcihatı*, Elazığ 1997.

Kıray, Emine, *Osmanlı'da Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar*, İletişim Yay., İstanbul 2015.

Kocaer, Remzi, *Osmanlı Altınları*, İstanbul 1967.

Komisyon, *Vasfü Mısr*, Cilt: 6, Fransızcadan Çev. Züheyr eş-Şuayb, Mektebetü Medbûlî, Kahire.

Köprülü, M. Fuat, *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri*, 3. Baskı, Akçağ Yay., Ankara 2012.

Kütükoğlu, Mübahat S., *Osmanlılar'da Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1983.

Kütükoğlu, Mübahat S., *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul 1994.

Kütükoğlu, Mübahat S., *Osmanlı'nın Sosyo-Kültürel ve İktisâdî Yapısı*, TTK Yay., Ankara 2018.

Lütfi Paşa, *Tevârih-i Âl-i Osman*, İstanbul 1341.

Lyster, William, *The Citadel of Cairo*, Cairo 1993.

Mahmûd Zekî Hasan Mûsâ, Abdulvahhâb Abdunnebî Mustafâ (Haz.), *Dirâsetü fi'l-Hazâin ve'n-Nukûd*, Vizâratü'l-Mâliyyeti, 1991.

Mansûr bin Buğra ez-Zehebî el-Kâmilî, *Kitâbü Keşfi'l-Esrâri'l-'Âlemiyyeti bi Dâri'd-Darbi'l-Mısriyyeti*, 1966.

Mecdî Hanefî, *Mevsû'atü ve Katalogü'l-'Umelâti'l-Mısriyyeti, el-'Umleti'l-Ma'deniyyeti*, 2015.

Muhammed el-Arabî, *Bidâyetü'l-Hükmi'l-Mağribî fi's-Sudâni'l-Ğarbî*, Müessesetü'l-Halîc, 1982.

Muhammed ibn Ahmed ibn İyâs el-Hanefî, *Bedâi'u'z-Zühûr fî Vekâi'i'd-Dühûr (1516-1522) V*, Haz. Muhammed Mustafâ, Kahire 1984.

Mustafa Nuri Paşa, *Netâyicü'l-Vukûât*, Cilt: 1, İstanbul 1327.

en-Necîdî, H. bin Muhammed, *en-Nizamü'n-Nakdiyyi'l-Memlûkî h. 648-922/ m. 1250-1517, Dirâse, Târihiyye, Hadâriyye*, Mektebetü'l-Ubeykan, Riyâd 1993.

Ortaylı, İlber, *Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi*, 4. Baskı, Cedit Neşriyat, Ankara 2012.

Öztürk, Said, *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Siyakat Yazısı ve Tarhî Gelişimi*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yay., İstanbul 1996.

Özvar, Erol, *Osmanlı Mâliyesinde Malikâne Uygulaması*, Kitabevi Yay., İstanbul 2003.

Sahillioğlu, Halil, *Bir Mültezim Zimem Defterine Göre XV. Yüzyıl Sonunda Osmanlı Darphane Mukataaları*, Sermet Matbaası, 1963.

Sertoğlu, Mithat, *Osmanlı Tarih Lûgatı*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1986.

Niyazi Asım, *Türkiye Cumhuriyeti Darbhane-i Milli Müdiri Tarafından 1337, 1338, 1339, 1340 Sene-i Maliyyeleri Darbiyat ve Muamelatı Hakkında Maliye Vekalet-i Celilesine Takdim Olunan Üçüncü Rapor*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1925.

Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü II*, MEB Yay., İstanbul 1993.

Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü III*, MEB Yay., İstanbul 1993.

Pamuk, Şevket, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2012.

Pamuk, Şevket, *Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi 1500-1914*, İletişim Yay., İstanbul 2014.

Pamuk, Şevket, *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi Büyüme, Kurumlar ve Bölüşüm*, 8. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2017.

Parasız, İlker, *Para Ekonomisi*, Ezgi Kitabevi Yay., Bursa 1999.

Pere, Nuri, *Osmanlılarda Madenî Paralar*, İstanbul 1968.

Pitcher, Donald Edgar, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarihsel Coğrafyası*, Çev. Bahar Tırnakcı, YKY, İstanbul 2013.

Rafet Muhammed en-Nebravî, *es-Sikketü'l-İslâmiyyeti fî Mısr -Asrü'd-Devleti'l-Memâliki'l-Çerâkise-*, Merkezü'l-Hadârati'l-Arabiyyeti'l-'İlâm ve'n-Neşr, Kahire 1993.

Raşid Mehmed Efendi, *Târih-i Râşid ve Zeyli*, Haz. Abdülkadir Özcan/ Yunus Uğur/ Baki Çakır/ Ahmet Zeki İzgörer, Klasik Yay., İstanbul 2013.

Raymond, Andre, *Yeniçerilerin Kahiresi Abdrurrahman Kethüda Zamanında Bir Osmanlı Kentinin Yükselişi*, Çev. Ali Tümertekin, YKY, İstanbul 2016.

Raymond, Andre, *Osmanlı Döneminde Arap Kentleri*, Çev. Ali Berktay, Alfa Yay., İstanbul 2018.

Redhouse, James W., *Turkish and English Lexicon*, By A. H. Boyajian, Costantinople 1890.

Salzman, Ariel, *Modern Devleti Düşünmek, Osmanlı Ancien Régime'i*, Çev. Ayşe Özdemir, İletişim Yay., İstanbul 2011.

Seher Muhammed İbrahim, *Maslahatü'd-Darbhâneti'l-Mısriyyeti bi'l-Kahire 1844-1963*, Kahire 2016.

Selîm Arafât el-Mübeyyez, *en-Nukûdü'l-Arabiyyeti'l-Filistiniyyeti ve Sikketuhe'l-Medineti'l-Ecnebiyyeti*, Kahire 1989.

Seyyid Muhammed es-Seyyid, *XVI. Asırda Mısır Eyâleti*, Marmara Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1990.

Shaw, Stanford, *The Financial and Administrative Organization and Development of Ottoman Egypt, 1517–1798*, Princeton University Press, 2016.

Süleyman Sûdî, *Usûl-i Meskûkât-ı Osmaniyye ve Ecnebiyye*, Artin Asaduryan Şirket-i Mürettibiye Mat., İstanbul 1311.

Şemseddin Sami, *Kamûs-ı Türkî*, İkdam Matbaası, İstanbul 1317.

Tabakoğlu, Ahmet, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, Dergâh Yay., İstanbul 1985.

Tabakoğlu, Ahmet, *Osmanlı Mâlî Tarihi*, Dergâh Yay., 2016.

Tabakoğlu, Ahmet, *Türkiye İktisat Tarihi*, Dergâh Yay., İstanbul 2017.

Tâhir Râğıb Hüseyin, *en-Nukûdü'l-İslâmiyyeti'l-Evvelî*, Cilt: 2, Kahire 1984.

Takıyyüddîn Ahmed b. Alî b. Abdilkâdir b. Muhammed el-Makrîzî, *el-Mevâʿiz ve'l-ʿİtibâr bi Zikri'l-Hıtat ve'l-Âsâr*, Cilt: 2, Dârü Sâdır, Beyrut.

Takıyyüddîn Ahmed b. Alî b. Abdilkâdir b. Muhammed el-Makrîzî, *Şuzûrü'l-ʿUkûd fî Zikri'n-Nukûd*, Haz. Muhammed Abdüssettâr Osmân, İskenderiye 2015.

Terzi, Arzu, *Hazine-i Hassa Nezareti*, TTK Yay., Ankara 2000.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Mekke-i Mükerreme Emirleri*, TTK Yay., Ankara 1984.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*, TTK Yay., Ankara 1988.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, TTK Yay., Ankara 1988.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapıkulu Ocakları I- Acemi Ocağı ve Yeniçeri Ocağı*, TTK Yay., Ankara 1988.

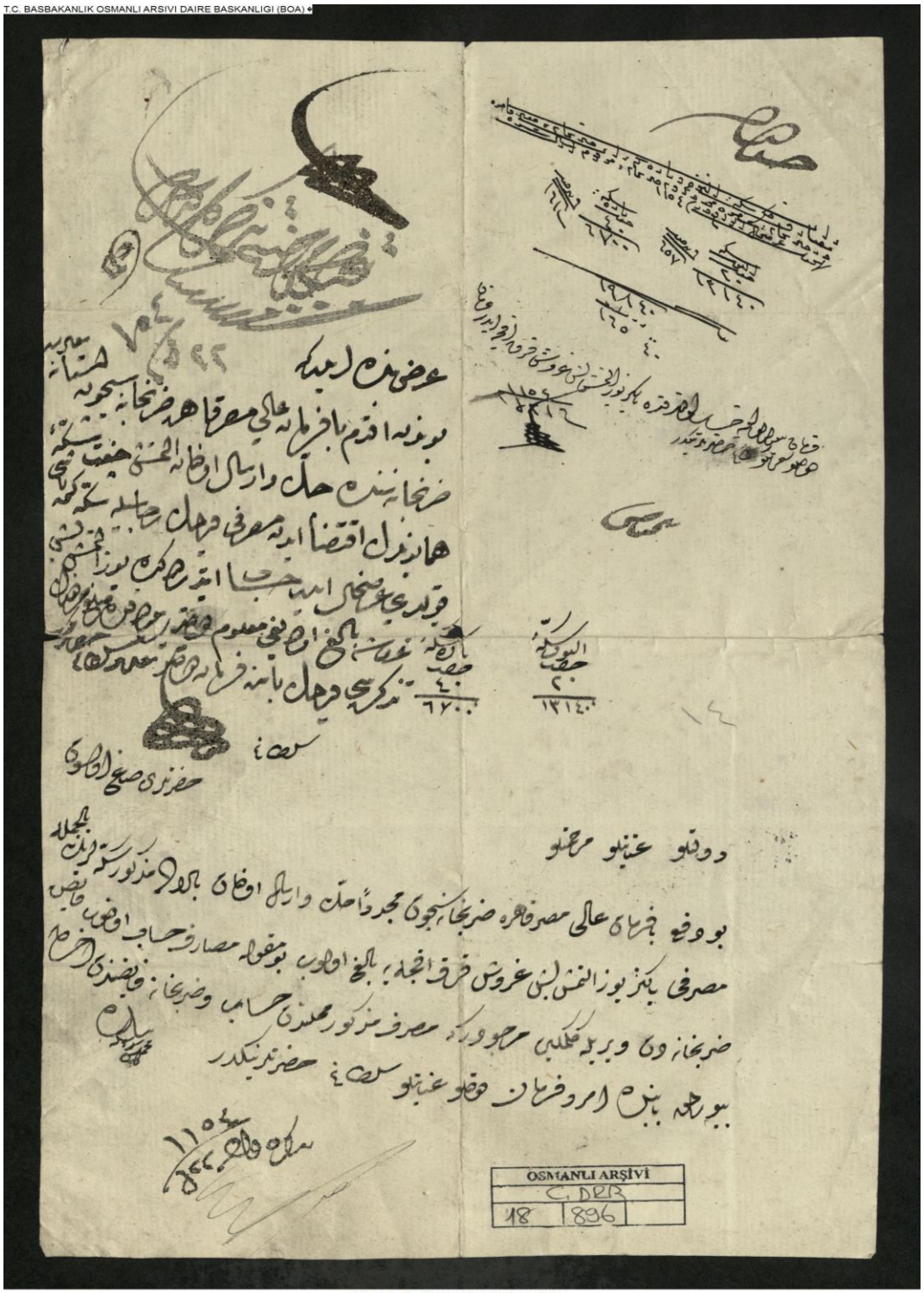
Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, Cilt: II, TTK Yay., Ankara 1992.

Winter, Michael, *Egyptian Society Under Ottoman Rule, 1517–1798*, 1992.

Zinkeisen, Johann Wilhelm, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (1453-1524)*, Cilt: 2, Çev. Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yay., İstanbul 2011.

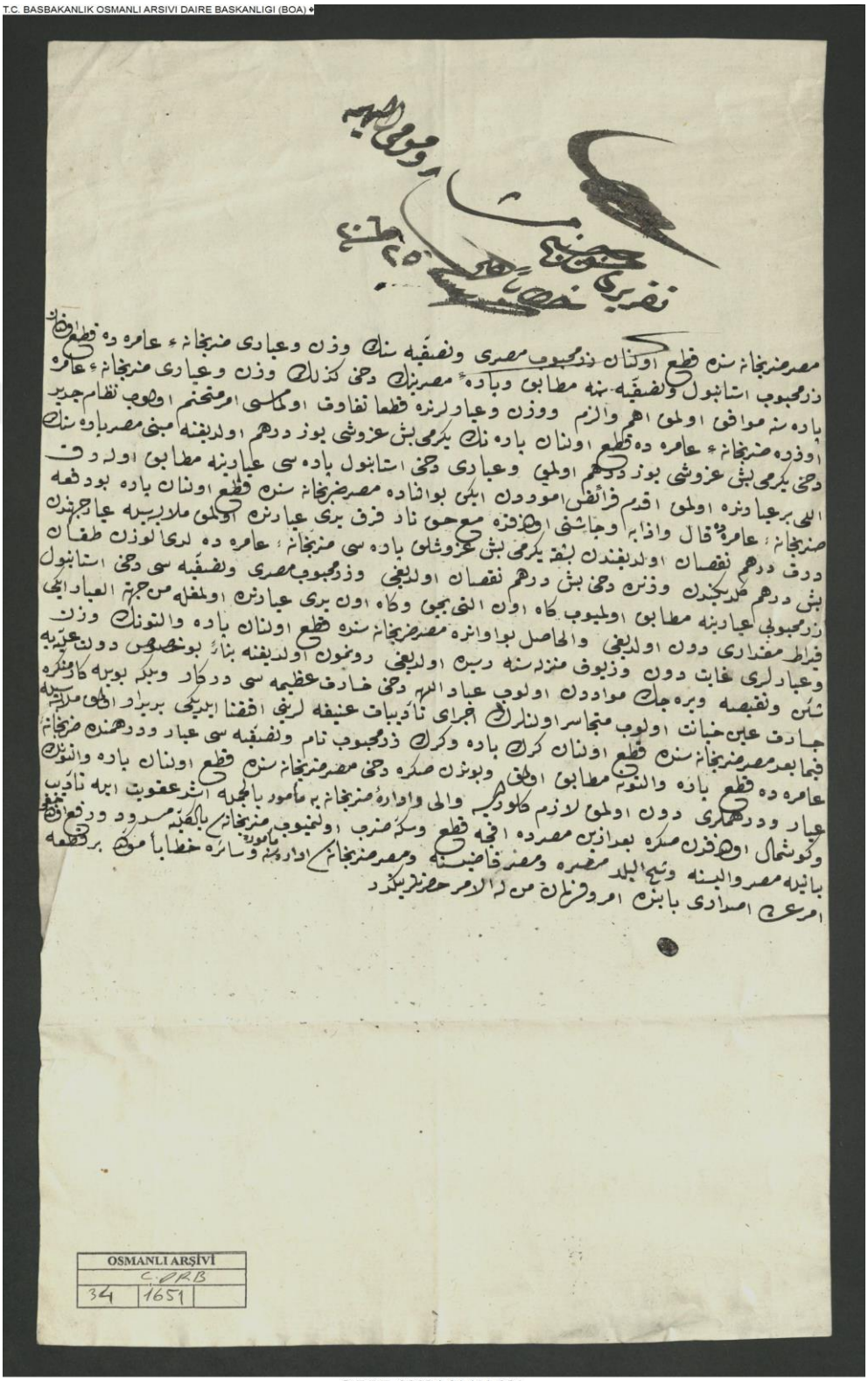
EKLER

EK-1. Kahire Darphanesi için İstanbul Darphanesi'nde yapılıp gönderilen sikke masrafları hakkında verilen takrir

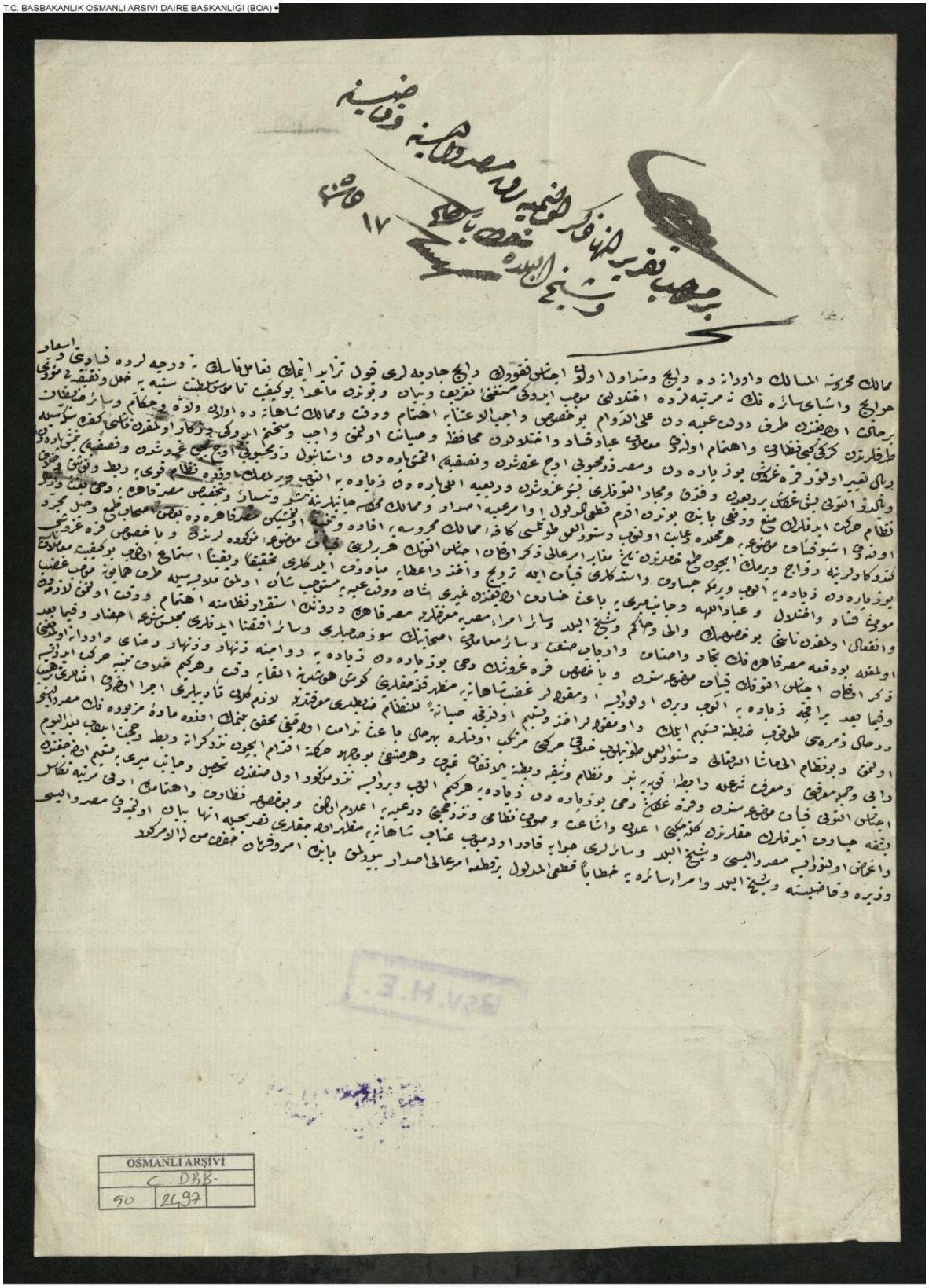
C.DRB.00018.00896.001

EK-2. Mısır Darphanesi'nde basılacak zer-i mahbub ve nısfiyesinin İstanbul'da kesilenlerle aynı olması gerektiği hakkında emir

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAIRE BASKANLIGI (BOA)
OSMANLI ARŞİVİ
C.DRB
34 1651

C.DRB.00034.01651.001

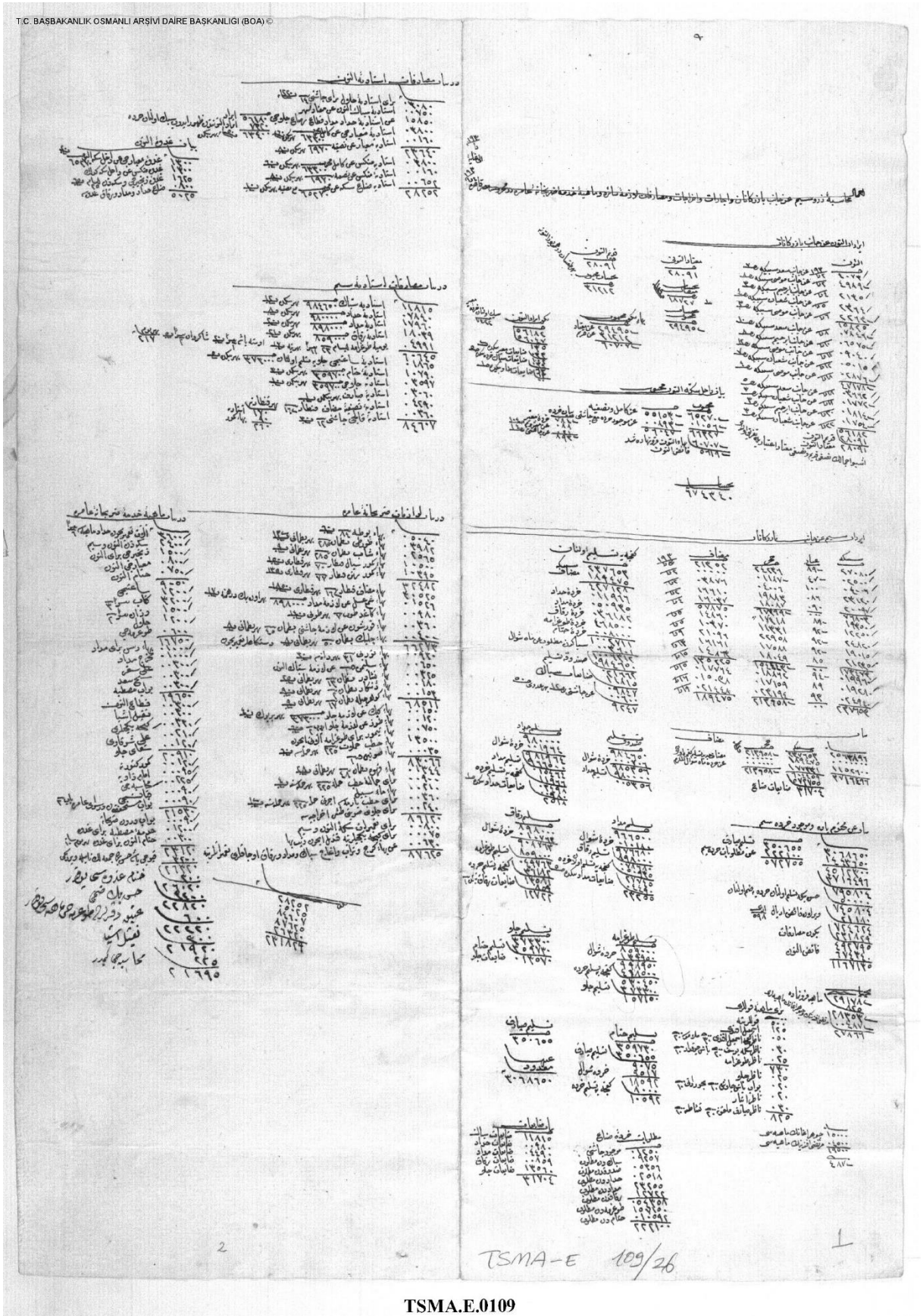
EK-3. Osmanlı Devleti'nde tedavül eden meskukat fiyatlarına dair Mısır Valisi'ne emir yazılması

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAIRE BASKANLIGI (BOA)

OSMANLI ARŞİVİ
C. DRB.
50 | 2497

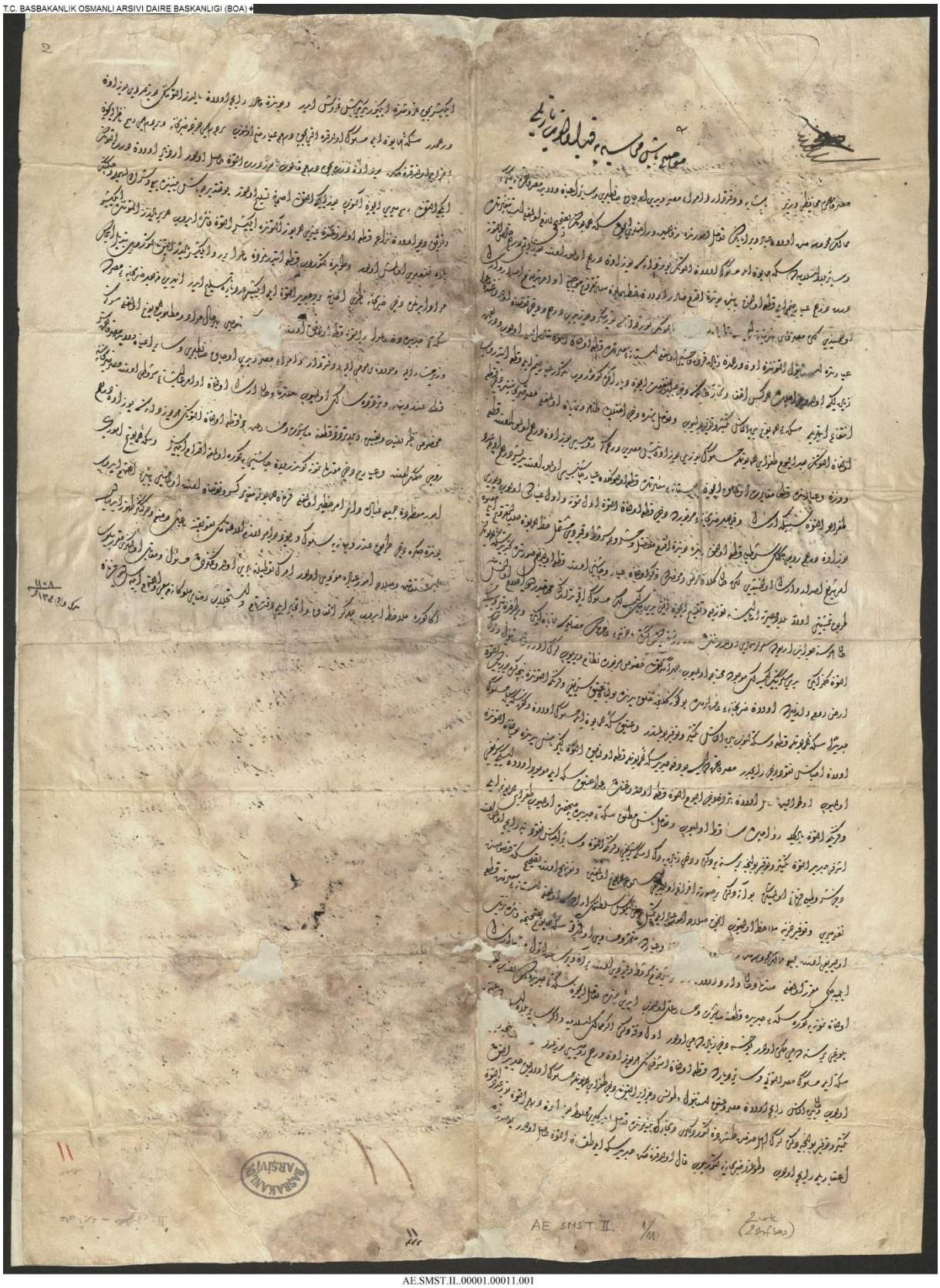
C.DRB.00050.02497.001

EK-4. Mısır Darphanesi'nin varidat, masraf ve hademe ücretlerini gösteren muhasebe icmali

T.C. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA) ©
TSMA-E 109/26

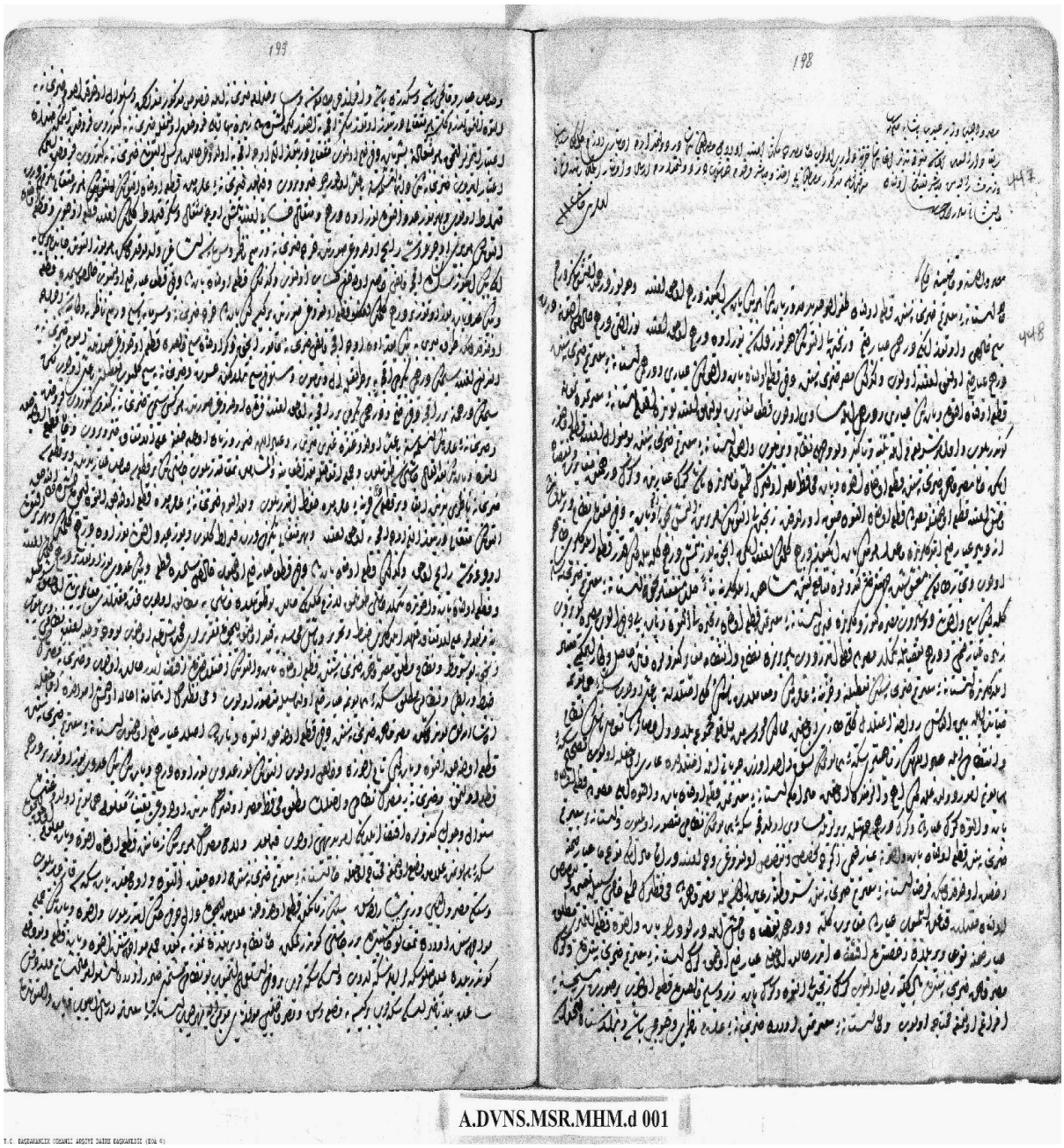
TSMA.E.0109

EK-5. Mısır Darphanesi'nde, gönderilen numuneye göre sikke basılması hakkında hüküm

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAIRE BASKANLIGI (BOA)

AE.SMST.II..00001.00011.001

EK-6. Mısır Darphanesi'nde, sikkelerin ayar ve veznlerinin gönderilen numuneye uygun olarak basılması hakkında yazılan hüküm

A.DVNS.MSR.MHM.d 001

EK-7. Mısır'da basılan bazı altın sikkeler

Kocaer, Remzi, *Osmanlı Altınları*, İstanbul 1967.

EK-8. Mısır'da basılan bazı gümüş sikkeler

Pere, Nuri, *Osmanlılarda Madenî Paralar*, İstanbul 1968.